

TEORIJA IN PRAKSA

1/2000

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA
Družboslovna revija

Let. XXXVII št. 1
Januar / februar 2000,
UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
NASLOVNICE/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
Tiskarna Jože Moškrič, d.d.

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Zdenka Šadl

UREDNIŠKI SVET/Editorial
Advisory Board
Milan Balažič, Marjan Brezovšek,
Ljubica Jelušič, Maca Jogan, Stane
Južnič, Andrej Kirn, Vlado Miheljak,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Marjan Svetličič, Niko Toš,
Mirjana Ule, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board
Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ - International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ - DC - ROM, IBZ - International Bibliography
of Books Reviews of Scholarly Literature, IBR - CD - ROM

Uredništvo/Editorial board

1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 061/1805-147, faks: 061/1805-108

Teorija in praksa je dostopna na internetu

[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za 1. polletje 2000

za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 4.000,00 SIT,

za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXVII, št. 1, str. 1 - 192

Ljubljana, januar - februar 2000

UPRAVLJANJE EU

- Matej MAKAROVIC: Problemi koordinacije modernih družb 5
Danica FINK-HAFNER: Dileme glede upravljanja razširjajoče se EU 19

SLOVENIJA IN EU

- Marjan SVETLIČIČ: Zunanje determinante razvoja Slovenije
in implikacije hitre oziroma odložene vključitve v EU 38
Bogomir NOVAK: Političnokulturni vidiki ocenjevanja ustreznosti
Slovenije za vstop v EU 71
Danica FINK-HAFNER: Evropsko povezovanje interesnih skupin
in javne politike v Sloveniji 82
Tanja OBLAK: Problematizacija modela "prednostnega tematiziranja" 96

ČEŠKA IN EU

- Ladislav CABADA: Razumevanje nacionalne in evropske identitete -
primer Češke republike 116
Lubomir BROKL in Zdenka MANSFELDOVA: Javno mnenje
in stališča parlamentarnih strank do članstva v EU v Republiki Češki 130

PREVOD

- Thomas MEYER: Tretja pot na razpotju 149

POLEMIKA

- Bojan BUGARIČ: Ustavno sodišče na prepihu 163

PRIKAZI, RECENZIJE

- Zdenka Šadl: Usoda čustev v zahodni civilizaciji (Maca Jogan) 167
Ida Hojnik-Zupanc: Samostojnost starega človeka (Blaž Lenarčič) 169
Barbara Verlič-Christensen: Revitalizacija mest skozi teorijo
vrednostnih razlik (Matjaž Uršič) 171
Max Kaase in Kenneth Newton: Zaupanje v vlado in N. Toš:
Zaupanje Slovencev v demokratični sistem (Sergej Flere) 173
P. Nolan in G. Lenski: Human Societies (Sergej Flere) 174
Sabrina P. Ramet: Gener Politics in the Western Balkans (Milica Antič Gaber) 176
Marko Ferjan: Organizacija izobraževanja (Alojzija Židan) 179

AVTORSKI SINOPSIS

181

MANAGING EUROPEAN UNION

- Matej MAKAROVIC: Problems With Co-ordination of Modern Societies 5
Danica FINK-HAFNER: Dilemmas Regarding the Management
of Expanding European Union 19

SLOVENIA AND EUROPEAN UNION

- Marjan SVETLIČIČ: External Determinants of Slovenian Development
and Implications of Fast or Postponed Accession to European Union 38
Bogomir NOVAK: Political and Cultural Parametres of Evaluating
Slovenian Suitability to Accede to European Union 71
Danica FINK-HAFNER: European Networking of Interest Groups
and Public Policies in Slovenia 82
Tanja OBLAK: Critical View on 'Agenda-Setting' Theory 96

CZECH REPUBLIC AND EUROPEAN UNION

- Ladislav CABADA: Understanding National and European Identity -
the case of Czech Republic 116
Lubomir BROKL, Zdenka MANSFELDOVA: Public Opinion and Viewpoints
of Parliamentary Parties in Czech Republic regarding the EU Membership 130

TRANSLATION

- Thomas MEYER: The Third Way At the Crossroads 149

POLEMIC

- Bojan BUGARIČ: Constitutional Court under Scrutiny 163

REVIEWS

- Zdenka ŠADL: The Destiny of Emotions in Western Civilisation (Maca Jogan) 167
Ida HOJNIK-ZUPANC: Independence of an Elderly Man (Blaž Lenarčič) 169
Barbara VERLIČ-CHRISTENSEN: Revitalisation of Cities Through
the Theory of Value Differences (Matjaž Uršič) 171
Max KAASE, Kenneth NEWTON: Trust in Government and N. Toš:
Trust of Slovenians in Democratic System (Sergej Flere) 173
P. NOLAN, G. LENSKI: Human Societies (Sergej Flere) 174
Sabrina P. RAMET: Gender Politics in the Western Balkans (Milica G. Antić) 176
Marko FERJAN: Organisation of Education (Alojzija Židan) 179

AUTHORS' SYNOPSES

181

PROBLEMI KOORDINACIJE MODERNIH DRUŽB:
K NAČRTNOSTI IN ACENTRIČNOSTI**

Povzetek. *Moderne družbe označuje izjemno visoka stopnja kompleksnosti in diferenciacije, ki postane še bolj zapletena v kontekstu globalizacije in zahteva senzibilno koordinacijo. Avtor obravnava vprašanje koordinacije iz dveh vidikov: njene centralnosti in njene načrtnosti, kar mu omogoča konstrukcijo štirih idealnih tipov koordinacije: nenačrtno acentrično, nenačrtno centralno, načrtno centralno in načrtno acentrično. Skozi svojo analizo različnih problemov modernega globalizirajočega se sveta skuša pokazati, da lahko – zaradi omejitev vsakega posamičnega modela – le kombinacija vseh štirih modelov zagotovi ustrezno koordinacijo kompleksnih družb. Kljub temu pa se zdi, da je načrtno acentrični model, ki temelji na pogajanjih, tisti, ki ima največje še neizkoriščene potencialne.*

Ključni pojmi: *moderna družba, koordinacija, načrtnost, centralnost, globalizacija*

Sociološka teorija si je praktično enotna, da zaznamuje moderne družbe visoko stopnjo kompleksnosti, povezana z njihovo diferenciranostjo na množico medsebojno odvisnih enot, čemur se pridružuje še vse večja odvisnost med družbami, izražena v procesih globalizacije. Poleg funkcionalne diferenciacije med enotami (funkcionalni podsistemi družbe, institucije, vloge), ki bi jo verjetno lahko šteli za prevladujočo, ostajata pomembni tudi stratifikacijska diferenciacija (t.j. hierarhična v kibernetičnem smislu) in segmentarna diferenciacija med relativno "podobnimi" enotami s pridobljenim (podjetja, politične stranke, interesne skupine, profesionalna združenja) ali pripisanim članstvom (nacije, narodi, etnije, sistemi sorodstva).

Glede na to kompleksno diferenciranost modernih družbenih sistemov, se načini njene koordinacije izpostavljajo kot osrednje vprašanje. Zaradi izjemne širine te problematike, se bomo osredotočili izključno na dve dimenziji koordinacije: njeno načrtnost in njeno acentričnost, iz katerih lahko kot analitični pripomoček izpeljemo naslednje idealne tipe:¹

* Dr. Matej Makarovič, asistent na Fakulteti za politične vede.

** Članek je pripravljen na podlagi nekaterih poudarkov, zajetih v mojo doktorsko disertacijo.

¹ Relevantnost uporabe teh idealnih tipov lahko utemeljimo tudi s pomočjo analize ključnih poudarkov socioloških klasikov kot so Spencer, Marx, Durkheim in Weber (o tem glej Makarovič, 1997) ali nekaterih pomembnejših novejših avtorjev kot so Parsons, Luhmann, Habermas ali Etzioni.

1. *Nenačrtno acentrični model* pomeni prepuščanje koordinacije med enotami evolucijski spontanosti, ki jo lepo ponazarjajo pojmi kot so "laissez faire", "the invisible hand" itd. Različne možne opcije so podvržene selekciji. Izida tekmovanja, ki lahko iz tega izhaja, po definiciji ni mogoče vnaprej načrtovati, saj bi v primeru, če bi bil izbrani zmagovalec znan že vnaprej, to ne bilo več tekmovanje. Najpopolneje se realizira v svobodni tržni ekonomiji, najdemo pa ga lahko tudi na ostalih področjih življenja: v pluralistični politiki s tekmovanjem strank za volilne glasove, v religiji s tekmovanjem sekt za vernike itd. Model pa ni pomemben samo za posamezne družbene podsisteme, temveč v omejenem obsegu tudi kot metoda za koordinacijo med njimi.

2. *Nenačrtno centralni model* ne predpostavlja spontane selekcije med različnimi opcijami, temveč daje določene vnaprejšnje, relativno zavezujoče, centralne smernice, na podlagi katerih je možno izbirati med različnimi opcijami. Hkrati pa teh smernic ni mogoče neposredno načrtovati, temveč so relativno dane. Če je primer za prvi model tržna ekonomija, lahko drugega ponazorimo s tradicijo, običaji ali, v širšem smislu, s kulturnimi obrazci. Seveda je kultura podvržena spremembam, vendar so te relativno počasne in jih, kljub možnim poskusom v tej smeri, načeloma ne moremo načrtovati. Kultura lahko k temu načinu regulacije prispeva le, če je relativno centralna in kot taka relativno splošno sprejeta. Pri npr. "konkurenci" med različnimi subkulturami namreč ne gre več za ta, temveč prej za prvi model koordinacije.

3. *Načrtno centralni model*. Pri tem modelu je že možno načrtovanje. Določen akter lahko probleme načrtno odkriva in načrtno posega v njihovo razreševanje z izbiro določenih opcij izmed možnih opcij. Ta akter je centralna instanca, ki lahko s svojevrstne razgledne točke preostalo družbo opazuje in vanjo koordinativno posega. Tipičen primer takšnega modela je državna birokracija in tisti elementi politike, ki ne temeljijo na tekmovanju, kakršnega smo opisali pri prvem modelu.

4. *Načrtno acentrični model* je predvsem pogajalski način družbene koordinacije. Tako kot prvi, vključuje tudi ta vidik acentričnost in samoorganizacijo, vendar njegovo bistvo ni v spontani selekciji, temveč v usklajevanju posameznih opcij, ki je namenjeno doseganju določenih vnaprej načrtovanih ciljev. Pri doseganju teh ciljev pa prihaja do dogovorov o selekciji med možnimi opcijami, ki so z vidika pogajalcev relevantne in lahko zato vplivajo na doseganje načrtovanega cilja. Če skupnega cilja ne bi bilo, bi se ta model razvil v smeri prvega modela. Od tretjega modela pa se razlikuje v tem, da med opcijami ne izbira centralen akter, temveč prihaja do nje na pogajalski podlagi. Značilen primer načrtno acentričnega modela so različni neokorporativistični aranžmaji.

Pri obravnavi problemov koordinacije modernih družb bomo skušali pokazati, da je perspektiva koordinacije modernih družb (1) v skrbno odmerjeni kombinaciji vseh štirih idealnih tipov in (2) v večji vlogi načrtno acentričnih oblik koordinacije, katerih dejanski potencial v razmerah visoke kompleksnosti očitno še ni dokončno realiziran.

V modernih družbah je očitno že od njihovih začetkov prisotna dilema med različnimi vrstami koordinacije: med merkantilizmom in samostojnimi trgovci,

med absolutistično monarhijo in meščanskim individualizmom, med komunizmom in kapitalizmom, med socialno demokracijo in neoliberalizmom itd.

Značilne politično-ideološke usmeritve dvajsetega stoletja lahko v grobem povežemo z zahtevami po različnih modelih koordinacije. Čeprav je skušala vsaka usmeritev, razen najbolj skrajnih, vsaj v določeni meri spodbujati različne vidike družbene koordinacije, so določeni poudarki vseeno očitni. (Neo)liberalizmu je nedvomno najbližji nenačrtno acentrični model, na katerem sta utemeljena svobodni trg in pluralistična demokracija. Nenačrtno centralnih podlag, izraženih npr. v tradicionalnih vrednotah in religiji, se je med zmernimi ideološko-političnimi usmeritvami najbolj oprijel konservativizem, med skrajnejšimi usmeritvami pa različni fundamentalizmi. Načrtno centralni model so morala sicer uporabljati praktično vsa politična gibanja, ki so skušala celotno družbo radikalno spremeniti na podlagi lastnega programa, kakršen koli je že bil, vendar pa je bil najbolj očitno pri socialističnih usmeritvah. Ohlapni in slabo definirani izraz "socialističen" uporabljamo namerno, saj lahko vanj zajamemo raznovrstne poskuse načrtno centralnega zagotavljanja večje enakosti: od zmernih socialdemokratskih držav blaginje do komunističnih režimov. Načrtno acentrični model pa je povezan predvsem z idejami neokorporativizma in asociativizma (o slednjem glej npr. Hirst, 1994), ki se same po sebi zaenkrat niso uveljavile kot podlaga močnejših političnih gibanj, kljub temu pa se lahko z njimi v določeni meri dopolnjujejo druga politična gibanja: od socialdemokracije, ki zaznava omejitve birokratsko vodene države blaginje (o tem glej npr. Giddens, 1998), do neoliberalizma, ki skuša "premočno" državo nadomestiti s samoorganizacijo skupnosti.

Dvajseto stoletje je bilo čas številnih političnih in družbenih eksperimentov. Pokazalo je na bistvene omejitve vseh večjih političnih gibanj pa tudi, zelo pogojno rečeno, "njihovih" modelov koordinacije družbene kompleksnosti. Če hočemo približno nakazati nadaljnje možnosti za družbeno koordinacijo, moramo najprej pregledati nekatere značilne omejitve teh modelov koordinacije v moderni.

Pri naši analizi pa moramo posebej upoštevati tudi globalizacijo sodobnega sveta, v katerem dobiva tudi meddružbeni sistem določene značilnosti družbe, hkrati pa tudi vedno bolj neposredno vpliva na koordinacijo v samih družbah.²

² Ob dodajanju globalizacije moramo pripomniti, da v večini socioloških "velikih teorij" pravzaprav ni našla pravega mesta. Klasični so jo sicer že zaznavali: Marx je na primer poudaril tako tržno kot kulturno globalizacijo (glej npr.: Marx, 1971, 590 in dalje), Durkheim pa je razmišljal o združenih Evropi kot o prihodnji "patrie" (Miller, 1994, 129-130). Tudi mnogi pomembnejši novejši avtorji se tega v veliki meri zavedajo, vendar to ne spremeni dejstva, da je konceptualni aparat tako pri Parsonsu kot pri Habermasu namenjen predvsem preučevanju posamičnih družb, zamejenih z mejami nacionalnih držav. Kot se Parsons ne posveča na primer možnosti nastajanja societalne skupnosti na svetovni ravni, tudi Habermas svojega koncepta življenjskega sveta ni navezal na vprašanja globalizacije. Pomembna izjema pa je tu Luhmannov koncept (1990 b, 175 in dalje), ki dosledno obravnava družbo kot svetovni sistem komunikacije in tako razvija svojo teorijo na bistveno drugačnih temeljih. Žal pa pri tem, kot smo že opozorili, zanemarja še vedno obstoječe in celo na novo nastajajoče pomembne segmentarne delitve, iz katerih prav tako izhajajo družbena dejstva, ki jih ne bi smeli zanemariti.

Problemi nenačrtne centralnosti

Nenačrtno centralni kulturni vzorci so, kot vemo že od Durkheima (1933, 290) in Parsonsa (1977, 307; 1991,36), združljivi z modernostjo le, če obstajajo v dovolj generalizirani obliki. Sklicevanje na bolj konkretne oblike praviloma omeji koordinacijo le na določene enote v družbenem sistemu, vztrajanje pri centralnosti takšnih konkretnih oblik za celoten societalni sistem pa neizogibno vodi k fundamentalizmu.

Ko Benjamin Barber obravnava svetovno globalizacijo in njej nasprotne trende, razlikuje globalizacijski trend, ki ga označuje kot "McWorld" od "tribalističnega", ki ga označuje kot "Jihad". Kljub uporabljenemu izrazoslovju pri tem ne misli na nasprotje med "zahodno" in "vzhodno" kulturo, temveč na dve idealno-tipski miselnosti, katerih elementi so lahko prisotni v vsaki družbi (Holton, 1998, 5 in dalje). Prva daje, če nekoliko poenostavimo, prednost funkcionalni diferenciaciji in nenačrtni acentričnosti logike svetovnega trga, druga segmentarni diferenciaciji in nenačrtni centralnosti religioznih in etničnih kulturnih obrazcev.

V svojem odnosu do kulturnih obrazcev kot nenačrtno centralne oblike koordinacije sta lahko oba trenda po svoje problematična. "McWorld" vsaj v določeni meri izničuje nekdanje nenačrtno centralne podlage posamičnih segmentarnih enot svetovnega sistema družb, hkrati pa sam po sebi po vsej verjetnosti ne more ponuditi takšnih "najvišjih pomenov", ki bi prevzeli nekdanjo funkcijo konstitutivne simbolizacije. Vprašljivo je namreč, ali lahko težnja po dobičku in potrošništvo kot novi kulturni sestavini usmerjata integracijo na podoben način kot prejšnje oblike konstitutivne simbolizacije. Po drugi strani pa izrazit poudarek na "danih" središčih segmentarnih enot, značilen za "Jihad", zaradi svoje fundamentalistične zavezanosti *določeni in zelo konkretni* nenačrtni centralnosti blokira funkcionalno diferenciacijo, do skrajnosti pa otežuje tudi vsako načrtno koordinacijo med – ostreje razmejenimi – segmentarnimi enotami.

Naslednji problem predstavlja razmerje med dinamiko modernih družb in relativno statičnostjo nenačrtno centralnih kulturnih obrazcev, ki jih že po definiciji ni mogoče načrtno prilagajati. Možni so kvečjemu omejeni posegi, na primer v socializacijske procese preko šolskega sistema in množičnih medijev, pri čemer pa večine posledic običajno spet ni mogoče načrtovati.

Poseben problem za koordinacijo predstavlja tudi *vsebinska* kulturnih obrazcev. Ideje svobode, enakopravnosti, človekovih pravic in demokracije na primer v modernih zahodnih družbah predstavljajo dovolj splošno vsebino, da lahko dobijo centralno mesto v odnosu do vseh bistvenih sestavin družbenega sistema ne glede na njihove segmentarne, stratifikacijske in funkcijske delitve. Kot sveta, "naravno-pravna" podlaga, so vključene v normativne sisteme teh družb in *ne dopuščajo načrtnih sprememb* nobenemu zakonodajalcu.⁵

Kljub zadovoljivi ravni generalizacije glede na vso kompleksnost sistema, pa so lahko ti obrazci kot podlaga konkretnejše, bolj načrtno koordinacije še vedno

⁵ Ti koncepti so kot "Grundnorm" v Kelsenovem smislu (o tem glej npr. Kelly, 1992, 384-389) običajno zajeti v izhodišča ustavnih ureditev modernih demokracij.

nezadostni. Etzioni (1993) tako opozarja na nesorazmerje med količino zahtevanih pravic in svoboščin ter pripravljenostjo za prevzemanje odgovornosti in dolžnosti. Pravice in dolžnosti so namreč med seboj komplementarne. Pravica do življenja v zdravem fizičnem okolju predpostavlja dolžnost varovanja tega okolja; pravica do socialne varnosti predpostavlja dolžnost plačevanja davkov; svoboda govora predpostavlja dolžnost, da to svobodo zagotovimo drugim.

Pri tem moramo še dodati, da se dodatna ovira pojavlja z dejstvom, da enota, ki se ji z načrtno ali nenačrtno centralno normo naloži določena dolžnost, pogosto ni ista kot tista, ki se ji je s tem zagotovila pravica. Največkrat lahko sorazmerno največ pravic drugim - tako da same prevzemajo dolžnosti - zagotovijo tiste enote, ki razpolagajo z največjo močjo, denarjem ali vplivom (npr. države, korporacije ipd.). Če uporabimo model J. Q. Wilsona, zahteva to politiko koncentriranih stroškov (t.j. dolžnosti) v kombinaciji z difuznimi koristmi (t.j. razpršenimi pravicami) (za razlago Wilsonove klasifikacije glej npr.: Majone, 1996, 76-77). Možna *načrtna* perspektiva je lahko torej nadgrajevanje normativnega sistema ob manjši neposredni odvisnosti od enot, ki bi morale prevzeti koncentrirane stroške in ob hkratnem ohranjanju kooperativnosti tudi z njimi, kar pa je seveda težko izvedljivo. Majone vidi možno rešitev v avtonomnih ekspertnih - najbolj transnacionalnih - organih z visoko stopnjo tako pogajalskih kot regulativnih zmožnosti, ki vzdržujejo ustrezno ravnotežje med odprtostjo in distanco do akterjev, ki skušajo vplivati na njihove politike. Kot primer navaja Evropsko komisijo.⁴

Potreba po določenih nenačrtno centralnih podlagah se pojavlja tudi v meddružbenem sistemu, ki iz hobbesovskega nenačrtno acentričnega "naravnega stanja" počasi prehaja v sistem z določenimi lastnostmi družbe. Nadaljnji razvoj v to smer in s tem tudi večja stabilnost pa bosta možna le v primeru vzpostavitve določenih nenačrtno centralnih (kulturnih) podlag, ki bodo morale biti še nekoliko bolj generalizirane. Vsebinsko si tu, če spet nekoliko poenostavimo, stojita nasproti predvsem dva koncepta, pri čemer oba v svojem temelju izhajata predvsem iz zahodne kulturne tradicije: na eni strani ideja državne suverenosti, oblikovana z Westfalskim mirom, na drugi strani pa ideje univerzalnih pravic ljudi in narodov ter vzajemne odgovornosti za globalne probleme, oblikovana z novejšim mednarodnim pravom po prvi in predvsem po drugi svetovni vojni.

Integrativno vlogo v meddružbenem sistemu bo lahko verjetno odigral kvečjemu drugi model (prim.: Pfetsch, 1998, 176). Absolutna suverenost enot (posameznikov ali držav) je namreč očitno nezdržljiva z obstojem skupnosti med njimi, zato bo vsako nadaljnje preseganje nenačrtno acentričnega "naravnega stanja" vsekakor tudi v prihodnje zahtevalo njeno nadaljnjo relativizacijo.

Stabilizacijo kulturnih obrazcev svetovnega družbenega sistema bi si lahko zamislili kvečjemu kot model koncentričnih krogov, v katerem se dane vrednote najbolj konkretne na ravni najožjih skupnosti, najbolj generalizirane in tudi najvišje pa na ravni najširše skupnosti. Tak model seveda zahteva, kot ugotavlja Etzioni (1993), da je vsaka skupnost hkrati podrejena (bolj generaliziranim) višjih vred-

⁴ *Menon in Hayward (1996) zavračata to oceno in opozarjata na problem (pre)velike odprtosti evropske komisije za različne akterje, ki dejansko deluje v nasprotni smeri in onemogoča vodenje konsistentne politike.*

notam širše skupnosti, katere enoto tvori. Ob tem moramo seveda dodati, da se takšen model še dodatno zapleta zaradi prepletanja različnih oblik diferenciacije: segmentarnih, funkcionalnih in stratifikacijskih.

Problemi načrtne centralnosti

Načrtno-centralne instance v modernih družbah se srečujejo s težko obvladljivimi problemi lastne – vse bolj acentrično organizirane – kompleksnosti, pri čemer se ta kompleksnost povečuje tudi pod vse večjim vplivom kompleksnosti njihovega okolja zaradi procesov globalizacije. Ti procesi so elegantno opisani v Bellovi trditvi, da je postala nacionalna država "premajhna za velike življenjske probleme in prevelika za majhne življenjske probleme" (cit. v Pfetsch, 1998, 170).

Posebno za zahodnoevropske države je bila zlasti po drugi svetovni vojni značilna visoka stopnja centralne državne intervencije, posebno v ekonomski podsystem. Z nacionalizacijo in visoko stopnjo diskrecije v poseganju na trg so skušale centralne birokratske instance odpravljati očitne pomanjkljivosti nenačrtno acentričnega tržnega modela. Pri tem so izhajale tako iz znanstveno-teoretičnih (keynesianski koncepti) kot iz določenih ideološko-političnih motivov, ki so bili v Evropi vedno bistveno bolj poudarjeni kot na primer v ZDA. V sedemdesetih letih se je – v veliki meri prav zaradi globalizacije – začela očitna kriza tega modela, ki je spodbudila k umikanju načrtno centralnega nadzora, kar se je izrazilo v deregulaciji in privatizaciji (glej npr. Majone, 1996, 1-3, 10 in dalje).

V ZDA je bila narava državne intervencije v ekonomski podsystem že prej drugačna. Funkcijo korekcije pomanjkljivosti trga je tam namesto nacionalizacije podjetij v glavnem opravljal nadzor prek različnih ekspertnih komisij. Te so kot regulativni organi na zvezni ravni nadzorovale delovanje določenih segmentov ekonomije že od konca devetnajstega stoletja naprej, "new deal" pa je njihovo vlogo le še bistveno okrepil. Toda v sedemdesetih letih se je zdelo, da je tudi ta oblika centralne intervencije, podobno kot nacionalizacija v Zahodni Evropi, prišla v krizo (ibid. 15-18).

Z nadaljnjim razvojem multinacionalnih korporacij, ki se je sicer začel že v zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja, države še dodatno izgubljajo nadzor nad nekaterimi najpomembnejšimi ekonomskimi akterji (Holton, 1998, 54).

Globalizacija vsekakor predstavlja prevlado funkcionalne diferenciacije nad segmentarno, kar je v posebno radikalni obliki poudaril Niklas Luhmann (npr. 1990a, 1990b). Vsaj v najrazvitejšem delu sveta so lahko meje med segmentarno določenimi nacionalnimi državami komunikacijsko lažje prehodne kot pa meje med funkcionalnimi podsystemi, ki segajo preko segmentarnih mej. In prav v kontekstu globalizacije in svetovne družbe je možno Luhmannov poudarek na acentričnosti najbolje argumentirati. Globalizacija namreč predstavlja očitno krizo vseh centralnih modelov koordinacije, saj je bil njihov doseg do sedaj omejen predvsem na ožje segmentarne enote.

Globalizacija je po Luhmannovem mnenju vsekakor že ustvarila svetovno družbo in ta družba očitno nima načrtnega centra (Luhmann, 1990b, 175 in dalje). Tudi

če imamo prvo trditev za nekoliko pretirano in prenačljeno, je trditev o odsotnosti načrtno centralne instance, empirično točna in ima seveda bistvene posledice za problem koordinacije. Na globalni ravni ni bilo do sedaj mogoče oblikovati nobene načrtno centralne instance, ki bi lahko funkcionalno ustrezala načrtno centralnim potencialom moderne države in nanjo vezanih institucij. Globalizacija se zato zdi predvsem kot zmagoslavje nenačrtno acentričnega modela koordinacije, v katerem ima zdaj – namesto nekdanjega hobbesovskega "naravnega stanja" med egoističnimi suverenimi državami – osrednje mesto svobodni trg.

Nekateri empirični procesi to potrjujejo. Vlade nacionalnih držav so skušale na primer oblikovati določene skupne mehanizme za regulacijo določenih globalnih ekonomskih procesov. Mednje sodi, poleg OECD, ILO, FAO in podobnih organizacij, tudi sistem "Bretton Woods" (IMF, Svetovna banka, GATT in vlade držav), ki pa se je v začetku sedemdesetih let dvajsetega stoletja zaradi razpada enotnega tečajnega sistema in naftne krize znašel v resnih problemih in v svoji prvotni obliki ni mogel preživeti (Holton, 1998, 68-70).

V določeni meri se je relativiziral še en vidik centralnosti, to je prevlada Zahoda nad preostalim svetom. Kljub ohranjanju neenakosti in stratifikacijskih razmerij med družbami, danes Zahod ni več center sveta, kot je to veljalo za kolonialno obdobje. Nobena sila ni več zmožna enostranske prevlade nad svetom na vseh področjih. Vzpon Japonske in kasneje vzhodnoazijskih tigrov ima nepovratne posledice, ki so tudi ovrgle enostranske koncepte, kakršna je bila teorija odvisnosti (Holton, 1998, 77, 97-98). Zgovoren je na primer podatek, da se je delež svetovnega družbenega bruto produkta, ki ga prispevajo ZDA, med leti 1952 do 1990 zmanjšal z 52 na 28,5 odstotka (Pfetsch, 1998, 174).

Problemi nenačrtno acentričnosti

Problemi, na katere smo opozorili v zvezi z obema centralnima modeloma koordinacije, vzbujajo vtis, da je perspektiva koordinacije v izraziti acentričnosti. Zaradi zahtevnosti načrtovanja v modernem svetu se lahko celo zdi, da bo ta koordinacija tudi predvsem nenačrtna. Mnoga razmišljanja pa tudi empirični trendi vsekakor kažejo v tej smeri. Konec velikih zgodb, ki so ga razglasili Lyotard (1986) in drugi postmodernistični teoretiki, ter razprave o koncu totalnih ideologij (Bell, 1962; Lipset, 1983) opozarjajo na propad velikih centralno vodenih načrtnih projektov spreminjanja sveta, ideje postmodernosti pa tudi na razkroj nenačrtno centralnih podlag. Centralnost velikih zgodb se nadomešča z acentričnostjo majhnih. Ne načrtovanje, temveč evolucija "zadostuje za preživetje" (Luhmann, 1995, 477).

Propadli niso le najbolj radikalni načrtno centralno vodeni projekti dvajsetega stoletja kot so bili nacizem, fašizem in komunizem. Doba neoliberalizma in krize države blaginje je pokazala tudi na omejitve mnogo zmernejših poskusov načrtno centralnega preurejanja družbe.

Vendar to ne pomeni, da lahko nenačrtno centralni model koordinacije izrine centralne modele. Na omejitve in tveganja izključnega zanašanja na ta model smo že opozorili. Lepo jih lahko ponazorimo tudi z razlogi zakaj trg, kot danes pre-

vladujoča oblika nenačrtno acentrične koordinacije, ne more zagotavljati optimalne alokacije resursov, kar naj bi bila njegova temeljna funkcija (Majone, 1996, 28-29):

1. S prepuščanjem trga njegovi spontanosti neizogibno prihaja do monopolov, kar onemogoča sicer deklarirano kompetitivnost.
2. Enote, ki producirajo negativne učinke, ko so prepuščene spontanosti trga, ne nosijo njihovih celotnih stroškov, temveč jih razporejajo med druge enote v okolju (npr. onesnaževanje).
3. Potrošniki v realnem nenačrtno acentričnem tržnem modelu nikoli nimajo informacij, ki jih predpostavlja idealnotipski model svobodnega trga.
4. Nekaterih outputov se enotam z vidika njihovih lastnih interesov ne izplača producirati v zadostni količini ali pa sploh ne, čeprav so potrebni. Značilni primeri so zdravstvo, javna uprava, varstvo okolja in obramba.

Zato pravzaprav ni vprašanje, ali je določena načrtna regulacija potrebna ali ne, temveč predvsem kolikšna naj bo. Tržna ekonomija ni bila v Evropi nikoli *popolnoma* deregulirana in to tudi ne more biti (ibid. 1-2), kar je morala priznati tudi sama klasična liberalna teorija (Pfetsch, 1998, 171).

Zanimivo je, da imajo celo mnoge enote, usmerjene v delovanje na trgu, interes za določeno raven načrtno, pa tudi centralne, koordiniranosti sistema. Ker je tako neomejen konflikt, kot tudi neomejeno tekmovanje, za vse vpletene običajno zelo izčrpavajoč proces, povezan z visokimi stroški, je razumljiva težnja po, kot to označuje Etzioni (1968, 587 in dalje), enkapsulaciji. To pomeni vzpostavitev in vzdrževanje določenih normativnih omejitev konflikta in/ali tekmovanja v interesu vseh vpletenih strani. Interakcija tako tudi ni več razumljena kot igra z ničelno vsoto (na primeru držav in vprašanja njihove suverenosti obravnavata to npr. Kassim in Menon 1996, 2-5).

Zato tudi ne obstaja nujno konflikt med državno regulacijo in interesi multinacionalnih korporacij. Čeprav se skušajo slednje regulaciji včasih izogniti, vseeno potrebujejo kolikor toliko stabilen normativni prostor. Zato med njimi in državami ne obstaja nujno protislovje, temveč celo določena komplementarnost, kot ugotavlja na primer Martinelli. Države so lahko multinacionalnim korporacijam kot normativni okvir celo potrebne (Holton, 1998, 92-93, 100-101, 108-109).

Toda kakšna koordinacija lahko omeji nenačrtno acentričnost v situaciji, ko so potenciali izrazito centralnih modelov v veliki meri izčrpani? Onemogočajo jih tako visoka raven acentričnosti posamičnih družb kot tudi odsotnost močnejših centralnih instanc na ravni razvijajočega se svetovnega družbenega sistema. Tu se odpira možnost načrtno acentrične koordinacije, ki se zdi na globalni ravni celo še bolj perspektivna zaradi še bolj očitne odsotnosti centralnih instanc in še večje množice različnih potencialno pomembnih enot ter potrebe po načrtnosti.

Meddružbeni prostor oziroma svetovni družbeni sistem tako ne temelji le na nenačrtno acentrični spontanosti, v kateri so vsi elementi podvrženi izključno slepi evolucijski selekciji, temveč je tudi kombinacija kompleksnih pogajalskih omrežij, v katerih enote ne načrtujejo le lastnega delovanja, temveč se sporazumevajo tudi o načinih skupnega koordiniranja sistema ali njegovih delov. Enote, ki v teh procesih sodelujejo, segajo od multinacionalnih korporacij do lokalnih

interesnih skupin, od nevladnih mednarodnih interesnih organizacij do vlad držav. Rezultat ni niti načrtno centralen sistem niti nenačrtno acentrična anarhija, temveč kompleksna "poliarhična in decentrična" mreža (ibid. 132-133).

V zvezi s tem je posebno zanimiv odnos koordinacije na ravni Evropske unije, kjer se je ob internacionalnih organih (Svet ministrov) bistveno okrepila vloga transnacionalne Evropske komisije. Vendar ta novi transnacionalni center zaenkrat ne prevzema od značilnosti države niti klasične centralnosti in suverenosti oblasti niti klasičnih oblik delitve oblasti v strogem smislu niti ambicij po oblikovanju države blaginje. Kot torej ugotavljajo na primer Mény, Muller in Quermonne (1996, 3, 18) ter Schmitter, 1996, 25-27), Evropska unija, vsaj glede na dosedanje procese, ne pomeni oblikovanja superdržave in s tem stare načrtno centralnosti, le da tokrat na nadnacionalni ravni, temveč nov model, ki skuša združevati načrtnost in acentričnost.

Posebno okoli Evropske komisije so se izoblikovale kompleksne in dinamične "policy" pogajalske mreže, sestavljene iz vladnih in nevladnih, nacionalnih, internacionalnih ter transnacionalnih, političnih, ekonomskih in ekspertnih akterjev (o tem glej npr. Majone, 1996, 70-73; Mazey in Richardson, 1996, 41-42; Richardson, 1996, 27 in dalje). Še posebno pomembno za delovanje komisije je znanje, ki ga lahko nudijo različne skupine, saj ta na tej podlagi usmerja svoje odločitve (Mény, Muller in Quermonne, 1996, 1, 16; Mazey in Richardson, 1996, 42-45; Richardson, 1996, 37), ki naj bi bile čimbolj konsenzualne in dosežene s pogajanjem (Mazey in Richardson, 1996, 55).

Empirično delovanje tega modela precej spominja na Willkejevo kontekstualno usmerjanje in sistemski diskurz ter njegov poudarek na koordinativnih mrežah, v katerih ključna medija nista več denar in moč, temveč znanje (Willke, 1995, 1996).

S poudarkom na pogajalskih mehanizmi se namreč evropski načrtno acentrični model koordinacije precej približuje neokorporativizmu, hkrati pa je, kot ugotavlja tudi Schmitter, glede dostopnosti za različne akterje bližji pluralizmu. Morda sicer tudi zato, ker se šele oblikujejo, so namreč mehanizmi odločanja izrazito odprti za različne skupine, katerih dostop do centrov odločanja je lahko celo lažji kot na nacionalni ravni (Méni, Muller in Quermonne, 1996, 4, 12-14).

Po drugi strani pa ima Evropska komisija kot regulativni organ, ki za razliko od nacionalnih vlad ni neposredno odvisen od vsakodnevnih političnih procesov in javno-mnenjskih gibanj na nacionalnih ravneh, tudi bistveno večjo avtonomijo v odnosu do različnih skupin, ki skušajo nanjo vplivati. To ji lahko omogoča, da preseže različne parcialne poglede, pa tudi, da upošteva interese določenih neorganiziranih ali šibkeje organiziranih enot v okviru Evropske unije (npr. potrošnikov nasproti korporacijam) (o tem glej: Majone, 1996, 71; Mazey in Richardson, 1996, 46).

Ker gre za oblike koordinacije, ki se šele razvijajo, o njihovi dolgoročni učinkovitosti še ne moremo podati ocene. Vsekakor pa se zaenkrat zdi, da predstavlja koordinacija Evropske unije začetke novega modela, ki bo, zaradi propada izrazito centralnih modelov in prevelikega tveganja nenačrtno acentričnosti, vse bolj temeljil na načrtno acentričnem modelu.

Problemi načrtne acentričnosti

Glede na omejitve ostalih treh modelov se zdi načrtna acentričnost perspektiven model, tako na globalni in regionalni (EU) kot na nacionalni in subnacionalni ravni.

Ugotovitve o krizi nekaterih neokorporativnih modelov na nacionalni ravni tega ne zanikajo. Problemi, s katerimi se neokorporativizem danes srečuje na primer v Avstriji, na Švedskem in v Nemčiji, namreč ne kažejo na krizo same načrtno acentrične koordinacije, temveč bolj na krizo pretirane centralnosti, ki je v teh neokorporativističnih modelih še vedno prisotna. Vzroke za precejšen del problemov empiričnega neokorporativizma moramo zato iskati bolj v ostankih centralnosti, v oddaljenosti in rigidnosti centrov v odnosu do nižjih ravni, iz česar izhajajo problemi njihove legitimnosti, pomanjkanje responzivnosti in inkluzivnosti vzpostavljenih mehanizmov (glej: Adam, 1998, 189; Hirst, 1994, 117 in dalje; Tam, 1998, 100 in dalje). Perspektive lahko iščemo na primer v modelih, ki bodo povezovali neokorporativistične pogajalske mehanizme z določeno odprtostjo do novih akterjev, sicer značilno za pluralizem.

Toda empirični problemi z neokorporativizmom nam lahko pokažejo tudi na določeno *nestabilnost* načrtno acentričnega modela. Kot smo že nakazali, gre namreč za vmesen model, ki naj bi kombiniral koherentnost, ki jo nudi hierarhija, s fleksibilnostjo, ki jo nudi trg, pri tem pa bi se skušal, kolikor je mogoče, izogniti paternalizmu hierarhije in egoizmu trga (Adam, 1997, 2; Willke, 1995, 116-117).

Model lahko deluje samo v toliko, kolikor mu uspe ohranjati ravnotežje med načrtno centralnostjo in nenačrtno acentričnostjo. Na eni strani obstaja nevarnost, da se v iskanju skupnih načrtnih usmeritev centralizira, tako da se monopolni centri pogajalskih združenj diferencirajo od lastnih nižjih ravni, se v veliki meri povežejo s centri ostalih združenj in z državo ter pogajalski sistem zaprejo za ostala združenja. Temu je podoben ne primer avstrijski (neo)korporativizem.⁵ Nadaljnje gibanje v tej smeri lahko pomeni vračanje v načrtno centralni model, ki pa, kot smo že ugotovili, ob kompleksni diferenciranosti moderne družbe ne zadostuje več.

Druga nevarnost za načrtno acentrične modele je, da se zaradi poudarjanja acentričnosti in neomejenega pluralizma transformirajo v nenačrtno acentrične modele, skupno načrtno oblikovanje celotnega sistema pa se izgubi v pluralistično-tržnem tekmovanju med različnimi akterji. To pa za seboj potegne vsa že omenjena tveganja nenačrtno acentričnih modelov.

Sklepamo lahko, da je možno opisano nestabilnost nenačrtno acentričnih modelov premagati le v primeru, če ta oblika koordinacije deluje v okolju, v katerem obstaja določeno ravnotežje med nenačrtno acentričnostjo in načrtno centralnostjo.

V sistemih, v katerih na splošno prevladuje centralna in hierarhična koordinacija, načrtno acentrični model ne bo mogel stabilizirati svojih acentričnih vid-

⁵ K temu v določeni meri vodi že sama institucionalna struktura, katere opis lahko najdemo npr. v "The Austrian Way" 1995.

kov. Močna država s šibko civilno družbo, značilna za totalitarne in avtoritarne režime, ne omogoča stabilnih pogajalskih modelov, saj imajo vsi relevantni akterji premajhno avtonomijo v odnosu do države, zato se "pogajanje" reducira na potrjevanje že zamišljenih načrtno centralnih odločitev.

V sistemih, v katerih prevladujeta trg in pluralizem, država pa je v primerjavi s civilno družbo šibka, načrtno acentrični vidik ne bo mogel stabilizirati svojih načrtnih vidikov. Šibka država se tako znajde v situaciji, ko zaradi pritiska mnogih interesnih skupin ne more sprejeti nobenih odločitev ali pa postane talec nekaterih najmočnejših skupin (npr. predstavnikov finančnega kapitala). Prevlada logika selekcije po nenačrtno acentričnih načelih, ki pa za celoten sistem seveda ni nujno optimalna.

Opisana neuravnoteženost je precej podobna Etzionijevemu razlikovanju med "over-managed" in "drifting" družbami (Etzioni, 1968), kaže pa nam, da razmerja med različnimi modeli koordinacije ne smemo obravnavati kot igre z ničelno vsoto, temveč nasprotno - kot igro z izrazito pozitivno vsoto. Do danes sta se za očitno zgrešena izkazala tako socialdemokratski strah pred trgov, kot neoliberalni strah pred državo, kot zanimiva - čeprav še ne popolnoma izdelana - alternativa obema ali pa njuna možna nadgradnja pa se danes pojavlja komunitarizem, ki na podlagi močne države in močne civilne družbe išče novo pot, ki bi zavrnila tako politični avtoritarizem kot tržni egoizem (Etzioni, 1993; Tam, 1998, 41 in dalje).

Le ob kombinaciji močnega načrtno centralnega in močnega nenačrtno acentričnega modela je možno graditi tudi stabilnejše načrtno acentrične modele. K tej stabilnosti pa lahko bistveno prispevata vsaj še dva dejavnika: trdni nenačrtno centralni kulturni vzorci in znanje, ki bi kot krmilni medij omogočilo zadovoljivo raven diferenciacije pogajalskih mrež od denarja in moči.

Nenačrtno centralne podlage so pomembne v smislu konsenza o določenih temeljnih vrednotah, ki veljajo za dane in nevpisane (splošna načela demokracije, človekove pravice, dopuščanje izražanja in argumentiranja nasprotnih mnenj)* ter preprosto ne morejo biti podvržene načrtnim spremembam. Takšen minimalni konsenz je nujen za kakršno koli stabilno "policy" skupnost (Richardson, 1996, 31 in dalje) oziroma za "pluralism-within-unity", kot ga označuje Etzioni (1993, 155 in dalje). Šele v okvirih takšnega minimalnega konsenza je možen - pa tudi neizogiben in potreben - konflikt.

Znanje poudarja Willke (1995) kot ključni krmilni medij modernih pogajalskih omrežij in ga razlikuje od denarja, ki kot medij krmili trg, in moči, ki krmili politiko. Pogajanja, ki temeljijo predvsem na "argumentih" moči in denarja vsekakor zmanjšujejo stabilnost pogajalskih omrežij. Odločanje na podlagi prisile ali ponujenih koristi namreč zmanjšuje konsenz o skupnem načrtovanju in vodi, če spet uporabimo Etzionijevo (1968, 354 in dalje) klasifikacijo, od normativnega k prisilnemu (načrtno centralno, hierarhično) in utilitarističnemu (nenačrtno acentrično,

* Komunitaristi kot najbolj temeljne vrednote, ki kot obče-chloveške presegajo tudi meje posamičnih kultur in bi bile lahko zato uporabne tudi na globalni svetovni ravni, označujejo ljubezen, modrost, pravico in človekovo (samo)uresničitev. Čeprav je možen ugovor, da so te vrednote verjetno bolj značilne za kombinacijo krščanske in razsvetljenske tradicije v evropski kulturi kot za človeštvo na sploh, to ne prepreehtje nujno njihove širše uporabnosti.

trg) redu. Le argumenti znanja pa omogočajo relativno diferenciacijo od moči in denarja in s tem preprečujejo habermasovsko "kolonizacijo" (Habermas, 1987), hkrati pa ne dajejo le sredstev (denar in moč) temveč lahko kažejo tudi smer sprememb. Poudarek modernih pogajalskih mrež, kakršna se je oblikovala tudi okrog Evropske komisije, na akterjih, ki v sistem prinašajo znanje, zato verjetno ni naključen (o tem glej npr.: Richardson, 1996, 37; Mazej, Richardson, 1996, 42).

Sklep

Diferencirane moderne družbe zahtevajo izrazito senzibilno koordinacijo, če se hočemo izogniti dediferenciaciji in regresiji v predmoderna stanja, pa tudi razpadu koherentnosti družbenih sistemov zaradi njihove izrazite notranje diferenciranosti in razsrediščenosti. Potencial vsakega od štirih modelov koordinacije je očitno omejen, pri čemer so te omejitve v veliki meri tudi empirično opazne. Nenačrtno centralne podlage družbe kljub visoki stopnji generaliziranosti in posrednosti svojega vpliva ostajajo pomembne in jih ne smemo zanemariti (kot je to v določeni meri značilno npr. za Luhmannovo teorijo samoreferenčnih sistemov), saj postavljajo okvire nenačrtno acentričnim oblikam koordinacije (npr. kot poslovna etika na trgu), omejujejo in hkrati dajejo legitimnost načrtno centralnim posegom, še posebno neizbežne pa so kot podlaga načrtno acentričnih pogajalskih modelov. Načrtna centralnost (hierarhija) in nenačrtna acentričnost (prosti trg in temu sorodni principi) sta se vsaka po svoje izkazala kot nenadomestljiva zaradi svoje relativne koherentnosti (hierarhija) oziroma zaradi svoje relativne fleksibilnosti (trg),⁷ hkrati pa sta pokazala tudi jasne omejitve. Vsaj del teh omejitev je možno preseči z uporabo načrtno acentričnega pogajalskega modela, ki lahko zato nudi pomembno perspektivo v nadaljnji koordinaciji družbe, vendar ne kot nadomestilo za prejšnje modele koordinacije, temveč kvečjemu kot njihova nadgradnja, saj njegovo delovanje zahteva tako dovolj trdne – čeprav precej generalizirane – kulturne podlage, kot tudi pluralizem različnih samostojnih akterjev in dovolj močnih načrtno centralnih instanc (nacionalno-državnih in transnacionalnih), ki pomaga pri njihovem usklajevanju in uresničevanju skupno sprejetih usmeritev.

LITERATURA

- Adam, Franc (1998): "Developmental Options and Strategies of Small Countries". *Journal for International Relations and Development*, 1, 181-194.
Bell, Daniel (1962): *The End of Ideology*. New York: Collier Books.
Durkheim, Émile (1933): *The Division of Labour in Society*. New York: The Free Press.

⁷ Potenciali hierarhije so omejeni predvsem z zmožnostjo nadzorne enote za poznavanje in obvladovanje celotnega sistema, po drugi strani pa nas Coasejev teorem opozarja na visoke transakcijske stroške zaradi manjše koherentnosti, če bi vse (npr. tudi notranjo koordinacijo korporacij ali političnih strank) prepuščali tržnim načelom (glej npr. Fukuyama, 1995, 200; Willke, 1995, 107-108).

- Etzioni, Amitai (1968): *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*. New York: The Free Press.
- Etzioni, Amitai (1993): *The Spirit of Community*. New York: Touchstone.
- Fukuyama, Francis (1995): *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Penguin Press.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1987): *The Theory of Communicative Action*, vol. 2 *Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Hirst, Paul (1994): *Associative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Holton, Robert J. (1998): *Globalization and the Nation-State*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in London: MacMillan Press.
- Kassim, Hussein in Anand Menon (1996): "The European Union and State Autonomy". V Kassim in Mennon. (ur.), *The European Union and National Industrial Policy*, 1-10. London in New York: Routledge.
- Kelly, John M. (1992): *A Short History of Western Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Lipset, Seymour Martin (1983): *Political Man: The Social Bases of Politics*. London: Heinemann.
- Luhmann, Niklas (1990a): *Political Theory in the Welfare State*. Berlin in New York: Walter de Gruyter.
- Luhmann, Niklas (1990b): *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press.
- Luhmann, Niklas (1995): *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press.
- Lyotard, Jean-Francois (1986): "Postmoderna situacija". *Marksizam u svetu*, 4-5, 247-259.
- Majone, Giandomenico (ur.) (1996): *Regulating Europe*. London; New York: Routledge.
- Makarovič, Matej (1997): "Sociološki klasiki o družbeni regulaciji". V F. Adam in D. Podmenik (ur.), *Razvojnja in intervencijska vloga države*, 4-11. Ljubljana: IDV-FDV.
- Marx, Karl in Friedrich Engels (1971): "Manifest komunistične stranke". V *Izbrana dela*, II. zv., 567-631. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Mazey, Sonia in Jeremy Richardson (1996): "EU Policy-Making: A garbage can or an anticipatory and consensual policy style?". V Mény, Muller in Quermonne (ur.), *Adjusting to Europe: The impact of European Union on national institutions and policies*, 41-58. London in New York: Routledge.
- Menon, Anand in Jack Hayward (1996): "States, Industrial Policies and the European Union". V Kassim in Mennon. (ur.), *The European Union and National Industrial Policy*, 267-290. London in New York: Routledge.
- Mény, Yves, Pierre Muller in Jean-Louis Quermonne (1996): "Introduction". V Mény, Muller in Quermonne (ur.), *Adjusting to Europe: The impact of European Union on national institutions and policies*, 1-22. London in New York: Routledge.
- Miller, W. Watts (1994): "Durkheim: The Modern Era and the Evolutionary Ethics". V W. S. F. Pickering in H. Martins (ur.), *Debating Durkheim*, 110-133. London in New York: Routledge.
- Parsons, Talcott (1977): *Social Systems and the Evolution of the Action Theory*. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott (1991): *Društva*. Zagreb: Biblioteka August Cesarec.
- Pfetsch, Frank R. (1998): "Globalisation: A Threat or a Challenge for the State?". *Journal for International Relations and Development*, 1, 164-180.
- Richardson, Jeremy (1996): "Actor-Based Models of National and EU Policy Making". V Kassim in Mennon (ur.), *The European Union and National Industrial Policy*. London in New York: Routledge.

- Schmitter, Phillippe C. (1996): "Some Alternative Futures for the European Polity and their Implications for European Public Policy". V Mény, Muller in Quermonne (ur.), *Adjusting to Europe: The impact of European Union on national institutions and policies*, 25-40. London in New York: Routledge.
- Tam, Henry (1998): *Communitarianism: A New Agenda for Politics and Citizenship*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire in London: MacMillan Press.
1995. *The Austrian Way: The State, the Associations, the Social Partnership*. Dunaj: The Austrian Social Partners' Advisory Council for Economic and Social Affairs.
- Willke, Helmut (1995): *Systemtheorie III: Steuerungstheorie*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Willke, Helmut (1996): *Systemtheorie II: Interventionstheorie*. Stuttgart: Lucius & Lucius.

DILEME GLEDE UPRAVLJANJA RAZŠIRJAJOČE SE EU

Pogledi z zornih kotov EU in držav kandidatk

Povzetek. V članku so na podlagi nekaterih teoretičnih ugotovitev in zgodovinskih izkušenj večnacionalnih držav predstavljeni nekateri problemi in dileme pri iskanju sistema za upravljanje EU. Avtorica ugotavlja, da se znotraj EU racionalni pristop k obravnavi upravljanja procesov poglobljanja in širjenja EU šele začenja uveljavljati kot vprašanje notranjepolitičnih, domačih zadev. Hkrati se zdi, da se države kandidatke še vedno osredotočajo na povezovanje z EU kot na stvar mednarodnih odnosov, kot na povezovanje z EU - rastočo gospodarsko in politično svetovno silo.

Ključne besede: Evropska Unija, države kandidatke, upravljanje večnacionalnih držav

Uvod

Naslednji in neizogibni val širitve EU ni primerljiv z nobenim od predhodnih. Ne gre le za število držav članic - gre tudi za kvaliteto EU. Vse več avtorjev (npr. Netwich in Falkner, 1997; Laffan, 1998; Hooghe in Marks, 1997) poudarja, da so vprašanja o tej kvaliteti predvsem notranja vprašanja EU, ki bi se zastavila tudi v primeru, ko srednje- in vzhodnoevropske države (SVED) ne bi pritiskale h kar najhitrejšemu vključevanju v nastajajoči evropski nadnacionalni ekonomski in politični sistem. Z drugimi besedami, "govoriti o izbiri med širitvijo in poglobljanjem, če je ta sploh kdaj zares obstajala, ni več kredibilno" (Michalski in Wallace, 1992: 1). Vsekakor se pri oblikovanju sistema za upravljanje EU kot 'nastajajoče nadnacionalne države' pojavljajo številni problemi in dileme.

Vzpostavljane novih nadnacionalnih oblasti in njihove legitimnosti (Hooghe in Marks, 1997) je zelo težavna naloga, ker funkcionalnost ni edino merilo novega sistema regulacije.² Sistem naj bi bil namreč sposoben izpolniti tudi demokratična merila. V članku obravnavamo nekaj teoretskih in praktičnih vidikov, ki so povezani z iskanjem regulativnega modela EU. Naša teza je, da se zaznave EU o širitvenem procesu in njegovih povezavah z dilemami v iskanju novega nadnacionalnega re-

¹ Danica Fink Hafner je izredna profesorica in predstojnica Centra za politološke raziskave na Fakulteti za družbene vede, Inštitutu za družbene vede v Ljubljani

² V pričujočem članku uporabljam sociološki pojem "regulacija" kot sopomenko za "upravljanje". "Sistem upravljanja družbe" uporabljam kot sopomenko za "politični sistem."

gulativnega modela, korenito razlikujejo od zaznav, ki prevladujejo v državah kandidatkah. Medtem ko je upravljanje spreminjajoče se EU postalo ena od notranje-političnih, domačih zadev same EU, države kandidatke razmerja do EU še vedno v pretežni meri zaznavajo kot stvar mednarodnih odnosov. Države kandidatke se tudi še ne posvečajo vprašanju uresničljivosti enotnega modela regulacije in demokracije znotraj EU kot rastoče nadnacionalne gospodarske in politične entitete, katere oblikovanje in notranje združevanje je kontinuiran proces.

Spoznanja o upravljanju nadnacionalnih držav: teorija in nekatere zgodovinske izkušnje

Multietnične družbe in regije so kulturno pluralistične družbene organizacije. Številne zgodovinske, sociološke, kulturne in ekonomsko-politične spremenljivke določajo oblikovanje teh družb. Za proučevanje problema upravljalivosti pluralistične države je uporabnih več teoretskih pristopov (Stanfield, 1996). V nadaljevanju se posvečamo vprašanju, ali je mogoče najti funkcionalen sistem regulacije, ki deluje v pluralističnem okolju in zajema različne tipe družb. Vprašanje je mogoče postaviti tudi drugače: ali je možno raznolike družbe enako uspešno upravljati (in ali jih je sploh mogoče upravljati) z enim samim ekonomskim in političnim sistemom? Katera teoretska spoznanja utegnejo biti v pomoč pri oblikovanju odgovorov na vprašanja, ki se zastavljajo pri iskanju modela regulacije EU?

Na podlagi zgodovinskih izkušenj ter različnih socioloških in politoloških študij zagovarjamo stališče, da obstajajo ključne sociološke značilnosti družbe, ki pomembno določajo uresničljivost in življenjskost določenega sistema regulacije (ali v diskurzu političnih znanosti: političnega sistema). Podobno meni tudi Rus (1985:8-9), ki poudarja, da obstaja trend k skladnosti med regulativnimi modeli in družbenimi strukturami. Na primeru upravljanja organizacij Rus ugotavlja, da je bolj verjetno, da bo socialno ustrezen model regulacije omogočil uspešno upravljanje organizacij, kot pa da bo določen model upravljanja lahko produciral ustrezno družbeno strukturo. Zgodovinske izkušnje, kot na primer (Fink Hafner D., 1995; Seaver, 1997; Hafner Fink M., 1994; Bose, 1995), kažejo, da omenjeni 'železni zakon' deluje tudi na ravni družbe in vpliva na odnos med družbeno entiteto in njenim političnim sistemom. Izredno heterogenih multinacionalnih držav v dolgem časovnem obdobju ni mogoče upravljati z enim političnim sistemom, ne da bi vladajoča politična elita uporabila represijo za ohranitev take državne tvorbe. Obenem model regulacije (politični sistem) *per se* ne more spremeniti kvalitete specifičnih družb – ali z drugimi besedami, sam nadnacionalni politični sistem ne more delovati kot mehanizem za homogenizacijo raznolikih družb, ki tvorijo pluralistično državo. Nadnacionalni model ne more biti dalj časa funkcionalen, če na nadnacionalni ravni ne pride do družbene integracije. Politična kultura, ki v posameznih socio-političnih entitetah prevladuje med njihovimi elitami, mora biti prežeta z demokratičnostjo in strpnostjo. Za pluralistično državo je pomembno oblikovanje modela regulacije, ki je dovolj prilagodljiv in lahko deluje v pluralističnem kontekstu. Seaver (1997) poudarja, da se je pomembno izogniti politični institucio-

nalizaciji stalnih manjšin ali skupin manjšin, katerim je vpliv na sprejemanje političnih odločitev zaradi tekmovalne narave modela (tj. večina vselej zmagaja) nenehno odtegnjen. Za dolgoročno uresničljivost pluralističnih družb je tudi pomembno, da je njihov sistem dovzeten za spremembe v segmentaciji posameznih entitet. Pri krhanju ali celo zlomu demokracije v multietničnih državah so namreč ključni dejavniki prav *neelite* (torej celo bolj ključne kot elite). Koalicije, ki si delijo oblast, morajo biti fleksibilne. Morajo torej biti zmožne sprejeti predstavnike vseh pomembnejših skupin, vključno z novimi, ki izhajajo iz sprememb v družbenih strukturah, kot so denimo imigracija ali dotok beguncev. Nezadovoljstvo zaradi odtegnitve vsaj sorazmerne vloge v političnem odločanju se lahko kopiči več let, preden izbruhne in izzove politični sistem. To razmišljanje vodi k vprašanju, ki je pomembno za nastajajočo multietnično državo: kako ohraniti demokratičen politični sistem in demokratično razmerje moči v spreminjajoči se etnični, ekonomski, kulturni in politični konfiguraciji.

Kaže, da je etnična identiteta dosti globlja in trajnejša, kot se je zdelo doslej (Stanfield, 1996). V tem pojavu je utemeljena tudi teza, da je potrebno pri oblikovanju multietničnih/nadnacionalnih ekonomskih in političnih entitet, kakršna je EU, previdno preučiti in upoštevati *nevarnost obuditve oz. ohranjanja družbenih in političnih cepitev na "nas" in "njih" ('mi' in 'oni')*. To vprašanje je pomembno, kakorkoli se stvari obrnejo: naj EU preraste v nov tip federalizma ali kakršnokoli drugo mnogovrstno entiteto.

Stanfield (1996) poudarja, da je potrebno bolj natančno raziskati razmere, v katerih se med etnično različnimi ljudmi razvijejo trajne, produktivne in funkcionalne vezi, na podlagi katerih živijo skupaj v miru. Zic (1997) meni, da je razkroj multietničnih držav možen tudi v demokratičnih razmerah. Dejansko so se morale nekatere države zateči k fizični sili, da bi razrešile svoje notranje konflikte in vnovič učvrstile trend povezovanja in enotnosti (ZDA in Švica). Dilemo, da se utegne morebitna decentralizacija in prenašanje dela oblasti z državne na nižje ravni političnega sistema (devolucija) v kontekstu demokratizacije spreveriti v razpad, je mogoče zastaviti tudi, kadar govorimo o uspešnih multietničnih demokracijah (Španija) ali celo za utrjene demokracije oziroma federacije (Kanada, Belgija). Zaradi nevarnosti resnega konflikta, ne glede na to, kako majhna ta nevarnost pravzaprav je, ne zadošča samo določitev pravil za vstop v nadnacionalno državo in pravil igre znotraj njenega okvira, pač pa je za takšen primer oziroma za kakšen prihodnji trenutek, ko se bodo pojavili tovrstni interesi in pridobili podporo ljudstva, pomembno opredeliti tudi pravila izstopanja ali dekompozicije. Mehanizmi morebitnega upravljanja in razreševanja konfliktov morajo biti vzpostavljeni še preden izbruhne kriza skupnega življenja v večnacionalni državi.

Iskanje skupnega modela regulacije je v primeru EU edinstveno. O problemih demokratično razpravljajo sorazmerno bogate države članice EU, v katerih so demokratični politični sistemi dobro razviti in kjer ni zgodovinskega bremena kakšne nedavne totalitarne nadnacionalne države, ki bi v celoti obvladovala sedanje ozemlje EU. Vseeno menimo, da bi imela nastajajoča EU boljše možnosti za uspešno delovanje, če bi bili izpolnjeni nekateri nujni pogoji. Glede na zgoraj omenjene ugotovitve smemo izpostaviti vsaj naslednje: a) ustrezn raven primerlji-

vosti/združljivosti posameznih držav članic (družb), zlasti z vidika njihovih stopenj družbenega in političnega razvoja; b) evropska družbena integracija; c) demokratična politična kultura političnih elit, ki sodelujejo v oblikovanju EU; č) možnosti za vzpostavitev konsociativne demokracije na ravni EU; d) oblikovanje fleksibilnega in inkluzivnega sistema upravljanja EU, ki bi preprečeval kakršnekoli trajne cepitve na manjšine in večine. EU je nastajajoča nadnacionalna entiteta, ki zmore do določene ravni nadzorovati raven razvoja svojih držav članic oziroma novo priključenih držav. Že zdaj se posveča oblikovanju skupnega demokratičnega sistema regulacije. V tem okviru se pojavljajo še ne rešena vprašanja o moči in vplivu, zlasti kar zadeva reformo evropskih ustanov in procesov odločanja. Nekatere od najbolj občutljivih dilem v zvezi z novimi različicami slednjih so povezane s participacijo velikih in majhnih (močnih in manj vplivnih) entitet. Porajajo se tudi vprašanja v zvezi z legitimnostjo nacionalnih elit in prav tako tudi z legitimnostjo novo nastajajočih političnih elit na ravni EU. Glede na prej omenjene teorije in zgodovinske izkušnje so ta vprašanja *pereča v vsakem primeru* - naj se proces širitve proti vzhodu nadaljuje ali ne. Sodeč po sestanku v Amsterdamu bodo že dosedanje članice v vsakem primeru soočene s pojavom *'Evrope več hitrosti'*. V primeru nadaljnje širitve bodo postala omenjena nerazrešena vprašanja zgolj razvidnejša.

Zdi se, da problem upravljalnosti EU pridobiva vse večjo pozornost in pomen med evropskimi raziskovalci in politiki, čeprav so se doslej pretežno posvečali institucionalizmu in skupnemu pravnemu redu. Z oblikovanjem monetarne unije se vse več pozornosti namenja ekonomskim, družbenim in drugim pokazateljem blaginje v državah, ki bi si želele vključitev v 'poglabljajočo se' EU. Ker je solidarnost ključna za koncept politične integracije (Wallace, 1998), je pomembno razkriti, koliko je evropska (EU) identiteta že zakoreninjena v državah članicah (med njihovim prebivalstvom) in do kakšne mere je občutje solidarnosti razširjeno znotraj sedanjih meja EU. Pomanjkanje teh prvin namreč lahko hitro privede do cepitev na "nas" in "njih" ('mi' vis-a-vis 'oni'), do konfliktov in ksenofobije, spočetih na teh cepitvah.

Zgodovinsko oblikovanje dnevnega reda: od tematik omejenih mednarodnih odnosov do domačih tematik upravljanja EU

Vprašanja v zvezi s širitvijo EU so med najmlajšimi na političnih dnevnihih redih držav članic Evropske skupnosti (ES)/EU. Skozi razpravo, ki jo odpirajo članice EU, se zaznave odnosov z (nekdanjimi) socialističnimi državami širijo tako, da ti odnosi niso več obravnavani le kot del mednarodnih odnosov, temveč vse bolj tudi kot pomemben del domačega političnega odločanja znotraj EU. V državah, ki kandidirajo za članstvo, se zdi integracija z EU še vedno pretežno stvar zunanje politike in mednarodnih odnosov. EU med njimi še ni v celoti prepoznana kot sistem, v okviru katerega bodo vse članice udeležene tudi v stroških in tveganjih ter v prenašanju vsaj dela nacionalne suverene oblasti na nadnacionalno raven. Pragmatično mišljenje in ravnanje posameznih držav kandidatk je ukrojeno po strate-

giji "skočiti na vlak EU" pred drugimi kandidatkami, da bi maksimirale koristi iz transferjev EU (kmetijstvo, regije), dokler ti še niso okleščeni z omejevalnimi reformami.

Čeprav se število, vsebina in pomen tematik povezanih z EU v državah članicah in državah, ki za članstvo šele kandidirajo, trenutno razlikujejo, je treba poudariti, da se oba grozda držav bistveno razlikujeta v pogledu zgodovinskih sprememb v zaznavi in obravnavi "evropskih" zadev. Dosedaj so bili odnosi med evropsko skupnostjo oz. unijo in (nekdanjimi) socialističnimi državami vselej obremenjeni s (svetovno) politiko in obenem tudi z globokimi ideološkimi cepitvami. Odnosi med ES in socialističnimi državami (z edino izjemo nekdanje Jugoslavije) so bili večinoma vpeti v razmerja hladne vojne na mednarodnem prizorišču, in torej sploh niso obstajali. Od konca petdesetih pa do devetdesetih let so odnosi med vzhodno in zahodno Evropo prešli skozi številne razvojne faze in stopnje, ki jih je mogoče v splošnem predstaviti kot prehajanje od mednarodnih odnosov med dvema ideološkima/političnima/ekonomskima blokoma (med zahodno Evropo in Sovjetskim blokom), ki so bili prežeti z vplivom hladne vojne, do pogajanj med posamičnimi postsocialističnimi državami in EU o celoviti gospodarski, politični in varnostni integraciji v skupno nadnacionalno državo. Pinder (1991) je v razvoju odnosov med kapitalističnim in socialističnim delom Evrope zaznal nekaj pomembnih vsebinskih premikov, ki jih predstavljamo v tabeli 1.

Tabela 1: Opis obdobj in razvojnih faz/stopenj prevladujočih razmerij med ES/EU in (post)socialističnimi državami z dveh zornih kotov – z zornega kota ES/EU in z zornega kota srednje-vzhodnoevropskih držav (SVED)

<i>Obdobja / časovni oris razvojnih faz / stopenj</i>	<i>Vsebinski opis obdobja z zornega kota ES/EU</i>	<i>Vsebinski opis obdobja z zornega kota SVED</i>
<i>1957 - 1979</i>	Vzhodu namenja zgolj obrobno pozornost; politična poteza v favoriziranju Jugoslavije kot nečlanice sovjetskega bloka oziroma sveta za vzajemno ekonomsko pomoč (SEV); ostro nasprotuje posvetovanju s SEV kot nadomestkom za pogajanja s posameznimi državami; pogajanja so razumljena kot sredstvo za krepitev / kaznovanje Sovjetske zveze	Sovjetska hegemonija; ES se obravnava kot mehanizem krepitev kapitalističnega tabora; hladni odnosi, minimalni dogovori; vztrajanje Kremlja, da poteka dogovarjanje kolektivno, na osi SEV-ES; izjema: Jugoslavija
<i>1980-1988</i>	Enostranska odločitev ES, da uvede uvozne kvote; letna pogajanja z državami SEV; pospeševanje politike trgovinskih dogovorov in dogovorov o sodelovanju s posamičnimi vzhodnimi socialističnimi državami	Postopno sprejemanje nove sovjetske politične usmeritve do ES: "iskanje skupnega jezika" glede političnih zadev; sprejemanje trgovinskih pogajanj med ES in posamičnimi državami članicami SEV; leta 1988 stopi v veljavo prvi trgovinski dogovor med ES in katero od članic SEV (Madžarska)
<i>1989-1992</i>	Spodbujanje prehajanja v demokracijo in tržno gospodarstvo; upiranje idejam o integraciji SVED; predlogi za delna sodelovanja, ki spodbujajo sodelovanje med državami SVED	Evforija, idealiziranje integracije z ES; sporazumi z ES, ki ne dosegajo pričakovanih SVED
<i>1993-1996</i>	Postopno sprejemanje možnosti, da države srednje in vzhodne Evrope postanejo članice ES/EU, brez jasne predstave o tem, kdaj in kako	Razočaranje, začetek dojemanja stvarnosti
<i>1997 -</i>	EU izračunava stroške in koristi morebitnih prihodnjih širitev; definiranje pogojev za širitev ter začetek sistematičnega ocenjevanja in spremljanja držav kandidat; razprava o institucionalnih in političnih implikacijah vključevanja novih članic za EU	Sprejetje širitvenih pogojev EU, ocenjevanje, presojanje in nadzorovanje s strani EU; tekmovanje med državami kandidatkami za primat pri vključevanju v EU; prepoznanje potrebe po uporabi bolj racionalnega pristopa in začetek izračunavanja stroškov in koristi na konkretnih področjih sektorskih politik

Opombe k tabeli 1:

1... Kasneje je Jugoslavija podpisala tudi dodatne trgovinske sporazume, protokole in še sporazum o sodelovanju (1980), ki so bili skladni s politično usmeritvijo ES, da je sredozemskim državam omogočala določene ugodnosti. Leta 1987 je bil dodan še nov finančni protokol, ki je predvideval, da bi bila do sredine leta 1991 infrastrukturi v Jugoslaviji skupaj namenjena

posojila Evropske banke za investicije v znesku 550 milijonov ecujev. Slovenija je uporabljala ugodnosti iz sporazuma, sklenjenega leta 1980, dokler ni leta 1993 podpisala Sporazuma o sodelovanju. Temu je bila dodana še Skupna izjava o političnem dialogu, finančnem protokolu in transportnem sporazumu. Evropski sporazum je bil podpisan 10. junija 1996, v slovenskem parlamentu pa ratificiran 15. julija 1997 (Pinder, 1991: 17-19, 26; Brinar, 1997).

2... Poleti 1993 je Evropski svet v Kopenhagnu odločil, da bi bila pridružitve srednje- in vzhodnoevropskih držav načeloma mogoča, če bi te izpolnjevale določene kriterije. Kriteriji so bili opredeljeni leta 1995 v Beli knjigi.

3... Decembra 1997 je Evropski svet v Luksemburgu sprejel *Accession Partnership* kot nov instrument, ki naj bi postal ključni dejavnik izpopolnjene predpridružitvene strategije – priprave na članstvo.

Ustanovitev Evropske skupnosti je v očeh Sovjetske zveze pomenila krepitev kapitalističnega tabora. Kljub spremembi sovjetskega stališča leta 1962, ko je bila Skupnost sprejeta kot ekonomska in politična stvarnost, so do leta 1984 med sovjetskim blokom in Skupnostjo prevladovali pretežno hladni odnosi. Izjeme so bile med državami, ki se niso povsem pokoravale tej politični usmeritvi. Pinder (1991: 10) poudarja, da je Evropska komisija v šestdesetih letih uspela doseči nekatere manjše dogovore z nekaterimi vzhodnoevropskimi oblastmi iz sovjetskega tabora, čeprav je slednje niso priznavale in čeprav je v zahodni Evropi prevladovala degaullovska politika, ki je Komisiji omejevala pooblastila. Zdi se, da se je do šestdesetih let Skupnost le bežno ukvarjala z vzhodno Evropo in Sovjetsko zvezo. Jugoslavija, ki se je leta 1948 distancirala od sovjetskega bloka, je bila prva resnična izjema v sicer prevladujočem vzorcu, in sicer s tem, ko je leta 1970 podpisala poseben dogovor s Skupnostjo, ki je potrjeval njen položaj "favorizirane države" (*most-favoured-nation treatment*). To je mogoče razumeti kot pozitivne ukrepe, namenjene Jugoslaviji kot neodvisni državi (ne-članici sovjetskega bloka), ki si je prizadevala uvesti tržne mehanizme v svoje gospodarstvo (Pinder, 1991; Svetličič, 1998). Medtem ko je Jugoslavija vztrajno razvijala posebno razmerje do Evropske skupnosti, pri pogajanjih v sedemdesetih letih niti Evropska skupnost niti sovjetski blok nista imela ekonomskega interesa za sodelovanje. Sovjetski poseg v Afganistanu in vojaški udar na Poljskem sta postala politična razloga za to, da so bila pogajanja med sovjetsko in zahodnoevropsko stranjo prekinjena za celih pet let.

Do korenitih sprememb je prišlo s simboličnim padcem Berlinskega zidu leta 1989 in demokratično tranzicijo srednje- in vzhodnoevropskih držav. Te spremembe niso bile značilne le zaradi želje po uvedbi demokratičnih političnih sistemov in tržne ekonomije kot mehanizmov za zagotavljanje blaginje v (post)socialističnih državah, temveč tudi zaradi želje teh držav po "vrnitvi v Evropo". Ideologija vračanja v Evropo implicira vrnitev na položaj, kjer se odpirajo možnosti za uporabo pozitivnih posledic kapitalističnega družbenega razvoja, ki so ga v preteklosti temeljito zaustavile komunistične revolucije. Obljuba blaginje, povezane s tesnejšo ekonomsko in politično integracijo z nastajajočo EU, je postala samostojen dejavnik za legitimiziranje (pre)oblikujočih se političnih elit v (post)sociali-

stičnih državah, obenem pa tudi mobilizirajoča sila za gospodarske, politične in pravne spremembe v teh državah.

Skupnost ni bila pripravljena na tako navdušen pritisk postsocialističnih držav, ki so se že želele demokratizirati ter se kar najbolj in kar najhitreje vključiti v ES. V tranzicijskem obdobju med osemdesetimi in devetdesetimi leti je Slovenija zmogla razviti odnose z EU – sprva na podlagi dogovorov za nekdanjo Jugoslavijo in kasneje v okviru novih bilateralnih sporazumov. Prve države iz nekdanjega sovjetskega bloka, ki jim je bila po letu 1990 ponujena višja raven sodelovanja z ES, so bile Češka, Madžarska in Poljska. Pinder (1991: 32) poudarja, da so ti sporazumi prejkone pomenili dohitevanje tistega, kar je nekdanja Jugoslavija (vključno s Slovenijo v njej) dotedaj že pridobila. Hkrati pa je ES države srednje in vzhodne Evrope spodbujala k nadaljnjemu medsebojnemu sodelovanju, kar je bil tudi poglavitni razlog za ustanovitev Cefte.

Ker devetdeseta leta v primerjavi z dotedanjim obdobjem niso prinesla kakšne resnične rasti ekonomskega interesa ES za odpiranje k SVED (Mencinger, 1995), lahko zaključimo, da je ES v doseganje novih sporazumov z nekaterimi državami iz nekdanjega sovjetskega bloka v prvi vrsti vlagala *politična* prizadevanja zato, da bi potrdila svojo podporo demokratizacijskim procesom v srednji in vzhodni Evropi. Spremembe v svetovni politiki so torej vsilile vprašanja širjenja ES proti vzhodu na politični dnevni red ES. Ščasoma se je pričelo pojavljati vse več različic in dimenzij vprašanja širitve po posameznih dnevni redih različnih sektorskih politik znotraj ES/EU. Dnevni redi v državah, ki kandidirajo za članstvo v EU, pa se še vedno zdijo zapolnjeni s splošnimi političnimi, formalnimi in institucionalnimi vprašanji integracije, medtem ko je bistveno manj pozornosti namenjeno vprašanju o posledicah integracijskih procesov za stvarni svet vsakdanjega življenja v njihovih družbah.

Združljivost držav kandidatk z EU: med racionalizmom in čustvi

Države srednje in vzhodne Evrope so, kot poroča *Transition* (1998: 14), bolj pripravljene na včlanitev v EU, kot so bile sredozemske države v zadnjem valu širitve. Osrednje breme tega procesa bodo morale nositi SVED same (Jacobsen, 1997: 10). Kljub temu pa se politikom iz teh držav mudi: zahtevajo hitro sprožitev nadaljnjega širjenja EU in pritiskajo, da bi dosegli kar najhitrejši začetek pogajanj o članstvu v EU. Obenem so začele države srednje in vzhodne Evrope tekrovati med seboj v omejevanju števila področij, kjer prosijo EU za 'časne koncesije in 'prehodna obdobja'. Vsaka od teh držav se nemreč boji, da utegne "pasti na raven drugorazredne članice unije", če pokaže, da se ni sposobna hitro prilagoditi EU.

Jacobsen (1997) izpostavlja tri osnovne razloge za preložitev dokončanja širitve EU vsaj do leta 2005, in sicer: 1) razkorak med blaginjo na območju EU in blaginjo v državah srednje in vzhodne Evrope; 2) nujnost številnih institucionalnih in ekonomskih sprememb v državah srednje in vzhodne Evrope, da bi se pripravile na vstop; 3) potrebnost obsežne finančne reforme in korenitih institucionalnih sprememb v sami EU. Mnoge od teh sprememb bi bilo potrebno izvesti v vsakem

primeru - zlasti reformo skupnih kmetijskih politik, strukturnih skladov in razrešitev problema demokratičnega primanjkljaja znotraj EU.

Podobno kot politiki in raziskovalci (na primer v *Agendi 2000*), tudi državljani EU izražajo določena tipična pričakovanja v zvezi z državami, ki kandidirajo za članstvo. Državljeni EU bi v pretežni meri želeli, da države kandidatke izpolnjujejo visoka merila (v nadaljevanju v oklepajih navajamo odstotke anketiranih državljanov EU, ki se strinjajo z navedenimi zahtevami - podatki so iz raziskave *Eurobarometer*; opravljene v oktobru in novembru 1997), kot na primer: spoštovanje človekovih pravic in načel demokracije (93 odstotkov); boj proti organiziranemu kriminalu in trgovanju z mamili (91 odstotkov); varovanje okolja (90 odstotkov); zmožnost prispevanja v evropski proračun (80 odstotkov); sprejetje vsega, kar je že bilo sprejeto in vzpostavljeno v procesu izgrajevanja Evrope (75 odstotkov); pripravljenost, da dobijo interesi Evrope prednost pred lastnimi interesi posameznih držav (62 odstotkov); in pa raven gospodarskega razvoja naj bi bila blizu tiste, ki jo dosegajo države članice (72 odstotkov). Zdi se, da državljani EU izražajo podobna pričakovanja kot uradna EU v *Agendi 2000*. Tabela 2 kaže, da razmeroma malo držav kandidatk izpolnjuje ta pričakovanja v obsegu, ki bi jim neposredno odpiral možnost za začetek pogajanj o hitri včlanitvi v EU.

V sociološkem smislu je jedro držav, ki najresneje kandidirajo za polnopravno članstvo v EU, bližje obstoječim državam članicam, kot druge države kandidatke. Trenutno se zdi, da se v procesu izbiranja morebitnih novih članic za EU v določenem obsegu upošteva izkušnje s pluralističnimi državami, ki smo jih omenili na začetku članka³ - četudi je to prepričanje bolj intuitivno, kot pa zasnovano na racionalni in znanstveni osnovi.

Zanimivo je, da so štiri srednjeevropske kandidatke za članstvo, ki imajo trenutno najugodnejše značilnosti (sodeč po *Agendi 2000*), natančno tiste, ki imajo zgodovinske izkušnje z ločevanjem, ali vsaj upiranjem, nekdanji sovjetski hegemoniji (Jugoslavija/Slovenija: leta 1948, Poljska: 1956 in 1980, Madžarska: 1956; Češkoslovaška/Republika Češka: 1968 - pregled v tabeli 4).

³ Upošteva se zorni kot EU v zvezi s stroški in koristmi včlanitve vsake posamezne države kandidatke (glej tabelo 3) se zdi, da ima Slovenija najboljše možnosti, da postane prva polnopravna članica EU - po izjemnem primeru Vzhodne Nemčije (Mencinger 1995). Sodeč po BDP na prebivalca in kupni moči za leto 1997, je v tem letu Slovenija najrazvitejša država v prehodu, dosega pa 63 odstotkov povprečja evropske petnajsterice (ki znaša 20,300 USD), medtem ko so Grčija, Španija in Portugalska dosegale med 13,856 in 15,941 USD na prebivalca (glej Slovenian Economic Mirror, 7/1998, ki poroča o podatkih OECD, WIIW, IMAD). Vseeno utegnejo postati bolj pomembna kakšna druga (državam kandidatkam nerazvidna) merila za zaključno odločitev EU (kot je bilo v primeru širitve Nata).

Tabela 2: Zgoščena predstavitev ocen za države kandidatke iz Agende 2000 (grobe ocene o dosežkih in zmožnostih držav kandidatke, da bi dosegle zahteve EU glede na besedilo Agende 2000, opremljenim s kritikami in predlogi)

država kandidatka	politična merila	gospodarska merila	Acquis	upravna reforma	zaključno mnenje
Slovenija	izpolnjuje	izpolnjuje	še ne izpolnjuje	neizogibna	pozitivno
Madžarska	izpolnjuje	izpolnjuje	še ne izpolnjuje	neizogibna	pozitivno
Češka	izpolnjuje	izpolnjuje	še ne izpolnjuje	neizogibna	pozitivno
Poljska	izpolnjuje	izpolnjuje	še ne izpolnjuje	neizogibna	pozitivno
Estonija	izpolnjuje	izpolnjuje	še ne izpolnjuje	neizogibna	pozitivno
Bolgarija	jih skuša izpolniti	omejena	negotovo	potrebna korenita reforma	negativno
Latvija	zadovoljivo, vendar premalo integracije za rusko govoreče	resne težave	mogoče ob precejšnih prizadevanjih	neizogibna	negativno
Litva	izpolnjuje	resne težave	mogoče ob precejšnih prizadevanjih	neizogibna	negativno
Romunija	jih skuša izpolniti	resne težave	negotovo	potrebna korenita reforma	negativno
Slovaška	jih ne izpolnjuje	zadovoljivo, a je potreben razvoj	še ne izpolnjuje	reforma je v teku	negativno

Zaznave držav kandidatke o ključnih problemih in dilemah širjenja EU

Z izjemo nekdanje Jugoslavije po letu 1948 (vključno s Slovenijo v njenem okviru), so lahko začele nekdanje članice sovjetskega bloka izvajati svojo zunanjo politiko, ne da bi jih pri tem neposredno nadzorovala Moskva, šele, ko so se začeli odpirati prostori svobode v osemdesetih letih. Vendar pa se zdi, da svetovne velesile, vključno z EU, še vedno upoštevajo nekatera pravila iz obdobja hladne vojne.⁴ Rusija je še vedno obravnavana kot država s posebnim vplivom v svetovnem dogajanju, vključno s procesom širitve EU. Postsocialistične države se kljub temu trudijo, da bi odkrile nove identitete in si izborile prostore v preoblikujočih se svetovnih ekonomskih, političnih in vojaških integracijah (glej *tabelo 5*).

⁴ Še na sestanku Sveta baltskih držav januarja 1998 je predsednik ruske vlade, Viktor Černomiršin, opozoril, da morebitne širitve EU v tej regiji ne smejo škoditi interesom Rusije (Research Paper 98/55, spodnji dom britanskega parlamenta, str. 14.).

Tabela 3: Nekateri pomembni podatki o kazalnikih držav kandidatke, ki so pomembni pri ocenjevanju njihove pripravljenosti na vključitev v EU

država kandidatka	prebivalstvo (v milijonih) ¹⁾	velikost (v 1000 km ²) ²⁾	BDP per capita glede na kupno moč, leto 1997 (v USD) ³⁾	delež BDP iz kmetijstva, 1995 ⁴⁾	inflacija ⁴⁾	izračun prispevka države v proračun EU (v 1000 milijonih ecu) ⁵⁾	skupni prejemki iz proračuna EU ⁵⁾	obremenitve proračuna EU (v milijardah ecu) ⁵⁾	podpora integraciji/ Eurobarometer 98 ⁶⁾ (v %)
Slovenija	2.0	20	12.755	4.8	9.2	85	124	0.2	33
Madžarska	10.2	93	7.318	7.0	18.2	48	223	2.3	47
Česka rep.	10.3	79	11.566	6.0	8.9	60	196	2.0	41
Poljska	38.6	313	6.406	7.3	15.0	37	172	6.5	43
Estonia	1.5	45	BP	7.1	10.8	64	364	0.6	35

Opombe k tabeli 3

- 1... Agenda 2000: 66.
- 2... Slovenian Economic Mirror 7/98, navedeni viri podatkov: OECD, WIW, IMAD.
- 3... Transition, Svetovna banka, april 1998, str. 12.
- 4... Inflacija (deflator zasebne potrošnje) v letu 1997; European Dialogue, št. 1, jan.-feb., 1998
- 5... Mencinger (1995: 37), vir: Bruselj, 1994.
- 6... Eurobarometer, poročilo št. 48, marec 1998 (podatki zbrani v okt. In nov. 1997). Kot je bilo ugotovljeno v nacionalni raziskavi reprezentativnega vzorca med polnoletnimi prebivalci Slovenije (N-2031), ki jo je opravil Center za proučevanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede, Inštitutu za družbene vede, bi 30.5 odstotka vprašanih glasovalo za priključitev Slovenije k EU, 34.5 odstotkov pa bi to najbrž storilo.

Tabela 4: Sodelovanje v svetovnih cepitvah v preteklosti

<i>država</i>	<i>članstvo v SEV</i>	<i>sodelovanje v svetovnih cepitvah v preteklosti</i>	<i>odcepitve (O) / upori (U) proti sovjetski prevladi</i>	<i>sedanje članstvo v Cefci</i>	<i>sprejeta v prvi val širitve Nata</i>
<i>Slovenija – Jugoslavija</i>	ne	gibanje neuvrščenih	O 1948	da	ne
<i>Madžarska</i>	da	sovjetski blok	U 1956	da	da
<i>Češka</i>	da	sovjetski blok	U 1968	da	da
<i>Poljska</i>	da	sovjetski blok	U 1956 U 1980	da	da
<i>Estonija – SZ</i>	da	sovjetski blok	BP	se pogaja	ne

Splošen trend v zaznavah o EU in morebitnem širitvenem procesu, ki jih srečamo v državah kandidatkah, bi lahko na kratko označili z mislijo: "Vse več skrbi, vse manj upov". Raziskovalci iz srednje- in vzhodnoevropskih držav poročajo o dinamiki javne podpore integraciji, ki niha glede na to, kako je zaznana pripravljenost EU, da bi se čimhitreje razširila proti vzhodu.

Vse od začetkov "evropeizacijskega obdobja" je bila vrnitev v Evropo sinonim za ekonomsko blaginjo, akulturacijo v prevladujoče evropske vrednote in oblikovanje boljše samopodobe držav kandidatki oziroma njihove podobe v svetu, pa tudi za izgrajevanje institucij po evropskih zgledih, članstvo v skupnosti demokratičnih narodov, nasplošno višjo raven blaginje in kakovosti življenja, "evropskost" političnih procesov, akterjev in javnih politik, pričakovanja o prihodnjih ugodnostih, ki izhajajo iz sinergijskih učinkov članstva v eni od svetovnih velesil. Strategija evropeizacije v smislu 'prilagajanja tujim modelom' občasno naleti na kritike, ki pravijo, da gre za odrekanje možnosti, da bi v pogajanjih v partnerskem položaju lahko prispevali tudi inovacije za razvoj obstoječih 'evropskih modelov'. Kljub temu se zdi, da se je med državami, ki kandidirajo za članstvo v EU, "evropeizacija" razvila v nadomestno ideologijo, s katero skušajo politične elite mobilizirati državljane in pridobiti legitimnost, pri čemer se uporablja preprosta interpretacija, da obstaja visoka povezanost med včlanitvijo v klub "zrelih evropskih demokracij in uspešnih ekonomij" (namreč EU) in pa boljšo prihodnostjo za ljudi, ki živijo v državah kandidatkah.

Že v nekaj letih so morale države kandidatke spoznati, da prinaša integracija z EU tudi stroške - vsaj stroške prilagajanja. Šele nedavno so se začele zavedati, da večji del bremen leži na njih. Eno prvih takšnih spoznanj so prinesle izkušnje z izrecno asimetrijo v evropskih sporazumih. Čeprav so bili slednji predstavljeni kot koristni za države kandidatke, v praksi predvsem ščitijo trge EU in so v resnici asimetrični v korist EU.⁵ Druga kritika poudarja, da je EU postavila visoka merila za

⁵ Poljski naj bi na primer evropski sporazum prinašal asimetrijo v njen prid, vendar se sporazum ne nanaša kar na polovico vseh njenih izvoznih sektorjev (jeklo, tekstil, kmetijstvo). Izražena namera se torej ne nanaša na za Poljsko vitalne ekonomske sektorje.

države kandidatke, čeprav jih niti vse sedanje članice še niso dosegle. Omenja se, da si EU vedno znova izmišlja ovire povezovanju⁶, pojavljajo pa so se tudi strahovi, da se to utegne vleči v nedogled. Krepijo se tudi dvomi o tem, ali je EU sposobna širitve. Pojavljajo se ocene, da EU pristransko prikazuje stroške širitve. Ocene stroškov naj bi bile pretežno izračunane z ekstrapolacijami stroškov obstoječih skupnih politik (zlasti CAP in strukturnih skladov), čeprav bi bilo potrebno te politike reformirati ne glede na morebitne spremembe ali ohranitve meja EU.⁷ Dodati smemo, da sta lahko za prihodnji razvoj notranjih odnosov v nastajajoči in verjetno rastoči nadnacionalni entiteti enako nevarni obe interpretaciji: 1) če EU predstavlja svoje prihodnje pričakovane stroške kot pretežno stroške širitve in 2) če politične elite SVED stroške tranzicije predstavljajo kot stroške priključevanja EU. Akterji v državah kandidatkah so začeli opazovati, da EU ni notranje homogena entiteta. Krepijo se lobiji znotraj EU, ki nasprotujejo širitvi. Razširilo se je prepričanje, da za države kandidatke ne bo dovolj le izpolnitev pridružitvenih pogojev, temveč bodo morale tudi lobirati za svojo vključitev.

"Prevlada kratkoročnosti nad dolgoročno strategijo na strani EU", je še ena od kritičnih opazk, ki jih je mogoče srečati v državah kandidatkah. Upošteva je paradoks evropeizacije (glej Agh, 1999), ki kaže, da so elite bolj naklonjene integracijskim procesom kot ljudske množice, je to resno vprašanje. Ker so elite odvisne od podpore ljudstva, se utegne zgoditi, da evropske elite ne bodo mogle izpolniti obljub državam kandidatkam.

⁶ Običajno se navaja zgovoren primer, namreč vprašalnike, ki naj bi jih države kandidatke izpolnile v zelo kratkem času, terjali pa so nekaj tisoč strani dolge odgovore.

⁷ Podobno je mogoče reči, da ni korektno primerjati najbogatejše države članice (Luksemburg, BDP 32,370 ECU, podatek za leto 1995) z najrevnejšo med državami kandidatkami, ki ima tudi borne možnosti, da bi kmalu postala članica EU (Litva, BDP 930 ECU, podatek za leto 1995); ta primerjava daje razmerje 35: 1 v prid Luksemburga. Ustreznjša se zdi primerjava med najbogatejšo državo članico in najbogatejšo državo kandidatko (Slovenija, BDP 7,240 ECU, podatek za leto 1995), kjer je razmerje 4,4: 1 v korist Luksemburga. Razmerje med povprečnim BDP za evropsko petnajsterico (17,260 ECU) in Slovenijo pa je v istem obdobju v razmerju 2,4: 1. (Vir podatkov: Agenda 2000: 66).

Tabela 5: Prošnje za pridružitve in podpora integraciji z EU doma

država kandidatka	podpis evropskega sporazuma	prošnja za polno-pravno članstvo	podpora javnosti za integracijo, leto 1990 (v %) ¹	najnižja podpora javnosti za integracijo (v %) ¹	podpora javnosti za integracijo, leto 1997 (v %) ¹	pozitivna podoba o EU med političnimi akterji in mnenjskimi voditelji (v odstotkih) (v %) ¹
Slovenija	jun. 1996	jun. 1996	ni podatka	30 (1993)	35 ²	72
Madžarska	feb. 1994	mar. 1994	51	30 (1995)	57	86
Češka	feb. 1995	jan. 1996	49	26 (1995)	63	73
Poljska	feb. 1994	apr. 1994	46	37 (1993)	49	95
Estonija	jun. 1995	nov. 1995	38	24 (1996)	62	62

Opombe k tabeli 5:

1... *European Dialogue*, 1998, št. 2, mar.-apr.

2... Kot je bilo ugotovljeno v nacionalni raziskavi na reprezentativnem vzorcu polnoletnih državljanov Slovenije (N=2031), ki jo je opravil Center za proučevanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za družbene vede, bi 30,5 odstotka vprašanih zagotovo glasovalo za priključitev k EU, 34,5 odstotkov pa bi to najbrž storilo.

V državah kandidatkah se krepijo tudi običajni strahovi in pomisleki glede integracije. Mednje sodi tipičen sindrom strahu pred tem, da bo tuji kapital 'vse pokupil', da je v nevarnosti narodna identiteta in da bo prišlo do izgube nacionalne suverenosti. Sem sodijo še pomisleki, ki so bolj vezani na vprašanja konkretnih politik, kot na primer glede povečevanja razlik med regijami v državah kandidatkah in pa morebiten porast problema nezaposlenosti. Ker v državah kandidatkah primanjkuje izvedencev za pogajanja, nastaja tudi bojazen pred podrejenostjo v pogajalskih procesih. Obenem se poudarja tudi to, da na zahodu (EU) manjka prave "epistemične skupnosti", ki bi se kompetentno soočala z vprašanji, ki zadevajo SVED.

Naše mnenje je, da je odnose držav kandidatk do EU mogoče opisati kot "veliko ideologije" in "pomankanje kvantitativnih analiz približevanja" (Potočnik, 1998; Svetličič, 1998). Še posebej redke so analize, ki bi se posvečale zornim kotom držav članic EU. Izhajajoč iz njihove perspektive, bi lahko gospodarstveniki in politiki iz držav kandidatk boljše razumeli obotavljanje EU pred širjenjem proti vzhodu. Mencinger (1995) je prepričan, da države članice ne bodo pridobile veliko novih tržišč, z izjemo Poljske, zato pa lahko pričakujejo migracijske pritiske in zahteve po večjem proračunu EU. Ekonomskih razlogov, ki bi narekovali hitro širjenje proti vzhodu, ni veliko. V sedanjem trenutku ostaja širitev prejkone pretežno projekt elit, in sicer tako evropskih kot tistih iz držav, ki kandidirajo za članstvo v EU. Množična občila v slednjih igrajo predvsem vlogo prenašanja informacij in stališč, ki jih posredujejo politične elite, s čimer omejujejo prostor za argumentiranje in informiranje o drugih virih (zlasti iz EU) in mnenjih civilne družbe (Brglez in

Šabič, 1998). V okviru EU je za sekcijske interese in izražanje kritik, namenjenih širitvenim procesom, več prostora. V tem smislu bi smeli sedanje odnose med SVED in EU opredeliti kot: "Mi vas ljubimo, a vi nas zavračate."

Zaznave EU glede ključnih problemov in dilem upravljanja rastoče EU

Čeprav je v devetdesetih širitev EU bolj vprašanje politike kot ekonomije (Pinder, 1991; Mencinger, 1995; Svetličič, 1998), seznam koristi, ki so običajno navedene, ni kratek. Najpogosteje se navaja (Pinder, 1991; Mencinger, 1995; Svetličič, 1998): nastanek vseevropske EU; širjenje njenih ozemelj; krepitev vpliva na svetovna dogajanja; izvažanje ideologije, političnih vrednot in političnih modelov pluralistične demokracije ter tržne ekonomije; zmanjševanje možnosti konfliktov med neodvisnimi državami, kar bi preprečevalo ogromne valove priseljencev z Vzhoda; in (vsaj dolgoročno) širitev trgov.

Kot ugotavlja raziskava *Eurobarometer* (tu predstavljamo podatke iz raziskave, opravljene v oktobru in novembru 1997; Eurobarometer Report, št. 48), državljanom EU ugaja ideja o krepitvi EU v pomembno svetovno silo. 67 odstotkov vprašanih se strinja, da bi pozitivni učinki širitve vključevali večanje ozemlja in pomena EU v svetu. Poleg tega se 59 odstotkov strinja, da bi EU lahko delovala kot mehanizem za zagotavljanje miru in varnosti.

Poleg teh abstraktnih, pozitivnih pričakovanj obstaja tudi mnogo skrbi. *Agenda 2000* opozarja pred zmanjševanjem ravni blaginje v kontekstu širitve. Nižja raven blaginje, bi utegnila vključevati dodatne nevarnosti nestabilnosti in ksenofobičnih političnih tokov v EU. Družbene skupine, interesne, regijske in državne organizacije, ki so odvisne od evropskega proračuna, so zaskrbljene zaradi možnega povečanja števila prejemnikov.

Michalski in Wallace (1992:12) menita, da je "širitev nemara neizogibna, vendar z vidika celotne EU ni nujna." Tako menijo tudi mnogi državljani EU, saj širitvi ne pripisujejo prednosti (v raziskavi *Eurobarometra* je le 24 odstotkov vprašanih širitve EU opredelilo kot prednostno nalogo). Prednostna vprašanja so zanje bolj vezana na konkretne politike in izražajo njihovo skrb za notranja vprašanja EU (nezaposlenost; centralizacija EU versus nacionalna suverenost; demokratični primanjkljaj v EU; nestrpnost do družbenih manjšin). Večini je pomembnejši boj proti nezaposlenosti (92 odstotna podpora), boj proti revščini in družbeni izključenosti (89 odstotkov), boj proti organiziranemu kriminalu in trgovanju z mamili (88 odstotkov), vzdrževanje miru in varnosti v Evropi (88 odstotkov) in varovanje okolja (85 odstotkov).

Skoraj 46 odstotkov vprašanih podpira idejo, da naj bi bila institucionalna reforma EU prednostna naloga. Zavedajo se tudi določenih problemov in dilem pri upravljanju širjenja EU. Kot ugotavlja navedena raziskava *Eurobarometra* (okt.-nov. 1997), je le 35 odstotkov državljanov EU zadovoljnih z demokracijo; 49 odstotkov se strinja, da je članstvo "dobra stvar"; 54 odstotkov vprašanih meni, da mora EU najprej reformirati delovanje svojih institucij, 43 odstotkov pa je bilo prepričan, da je pred vstopom nove države v evropsko unijo potrebna uvedba evra.

Nastali so že nekateri viri za cepitve na "nas" in "njih" ("mi" in "oni"). Večina državljanov EU (77 odstotkov, kot ugotavlja raziskava *Eurobarometra* za okt.-nov. 1997) ne zagovarja kakršnekoli širitve, ki bi prinašala sedanjim državam članicam dodatna finančna bremena. Poleg tega se 47 odstotkov vprašanih ne strinja z idejo, da bi prihodnje države članice odslej prejemale finančno podporo EU za priprave na vključitev. 47 odstotkov respondentov je prepričanih, da bi njihove države v primeru nadaljnje širitve EU prejemale manj finančne pomoči. Več kot 48 odstotkov respondentov zagovarja idejo o povečanju evropskega proračuna v mnogo sektorjih, če bi s širitvijo nastali stroški, tako da bi njihove države prejemale enako pomoči kot pred širitvijo. Velik delež državljanov EU je zaskrbljen nad problemom nezaposlenosti in 35 odstotkov vprašanih je prepričanih, da več držav članic pomeni tudi večjo nezaposlenost v "njihovi" državi. Verjetno je v tem tudi razlog, da se celo med 59 in 60 odstotkov vprašanih strinja z idejo, da bi smeli biti ljudje iz vzhodne Evrope in Sredozemlja v EU zaposleni le z določenimi omejitvami. V precejšnjem obsegu so se našete bojzani dejansko že razvile v ksenofobičnost. 44 odstotkov prebivalstva v EU meni, da je v njihovih državah že zdaj "preveč tujcev". Razvila se je tudi protekcionistična zavest. 62 odstotkov državljanov EU meni, da je treba na področju kmetijstva zaščititi interese evropskih kmetovalcev pred drugimi. 80 odstotkov jih meni, da je treba število kmetovalcev v Evropi ohraniti, 53 odstotkov pa zavrača idejo (ob 26 odstotkih, ki jo podpirajo) o tem, da bi se kmetovalcem v državah, ki se želijo vključiti v EU, namenjal pomoč.

Zdi se, da se zaznave EU in njenih državljanov o ključnih problemih in dilemah glede širitve EU oblikujejo v okviru štirih pogledov: krepitev (zahodne) Evrope v okviru nove svetovne ureditve, (nad)nacionalni racionalizem, parcialni interesi in ksenofobija. Obstaja nevarnost, da utegnejo biti problemi in stroški procesa, v katerem EU postaja nadnacionalna entiteta, napačno predstavljeni kot izključno stvar širitve, in da utegne biti širitev uporabljena kot opravičilo za reforme, ki so v vsakem primeru potrebne (skupna kmetijska politika - CAP, strukturni skladi). Če se bo to zgodilo, bo širitev postala pomemben katalizator ksenofobije in neracionalnega vedenja. Dejstvo, da so te države demokratične in da EU kot nadnacionalna entiteta razvija demokratične institucije, ne gre obravnavati kot zadostnih preprek pred morebitno krepitvijo nedemokratičnih političnih sil in političnih elit (totalitarne elite so, kot vemo iz zgodovine, lahko izvoljene tudi demokratično). Celotno vprašanje širitve je še posebej občutljivo, ker so se evropske politične elite odločile, da bodo začele z nadaljnjim širjenjem EU zgolj na podlagi širše javne podpore državljanov EU (ki pa v tem trenutku ne obstaja).⁸

Trdimo, da mnenje evropske javnosti o državah, ki kandidirajo za članstvo, in o njihovi združljivosti s pričakovani državljani EU, ni docela skladno z empiričnimi podatki o lastnostih držav kandidat. Pomanjkanje informacij in breme stereotipov, kakor tudi predsodkov, utegne ustvariti nelogično majhno podporo za državo kandidatko (Slovenija), ki ima z vidika stroškov in pridobitev za EU in z

⁸ V poročilu Agenda 2000 (zv. II, 3. del, zaključki, str. 65) je ocenjeno, da sta soglasje in podpora evropskega javnega mnenja širitvi očitna predpogoja za izvršitev projekta. Zato poročilo opozarja na potrebo po precejšnjem prizadevanju na področju javnega informiranja v predpridružitvenem obdobju, in sicer tako v obstoječih kot prihajajočih državah članicah.

vidika upravljanja EU najugodnejše lastnosti za vključitev (glej tabelo 3). Zaradi tega pojava je po našem mnenju očitno, da za določene države ni pomembna le izpolnitev uradnih pričakovanj EU, temveč se morajo potruditi tudi na področju "odnosov z javnostmi" in lobiranja za svoje interese. Ker je opaziti vse večjo heterogenost med srednje- in vzhodnoevropskimi državami (zlasti med Slovenijo in Višegraskimi državami na eni strani in drugimi postsocialističnimi državami na drugi)⁹, postaja vse bolj realističen posamičen pristop k nadaljnjemu širitvenemu procesu EU.

Zaključki

Prihodnja širitev EU bo najverjetneje počasen proces, ki se bo pokoraval postopnemu oblikovanju modela regulacije na ravni EU in pa težnjam po ohranitvi dosežene ravni sorazmerne homogenosti med državami (družbami) - članicami EU. Kaže, da je takšno stanje pretežno rezultat treh osnovnih dejavnikov, in sicer: 1. kritik obstoječih ravni blaginje in demokracije v EU, ki krepijo zahteve po višanju kakovosti življenja znotraj EU kot pluralistične države; 2. zavedanja problemov in dilem, ki v okviru EU nastajajo z oblikovanjem nadnacionalnega modela regulacije; 3. skeptičnosti med akterji EU, katerih ocena je, da utegnejo biti njihove ugodnosti, ki so vezane na proračun EU ali postopke političnega odločanja, ogrožene, če bodo vključene tudi nove članice z Vzhoda. Nekateri od teh dejavnikov se ujemajo s tistimi, ki so sestavni del nastajanja uresničljivega in trajnejšega modela regulacije in smo jih omenjali na začetku pričujočega članka. Zdi pa se, da problemi in dileme, ki se odpirajo v zvezi z upravljanjem rastoče EU, še niso bili obravnavani celovito in da tako zgodovinske kot tudi aktualne izkušnje z upravljanjem pluralističnih (multinacionalnih, multietničnih) držav še niso bile docela upoštevane. V takšnem položaju bi lahko populistične, ksenofobične reakcije postale pomembna spremenljivka v celotnem procesu širjenja EU.

Naslednja širitev EU bo po vsej verjetnosti omejena na vključitev posameznih držav ali povsem omejenega števila držav, ki kandidirajo za članstvo in imajo najbolj evropsko primerljive družbene, gospodarske in politične indikatorje. Do tega bo prišlo zaradi aktivnosti organiziranih sekcjskih interesov in drugih prizadetih v okviru EU. Kaže, da bodo elite EU sposobne doseči javno podporo za nadaljnjo evropsko integracijo znotraj in onstran njenih sedanjih meja le v primerih, ko nove članice ne bodo motile obstoječe ravni socio-ekonomskega razvoja, blaginje, pravne usklajenosti in političnega soglasja znotraj obstoječe EU.

Med državami, ki kandidirajo za vstop v EU, je zaznati sorazmerno šibko izoblikovanost zavesti o problemih in dilemah, ki se nanašajo na uresničljivost in trajnost pluralistične, nadnacionalne države EU. Doslej so (zlasti njihove elite) očitno zapostavljale odprta vprašanja o "skupnem življenju" v okviru rastoče EU. V položaju, v katerem je realistično pričakovati zgolj širjenje s posameznimi novimi članicami, se SVED vse bolj osredotočajo na medsebojno tekmovanje za primat pri

⁹ Stigma, 1997, št. 4; Transition, april 1998, str. 13.

vključevanju v EU, ne da bi hkrati docela prepoznale probleme v zvezi z upravljanjem EU.

Menimo, da uresničljive in trajnejše EU ni mogoče ustvariti, ne da bi se tem vprašanjem posvetili tako akterji v EU kot tudi v državah, ki kandidirajo za članstvo. Obe skupini političnih igralcev morata sodelovati in prevzemati odgovornost v procesih povezovanja. Ne gre pozabiti, da so mnogi sedanji in zgodovinski primeri pokazali, da tradicionalne etnične identitete še naprej obstajajo tudi znotraj pluralističnih držav in da jih je mogoče tudi zlorabiti. Še zlasti se to lahko zgodi v obdobjih gospodarskih kriz in tam, kjer politična okolja niso sposobna spraviti manjšin in večin, kjer se politični sistemi niso sposobni prilagoditi družbenim in gospodarskim spremembam, in prav tako tudi tam, kjer politika ni razvila učinkovitih mehanizmov za razreševanje konfliktov.

LITERATURA

- Agh, Attila (1999): Europeanization of Policy-making in Eastern Central Europe: The Hungarian Approach to EU Accession, *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 5, pp. 839-54.
- Bose, Sumantra (1995): State Crisis and Nationalities Conflict in Sri Lanka and Yugoslavia, *Comparative Political Studies*, Vol. 28, No. 1, pp. 87-116.
- Breckinridge, Robert E. (1997): Political Considerations of the Mediterranean and EFTA Enlargements of the European Union, *Journal of International Relations*, Vol. 4, No. 1-4, pp. 112-129.
- Brinar, Irena (1997): The Enlargement of the EU and Slovenia: The Economic and Political Criteria of the Enlargement Process throughout the EC/EU's History, in: Fink Hafner D. and Cox Terry, eds., *Into Europe? Perspectives from Britain and Slovenia*, Znanstvena knjižnica, Faculty of Social Sciences, Ljubljana.
- Brglez, Milan and Šabič, Zlatko (1998): Analiza vsebine televizijskega poročanja o približevanju evropski uniji, *Teorija in praksa*, Vol. 35, No. 1, pp.147-162.
- Fink Hafner, Danica (1995): The Disintegration of Yugoslavia, *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 37, No. 3-4, pp. 339-356.
- Hafner Fink, Mitja (1994): *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*, Znanstvena knjižnica, Faculty of Social Sciences, Ljubljana.
- Hooghe, Liesbet and Marks, Gary (1997): The Making of a Polity: The Struggle over European Integration, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1997-004a.htm>.
- Jacobsen, Hanns-D. (1997): The European Union's Eastward Enlargement, *European Integration Papers (EIOP)*, zv. 1, št. 14, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1997-004a.htm>.
- Laffan, Brigid (1998): The European Union: A Distinctive Model of Internationalisation, *Journal of European Public Policy*, Vol. 5, No. 2, pp. 235-253.
- Lodge, Juliet (1993): *Toward a Political Union?*, in: Lodge J., ed., *The European Community and the Challenge of the Future*, 2nd edition, Pinter Publishers, London.
- Mencinger, Jože (1995): *Kako daleč je Evropa*, *Gospodarska gibanja*, No. 259, Ekonomski inštitut Pravne fakultete, Ljubljana.
- Michalski, Anna, Wallace, Helen (1992): *The European Community: The Challenge of Enlargement*, The Royal Institute of International Affairs, London.

- Netwich, Michael and Falkner, Gerda (1997): The Treaty of Amsterdam: Towards a New Institutional Balance, European Integration online Papers (EIoP), Vol. 1, No. 14, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1997-015a.htm>.
- Pinder, John (1991): The European Community and Eastern Europe, The Royal Institute of International Affairs, Pinter Publishers, London.
- Potočnik, Janez (1998): Vpliv vključevanja v EU na gospodarjenje v slovenskih podjetjih, Teorija in praksa, Vol. 35, No. 1, pp. 17-30.
- Rus, Veljko (1985): Petintrideset let Jugoslovanskega samoupravljanja, Družboslovne razprave, Slovensko sociološko društvo, Ljubljana, No. 3, pp. 3-15.
- Seaver, Brenda M. (1997): The Breakdown of Consociational Democracy. The Case of Lebanon, Paper presented at the 1997 Annual Meeting of the Western Political Science Association, Tuscon, Arizona, March, 13-15.
- Stanfield, John H., II (1996): Multiethnic Societies and Regions, American Behavioral Scientist, Vol. 40, No. 1, pp. 8-17.
- Svetličič, Marjan (1998): Slovenian State Strategy in the New Europe, TKI working papers on European Integration and Regime Transformation, No. 24, The Thorkil Kristensen Institute, South Jutland University Press, Esbjerg.
- Zic, Zoran (1997): Democratic Transition and Federalism in Multiethnic Societies, Paper presented at the 1997 Annual Meeting of the Western Political Science Association, Tuscon, Arizona, March 13-15.
- Wallace, Helen (1998): EU needs to confront enlargement reality, European Dialogue, 1998, issue 3.

Drugi viri:

- Agenda 2000: For a stronger and wider Europe, European Commission, Strasbourg / Brussels, 16 July 1997
- Eurobarometer, poročilo št. 48, izdano marca 1998
- Europa Server <http://europa.eu.int/en/comm/dg10/incom/epo/eb.html>
- Slovenian Economic Mirror, Inštitut za makroekonomsko analizo in razvoj, Ljubljana.
- Transition, The World Bank, april 1998, <http://www.worldbank.org/html/prdr/trans>
- Toš, Niko et.al., Slovensko javno mnenje, longitudinalni projekt, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnega komuniciranja, FDV, Ljubljana.

ZUNANJE DETERMINANTE RAZVOJA SLOVENIJE
IN IMPLIKACIJE HITRE OZIROMA ODLOŽENE
VKLJUČITVE V EVROPSKO UNIJO¹

Povzetek. *Vključevanje Slovenije v EU bo potekalo še naprej v nestabilnih in nepredvidljivih zunanjih pogojih. Pričakovati je upočasnjene rasti (zlasti v razvitem svetu), nadaljnjo intenzifikacijo globalizacijskih in integracijskih procesov in velikanske tehnološke spremembe. Nestabilne politično varnostne razmere povečujejo možnost ponujanja različnih variant nepopolnega članstva. Prilagojena SWOT analiza ocenjenih učinkov hitrega oziroma odloženega članstva v EU po izbranih 16 sektorjih je pokazala, da je v celoti ugodnejša rešitev pospešena vključitev v EU do leta 2004. Koristi te rešitve so večje tudi v primerjavi z erozijo pogajalske pozicije, ki je posledica hitenja. Med najpomembnejšimi koristmi hitre vključitve so večja mednarodna vidnost Slovenije, večji priliv tujih neposrednih investicij, okrepitev varnostnega položaja, pospešitev rasti in gospodarske preobrazbe in možnost sokreiranja nove evropske arhitekture. Glavni stroški hitrega članstva so erozija pogajalske pozicije in propadanje nekonkurenčnih dejavnosti. Prednosti odložene vključitve v EU pa so pridobivanje časa za izvedbo potrebnih reform, razporejanje stroškov prilagajanja na daljše obdobje ter boljša pripravljenost na črpanje sredstev iz različnih skladov. Vendar pa so stroški predvidoma višji, zlasti stroški, ki izhajajo iz upočasnjene preobrazbe, krhanja konkurenčnost ter nevarnosti, da se zamudi zgodovinski vlak širitve.*

Ključni pojmi: EU, učinki integriranja, koristi in stroški integracije, preobrazba, konjunktorna gibanja, Evropa, ZDA, Azija, učinki po panogah

* Dr. Marjan Svetličič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

¹ Za zelo koristne nasvete, sugestije in ustne ali pisne dopolnitve pri izdelavi te naloge, zlasti na področju njihove poznane ožje specialnosti, se zahvaljujem Icu Baniču, Jožetu B. Damjanu, Emilu Erjavcu, Vladimirju Lavraču, Borisu Majcnu, Mateju Moretu, Mojmirju Mraku, Matiji Rojcu, Lojzetu Sočanu, Igorju Strmšniku, Majdi Ćirok, Tanji Mihalič, Samu Zupančiču. Odgovornost za končni izdelek je seveda le avtorjeva. Članek je sestavni del projekta Slovenija v Evropski zvezi – Strategija gospodarskega razvoja Slovenije ter raziskovalnega dela programske skupine Mednarodni odnosi.

Uvod

Zastavljena naloga in časovni okvir ne omogočajo obsežnejše empirične analize. Zato je ta prispevek skladno z zadano nalogo bolj poskus splošne analize pomembnih tokov in dejavnikov na temelju zgodovinske analize, analize dosegljivih projekcij ter prilagojene SWOT analize pozitivnih oziroma negativnih implikacij. Analiza bo sumarno prikazala končne rezultate, brez obširnih utemeljevanj, do katerih se je prišlo na podlagi podrobnejše analize po posameznih sektorjih oziroma problemskih sklopih.

Analiza zunanjega okolja ni poskus prognoziranja razvoja tega okolja, pač pa bolj prikaz poglobitvenih "zgodovinskih" dolgoročnih tendenc, ki vplivajo na položaj majhnega, odprtega gospodarstva.

V osrednjem delu sem izbral nekaj poglobitvenih sektorjev oziroma problemskih sklopov, s katerimi sem analiziral prednosti in slabosti hitre in odložene vključitve v Evropsko unijo. Gre zopet za dokaj splošno analizo brez podrobnejših kvantifikacij, ki pa bi jih bilo potrebno, če bi želeli preciznejše oziroma zanesljivejše ocene, storiti v prihodnje. Menim pa, da takšnih zelo natančnih kvantifikacij niti ni mogoče napraviti, ker gre pri večini učinkov za nemerljive stvari. Hitre in tektonske spremembe v svetu pa tako in tako otežujejo zanesljivost kakršnihkoli zahtevnejših empiričnih, ekonometričnih prognoziranja, kar relativizira slabosti tega dela analize.

Časovni okvir prispevka je naslednjih deset let. Pod hitro vključitvijo mislim na vključitev do vključno leta 2004, pri odloženi vključitvi pa na članstvo v Evropski uniji po letu 2010. Za to sem se odločil, da bi lahko bolj plastično pokazal razlike med hitro in odloženo vključitvijo, ki bi se zabrisale, če ne bi imel med hitro in odloženo vključitvijo nobene časovne razlike. Pri tem velja upoštevati tudi dejstvo, da se s pomikanjem po časovni premici nekatere negativne posledice vključitve spreminjajo v korist. To kar danes lahko povzroči škodo, ker še nismo pripravljene prevzeti določenih evropskih norm lahko že "jutri", ob boljši pripravljenosti ali ustrežnejših predkorakih, deluje zelo ugodno.

Zunanje okolje

Izkušnje in številne analize so pokazale, da je uspešnost majhnega, odprtega gospodarstva (kot je sedaj Slovenija) v veliki meri odvisna od uspešnega vključevanja v mednarodno delitev dela, od čim *hitrejšega in celovitejšega prilagajanja* zunanjim razmeram, do *prožnejšega*, po možnosti vnaprejšnjega *odzivanja* na dolgoročne strukturne tendence v svetu. To daje specifično težo analizi zunanjega okolja za vsako majhno gospodarstvo. Drugače povedano to tudi pomeni, da je uspešnost majhnega gospodarstva v veliki meri *odvisna od strategije* in politike takšne države.

Prva značilnost okolja, v katerem se bomo razvijali v naslednjih desetih letih, so *tektonske, hitre in nepredvidljive spremembe* tako na politično-varnostnem, ekonomskem in kulturnem zemljevidu sveta. Priča smo in bomo velikim nihanjem. "Svet je postal veliko bolj nevarno mesto kot si zamišljamo" (Krugman, 1999: 154).

Gre za ogromne *tehnološke spremembe*, za *informacijsko revolucijo*, ki odločilno spreminja izvore konkurenčnosti posameznih držav. Le-ti so se od petdesetih let spreminjali od poudarka na bogastvu fizičnih virov do pglavitnega pomena znanja in informacij v devetdesetih letih.

Tabela 1: Spremembe v virih konkurenčnosti

Dekada	Glavni viri konkurenčnosti
1950s	lokacijsko specifične prednosti (surovine, energija,...)
1960s	ceneno delo
1970s	ekonomije obsega
1980s	tehnologija
1990s	znanje in informacije

Zato danes govorimo o takoimenovani *družbi znanja*². Tisti, ki razpolaga z znanjem, ima moč, je konkurenčen. Pri tem pa ne gre samo za sposobnost kreiranja znanja, pač pa tudi za sposobnost hitrega prilagajanja, asimiliranja in adaptacij znanja drugih. Skratka, priložnosti za "svobodne jezdece" (free riders) so velike.

Čeprav se je moč strinjati s Krugmanom oziroma Kuttnerjem, da bi morali biti ekonomisti (pa tudi drugi družboslovci, op. M.S.) bolj skromni, ko ugotavljajo svojo sposobnost prognoziranja bodočega razvoja³ vseeno poskusimo nanizati nekaj "zanesljivejših" dolgoročnih tendenc. Kuttner pravi, da "kdorkoli enostavno ekstrapolira pretekle tendence, pa čeprav s še ne tako zapletenimi matematičnimi metodami, je izobražen bedak. Ekonomija potrebuje več skromnosti" (Business Week, september 1999, str. 14). Dejstvo namreč je, da je bila večina prognoz doslej napačnih. Ena morda redkih izjem je študija OECD Interfutures iz sedemdesetih

² Znanje je lahko kreativno, asimilacijsko in adaptacijsko.

³ Dosedanje prognoze so bile točne edino v tem, da so bile netočne.

let, ki je točno napovedala bistveni porast pomena prostega časa in s tem porast pomena industrije, ki se s tem ukvarja.

Prvo kar opredeljuje položaj Slovenije v mednarodnih ekonomskih odnosih (MEO) je, ali je v prihodnje pričakovati nadaljevanje tempa razvoja oziroma *stopnjo gospodarske rasti* kot smo jo bili navajeni v zadnjih petih ali desetih letih ali pa bomo priče recesiji ali celo krizi v mednarodnih ekonomskih odnosih.

Ob izbruhu t. i. azijske, zatem pa ruske in brazilске krize, smo zasledili poplavo člankov in napovedovanj, da smo pred *ponovitvijo velike ekonomske krize* iz začetka iztekajočega se stoletja. Tudi te napovedi so se izkazale kot netočne. Moje izhodišče je, da lahko pride do velike gospodarske krize in zastoja v tendencah globalizacije le kot posledica vojne velikih razsežnosti. Lokalni konflikti in vojne tega ne bodo zavrle oziroma ne bodo sprožile splošne svetovne ekonomske krize. Res pa je tudi, da ni pričakovati linearne nepretrgane krepitve globalizacije. Lahko pride do upočasnitve tempa, v kolikor se svet ne bo sposoben učinkovito soočiti z negativnimi posledicami globalizacije, ki se kažejo v povečevanju neenakomernosti razvoja in naraščajočih razlik. Tudi nadaljevanje trenda tako hitrih stopenj rasti kot smo jim bili priče v zadnjih letih v ZDA kot poglobitveni ekonomski sili v svetu, zatem pri azijskih "tigrih" in "tigrčkih" in končno tudi v Evropi, ni pričakovati; v Aziji zaradi prehoda iz ekstenzivnega v intenzivni razvoj, v ZDA pa zato, ker je bil poglobitveni impulz hitre rasti v zadnji dekadni v veliki meri posledica pospešene informatizacije, ki bo, če ne bo prišlo do revolucionarnih tehnoloških sprememb, verjetno v bodoče počasnejša. Ekonomija znanja, ki je značilnost današnjega svetovnega gospodarstva, tudi vpliva na to, da so stopnje rasti počasnejše. Pričakujejo se umirjene stopnje rasti zlasti v razvitih državah, pa tudi v doslej hitro rastočih državah Azije. Pričakovati je upočasnitev stopnje rasti tudi v ZDA. Čeprav azijske države kot so Kitajska, Indonezija, Indija in Pakistan še niso izčrpale potenciala ekstenzivne rasti, pa so ga mnoge druge že. Rast slednjih bo v prihodnje bolj odvisna od porasta produktivnosti, tehnološkega napredka in drugih kakovostnih dejavnikov, ki pa na tej stopnji razvoja ne morejo proizvesti tako spektakularnih stopenj rasti kot so jih beležile v preteklosti, čeprav bo njihova rast še vedno lahko vsaj dvakrat višja kot je v razvitih državah, verjetno pa tudi več. Vse je odvisno od tega, ali bodo te države sposobne uspešne preobrazbe iz ekstenzivnega v intenzivno gospodarjenje oziroma v smeri preobrazbe v družbo znanja, v kateri bo rast odvisna predvsem od kakovosti ekonomskih dejavnikov in manj od novega vključevanja fizičnega in človeškega kapitala v razvoj, kar je bilo doslej prevladajoči dejavnik njihovih visokih stopenj rasti.

Možnosti za bistveno povečanje stopenj rasti na srednji rok je porast mednarodne menjave, ki bi jo prinesla pospešena uporaba Interneta, na zelo dolgi rok pa določena prerazporeditev bogastva na globalni ravni v korist najmanj razvitih držav, kajti one lahko inicirajo na zelo dolgi rok porast povpraševanja v svetovnem gospodarstvu. Prvo je dokaj realno, medtem ko večje prerazporeditve bogastva ni realno pričakovati. Tiste države (regije), ki se bodo uspele "internetizirati", bodo bistveno popešile svojo rast, druge pa ne. Ne gre le za pospeševanje prodaje s pomočjo Interneta, pač pa tudi za učinkovitejšo diseminacijo tehnoloških znanj in

s tem pospeševanje razvoja. Čas monopolne prednosti nad novo tehnologijo ali izdelkom se je z Internetom bistveno skrajšal, kar pospešuje rast.

Razvoj v Evropi je v precejšnji meri determiniran s strategijo in politiko, ki jo bo Evropa ubirala v naslednjih letih, zlasti z vidika širitve. Ali z drugimi besedami, in kot pravi Thurow (1992: 252); Evropa je pred zgodovinsko priložnostjo, da s pravilno politiko, pod katero razume širitev Evropske unije, postane ponovno velika ekonomska sila in na ta način pospeši svoj razvoj. Tudi od stopnje zavedanja tega, bo odvisna dinamika širitve in naše članstvo v EU.

Težko pa se je tudi ne strinjati s P. Krugmanom (1999, str. 154), ki govori o "depresijskem gospodarstvu" v nadaljnjih letih, ki terja keynesianske injekcije, da bi se izvilo iz zastoja. To seveda velja bolj za razviti del sveta. V smislu ekonomskopolitičnega ukrepanja pa tudi za druge države. To pa lahko pomeni, da bomo v prihodnje priče bolj liberalnemu odnosu do inflacije in manj "zadržtemu" monetarizmu, ki v inflaciji vidi samo slabo. Krugman trdi, da svetovno gospodarstvo ni v depresiji, da pa smo soočeni z depresijsko ekonomiko, ki je bila značilna za trideseta leta tega stoletja. In prav pod vtisom napak, ki so bile takrat storjene (protekcijonizem, restriktivna monetarna politika) se zavzema za prav nasprotno politiko stimuliranja porabe.

Tretja globalna tendenca je *globalizacija*. To je odločilni pogoj oziroma tendenca, ki bo vplivala na uresničevanje strategije gospodarskega razvoja Slovenije v naslednjih desetih letih. Dilema je, ali se bo nadaljevala linearna progresija dosežanih globalizacijskih tendenc ali pa bomo priče intenzivnejši *regionalizaciji* mednarodnih ekonomskih odnosov in s tem povečane nevarnosti za trgovinske vojne med integracijskimi skupinami držav oziroma trgovinskimi bloki. V pogojih krvave borbe za novo porazdelitev tržnih deležev, imamo lahko v svetovnem gospodarstvu tudi kratka obdobja prevlade strategije zmaga-poraz oziroma ničelne vsote, za razliko od globalizacijskega scenarija, ki implicira igro pozitivne vsote, ki maksimira svetovno blaginjo. Kolikor bi stopnja rasti v ZDA zastala, bi to lahko sprožilo močne protekcijonistične težnje v tej "tradicionalni valilnici" protekcijonizma. Drugi, zlasti Evropa, bi se temu zoperstavili in prišlo bi do resnejših trgovinskih vojn.

Realno gledano, lahko napredovanje globalizacijskih tendenc zavre le velika kriza, razsežnosti krize v začetku tega stoletja, ali pa svetovna vojna. Azijska in kasneje ruska kriza sta pokazali, da kljub resnim grožnjam, ki sta jih proizvedli, nista zamajali temeljev svetovnega globaliziranega gospodarstva. Opozorili pa sta na nujnost

a) vnaprejšnjega *reguliranja globalizacijskih tendenc* zlasti na področju mednarodnih financ zaradi destruktivnih posledic prevelikih in prehitrih pretakanj špekulativnega kratkoročnega kapitala ter

b) uvajanja ustrezne nacionalne in globalne *politike prerazporejanja* koristi in škode, ki jih povzročata globalizacija (kompenzacijska politika v korist tistih, ki z globalizacijo izgubljajo), čeprav se svetovna in nacionalna blaginja nasplošno dviga.

Črnoglede napovedi o možnosti razvoja deflacije in vrnitve k protekcijonizmu, ki je bil značilen odziv na podobne tendence po Veliki krizi oziroma takratne

internacionalizacije gospodarstva, so se pokazale kot nerealne⁴. Prevladujejo namreč ocene, da je protekcionistična reakcija Veliko krizo samo poglobila, ne pa prispevala k njenemu hitrejšemu razreševanju. Zato je potrebno v prihodnje računati na nadaljevanje in intenzifikacijo globalizacijskih tendenc, ki se bo razširila tudi na tiste pore svetovnega gospodarstva, ki so bile doslej manj intenzivno vključene v te tendence. Prav gotovo pa bo na kakovost, smer in intenzivnost globalizacijskih tendenc vplivalo razumevanje učinkov, ki jih ta povzročata na zaposlenost, porazdelitev dohodkov znotraj države in med državami, na plače, torej na socialne implikacije globalizacije na eni ter na prispevek k dvigu konkurenčnosti in tehnološkemu razvoju na drugi strani. In to ne le od objektivnih učinkov teh tendenc, pač pa tudi od razumevanja teh tendenc s strani različnih držav in slojev v teh državah. Vse močnejše zavedanje o stroških globalizacije in nujnosti vnaprejšnjega reguliranja njenih tokov ter uvajanja kompenzacijskih ukrepov na nacionalni in mednarodni ravni, bo vnaprej preprečilo *povratek k protekcionizmu* kot odgovoru na "kanibalsko" globalizacijo.

Izkušnje iz preteklosti in večja sposobnost vnaprejšnjega spoznavanja vseh razsežnosti globalizacije vplivajo na to, da bo ta v prihodnje vse bolj uravnavana. Svetovno gospodarstvo se razvija v smeri tako imenovane "glob-institucionalizacije", ki pomeni kombinacijo med spontanimi tendencami globalizacije, spodbujenimi od spodaj navzgor, s strani podjetij, in regulacije od zgoraj navzdol, tj. s strani regionalnih grupacij in mednarodnih organizacij nasploh. To pa pomeni, da bo položaj nacionalnih gospodarstev v vse večji meri odvisen od njihove sposobnosti sokreiranja takšnih pogojev poslovanja v globalnem gospodarstvu.

Pospešen razvoj informacijske infrastrukture je temeljni predpogoj za vključitev nekega gospodarstva in družbe v globalno ekonomijo. Zato najuspešnejša gospodarstva in družbe na tem področju pospešeno deregulirajo telekomunikacijski monopol in zagotavljajo "state of art" tehnološke ravni telekomunikacijskim sistemom. Ob tem pa motivirajo razvoj inovacijskega okolja, še posebno s povezovanjem domačega in mednarodnega znanja med univerzami, inštituti in gospodarstvom (Sočan, 1999). Brez *informacijsko-telekomunikacijske revolucije* ne bi prišlo do takšne globalizacije mednarodnih ekonomskih odnosov kot jo poznamo danes. To pomeni, da uspešna globalizacija nacionalne ekonomije ni možna, če ni razvit ta infrastrukturni telekomunikacijski, informacijski predpogoj, ki je dejansko infrastrukturno omrežje, ki omogoča globalizacijo. Zaostajanje na tem področju pomeni tudi slabljenje konkurenčne sposobnosti nacionalne ekonomije, omejuje njene možnosti in posledično, zaradi nezadostnosti ali odsotnosti globalizacije, slabi konkurenčnost nacionalne ekonomije.

Čeprav se vse bolj govori o vse obsežnejši globalizaciji, ki prodira v vse pore mednarodne ekonomije, pa je popolnoma jasno, da je ta še vedno omejena predvsem znotraj posameznih regionalnih skupin. Očitno bo sodelovanje hitreje napredovalo v okviru regij, s tem pa bo napredovala tudi globalizacija. Globalizacija se bo krepila bolj kot *regionalizacija*, ki je dejansko bolj realna pojavna oblika globalizacije v pogojih, ko ta ne more biti enako intenzivna v vseh delih

⁴ Krugman zato govori le o Veliki recesiji (1999: xi).

sveta in na vseh področjih zaradi ogromnih razlik v ravnih gospodarskega razvoja. Regionalizacija je zato bolj realno dosegljiva stopnica na poti k postopni širši globalizaciji tudi majhnih gospodarstev. Ekonomskopolitično to pomeni, da kaže glavnino naporov majhnega gospodarstva usmeriti na vključevanje v regionalne integracije, pri tem pa ne zanemarjati tudi hoje po drugi, sicer bistveno "krajši nogi" diverzifikacije ekonomskih odnosov tudi na druge dele sveta, ali z drugimi besedami na globalizacijo.

Temeljna dilema v zvezi z regionalizmom je, ali ta predstavlja stopnico na poti k intenzivnejši globalizaciji svetovnega gospodarstva ali pa predstavlja oviro širjenju globalizacijskih tendenc v svetu. Priče smo tako enim kot drugim tendencam. Vsaka od regionalnih integracij vsebuje določene elemente *kollektivnega protekcionizma* dane integracijske skupine do ostalih skupin, kar lahko privede do *trgovinskih vojn*. To je povsem razumljivo zato, ker gre danes v svetu za novo "delitev kart", za prerazporejanje tržnih deležev med državami in regionalnimi skupinami. Ocenjuje se, da je spoznanje, da je protekcionizem ovira napredku tudi kadar gre za regionalni protekcionizem, močnejše, kot pa je spoznanje o kratkoročnih, začasnih koristih kollektivnega protekcionizma. Pričakovati je zato postopno erozijo skupinskega protekcionizma integracijskih skupin. Konkretno to pomeni, da se bodo tudi doslej zelo zaščiteni sektorji v Evropi (kmetijstvo, občutljivi proizvodi, telekomunikacije) morali hitreje liberalizirati.

Dejansko vse bolj prihaja do globalizacije mednarodnih ekonomskih odnosov kot rezultat *institucionalnih pogajanj* med skupinami držav, ki liberalizirajo svoje medsebojne ekonomske odnose. Vse intenzivnejši intraregionalni ekonomski odnosi lahko privedejo do nevarnosti trgovinskih vojn, zlasti na nekaterih področjih občutljivih izdelkov (kmetijski izdelki, delovno intenzivne dejavnosti), pa tudi na področju visokih tehnologij, ki jih države skušajo razvijati s pomočjo strateške trgovinske politike. Zaradi tako močnih tendenc regionalizacije ekonomskih odnosov znotraj "trgovinskih blokov", država "prosti strelec" skoraj ne more uspešneje razvijati in intenzivirati ekonomskih odnosov, zlasti z oddaljenejšimi državami, ne da bi se poprej regionalno povezovala. Vključevanje majhnega (slovenskega) evropskega gospodarstva v Evropsko unijo je tako tudi institucionalna osnova za globalizacijo njenih odnosov z drugimi trgovinskimi bloki, s katerimi bo EU sklepala dvostranske sporazume. Je skratka stopnica na poti k intenzivnejši globalizaciji.

Nujnost hoje po obeh nogah, globalizacijski in regionalizacijski, s časovnim poudarkom na regionalizaciji in kasneje še krepitvijo globalizacije, izhaja tudi iz *nesinhronosti gospodarskih ciklov v svetu*. Zelo redko se zgodi, da imamo sočasno enake stopnje rasti npr. v Severni Ameriki, Evropi in Japonski oziroma Aziji. Običajno prihaja do zamikov, do časovnih zaostankov, ko ena regija za sabo v določenem časovnem razmaku potegne tudi drugo regijo, ki trenutno zaostaja. Zato je sposobnost *lovjenja "plime rasti" in izogibanja "osek"* lahko izrednega pomena za majhno ekonomijo. To pa je mogoče le, če so v njeni gospodarski strukturi in strukturi ekonomskih odnosov s tujino podani nastavki (ustrezni deleži), določene dolgoročne vezi (ne le trgovinske, pač pa tudi tuje neposredne investicije [TNI], strateške povezave ipd.), ki jih je moč hitro aktivirati takrat, ko se za to, zara-

di hitrejšje rasti v tem delu sveta, pokaže priložnost. V odsotnosti takšnih dolgoročnih vezi so prehodi iz enega na drug trg skoraj nemogoči. Diverzifikacija MEO je tako tudi način za amortizacijo nesinhronih gospodarskih ciklov.

Tektonske spremembe v svetu, boj za prerazporeditev tržnih deležev, ki smo mu priča tako po razpadu socializma kot pod neusmiljenimi pritiski globalizacije, vodi v tendence *koncentracije kapitala*. Priča smo spektakularnim združitvam, ki so postale poglavitna oblika TNI danes v svetu. Te so način odzivanja na neusmiljene pritiske globalizacije ter že prevladujoče integrirane svetovne proizvodnje. Mednarodna proizvodnja (blaga in storitev) danes obsega že 11.427 milijard USD, v primerjavi z 6.710 milijardami izvoza blaga in storitev (UNCTAD, 1999: 9). To pomeni, da se bo krepila oligopolna narava svetovnega trga in s tem tržne pomanjkljivosti. Na te se lahko uspešneje odzivaš, če intenziviraš "investicijske", internalizacijske oblike MEO in se ne naslanjaš več samo na trgovinske. Izvoz danes ni več edino zveličavna oblika mednarodnih ekonomskih odnosov.

Poglabljanje enotnega trga v Evropski uniji je v bistvu manifestacija in posledica globalizacijskih tendenc v svetu. Pomeni, da se bo vse več mednarodnih ekonomskih odnosov dejansko odvijalo kot notranji ekonomski odnosi v sami Evropski uniji. To lahko pomeni, da se bo *stopnja multinacionalizacije* podjetij, ki se manifestira s številom njihovih afilacij, zmanjšala v korist oblikovanja večjih proizvodnih enot, ki bodo potem dobavljale blago v vse dele Evropske unije. To lahko pomeni manj tujih neposrednih investicij na področju nekaterih dejavnosti in več na področju drugih dejavnosti ter več intra-nacionalne trgovine z vmesnimi proizvodi, proizvajanjem vse bolj na temelju specializacije, na temelju "osrednje konkurenčnosti" firm. Pod pritiskom globalizacijskih tendenc se podjetja morajo odločiti za osredotočanje na področje svojih osrednjih konkurenčnih prednosti. Opuščajo torej tiste dejavnosti, s katerimi so manj konkurenčne. To obenem pomeni tudi nujnost intenzifikacije *združevanja in pripajanja podjetij*, ki se ukvarjajo s sorodno dejavnostjo. Posledica je vse večja industrijska koncentracija in na videz sicer zmanjšana konkurenca, v bistvu pa vse ostrejša konkurenca med oligopolnimi proizvajalci. Na vsak način pa bo prišlo do vse večjega prepletanja trgovinskih in investicijskih odnosov.

Prost pretok blaga, storitev, ljudi in kapitala bo imel za posledico tudi *zaostritev konkurenčnega boja* znotraj EU, zapiranje nekonkurenčnih tovarn. Glede na naraščajoči pomen *storitev* v vseh razvitejših gospodarstvih je pričakovati, da bo ta sektor postal najbolj dinamičen element gospodarskega razvoja in odločilen dejavnik rasti produktivnosti.

Kaj je naloga majhnega odrprtega gospodarstva v sklopu takšnih predvidevanj? Prvič, vključevati se v *integrirano svetovno proizvodnjo*, kar pomeni ne le s pomočjo mednarodne menjave, pač pa tudi s pomočjo vhodnih, pa vse bolj tudi izhodnih TNI ali drugih oblik dolgoročnega povezovanja z največjimi transnacionalnimi podjetji v svetu, ki s pomočjo zunanjih dobaviteljev želijo krepiti svojo konkurenčno pozicijo. Druga implikacija tega je, da bo prišlo do nadaljnega *porasta pomena vmesnih proizvodov*, da se bo vse več trgovalo z vmesnimi proizvodi, kar nudi obilo priložnosti majhnim ekonomijam, manjšim podjetjem, ki lahko v sklopu takšnih sprememb najdejo svojo nišo in na omejenem segmentu,

na določenem proizvodu, postanejo pomemben, včasih celo dominanten dobavitelj ne le enemu, pač pa več transnacionalnim podjetjem. Na ta način se zmanjša tudi ranljivost takšne strategije in izboljša cenovna konkurenčnost.

Ne nazadnje je izjemno pomembna determinanta okolja, v katerem se bomo razvijali v prihodnjem desetletju, tudi *politično-varnostna situacija*. Navkljub napovedim o obilici dividend miru po padcu berlinskega zidu, ki jih bo moč usmeriti v financiranje razvoja in zmanjšanje konfliktov, se to ni zgodilo. Paralelno s tendencami ekonomske integracije, smo priča ravno tako objektivno pogojenim tendencam *politične dezintegracije*, osamosvajanja narodov in držav. To pa spremljajo *regionalni konflikti*, tudi večjih razsežnosti. Zato namesto, da bi se dividende odprave hladne vojne usmerjale v razvoj, se v veliki meri usmerjajo v gašenje konfliktov oziroma vojn in oboroženih spopadov, in ne v razvoj.

Žal je pričakovati tudi v prihodnje *nestabilno politično, varnostno okolje* v posameznih delih sveta (bivši deli Sovjetske zveze, zlasti azijski del, zatem Balkan ter posamezni deli Afrike in Azije oziroma Bližnjega vzhoda). Nedvomno je *stabilnost v svetu in Evropi krhka* v političnem in varnostnem smislu. To dviguje relativni pomen *iskanja zavezništev* in vključevanja v integracijske in varnostne skupine držav (NATO).

Po koncu hladne vojne so se "političnoideološki konflikti" med Vzhodom in Zahodom transformirali v *konflikt med tistimi, ki imajo in tistimi, ki nimajo*, med razvitim Severom in nerazvitim Jugom. V kolikor se skladno, tudi z Ricardovo teorijo primerjalnih prednosti, ne bo izvajala v globalnem svetovnem okviru ustrezna kompenzacija v korist tistih, ki v procesih globalizacije zgubljajo, zato da bi maksimirali svetovno blaginjo, potem bo prišlo do nadaljnega širjenja razkoraka med razvitimi in nerazvitimi z vsemi posledicami na političnovarnostnem področju. Skratka vakuum, ki je nastal po hladni vojni na ideološkem, varnostnem, političnem, pa tudi sistemskem področju s propadanjem Bretton Woodskega sistema, se še ni ustrezno napolnil z novo vsebino. Vse to vpliva na to, da je za majhne države varneje iskati zatočišče pod dežnikom širših integracijskih skupin in si na ta način omogočiti *lažjo amortizacijo šokov*, ki prihajajo iz globalnega gospodarstva v pogojih visoke stopnje nestabilnosti in nihanj. Na ta način si tudi lažje soustvarjajo ustrezne institucionalne razmere (režime) za svetovno poslovanje, saj je njihova pogajalska pozicija močnejša.

Takšna ocena je zelo pomembna zaradi tega, ker bistveno vpliva na odzivanje posamezne majhne države. V pogojih političnovarnostne nestabilnosti se večja pomen iskanja *kolektivnega varnostnega dežnika* za vsako majhno državo, vključno s Slovenijo, ki se sama težko brani pred tektonskimi varnostnimi spremembami oziroma vojaškimi, političnimi in drugimi grožnjami njeni varnosti. Regionalne integracije, vojaškopolična zavezništva so lahko uspešen odgovor na takšne nevarnosti.

Pomembna, če ne kar odločilna razsežnost zunanjega okolja, je tudi predvideni *razvoj same Evropske unije* oziroma njenega odnosa do nečlanic. Dejstvo je, da v Evropski uniji po začetnem entuziazmu, po padcu berlinskega zidu in kasneje sprejeti odločitvi o širitvi Evropske unije na vzhod, vse bolj dominirajo proračunske razprave, razprave o *stroških širitve*. Navdušenje pod težo notranjih prob-

lemov, pa tudi političnih sprememb v članicah, hlapi. Zgublja se vizionarski pomen političnovarnostnih razsežnosti širitve. Kosovska kriza verjetno pomeni preobrat, saj je okreplila zavest oziroma sploh oblikovala zavest v Evropski uniji, da so stroški preprečevanja balkanskih konfliktov verjetno bistveno nižji kot pa stroški reševanja teh konfliktov, vojaških intervencij in kasnejših mirovniških operacij. Zato tudi lahko v Evropski uniji političnovarnostna razsežnost v razpravah o širitvi pridobiva pomen, kar je pomembno s političnotaktičnih razlogov. Kosovska kriza tako lahko časovno pospeši prvi krog širitve, obenem pa vpliva na bodoče pripiranjne vrat pred novimi, manj "kvalificiranimi", manj razvitimi in manj demokratičnimi državami. Če formula stabilizacije Evrope z vključevanjem novih članic velja za prvi krog širitve, ni realno pričakovati, da bo ista formula veljala tudi za nadaljnje kroge. Možno je, da bodo rešitve v drugem ali tretjem krogu kasnejše in drugačne. Lahko pride do oblikovanja različnih ravni povezovanja, ki pa bodo manj od polnopravnega članstva vse dokler se sama razširjena Evropska unija ne prilagodi. S pospešenim prvim krogom širitve lahko Evropska unija želi demonstrirati, kako se lahko z demokracijo, uvajanjem trga in uspešno tranzicijo države vključijo v Evropsko unijo in tako na dolgi rok kažejo pot potencialnim kandidatkam, ki pa bodo imele zaprta vrata, vse dokler ne bodo dosegle ustrezne stopnje demokratizacije in razvoja ter vse dokler se Evropska unija sama ne bo konsolidirala v novih razsežnostih.

Razširitev Evropske unije se zdi neizogibna tendenca razvoja. Nemogoče je predvidevati kdaj bo prišlo do prvega kroga širitve in katere države bodo vključene. Vse bolj očitno postaja, da bodo na datum širitve pomembno vplivali varnostni dejavniki. Evropska unija ni samo ekonomsko poganjan proces, pač pa ima tudi močan varnostni in politični naboj, je sredstvo za dolgoročno vzpostavitev miru in varnosti na sedaj mejnih področjih Evropske unije oziroma v Evropi nasploh. Skratka, argumenti, ki so privedli do Rimske pogodbe in še prej do Evropske skupnosti, za premog in jeklo. Zaradi pomembnosti demonstracijskih učinkov je realno pričakovati prvo širitev Evropske unije po l. 2003, realnejše s l. 2004. S tem bo Evropska unija verjetno želela "pritegniti" najuspešnejše kandidatke in na ta način pokazati pot tistim, ki so še daleč od članstva v Evropski uniji, da bi tako pospešile svoje politične in ekonomske reforme, seveda s ciljem kasnejše vključitve v EU.

Kakorkoli že, pa bo razširitev Evropske unije za sedanje najbolj razvite kandidatke pomenila *zaostritev konkurence* za plasma (slovenskih) izdelkov na trgih Evropske unije, zlasti na področjih tradicionalnih delovno intenzivnih izdelkov. Naši izvozni izdelki bodo pod večjim cenovnim pritiskom konkurence iz drugih držav kandidat, ki doslej niso imele tolikšnih izkušenj z izvažanjem na trge Evropske unije. Začasne prednosti slovenskih podjetij bodo s takšnim scenarijem še hitreje kopnele kot pa bi, če bi ostali dlje zunaj Evropske unije. Še bolj pa bodo slovenski izvozniki tradicionalnih izdelkov pod pritiskom v primeru širitve Evropske unije na drugi krog kandidat, v katerih je trenutna raven plač bistveno nižja kot v Sloveniji, v kolikor ne bodo pravočasno prestrukturirali svojo dejavnost na izdelke višje dodane vrednosti in višjih cenovnih razredov.

Implikacije hitre oziroma odložene vključitve v Evropsko unijo

Uvod

Če hočemo dati celovit odgovor na vprašanje, kaj pomeni za Slovenijo hitra vključitev v Evropsko unijo, kaj pa odložena vključitev, je potrebno analizirati tako političnovarnostne razsežnosti kot ekonomske, pa vse do kulturnih oziroma psiholoških vidikov. Vsak od njih lahko pomembno vpliva na vključevanje. Skoraj nemogoče je ponderirati posamezne sklope. Lahko le potrdimo, da imajo v različnih časovnih obdobjih politični in varnostni ter ekonomski, kulturni in psihološki različno specifično težo.

Prvo vprašanje pri tem je: *ali sploh obstoja dilema* med hitro oziroma odloženo vključitvijo v Evropsko unijo? Ugotavljali smo že, da je Slovenija s svojo osamosvojitvijo izkoristila priložnost, ki se ji je ponudila, če rečem zelo ambiciozno, v zgodovini človeštva. Mnogi argumenti govorijo v prid tezi, da je to bila edinstvena priložnost, neuresničljiva nekaj prej ali pa kasneje.

Dejstvo je, da se v Evropi oblikujejo nove strukture, nova arhitektura, in izjemnega zgodovinskega pomena je *biti akter teh sprememb*. Hitra vključitev to omogoča, medtem ko odložena vključitev v EU lahko pomeni zamuditi vlak postati sokreator teh sprememb. Lahko zamudimo to zgodovinsko priložnost. Analogno temu se pri analizi implikacij takojšnje oziroma odložene vključitve v Evropsko unijo zastavlja vprašanje, ali tudi pri tem ne gre za zgodovinsko in neponovljivo priložnost? *Ali bodo vrata Evropske unije permanentno odprta* za nove članice? Obstajajo mnogi znaki, da bo zaradi nepredvidljivega razvoja v svetu, naraščajočih konfliktov tudi na mejah Evropske unije, vse večjega razkoraka v stopnjah razvoja in bogastvu med različnimi deželami ter težavami v zvezi s samo institucionalno konsolidacijo Evropske unije, le-ta po prvem ali drugem krogu širitve *priškrnila vrata* in bo nadaljnje vključevanje novih članic vse težje in težje. Želela se bo namreč konsolidirati in bo novim članicam morda ponujala drugačne oblike povezovanja, ne pa polnopravnega članstva. Če je takšna ocena točna, potem na politični ravni ne bi smelo biti dileme, pač pa stremeti vključiti se v Evropsko unijo sedaj, ko za to obstaja priložnost, in ne zamuditi tega zgodovinskega vlaka. Z drugimi besedami, gre bolj zato, kako se vključiti, da bi bili stroški vključitve čim nižji in koristi čim višje.

Ne glede na to, pa je potrebno analizirati potencialne implikacije hitre oziroma odložene vključitve v Evropsko unijo že zaradi javnosti oziroma volilcev, ki bi morali biti seznanjeni z implikacijami glavnih alternativ, glavnih stroškov in koristi posamezne rešitve. Obenem pa je potrebno razgrniti tudi stroške in koristi, če do vključitve v Evropsko unijo sploh ne bi prišlo, če bi Slovenija morala izbrati drugačno strategijo. Ena od realnih alternativ je globalizacija in študije so že pokazale, da so stroški ali *grožnje globalizacije na srednji rok višje* kot pa vključitev v Evropsko unijo (Svetličič, 1998). Pri analizi alternativ je potrebno upoštevati tudi dejstva, da mora majhno odprto gospodarstvo kot je Slovenija *de facto sprejeti večino direktiv* in standardov, ki jih uvaja EU, ker smo pač tako močno vpeti v gospodarstvo EU ne glede na naše članstvo ali nečlanstvo v tej integracijski skupini. Sprejemanje Acqui-ja tako dejansko ne pomeni veliko dodatnih obveznosti (stroškov).

Večino prilagajanj moramo namreč realizirati tudi zaradi potreb tranzicije, ne glede na članstvo v Evropski uniji.

V tem delu analize bom analiziral posamezne bistvene segmente in pri njih navajal pozitivne in negativne implikacije posameznih rešitev. Med temi segmenti so pomembni zlasti naslednji: političnovarnostne razsežnosti, kulturnopsihološke razsežnosti, znotraj gospodarstva pa konkurenčne oziroma nekonkurenčne panoge, kmetijstvo, banke, turizem, šolstvo, šport ter posamezni problemski sklopi kot so vključevanje v EMU, suverenost, turizem, šolstvo in znanost, zaposlovanje, okolje, šport, odnosi z Balkanom ter npr. razmerje med kratkoročnimi učinki, oblikovanje in preusmerjanje trgovine ter dolgoročni dinamičnimi učinki integracije.

Potrebno je razlikovati tudi med učinki na *velika in majhna podjetja*. Velika uživajo prednosti zgodnjega članstva, če so seveda konkurenčna, če pa niso, lahko še hitreje propadejo, ker imajo manjšo sposobnost hitrega prilagajanja na pogoje EU, so manj prilagodljiva in odzivna. Tudi za slovenske razmere velike firme, bi se v primeru hitrega članstva morale povezovati s tujimi partnerji ali kapitalsko (TNI) ali pa pogodbeno (strateške povezave, podpogodbeništvo), kajti tendence združevanja in prevzemanja so pod pritiskom neusmiljene nujnosti zniževanja stroškov zaradi globalizacije tako močne, da se moramo tudi največje firme združevati, da bi s pomočjo doseganja ekonomij obsega zmanjšale stroške.

Hitro članstvo v EU pomeni za *majhna podjetja* ali propad ali pa prosperiteto. Vse je odvisno od njihove strategije in politike, od njihove sposobnosti najti ustrezne tržne niše na povečanem tržišču v EU. V kolikor so sposobne uveljaviti "luksus specializacije" na ozkem področju postati dobavitelj velikih evropskih firm, na področju npr. vmesnih proizvodov, in so sposobne hitrega prilagajanja proizvodnega programa in njegovo diverzifikacijo skladno z okusi potrošnikov, potem lahko takšne firme po hitri vključitvi v EU pridobijo na konkurenčnosti. Slabost pospešene vključitve v EU pa je, da v kolikor majhna podjetja ne izpolnjujejo teh kriterijev, lahko vključitev pomeni njihovo pospešeno propadanje.

Prednost hitrega članstva je tudi odpiranje *novih tržnih niš* za majhna podjetja, ki jih na omejenem slovenskem trgu niso bila sposobna niti videti. Na vsak način pa je potrebno za uspešno prosperiteto majhnih firm znatnejša pomoč države oziroma raznih asociacij, zbornice, ker majhne firme niso sposobne same nositi vseh stroškov seznanjanja oziroma vstopanja na tuja tržišča. Zato je racionalno, da se tovrstni transakcijski vstopni stroški porazdelijo na skupine podjetij oziroma se majhne firme razbremenijo dela teh stroškov.

Na učinke hitre oziroma odložene vključitve v EU vpliva tudi *sočasnost vstopa* vseh kandidatki ali pa njihovega posamičnega vključevanja. Če bi se vse kandidatke prvega kroga vključile sočasno bi to pomenilo večjo konkurenco cenejših proizvajalcev slovenskim na trgu EU na področju tradicionalnih izdelkov, čeprav ne gre za količinsko tako pomembne učinke, ker že pridruženo članstvo pomeni velik del uresničevanja takšnih učinkov (skoraj prost dostop na trg EU).

Veliko je tudi odvisno od tega, v kakšni smeri bo šel *razvoj EU*, ali v smeri *nadaljnje liberalizacije* odnosov z nečlanicami tudi na področju sedaj zaščiteneh sektorjev (kmetijstvo, infrastruktura) ali pa bo Evropa počasna v liberalizaciji svoje

kmetijske politike. Zaključki urugvajskega kroga pogajanj predstavljajo splošni okvir nujne dinamike liberalizacije na področju kmetijstva, tekstila oziroma občutljivih izdelkov. Vendar pa obstaja nevarnost, da bi se pod pritiskom visokih stopenj *nezaposlenosti* in drugih težav nacionalnih ekonomij članic, ta proces odvijal počasneje. To pa bi lahko pomenilo na dolgi rok slabitev konkurenčnosti EU v primerjavi z drugimi regijami.

Pomembna okoliščina, ki bo odločilno vplivala na učinke hitre oziroma odložene včlanitve, je tempo *uveljavljanja Evra* kot svetovne rezervne valute in odnos med EU in ZDA na vseh področjih, zlasti na trgovinskem. V primeru zaostajanja tečaja Evra za dolarjem, se bo krepila konkurenčnost evropskega gospodarstva nasploh in s tem tudi možnost večjega izvoza Slovenije izven EU, torej v ZDA in azijske države. Močan Evro pomeni pod pritiskom cenenege uvoza velik pritisk na zniževanje stroškov proizvajalcev v EU in znižuje konkurenčnost izvoza izven EU.

Politično-varnostne razsežnosti

*Prednosti hitre vključitve:*⁵

- postaneš sokreator oblikovanja nove varnostne in politične arhitekture Evrope;
- okrepiš vzvode političnega odločanja na celotno politiko Evropske unije tudi na tistih področjih, na katerih kot majhna država niti sanjati ne bi mogel, da bi lahko, četudi skromno, prispeval k oblikovanju skupne Evropske politike;
- možnost širjenja vpliva zaradi znanja na posameznih področjih, tudi na tistih področjih, ki so sicer izven dometa majhnih držav (npr. poznavanje položaja na Balkanu, tranzicijske izkušnje, poznavanje jezikov na Balkanu...);
- zgodnja vključitev v EU nam daje t.i. dividende miru⁶, stabilnosti in politične transparentnosti. Slovenija kot še vedno težje prepoznana država, bi s članstvom v EU pridobila status "normalne" evropske države in bi ji že samo članstvo prihranilo mnoga sredstva, ki so oziroma bi bila sicer potrebna za ustvarjanje imidža in promocijo države; hitrejša evropeizacija slovenskega političnega prostora z vsemi pozitivnimi dolgoročnimi učinki;
- hitrejša in uspešnejša gospodarska preobrazba stabilizira tudi socialno politični razvoj, saj bo prispevala k zmanjšanju sedanje razvojne blokade strankokracije (Sočan, 1999);
- večja garancija za politično stabilnost in transparentnost političnega prostora zaradi integracije v evropske politične tokove;
- bistveno okrepitev varnosti zaradi vključevanja v evropske varnostne povezave;
- članstvo v EU lahko bistveno pospeši vključevanje v NATO;

⁵ Ker so praviloma prednosti hitre vključitve zrcalna slika slabosti odložene vključitve in slabosti hitre vključitve prednosti odložene, se bom v tem sektorsko problemskem delu analize osredotočil le na prednosti in slabosti hitre vključitve. V drugem delu pa bom podal v zelo sumirani obliki prednosti in slabosti odložene vključitve.

⁶ Takšne dividende miru ne gre podcenjevati, saj se je npr. izraelska rast po sklenitvi mirovnega sporazuma s Palestinci leta 1994/95 takoj podvojila.

- krepi se slovenska pogajalska pozicija zaradi kolektivne pogajalske pozicije Evropske unije do tretjih držav. Naši interesi lahko na posameznih segmentih postanejo interesi Evropske unije, ki imajo na ta način večjo možnost uveljavljanja v svetu. To je v pogojih strukturnih preoblikovanj v svetu izredno pomembno;
- lažje reševanje obmejnih in drugih problemov z npr., sosednjimi državami.

Slabosti hitre vključitve:

- nevarnost, da smo kot majhna država bolj izpostavljeni pritiskom drugih držav znotraj unije, ki s članstvom postanejo kolektivni pritisk EU;
- zaradi pomanjkanja izkušenj in poznavanja sistema odločanja v EU, je naš vpliv izpod realnega dometa majhne države;
- slovenski lokalni politični spori in (še) neizgrajen evropski profil političnih strank kvarijo ugled Slovenije v EU;
- koncentracija stroškov prilagajanja na kratko časovno obdobje predstavlja visok socialni strošek in odpira vrata za socialne (politične) konflikte;
- Pritisk na dvig plač slabi konkurenčnost.

Suverenost

Prednosti hitre vključitve:

- pridobimo suverenost na področjih, kjer kot majhna država sicer ne bi mogli vplivati (vpliv na politiko EU kot celote, na primer);
- s članstvom v različnih organih se naš vpliv dvigne iznad vpliva Slovenije kot nečlanice Evropske unije. Članstvo v EU nam tudi omogoča sooblikovanje režimov oziroma sistema mednarodnih ekonomskih odnosov, standardov in drugih pravil v mnogo večji meri kot pa je to primer, če ostanemo izven EU. To je zlasti pomembno v pogojih, ko vstopamo v nov krog multilateralnih trgovinskih pogajanj. Svoja stališča lahko namreč uveljavimo preko skupnih stališč EU, kakor tudi individualno kot partner v pogajanjih;
- večja zaščita pred nenadnimi šoki globalizacije iz dveh razlogov: prvič zato, ker postaneš sestavni del večje skupine držav in kolektivno reagiraš na nenadne udare, ki prihajajo iz svetovne ekonomije, in drugič, ker obstajajo skupni skladi, iz katerih se lahko črpa pomoč za preseganje takšnih asimetričnih šokov. Majhna in manj razvita gospodarstva bi imela prednost pri koriščenju sredstev iz takšnih skladov.

Slabosti hitre vključitve:

- izguba tradicionalno pojmovane suverenosti;
- slabitev naše bilateralne pogajalske pozicije, ker moramo za ceno hitre vključitve bolj popuščati; na drugi strani pa možnost vztrajanja na svojih vitalnih interesih in eventualna pridobitev olajšav, lahko pomeni odmik možnosti za včlanitev v čas, ko se vrata v EU lahko tudi zaprejo. Ocenjevati je torej treba slabosti erozije

- pogajalske pozicije in eventualno izgubo možnosti za članstvo z vrednostjo "olajšav", ki bi jih z dolgotrajnejšimi pogajanjmi pridobili;
- v primeru multilateralnih pogajanj moraš najprej pristati na kompromise znotraj EU, zatem še na multilateralni ravni, kar lahko okrni uresničevanje nacionalnih interesov (možnost individualnih pogajanj oziroma uveljavljanja svojih stališč manjša).

Psihološko-kulturološki vidiki

Prednosti hitre vključitve:

- Slovenci postanemo evropski državljani;
- odpadejo ovire pri notranjem prehajanju meja v EU, dosežemo ugodnejši tretman pri prehajanju meja tudi drugih držav;
- dvig nacionalne samozavesti, ker postanemo državljani EU;
- lažja predstavitev slovenske kulture v okviru evropske subregije.

Slabosti hitre vključitve:

- "konflikti" na zunanjih mejah EU zaradi poostrenega nadzora, ker Slovenija postane zunanja meja EU (zlasti občutljivo v odnosu do bivših jugoslovanskih republik);
- visoki stroški vzpostavljanja zunanjih meja EU se razporedijo na kratek čas (visoko socialno breme, če EU ne sofinancira teh stroškov); posledica: navdušenje nad članstvom slabi.

Splošni učinki na gospodarstvo

Prednosti hitre vključitve:

- dvig blaginje zaradi pozitivnih neto učinkov integriranja v EU;
- povečan izvoz v EU, (učinki oblikovanja trgovine presegajo učinke preusmerjanja trgovine);
- dvig učinkovitosti, doseganje ekonomij obsega ter koristi od večje specializacije bodo pospešile rast;
- hitra vzpostavitev nove gospodarske strukture prilagojene novemu mestu majhnega slovenskega gospodarstva v veliki ekonomiji EU. Tako bomo končno presegli še vztrajajoče ostanke uvozno substitutivne strukture velikega vseobsegajočega gospodarstva, ki je eden od pglavitnih podedovanih slabosti slovenske ekonomije. Na ta način bi ustvarjali ekonomije obsega in uveljavljali prednosti specializacije;
- hitrejša realizacija dolgoročnih dinamičnih učinkov integracije pospeši rast in produktivnost, omogoči boljši dostop do dosežkov znanstvenoraziskovalnega dela v Evropi, da impulz domačemu znanstvenoraziskovalnemu delu (inovativnosti) zaradi povečane konkurence;
- hitrejša tehnološko posodabljanje gospodarstva;

- padec cen (večja konkurenca zaradi odprave zaščite) dvigne konkurenčnost proizvajalcev;
- zaradi odprave zaščite in subvencij, se pospeši preobrazba gospodarstva;
- več tujih TNI kot instrument, ki prinaša dinamične učinke in s tem pozitiven vpliv na hitrejšo krepitev konkurenčnosti domačih podjetij;
- porasle bodo TNI, kar je dober znak, da je država stabilna, to pa ima za posledico cenejši dostop do kapitala (boljša kreditna sposobnost) zaradi še boljših ocen tveganosti;
- boljši rating pri ocenah tveganj je za Slovenijo kot mlado državo, ki jo pogosto zamenjujejo z drugimi državami, jo povezujejo z Balkanom ali z bivšo Sovjetsko zvezo, izrednega pomena. Nasploh velja, da bo v prihodnje porasel pomen tovrstnih komercialnih ocen položaja v posameznih državah, zaradi vse večjih nihanj in nestabilnosti na svetovnem trgu; cenejši denar pomeni bistveni vzvod za krepitev konkurenčnosti. Če ima država oznako, da je visoko tvegana, se plačuje visoka ekstra premija, ki je lahko tudi petkrat višja, kot pa če država ni označena za tvegano. Bistvena posledica višje tveganosti je manj (tujih) investicij;
- zmanjšanje realnih transakcijskih stroškov (transportnih, komunikacijskih, mejne formalnosti, enotnejši standardi in dokumenti...);
- hitrejša preobrazba javnega sektorja;
- hitrejši razvoj že konkurenčnih panog, porast njihovega izvoza in zaposlovanja;
- boljša alokacija resursov in s tem krepitev konkurenčnosti;
- čimprejšnje članstvo pomeni tudi hitrejšo doseganje aglomeracijskih učinkov vključevanja v najdinamičnejše pole rasti v Evropi in s tem dvig konkurenčnosti nacionalnega gospodarstva.

Slabosti hitre vključitve:

- relativno zaostajanje trgovine z nečlanicami Evropske unije, kar je lahko slabo za tehnološko preobrazbo slovenske ekonomije na vseh tistih področjih, kjer evropske firme zaostajajo za konkurenco v ZDA in na Japonskem. Vendar pa se temu lahko izognemo z zavestno dolgoročno naravnano strategijo, globalnejšo diverzifikacijo MEO vzporedno z vključevanjem v EU, globalizacijo, intenzifikacijo ekonomskih stikov tudi z nečlanicami, zlasti s tehnološkimi voditelji (ZDA, Japonska pa tudi drugimi azijskimi državami);
- Acqui ni optimalen sistemski okvir za države v tranziciji, saj je odraz interesov držav na višji stopnji razvoja;
- nepripravljenost na povečan uvoz privede tudi do zapiranja tistih dejavnosti, ki bi, če bi imele čas za prilagajanje, lahko postale konkurenčne; to je velik problem, saj je skoraj polovica slovenskega gospodarstva v težkem finančnem in tehnološko inovacijskem stanju (Sočan, 1999);
- zaradi nepripravljenosti slovenskih firm, imajo tuje firme več koristi od odpiranja trgov;
- tehnološko zaostajanje vpliva na zadrževanje obstoječe gospodarske strukture; prevlada dejavnosti nizkih dodanih vrednosti;
- TNI lahko nadomeščajo dejavnosti domačih podjetij tudi tam, kjer bi te imele možnost obstoja, če bi imele več časa preobraziti se;

- še neprivatizirani javni sektor pride v tuje roke (ekonomsko to lahko krepi konkurenčnost).

Konkurenčne panoge

Prednosti hitre vključitve:

- hitrejša rast konkurenčnih panog, boljši dostop njihovih izdelkov na trg EU;
- spodbuda R&R oziroma inovacijam, hitrejšemu tehnološkemu posodabljanju in s tem dvigovanju konkurenčnosti;
- več TNI in strateških povezav ter večje možnosti naših investicij znotraj EU in s tem dvig konkurenčnosti.

Slabosti hitre vključitve:

- v primeru, da so panoge sicer v pogojih nepopolne liberalizacije konkurenčne, pa vendarle tehnološko zaostajajo za konkurenco v EU ali v svetu nasploh, lahko hitro članstvo v EU pomeni slabitev njihovega konkurenčnega položaja.

Nekonkurenčne panoge

Prednosti hitre vključitve:

- hitrejša sanacija nekonkurenčnih branž skladno z evropskimi vzori v povezavi z regionalnim razvojem;
- hitrejša makro in mikro preobrazba pod vplivom liberalizacije in močnejše tuje konkurence. Možnost uporabe TNI z namenom njihovega prestrukturiranja, v kolikor tuji partnerji ugotovijo dinamično možnost preživetja takšnih podjetij;
- prevzete Skupne carinske tarife EU zagotavlja zaščito posameznim občutljivim proizvodom in omogoča uporabo zgrajenega sistema necarinske zaščite, ki zagotavlja izenačevanje pogojev domačim proizvajalcem nasproti uvoznikom iz tretjih držav; jih dodatno ščiti;
- možnost sklepanja strateških povezav s tujimi partnerji in na ta način olajšana tehnološka preobrazba (boljši dostop do R&R) in prehajanje iz nekonkurenčnosti v konkurenčnost;
- dobimo podporo iz EU za prestrukturiranje teh dejavnosti.

Slabosti hitre vključitve:

- hitrejša propadanje nekonkurenčnih panog;
- izgubimo možnost subvencioniranja teh dejavnosti s ciljem preseganja njihove nekonkurenčnosti.

Bančništvo in finance⁷

Prednosti hitre vključitve:

- liberalizacija kapitalskih tokov, ki jo vpostavljammo dejansko že pred polno-pravnim članstvom, vendar jo tako s članstvom v celoti percipirajo tudi tujci, krepi konkurenčnost domačega gospodarstva zaradi cenejšega dostopa do kapitala. Dvig produktivnosti bank omogoča cenejše bančne storitve. Diverzificirajo in hitreje se razvijajo finančne storitve, boljši je dostop do finančnih virov, diverzificirajo se portfelji. Večji priliv TNI, ker jih spremljajo njihove banke;
- hitreje in strankam prijaznejše bančne storitve;
- članstvo pomeni svobodno ustanavljanje tudi podružnic bank, zavarovalnic, borzno posredniških družb in vzajemnih skladov iz EU držav (brez dovoljenja Banke Slovenije), kar še dodatno krepi konkurenco, ki je že itak močna, ker imajo tuje banke tako ali tako možnost prekomejnega opravljanja storitev v Sloveniji brez prisotnosti na slovenskem trgu. Vse to zniža stroške kreditov;
- pod pritiskom liberalizacije tega sektorja, se pospeši proces konsolidacije domačih finančnih ustanov, združevanja domačih bank in zavarovalnic ter njihovo povezovanje s tujimi bankami in s tem krepi njihova konkurenčnost;
- članstvo v EU daje dežnik, ki banke kolektivno ščiti pred velikimi špekulativnimi udari bolj kot pa je to primer, če naše banke ostanejo prosti strelci;
- porast produktivnosti bančništva;
- prilivi iz skladov EU so večji kot pa je predpristopna pomoč.

Slabosti hitre vključitve:

- propad manjših nekonkurenčnih slovenskih bank, zaradi njihovega prepočasnega prilagajanja (ni zunanje pritiska), ali pa njihov prevzem s strani večjih konkurenčnejših domačih in tujih bank;
- nevarnost prevelikega tujega lastništva v slovenskem bančnem prostoru, ker tudi največje slovenske banke ne bi bile sposobne najuspešneje tekmovati z velikimi transnacionalnimi bankami (nacionalistični, vendar ozko ekonomsko gledano, šibek argument, ker če to pomeni dražje kredite tudi slabi konkurenčnost slovenskega gospodarstva in znižuje blaginjo);
- povečanje izdatkov državnega proračuna zaradi prispevkov v proračun EU;
- finančni prilivi iz skladov EU bodo manjši od naših prispevkov v proračun EU, ker še nismo sposobni za kvalitetno pripravo projektne dokumentacije in nimamo zadosti domačega sofinanciranja.

⁷ V tem delu upoštevamo tako učinke na samo bančništvo kot posredne učinke tega sektorja na realno gospodarstvo. Ni nujno, da so učinki na banke ali finance in na realni sektor enaki; lahko so ugodni za ene in neugodni za druge. V celovitem ocenjevanju je potrebno presojati celoto in dinamični pomen učinkov na gospodarstvo v celoti in ne le z ozkega finančnega vidika.

Evropska monetarna unija in Evro

Prednosti hitre vključitve:

- po določilih Acquisa je zahtevano dvoletno predhodno sodelovanje v ERM oziroma ERM2. To pomeni, da bi s članstvom v EU npr. leta 2004 lahko računali na vstop v EMU šele l. 2007. Po drugi varianti pa šele okoli leta 2013. EMU pomeni širšo obliko integracije, več kot le vključitev v EVRO (npr. liberalizacije tokov kapitala, neodvisnost centralne banke itd.). EU je že od 1. 1. 1999 v fazi EMU in nove članice, ki bodo vstopile v EU, bodo že od začetka sodelovale v EMU, ne pa še v Euro območju. Imele bodo derogacijo. Euro bodo sprejele kasneje;
- hitrejša monetarna in finančna stabilnost, stabilnost cen, znižanje obrestnih mer in stabilizacija proračuna;
- skupna valuta pomeni nižje transakcijske stroške ter s tem dvig konkurenčnosti slovenskega gospodarstva;
- TNI bodo rasle hitreje v EMU/Evro deželah;
- hitrejšo doseganje stabilnosti cen, zmanjšanje inflacije;
- zgodnja aplikacija Pakta stabilnosti in rasti pomeni hitrejšo stabilizacijo oz. zmanjšanje deleža proračuna in javne porabe v BDP.

Slabosti hitre vključitve:

- izguba monetarne suverenosti, toda velja, da ne moreš biti popolnoma monetarno suveren in skušati koristiti vse prednosti globalizacije. Drugače povedano, ne moreš ostati nedolžen, če želiš seks;
- tečaj preneha biti instrument strukturnega prilagajanja;
- premalo časa za izvedbo zahtevanih strukturnih reform in doseganje predpisane makroekonomske stabilnosti na zdravi in trajni osnovi, ki se končno pokaže v doseganju vseh maastrichtskih konvergenčnih kriterijev;
- odložena vključitev v EU bi Sloveniji dala več časa, da "v miru izpolni maastrichtske kriterije";
- razlik na področju liberalizacije pretoka kapitala med takojšnjim in odloženim članstvom tako rekoč ni, saj že pridružitveni sporazum predvideva liberalizacijo tudi kapitalskih pretokov po preteku prehodnega obdobja;
- v primeru nečlanstva v EU in lastne tečajne politike se konkurenčnost slovenskega gospodarstva lahko krepi, če tečaj Evra raste hitreje kot pa tečaj tolarja.

Odnosi z bivšimi jugoslovanskimi republikami

Prednosti hitre vključitve:

- višja konkurenčna sposobnost naših podjetij na teh trgih v primerjavi z evropskimi in drugimi firmami, v kolikor ohranimo pravico do prostotrgovinskih spo-

razumov⁸. Če pa jih ne moremo ohraniti (realnejše pričakovanje), obstaja verjetnost, da bo Evropska unija sklenila tovrstne sporazume s temi državami. V tem primeru se naša prednost v primerjavi z drugimi evropskimi firmami formalno izniči, del pa jo vseeno dejansko še ostane zaradi boljšega poznavanja in tradicionalnega sodelovanja s tem trgov;

- zaradi poznavanja teh trgov so večje možnosti za podpogodbeniške odnose z velikimi evropskimi firmami, ki bi se vključevale v obnovo tega, od vojne porušenega področja.

Slabosti hitre vključitve:

- odprava prostotrgovinskih sporazumov;
- poslabšala bi se relativna konkurenčna sposobnost naših podjetij v primeru, da EU sklene preferencialne sporazume oziroma prostotrgovinske sporazume s temi državami, kar je realno pričakovati;
- visoki stroški vzpostavljanja zunanjih meja EU;
- negativne "psihološke" implikacije oteženega vstopa teh državljanov, slabi "preferenčne" možnosti poslovanja na teh trgih.

Telekomunikacije

Prednosti hitre vključitve:

- spodbuda razvoju strategije razvoja telekomunikacij v Sloveniji in s tem ustvarjanje predpogojev za sodelovanje z vrhunskimi tujimi partnerji;
- globalizacija poslovanja na tem področju (ekonomije obsega na trgu EU, velikost podjetij se temu prilagodi);
- hitrejša tehnološka in organizacijska modernizacija tega sektorja (to je sploh predpogoj za obstoj) in s tem dvig konkurenčnosti gospodarstva;
- modernizacija telekomunikacij pomeni zniževanje stroškov poslovanja in je infrastrukturni predpogoj, ki omogoča hitro prilagajanje zunanjim tendencam in odzivanje na te tendence. Hitro članstvo vse to omogoča;
- domače firme na tem področju se hitreje združujejo in s tem nižajo stroške in krepijo konkurenčnost gospodarstva, čeprav je malo verjetno, da se je moč na tem področju izogniti intenzivnemu sodelovanju s tujimi podjetji. Ekonomije obsega so pri telekomunikacijah pač izjemnega pomena in prevladujejo velike firme.

Slabosti hitre vključitve:

- domača telekomunikacijska podjetja se tako ali drugače povežejo s tujimi partnerji; zelo verjeten je njihov prevzem s strani tujcev, ker se nepripravljena hitro soočijo z močno tujo konkurenco;

⁸J.P. Damijan je izračunal, da bi izguba prednosti, ki so jo slovenski izvozniki pridobili s sklenitvijo prostotrgovinskega sporazuma, znašali za industrijo kot celoto 0,6% BDP (Damijan J., 1999) oziroma, če skušamo to kvantificirati, nekaj manj kot 120 milijonov dolarjev. To pomeni, da bi morale koristi od hitre vključitve, če bi izgubili te prednosti, preseči izgubo teh koristi.

- nepripravljenost za izkoriščanje priložnosti, ki jih nudi odpiranje teh trgov;
- ohranjanje domačih nekonkurenčnih firm na tem področju bi lahko imelo na dolgi rok, če bi to pomenilo monopolizacijo, negativne posledice za konkurenčnost ostalih delov gospodarstva.

Transport

Prednosti hitre vključitve:

- hitrejša obnova in modernizacija transportnih povezav z EU (večji priliv sredstev iz EU);
- Luka Koper dobi status EU luke, poveča promet, lažje privablja tuja vlaganja in na podlagi večje konkurenčnosti hitreje povečuje obseg dela ter s tem prinaša večje koristi za domače gospodarstvo;
- poveča se promet na vseh prometnicah in s tem finančni priliv iz tega naslova;
- poveča se promet komercialnih letal na slovenskih letališčih;
- domači letalski prevoznik se integrira z večjim(i) evropskim(i) prevoznik(i);
- priložnost za ustanovitev evropske ladjarske družbe (linijske ali za ferry prevoze) v Sloveniji, za katero SPP ni zainteresirana;
- vključevanje tujcev v prevoz v mestih (javni prevoz, garažne hiše)
- hitrejši sprejem vseh okoljevarstvenih in prostorskih norm EU v prometu.

Slabosti hitre vključitve:

- poveča se konkurenca, zlasti v mednarodnih prevozi, ogroženi so domači še ne dovolj usposobljeni prevozniki (zlasti cestne kamionske prevozniške družbe);
- tuja prevozniška podjetja lahko prevzemajo tržne deleže domačim na slovenskem trgu (kabotaža),
- konkurenca tujih operaterjev na slovenskih železniških progah, zlasti tranzitnih (Koper) in oprtnih prevozi;
- položaj domačega letalskega prevoznika ogroža velik pristisk tujih letalskih prevoznikov (povezave verjetno neizogiben predpogoj za obstoj);
- Luka Koper bo bolj odvisna od politike Luke Trst;
- večja odprtost za vlaganja v konkurenčne projekte;
- določila skupne EU transportne politike bodo omejila možnost netržnega financiranja Luke Koper;
- ogrožen položaj domačih špediterjev in agentov (odpade njihova provizija za posle z EU);
- zaradi povečanega prometa večje onesnaževanje okolja, če se ne preusmeri večine tovornjakov s cest na vlake.

Kmetijstvo in živilska industrija

Prednosti hitre vključitve:

- hitrejša preobrazba kmetijstva skladno z evropsko kmetijsko politiko; bolj si-

- stematska in učinkovitejša kmetijska politika, ki razpolaga z več proračunskimi sredstvi in preglednimi ter prepoznavnimi mehanizmi ukrepanja skupne kmetijske politike (SKP);
- ob vstopu po pogojih danih z AGENDO 2000, povečanje skupnega proračuna za kmetijstvo do 250% (odvisno od sprememb politike do pristopa in posebne obravnave novih kandidatk), ob agregatno primerljivi ravni kmetijskih cen to pomeni povečanje dohodka za kmetijstvo kot panogo;
- odpiranje trga za konkurenčne panoge agroživilstva;
- večji poudarek in možnosti razvoja podeželja in kmetijsko okoljskim ukrepom, ki v večji meri ohranjajo nekatere, družbeno zaželene značilnosti slovenskega podeželja;
- boljša pogajalska pozicija Slovenije v globalizaciji mednarodne trgovine (CEFTA, WTO);
- predvidena pomoč SKP je višja od predpristopne pomoči.

Slabosti hitre vključitve:

- odsotnost strategije razvoja bio programov ter povezave kmetijstva s turizmom ovira modernizacijo kmetijstva znotraj EU;
- prenos suverenosti v kmetijski politike na skupne organe EU, kar pomeni v precejšnjih primerih tudi izrazito povečanje administrativnih postopkov in stroškov ter prevzem tudi nekaterih za slovensko kmetijstvo iracionalnih ukrepov (proizvodne kvote, program prahe);
- napovedana diskriminacija kandidatk pri prevzemu direktnih plačil ter izguba proračunskih prilivov lahko vzame veliko prednosti pristopa, agro-živilstvo je lahko celo neto-plačnik v bruseljsko blagajno;
- soočenje s konkurenco na skupnem trgu bo večini podjetij živilskopredelovalne industrije povzročalo precejšnje težave, dodatni stroški zaradi prevzema veterinarske zakonodaje, zelo težko bo ohranjevati sedanjo raven agro-živilske proizvodnje;
- premalo časa za preobrazbo kmetijstva in živilske industrije;
- SKP se liberalizira in racionalizira, bogatejše in kmetijsko učinkovitejše države bodo imele večje ugodnosti kot revnejše in kmetijsko manj razvite;
- nove članice bi lahko bile diskriminirane pri SKP.

Šolstvo in znanost

Prednosti hitre vključitve:

- medsebojno priznavanje diplom in s tem boljše zaposlitvene možnosti visoko kvalificiranega kadra iz Slovenije v EU. Na ta način bi se na kratek rok slabila⁹, na dolgi pa krepila konkurenčnost slovenskega gospodarstva, ker bi se ti strokovnjaki po delu v Evropski uniji lahko vračali in svoje znanje uveljavljali v slovenskem gospodarstvu;

⁹ Slovenski vrhunski strokovnjaki bi tako še lažje delali za tuje firme ali pa odhajali v tujino.

- še intenzivnejše vključevanje slovenskih študentov na evropske univerze in s tem krepitev konkurenčnosti slovenskega gospodarstva na dolgi rok;
- konkurenčni pritisk na slovenski šolski sistem, zlasti univerze, bi prispeval k modernizaciji in izboljšanju teh programov in s tem konkurenčnosti gospodarstva na dolgi rok;
- skupno izoblikovanje novih študijskih programov in s tem večje možnosti izobraževanja in usposabljanja tudi na tistih področjih, ki v Sloveniji kadrovsko niso v celoti razvita;
- večje možnosti sodelovanja v EU izobraževalnih projektih;
- sodelovanje v tematskih mrežah;
- oblikovanje specializiranih izobraževalnih centrov;
- več možnosti za sodelovanja v skupnih EU R&R projektih in s tem boljši dostop do tujega/EU znanja;
- uspešnejše vključevanje v EU INDOK mreže in baze podatkov in s tem dvig kakovosti informacijskega in raziskovalnega dela;
- intenziviranje konkurence tudi na področju znanosti pospešuje dvig kakovosti lastnega raziskovalnega dela.

Slabosti hitre vključitve:

- zaradi slabših domačih programov, se bo vse več študentov odločalo za šolanje v drugih evropskih državah. Ob pričakovanem upadanju vpisa na dolgi rok, bi se s tem zmanjšalo število študentov na naših univerzah;
- medsebojno priznavanje diplom in študijskih obdobj bo mogoče le na podlagi bilateralnih sporazumov, kar bo zaviralo mobilnost učiteljev in študentov (na dolgi rok se lahko tak sistem odpravi), otežkočeno črpanje sredstev za doizobraževanje že zaposlenih in oblikovanje novih programov glede na potrebe trga delovne sile in gospodarskega razvoja;
- zaradi znanstvenega (in managerskega) zaostanka nismo sposobni izkoristiti prednosti članstva (črpati sredstev iz fondov EU);
- propadanje domačih (nekonkurenčnih) izobraževalnih in raziskovalnih programov;
- članarine v programih EU (na primer 5. Program) ne bomo mogli pravočasno začeti izkoriščati, ker smo premalo usposobljeni za pripravo ustreznih projektov, imamo premalo časa da se na to pripravimo.

Turizem

Prednosti hitre vključitve:

- odprava vseh ovir bi imela za posledico povečanje priliva turistov. Temu bi pripomogla tudi večja prepoznavnost Slovenije kot članice Evropske unije in prepričanje, da gre za drugim članicam primerljivo državo in sistem v tej državi;
- neto priliv od turizma bi se lahko povečal le, če bi povečana prepoznavnost Slovenije kompenzirala negativne učinke ukinjanja prostocarinskih prodajaln in če bi se hitro povečala tudi kakovost turistične ponudbe (manj verjetno);

- članstvo v EU bi odpravilo mnoge psihološke zadržke, ki ovirajo odločitve turistov za letovanje v Sloveniji, ki temeljijo na premajhni poznavnosti Slovenije, povezovanju Slovenije z vojno na Balkanu kot bivšega dela Jugoslavije;
- povečana konkurenčnost zaradi boljšega imagea in konkurenčnejše proizvodnje in trženja (integracije na področju informatike, centralnih rezervacijskih sistemov in boljšega dostopa do slovenskih turističnih proizvodov, nižjih stroškov inputov organizatorjev potovanj);
- nižji transakcijski stroški zaradi prevzema Evra (transparentnost cen, poenostavljeno plačevanje za tuje goste);
- prenos evropskih potovalnih navad in vzorcev in s tem povečana intenzivnost potovanj slovenskega prebivalstva.

Slabosti hitre vključitve:

- zgodnje članstvo bi pomenilo tudi večji odliv slovenskih turistov na letovanja v Evropi tako zaradi odpravljanja ovir in lažjega prehajanja preko meje, kakor tudi zaradi večje agresivnosti in ponudbe tujih turističnih organizacij na našem trgu;
- zmanjšan priliv od turizma zaradi ukinjanja prostocarinskih prodajaln in verjetno tudi manjšega priliva na področju igralništva;
- naša turistična podjetja bi imela večjo konkurenco v tujih kompanijah, kar bi lahko privedlo do propadanja majhnih turističnih organizacij in s tem izgube delovnih mest (nekaj bi jih zaposlile tuje turistične organizacije?). Na dolgi rok pa bi zgodnje članstvo pomenilo pritisk v smeri združevanja domačih turističnih organizacij pri dviganju konkurenčnosti in uspešnejšem tekmovanju pri soočanju s tujo konkurenco;
- stroški in izgube iz naslova pospešenega prevzema Evra (izguba provizij, relativno visoki stroški prilagajanja v majhnih podjetjih, dvojne cene dokler ne pridemo na Euro);
- povečan odliv kvalificiranih kadrov iz Slovenije v druge države;
- stroški zgodnjega članstva so samo deloma EU specifični. Majhno odprto gospodarstvo bi se moralo tako ali tako intenzivno vpeti v globalne turistične tokove, torej bi moralo biti odprto. Potencialni negativni učinki bi se tako izkazali v vsakem primeru, tudi če zavestno odlašamo s članstvom v EU.

Zaposlovanje in socialni vidiki

Prednosti hitre vključitve:

- medsebojno priznavanje diplom in poklicnih kvalifikacij omogoča večje zaposlitvene možnosti;
- enakopravno kandidiranje slovenskih državljanov za prosta delovna mesta v EU;
- več delovnih mest za konkurenčne panoge, ker se jim bi še bolj odprlo tržišče EU in ker bi firme morale pod pritiskom konkurence več vlagati v razvoj lastnih izdelkov in storitev in s tem krepiti svojo konkurenčnost;
- več zaposlitvenih možnosti v tujini, tako v režiji tujih podjetij kot v režiji lastnih vse bolj internacionaliziranih podjetij znotraj tržišča Evropske unije;

- črpanje sredstev Evropskega socialnega sklada (in drugih, ki podpirajo razvoj človeških virov in zaposlovanje ter doizobraževanje in oblikovanje novih programov);
- dolgoročni pozitivni učinki izobraževanja ob delu pod vplivom večje izpostavljenosti evropski konkurenci;
- poveča se fleksibilnost trga dela in s tem ustvarja pritisk na znižanje stroškov dela.

Slabosti hitre vključitve:

- zmanjšanje števila delovnih mest za nekonkurenčne dejavnosti. Res pa je, da bi se to zgodilo tudi v primeru alternativnega globalizacijskega scenarija, ki predvideva unilateralno liberalizacijo vseh ekonomskih odnosov s tujino. Število delovnih mest bi se v tej alternativni zmanjšalo še bistveno bolj kot pa v primeru članstva v Evropski uniji. Poleg tega pa bi se odpovedali prednostim članstva, to je možnosti financiranja izgube delovnih mest, financiranja programov do ali preizobraževanja in drugih ugodnosti skupne zaposlitvene politike EU;
- krepitev socialne diferenciacije;
- uveljavitev Magrebškega sporazuma bo vplivala na dotok cenene delovne sile.

Okolje

Prednosti hitre vključitve:

- hitrejša prilagajanje EU okoljevarstvenim predpisom in standardom;
- hitrejša sprejemanje EU standardov na tem področju bi ugodno vplivalo na prestrukturiranje domače industrije v smeri hitrejšega in popolnejšega uveljavljanja okoljevarstvenih standardov, s tem bi se izognili kasnejšim stroškom odpravljanja škode vzdrževanja industrije, ki onesnažuje okolje;
- hitrejša uvajanje okolju prijaznejše tehnologije;
- kot članica EU bi dobivali iz skladov EU znatno pomoč pri uveljavljanju zahtevnejših okoljevarstvenih standardov. V primeru nečlanstva bi morali takšne stroške nositi sami;
- sofinanciranje preobrazbe okolju prijaznejše proizvodnje iz virov EU;
- povečajo se možnosti za uveljavljanje strategije trajnostnega razvoja.

Slabosti hitre vključitve:

- visoki stroški uvajanja moderne, okolju prijazne tehnologije oziroma dražitev proizvodnje zaradi uveljavljanja zahtevnejših okoljevarstvenih standardov. Vendar so to stroški le na kratek in srednji rok, medtem ko so na dolgi rok koristi višje od eventualnih stroškov odpravljanja posledic onesnaževanja okolja;
- nepripravljenost uvesti okolju prijaznejše tehnologije in proizvodov ogrozi konkurenčnost naših proizvajalcev;
- pritiski na višanje davkov oziroma zviševanje proizvodnih stroškov podjetij in s tem zniževanje konkurenčnosti in povečanje možnosti propadanja le-teh

(neplačevanje ustreznih taks za onesnaževanje je dejansko prikrito subvencioniranje podjetij s strani države na škodo okolja in s tem vseh potrošnikov).

Kultura in šport

Prednosti hitre vključitve:

- slovenski kulturi se s članstvom na stežaj odpirajo vrata v evropske kulturne ustanove, razstave, festivale itd.;
- pospešuje se evropeizacija slovenske kulture in s tem njen razvoj;
- slovenski jezik postane eden od jezikov, ki bi se uporabljali in prevajali v Evropski uniji v službenih dokumentih. Brez članstva se to nikoli ne bi zgodilo;
- večje možnosti objavljanja slovenskih del v članicah zaradi skupnih kulturnih programov in zaradi večje razpoznavnosti Slovenije v EU in v svetu nasploh;
- finančna pomoč za razvoj slovenske kulture in jezika iz fondov EU;
- še intenzivnejše vključevanje v športne programe, lige, na ravni Evrope;
- "rating" naših klubov bi se s članstvom v Evropski uniji gotovo dvignil (če ne zaradi drugega, zaradi psiholoških učinkov članstva);
- večje možnosti, da naši športni funkcionarji pridejo v vodilne organe evropskih športnih zvez in mednarodnih organizacij. S tem se tudi krepijo možnosti uveljavljanja slovenskega športa v svetu, kar bi imelo pozitivne učinke na slovensko vidnost v svetovnem športu.

Slabosti hitre vključitve:

- nevarnost izgubljanja samoniklosti slovenske kulture zaradi utapljanja v evropsko kulturo, zlasti na področjih, kjer kulturno zaostajamo za Evropo;
- povečan "uvoz" evropske kulture ogroža slovensko, ker smo se prehitro odprli;
- evropeizacija slovenske kulture v smislu izgubljanja njene samoniklosti. Vendar bi do vseh teh slabosti prihajalo tudi v primeru nečlanstva v EU zaradi globalizacijskih tendenc;
- vse več naših športnikov odhaja v druge klube EU. Vendar pa bi se to dogajalo tako ali tako, ne glede na članstvo v Evropski uniji, le da v malo manjšem obsegu;
- prehitro odpiranje lahko v primerih, ko pri posameznih športih bistveno zaostajamo, zavre razvoj le-teh, ker bi se klubi krepili z uvozom več igralcev kot pa bi bil to primer, če ne bi bili člani Evropske unije.

Prednosti in slabosti odloženega članstva¹⁰

Prednosti odloženega članstva :

- več časa za strukturno in sistemsko-organizacijsko prilagajanje in krepitev sposobnosti za konkurenčen spopad z EU konkurenco;

¹⁰ V tem poglavju praviloma ne navajam posebej prednosti ter slabosti po sektorjih oziroma problemih, ker menim, da zaradi pogostega ponavljanja, bolj sumarna analiza zadostuje. Slabosti hitre vključitve so namreč prednosti odloženega članstva.

- več časa za tehnološko posodabljanje;
- pridobivanje časa za preoblikovanje domačih bank in podjetij, njihovo združevanje in usposabljanje za spopad s konkurenco;
- večja možnost, da domača podjetja ostanejo v slovenskih rokah, kar pa lahko pomeni, da postane gospodarstvo nekonkurenčno na dolgi rok;
- možnost vztrajati na svojih vitalnih interesih in s tem krepiti svojo pogajalsko pozicijo in eventualno pridobiti olajšave, ki jih pri hitrem scenariju ne bi dobili. Obstaja pa nevarnost, da vztrajanje lahko pomeni odmik možnosti za včlanitev v čas, ko se vrata v EU lahko tudi zaprejo. Ocenjevati je torej treba slabosti erozije pogajalske pozicije na eni strani in eventualno izgubo možnosti za članstvo na drugi strani v primerjavi z vrednostjo "olajšav", ki bi jih z dolgotrajnejšimi pogajanjem pridobili;
- prednost odloženega članstva je zadrževanje monetarne suverenosti za daljše obdobje in s tem možnost uporabe tečaja kot instrumenta strukturnega prilagajanja, kar je v času tranzicije zelo pomembno;
- pričakovan neto pozitiven učinek med pozitivnim učinkom odprave valutnih nihanj na blaginjo ter negativnim učinkom na blaginjo kot posledico izgube tečajne politike kot instrumenta ekonomske politike;
- potencialno na razpolago več instrumentov za prestrukturiranje podjetij;
- daljše obdobje za prilagoditev proizvodnje okoljevarstvenim standardom;
- daljše obdobje za uspešno izvajanje sprejete zakonodaje v praksi;
- daljše obdobje za preusmeritev industrijske politike;
- daljše obdobje za pripravo na izdelavo projektne dokumentacije in preusmeritev državnega subvencioniranja v sofinanciranje izbranih projektov.

Slabosti odloženega članstva:

- odpovedujemo se možnosti sooblikovanja evropske varnostne, politične in ekonomske strukture;
- erozija vpliva majhne države, ki ostane izven dominantne EU kot političnega in ekonomskega akterja v Evropi;
- nujne spremembe, ki jih je potrebno opraviti ne zaradi vključevanja v EU, pač pa zaradi zahtev tranzicije v uspešno gospodarstvo se upočasnijo;
- več politične nestabilnosti in kasnejša harmonizacija z evropskimi demokratičnimi vzorci;
- počasnejše vključevanje v NATO;
- šibkejša pogajalska pozicija v pogajanjih za spremembo svetovnega trgovinskega sistema, ker nimamo kolektivne podpore EU;
- višji stroški in s tem slabitev konkurenčnosti nacionalne ekonomije, kar ovira hitrejše prilagajanje in krni možnosti za uspešno odzivanje na tendence v svetu;
- manj tuje konkurence pomeni večjo možnost za ohranjanje domačih monopolov;
- počasnejše reševanje obmejnih in drugih problemov;
- verjetnost, da podjetja zmanjšajo prizadevanja za ustrezno prestrukturiranje, se lahko zveča in s tem odlaga preseganje tehnološkega zaostajanja;

- popolno odprtje velikega trga EU se odmakne v prihodnost; s tem se odpovedujemo ekonomijam obsega;
- odlaga se možnost večjega vstopa neposrednih tujih investicij in s tem se odpovedujemo njihovi preobrazbeni vlogi;
- finančni prilivi iz naslova predpristopne pomoči so bistveno nižji od pomoči, ki bi jo dobili kot člani;
- prepočasno prilagajanje domačih bank mednarodni konkurenci, zato bo pri odloženem članstvu še manj domačega bančnega prostora v slovenskih rokah;
- slabi se konkurenčnost gospodarstva zaradi višjih obresti in slabših ter dražjih bančnih storitev (banke so nekonkurenčne, imajo višje stroške);
- reforma slovenskega kmetijstva in živilske predelovalne industrije bo morala biti izpeljana predvsem z lastnimi sredstvi, ker ne bomo imeli dostopa do višjih sredstev skladov SKP v primerjavi s sredstvi iz naslova predpristopne strategije;

Zaključek

Vključevanje v EU poteka v nestabilnih, skoraj nepredvidljivih tektonskih spremembah v svetu. Mnogi lokalni konflikti in razplamtevanje nacionalističnih strasti na različnih koncih sveta, zlasti pa v azijskem delu bivše Sovjetske zveze kažejo, da je mir krhek, varnost ogrožena na veliko koncih sveta, vključno seveda z Balkanom, kar vse vpliva tudi na varnostni položaj Slovenije. Navkljub lokalnim konfliktom in grožnjam miru, ni pričakovati vojn večjih razsežnosti. Ravno tako, in navkljub pogostim apokaliptičnim napovedim, tudi ponovitve Velike krize ni realno pričakovati. To pa ne pomeni, da nismo pred nevarnostjo depresijskih pritiskov, ki bodo terjali inovativne posege pri oživljanju gospodarstev mimo tradicionalnih ukrepov.

Globalizacija se bo tudi v prihodnje krepila, četudi je moč pričakovati nihanja njene intenzivnosti. Najmočnejša pojavnost oblika bo še naprej regionalizacija in od tega, ali bo le ta koncipirana kot stopnica na poti h globalizaciji in ne inspirirana s politiko osiromašenja sosedov, je odvisno ali bo pripeljala tudi do možnih trgovinskih vojn. Tega ni mogoče izključiti še zlasti, ker bo prišlo do upočasnenja stopenj rasti v razvitem svetu. Pa tudi spektakularne stopnje rasti v Aziji so večinoma stvar preteklosti. Implikacija takšnih tendenc je zasledovanje tako politike regionalizacije (vključevanje v EU) kot sočasne globalizacije oziroma diverzifikacije MEO s ciljem lovljenja plime in oseke različnih gospodarskih ciklov in stopenj rasti različnih svetovnih regij.

Izkušnje drugih držav kažejo, da je zgodnje članstvo boljše kot pa kasnejše. Zgodnja vključitev v Evropsko unijo namreč pomeni polno odpiranje, ki pod predpostavko, da je potencialna dežela kandidatka na takšni (višji) stopnji razvoja, ki ji omogoča prilagajanje, ne da bi "bolnik" pri tem preminil, krepí blaginjo. Slovenija je že dosegla raven, ko lahko preživi takšen preskok in s tem pospeši prirastek blaginji. Kasnejše članstvo pomeni podaljševanje zaščite in neracionalno alokacijo resursov in s tem prepočasno prestrukturiranje. Za primer lahko navedemo *Irsko*, ki se je po vključitvi v EU takoj popolnoma odprla in je kot taka dosegla višje stop-

nje rasti kot *Grčija*, ki pa je imela mnogo prehodnih obdobji in še danes precejšnega dela Acquija ne izvaja.

Tudi naša SWOT analiza je pokazala, da *prednosti hitrega včlanjevanja odtehtajo slabosti* in da prednosti odložene vključitve niso višje kot prednosti hitre. Pokazalo se je namreč, da je v takšni analizi potrebno upoštevati tudi težje merljive politične in kulturno psihološke dejavnike. Morda poglaviten politično varnostni dejavnik je ocena, da se nahajamo v času zgodovinske priložnosti, ko so vrata v EU odprta in se lahko zgodi, da takšne priložnosti v prihodnosti ne bo tako kmalu. Možno je, da se bodo kandidatkam ponujale drugačne oblike sodelovanja, ne pa članstvo. Poleg tega pa nestabilne razmere v tem delu sveta spodbujajo iskanje kolektivnega varnostnega dežnika. Po drugi strani pa sedanje prilagajanje zakonodaje in celega ekonomskega sistema praktično zapirajo vrata za vrnitev na zakone in prakso (na primer subvencioniranje in podobno) pred harmonizacijo z EU. Institucionalna sistemska vrnitev nazaj bi bila ali skoraj nemogoča ali pa ekonomsko neracionalna. Težko je skočiti iz brzovlaka, ne da bi se poškodoval.

Poleg ozkega ocenjevanja prednosti ter slabosti, stroškov oz. koristi hitrega in odloženega članstva v EU, je potrebno upoštevati tudi *stroške in koristi najboljše alternative*. Analiza pokaže, da je v primeru odloženega članstva realna strategija, ki bi jo lahko majhno gospodarstvo ubralo, enostranska liberalizacija MEO z vsemi ali vsaj večino držav. Obenem pa bi do liberalizacije naših MEO prihajalo vsak dan bolj že na temelju našega članstva v WTO. Članstvo v EU pomeni manj liberalizacije kot bi jo pomenila globalizacijska strategija, saj EU predstavlja tudi kolektivno zaščito članic do nečlanic, četudi ne na visoki ravni.

V odsotnosti zapiranja razvojnega prepada med EU in Slovenijo, nadomeščanja subvencijskih ukrepov ter tečajne politike s kvalitativnimi razvojnimi vzvodi, odlaganje članstva v EU v bistvu povečuje razvojni prepad in je za Slovenijo škodljivo (Sočan, 1999).

Študija je podrobneje razgrnila prednosti in slabosti hitre in odložene vključitve v EU. Sklepna ocena mora upoštevati predvsem naslednje dejavnike:

*Izbrane prednosti in slabosti**hitre vključitve v EU**odložene vključitve v EU***PREDNOSTI**

Slovenija postane bolj razvidna

več časa za prilagajanje
maastrichtskim kriterijemzmanjša se politični voluntarizem in
vloga strankokracije

sokreiramo novo evropsko arhitekturo

socialni stroški razporejeni
na daljše obdobje

izkoristimo zgodovinsko priložnost včlanitve

boljše se pripravimo na
črpanje sredstev
iz skladov EU

okrepimo varnostni položaj

pospešena preobrazba in doseganje
makroekonomske stabilnosti na trajni osnovidinamični učinki integriranja spodbudijo
gospodarsko rast in produktivnost**SLABOSTI**

slabša pogajalska pozicija

počasnejše reforme
in preobrazbabreme preobrazbe se odlaga, vendar
so njeni kasnejši stroški višjislabitev konkurenčnosti
zamudimo zgodovinski vlak

propadanje nekonkurenčnih dejavnosti

proračunski prispevki
v blagajno EU višji
(višji GDP)predpristopna pomoč manjša od prilivov,
ki jih lahko dobijo članicetehnološka preobrazba
počasnejša

manjša varnost

izguba prostotrgovinskega sporazuma s
Hrvaško itd.

počasnejši priliv TNI

Bistveno je primerjati prednosti *hitre preobrazbe in stroške odložene preobrazbe* gospodarstva. Odloženo članstvo ne nudi dežnika kolektivnega protekcionizma ter finančnih prilivov iz skladov EU, bi lahko zavrlo tranzicijske spremembe in upočasnilo prilagajanje majhnega gospodarstva globalizacijskim tendencam v svetu, kolikor je inspirirano z idejo ohranjanja obstoječe zaščite. Težišče preobrazbe se pri hitri vključitvi prenaša iz državnih pomoči⁴¹ na tržno prilagajanje. Proces včlanjevanja bistveno popešuje nujna prilagajanja in reforme, ki bi jih morali tako ali tako opraviti, ne glede na članstvo v EU. Bolje bi bilo, da bi jih opravili sami, pred vstopom v EU, vendar se je pokazalo, da je proces vključevanja v EU te reforme bistveno pospešil. Odloženo članstvo bi tako dejansko pomenilo tudi *odlaganje veliko nujno potrebnih reform*. Očitno je postalo, da bi bile brez "damoklejevega meča" vključevanja v EU, tranzicijske reforme v Sloveniji bistveno počasnejše in manj učinkovite. Odločitev o vključevanju v EU je tako uspela pospešiti nujne reforme, ustrezne spremembe zakonodaje in ne nazadnje začela proces integracije sil na prioritetnih razvojnih vprašanjih. Tudi to so koristi od pospešenega vključevanja v EU, ki pa jih je tudi nemogoče meriti. Odložena vključitev bi upočasnila tranzicijo in s tem prispevala k slabitvi konkurenčnosti slovenskih podjetij v primerjavi s tujimi partnerji.

Res je, da *preveliko hitenje krha slovensko pogajalsko pozicijo*, ker zaradi "datumov" hitreje popuščaš kot bi sicer. Vendar pa ostaja dvom, ali bi olajšave, ki bi jih s takšnimi dolgotrajnejšimi pogajanja lahko izpogajali, odtehtale koristi zgodnejšega članstva. Kaže da ne, ker so ocenjene koristi članstva znatno večje kot pa je vsaka pomoč, ki jo lahko pričakujemo v predpristopni fazi.

Bistveni stroški odloženega članstva se izražajo v podaljševanju zaščite in subvencioniranja domačih proizvajalcev, kar pa je ekonomsko gledano, na dolgi rok dejansko strošek in ne prednost, saj prispeva k ohranjanju neracionalne alokacije resursov v slovenskem gospodarstvu in njegovo počasnejše prilagajanje globalizacijskim tendencam v svetu. Na dolgi rok to lahko vodi v propadanje nekonkurenčnih podjetij.

Povečani konkurenčni pritiski, ki vodijo v propadanje firm, ne smejo zavreti vključevanja v Evropsko unijo. To namreč pomeni hitrejšo prestrukturiranje gospodarstva, ki je srž druge faze tranzicije. Pospešuje tudi sekundarne, dolgoročne in dinamične učinke vključevanja v EU. Odloženo vključevanje bi pomenilo tudi *manj tujih neposrednih investicij*, kar bi slabilo konkurenčnost in zavrlo preobrazbo slovenskega gospodarstva obenem z zaviranjem razvoja infrastrukture.

V nobenem primeru pa vključevanje v Evropsko unijo ne sme zavreti stremjenja po *globalizaciji* ekonomskih odnosov slovenskih podjetij nasploh. Institucionalna integracija v Evropsko unijo pomeni tudi vključevanje v institucionalno mrežo medintegracijskih povezovanj z drugimi regionalnimi skupinami, s ciljem dosepati "prvo najboljšo rešitev", to je globalno alokacijo resursov. Vse to tvori infrastrukturni predpogoj za uspešnejšo globalizacijo dejavnosti slovenskih podjetij. V primeru takega scenarija pa lahko odločilno vlogo za uspešno nacionalno

⁴¹ Pri tem izhajamo iz podmene, da doslej državne pomoči v veliki meri dejansko niso pospeševale preobrazbe, pač pa bolj ohranjale preživelo gospodarsko strukturo. Ta predpostavka prosvetljene države ni realna, bolje je namreč dati primat tržnemu urejanju.

strategijo pripišemo sposobnosti hitrega in vnaprejšnjega odzivanja na tendence v okolju.

Prost pretok blaga, storitev, ljudi in kapitala, ki je posledica včlanjevanja v EU, omogoča, ob ustrezno razviti infrastrukturi, hitrejši dostop do informacij o pogojih poslovanja na globalnem trgu, kar omogoča hitrejše odzivanje na te tendence. Relativno visok prag znanja in informacij, s katerimi razpolagajo subjekti globalizacije (podjetja in države), je predpogoj za takšno ustvarjalno *ex ante* naravnano strategijo gospodarskega razvoja Slovenije, ki bi morala temeljiti tudi na časovno utemeljeni konkurenčnosti. Počasnejše vključevanje v EU bi pomenilo tudi *manjšo spodobnost hitre odzivnosti* majhnega gospodarstva in s tem krnilo njegove konkurenčne sposobnosti.

Navkljub poskusom je nemogoče kvantificirati koristi ter stroške hitre in odložene vključitve. Preveč je dinamičnih, dolgoročnih in nemerljivih učinkov, da bi bil tak izračun zanesljiv. Zato smo le nanizali nekaj odločilnih elementov in jih primerjali tudi z alternativami oziroma s koristmi morebitnih olajšav, ki bi jih dobili v pogajanjih.

Predpristopna pomoč v okviru SAPARD (kmetijstvo) predvideva za Slovenijo za l. 1999 6,3 milijona evrov, ali po sedanjih cenah, do konca l. 2003 25,35 milijona evrov¹². ISPA, predpristopna pomoč za prilagajanje na področju infrastrukture ter okolja, predvideva za Slovenijo 1-2% od skupaj 1.040 milijona evrov letno oziroma 10,4 - 20,8 milijona evrov. Temu je potrebno dodati še vrednost PHARE programa (okoli 25 milijonov evrov letno). Letno torej skupaj okoli 67 milijonov evrov. Podrobnejši izračuni kažejo, da bi Slovenija iz predpristopne pomoči ter PHARE programa lahko letno dobila 75 mil. evrov (Strmšnik, Tavčar, 1999: 50).

Pričakovana pomoč iz strukturnih ter kohezijskih skladov ter iz naslova SKP bi bila lahko bistveno višja. Izračuni (Strmšnik, Tavčar, 1999) so pokazali, da bi bila predpristopna pomoč leta 2006 za okoli 5 krat nižja od pomoči, ki bi jo dobivali kot člani EU. Leta 2005 bi znašala okoli 4% ocenjenega GDP ali od 1 do 1,3 milijarde evrov letno (cene 1997). Neto proračunski učinek včlanitve v EU bi bil pozitiven (od 570 do 870 mil. Evrov), saj bi naš prispevek v skupno blagajno znašal okoli 330 milijonov evrov istega l. 2005 (Strmšnik, Tavčar, 1999: 50). Olajšave, ki bi jih dobili v prehodnih obdobjih, bi morale najmanj kompenzirati to razliko, kar pa je malo verjetno, saj je največja koncesija, ki bi jo želeli (prostotrgovinski sporazum s Hrvaško), težka le okoli 115 mil evrov.

LITERATURA

- Damijan, P. Jože (1999): Welfare Effects of Free Trade Agreement between Slovenia and Croatia: a numerical evaluation in a partial equilibrium framework with imperfect competition and scale economics, Conference "Economic System of European union and Adjustment of the Republic of Croatia, Rijeka, 22 - 23 April 1999
- Krugman, Paul (1999): The Return of Depression Economics, Alan Lane, The Penguin Press

¹² EU Novice. št. 3, september 1999, str. 7.

Sočan, L. (1999): Slovenija in EU, interno gradivo, FIDV, Ljubljana.

Strmšnik, I. Tavčar, B.(koordinatorja) (1999): Strategija gospodarskega razvoja Slovenije - razvojni scenariji, Delovni zvezek št. 3/letnik VIII/1999, UMAR, Ljubljana.

Svetličič, Marjan (1998): Slovenija, Evropska unija in globalizacija, Teorija in praksa, let. 35, 1, str 6-16.

UNCTAD (1999): World Investment Report 1999; Foreign Direct Investment and the Challenge of Development, United Nations, New York and Geneva.

POLITIČNOKULTURNI VIDIKI OCENJEVANJA USTREZNOSTI SLOVENIJE ZA VSTOP V EVROPSKO UNIJO

Povzetek. V prispevku je ocenjena političnokulturna ustreznost Slovenije za članstvo v EU. Primerjalna analiza je bila opravljena z vidika njene strateške pozicije med politično kulturo Balkana in Zahoda. Dejstvo, da je slovensko ozemlje v tem stoletju že v četrti državi, terja od nas veliko sposobnost prilagajanja novim mednarodnim razmeram. Če hočemo vstopiti v Evropsko Unijo (EU) in NATO, moramo ustvarjati in realizirati političnokulturne možnosti. Z vidika Zahoda je demokratizacija politične kulture pri nas šele na začetku. Zaradi nacionalne majhnosti imamo manjšinski kompleks, ki se z nastankom nacije države postopno zmanjšuje. Med slovensko in srbsko politično kulturo so ugotovljene nekatere razlike po naslednjih kriterijih: nacionalna identiteta in odnos do drugih nacionalnosti oz. etnij, ksenofobija in ksenofilija, mit in zgodovina, racionalnost in iracionalnost, delo in vojskovanje, ekskluzivizem in inkluzivizem, heterogenost in homogenost s hegemonizmom, avtokratizem ali demokratizacija.

Ključni pojmi: mi in drugi, demokratična politična kultura, balkanizacija, integracija, vesternizacija, nacija - država, etnija, Jugoslavija, Slovenija, Srbija.

Nov položaj Slovenije med Balkanom in zahodnim svetom

Na vprašanje ocenjevanja političnokulturne ustreznosti Slovenije za članstvo v EU, glede njenega mesta med politično kulturo Balkana in Zahoda je mogoče gledati z različnih vidikov. Aktualno politično dogajanje nas vodi k primerjalni analizi med balkansko politično kulturo, od katere se skušamo distancirati, in zahodno, ki se ji skušamo približati. Obstaja več različnih definicij pojma politične kulture. Nam pomeni subjektivno, vrednotno, akcijsko stran političnih sistemov. Pri tem ni pomembno le, kako se vidimo sami, ampak tudi, kako nas vidijo drugi. Izkušnje v EU doslej vključenih malih držav (npr. Danska, Finska) so dobre, ne vemo pa, ali bo tako tudi v prihodnosti. Te izkušnje niso odvisne le od razvojnega stanja politične kulture. Njihova vsebina se s spreminjanjem politične moči spreminja.

* Dr. Bogomir Novak, višji znanstveni sodelavec na Pedagoškem inštitutu.

Slovenija ima posebno geostrateško lego na križišču poti med vzhodno in zahodno, amerikanizirano kulturo, evropskim severom in balkanskim jugom. Ne le zaradi strateške lege, ampak tudi zaradi majhnosti našega državnega ozemlja, moramo računati na kulturne, politične in gospodarske vplive od zunaj, od negativnih imperialističnih pritiskov do pozitivnih spodbud novih meja vplivov.

Slovenci v tem stoletju živimo že v četrti državi po propadu Avstroogrške in obeh Jugoslavij, kar terja od nas hitro, že kar *konvertitsko* sposobnost prilagajanja. Čeprav v nobeni od bivših držav niso bili enakovredno priznani nacionalni interesi različnih narodov, smo Slovenci v tej *šoli za samostojnost* postopno zoreli za kulturno in civilizacijsko mednarodno priznani subjekt. Pred osamosvojitvijo Slovenije l. 1991 smo bili dlje časa kulturni narod, kar še danes označujemo kot *kulturni sindrom*.

V Sloveniji se čuti *trk civilizacij* (Huntington, 1998), ker se različni vplivi v njej spreminjajo. V prvi Jugoslaviji je balkansko-slovanski vpliv izpodrinil prejšnjega nemškega. V drugi Jugoslaviji se je po l. 1945 temu pridružil še ruski vpliv, zaradi dominantnega vpliva Sovjetske zveze kot prve socialistične države in vzora socializma. Zahodni vpliv je sicer obstajal, vendar večinoma v Sloveniji kot najbolj severni republiki v Jugoslaviji, ta vpliv pa se je ohranil tudi v samostojni državi po l. 1991. Zaradi različne sprejemljivosti za ta vpliv, nastajajo nasprotujoče si tenzije med novimi državami na ozemlju bivše Jugoslavije. Miloševićev režim se je npr. skušal pred zunanjepolitičnimi vplivi Zahoda docela zapreti. Obe mednarodni konferenci o Balkanu (Dunaj, Sarajevo) v l. 1999 sta izpostavili Slovenijo kot učiteljico drugim balkanskim državam. Vpliv zahodne politične kulture se po *koncu blokovske delitve sveta* še povečuje. Prodira v bivše države vzhodnega bloka in celo v Rusijo. Jaltska pogodba iz l. 1944 o delitvi političnih interesov obeh vojaških blokov na Balkanu ne more več veljati, tako zaradi razpada blokov kot tudi oslabitve same Rusije. Prav zato se po padcu Berlinskega zidu nove meje med vzhodno in zahodno (politično) kulturo premikajo na vzhod. Balkan pa je pri iskanju novega ravnotežja politične moči postal torišče nacionalno-etničnih konfliktov.

V vsaki državi so ovire in spodbude za razvoj demokratične politične kulture. Ni naključje, da so katoliške in protestantske države zanj bolj sprejemljive kot države z drugimi *bolj fundamentalističnimi* veroizpovedmi kot sta muslimanska in pravoslavna. Danes noben narod, etnija ali država - nacija ne more ostati izolirana od vpliva drugih. Tega se Slovenija kot majhna država še posebej zaveda. Zato se vključuje v večje politične tvorbe kot je Evropska unija in NATO. Za nas je bolj kot stoletna tragična izkušnja o *ločitvi duhov in kulturnem boju* pomembna tisočletna izkušnja zakoreninjenosti Slovencev na lastni zemlji in sposobnost kljubovanja imperialističnim pritiskom. Obe izkušnji sta se srečali v drugi svetovni vojni, ko smo se borili proti okupatorju (predvsem Nemcem) in imeli še državljansko vojno v omejenem obsegu. Sami sebi smo dokazali, da smo najbolj ustvarjalni, ko smo najbolj genocidno ogroženi, zato ni nenavadno, da so Slovenci med NOB, v letih 1941-45 ustvarili več poezije kot v istem časovnem obdobju kdaj koli prej ali kasneje. To je bil kulturni program združene Slovenije na eksistencialno izpovedni ravni. Osvobajanje od slabih strani preteklosti, je stalna naloga političnokulturne-

ga razvoja. Celo večji narodi kot smo mi, niso osvobojeni strahu za preživetje in iskanja sprave s sosedi in s samim seboj. Slovenci nihamo med občutkom ogozrenosti in zaupanjem v sposobnosti preživetja kot nacije. Čim bolj spoznavamo, da je zaupanje temeljni zidak združevanja in gospodarskega uspeha (Fukuyama, 1996), tem bolj je obremenjujoče slabo zaupanje državljanov v demokratične ustanove pri nas. Danes je sicer še odmevna Lipsetova (Lipset, 1969) teza o ekonomskem standardu kot najpomembnejšem elementu razvoja demokracije, ki jo dokumentira Vanhanen (1997) pri razvitih državah kot najbolj demokratičnih, vendar pa Huntigton (1991) meni, da ima vsaka država svoje posebne pogoje razvojnih poti demokracije, ki jih ne smemo posploševati.

"*Tretji val demokracije*" (Huntington, 1991), ki je zajel bivše socialistične države, je tudi pri nas povzročil prehod na demokratično politično ureditev in sprejemanje vrednot zahodne politične kulture. Če bomo hoteli razvijati kvaliteto lastnega obstoja kot nacije, bomo v konkurenčnem boju morali ustvariti veliko več kot smo ustvarili doslej. Sem sodi odkrivanje in realiziranje novih možnosti politične kulture, da ne bi le znotraj nasprotja političnega pragmatizma in kulturnega sindroma ponovno ugotavljali časa podaljšane preteklosti. Soočamo se z dilemo dopuščanja kontinuitete političnih kultur ali njihovega zavestnega preusmerjanja. Na primerih bivše Vzhodne Nemčije v odnosu do Zahodne ali jugoslovanskih narodov med seboj vidimo, da je etabliranje socialističnega političnega sistema učinkovalo tradicionalistično kot totalitarna frustracija. Nova država sicer te frustracije lahko zmanjšuje, ne more jih pa odpraviti. V tem smislu Berg - Schlosser (1998) ugotavlja, da se drugim evropskim državam ni treba bati združene Nemčije, ki je vzorčni primer za to, kako odpiranje njene politične kulture v evropski in zahodni svet utrjuje njeno demokratizacijo.

Države kandidatke za vstop v EU se morajo notranje prestrukturirati, ker morajo vedeti, da enega izmed temeljnih pogojev sprejemanja držav v EU, NATO in druge meddržavne organizacije tvorijo naslednji elementi: ekonomska uspešnost, socialna stabilnost, obstoj demokratičnih struktur, spoštovanje človekovih pravic, urejeni medetnični odnosi in položaj manjšin, dobri odnosi s sosedi in ustrezna (civilna) zasnova oboroženih sil. Iz tega je razvidno, katere političnokulturne pogoje v posamezni državi EU spoštuje. Pri tem kaže opozoriti tudi na zvezo med primernimi političnokulturnimi lastnostmi in gospodarsko rastjo. V tej točki obstaja strah, da bo Slovenija tem bolj zaostajala v gospodarski rasti, čim dlje bo trajala procedura njenega sprejemanja v EU.

V nobeni državi ni demokratična kultura popolnoma razvita. Še več: že dosežena stopnja ni jamstvo za nadaljnji razvoj. Slednje zlasti velja za države v post-socialistični tranziciji, ki nimajo demokratičnih tradicij. Čim več elementov *avtokratske politične kulture* je v določeni državi, tem manj je demokratična in obratno. So države, ki imajo ustrezne notranje pogoje demokracije, in tiste, ki jih nimajo (npr. Srbija, Irak ...). Tudi te države skušajo zahodne države spodbujati k razvoju demokracije. Razvite države se postavljajo pred manj razvite kot objektivno merilo presoje njihove (ne)demokratičnosti in v skladu s svojimi cilji usmerjajo spodbude in sankcije. Vojaški eksponent te ideologije je NATO, ki je v Srbiji razbijal *vojaško-industrijski kompleks* (Eisenhowerjeva sintagma).

Socialna realnost političnega vsebuje tudi sposobnost togega ali prožnega reagiranja na zunanje pritiske. Srbija ima sicer podobno kot nekatere vzhodne države več ključevalne volje do procesov politične modernizacije, kot so si predstavljale zahodne zaveznice, vendar pa najbogatejše države na svetu na čelu z ZDA od pogojevanja demokratičnih procesov z različnimi vrstami spodbud in sankcij (kot so finančne, politične in navsezadnje vojaške) ne odstopajo. Ključno vprašanje je, ali je to pogojevanje še pod nadzorom ali pa je že izven nadzora. Slednje lahko kaj hitro izzove serijo lokalnih kriznih vojnih žarišč, kakor predvideva Brzezinski (1995). Seveda pa še obstajajo nejasnosti pri razlikovanju upravičenih spodbud od neupravičenih pritiskov. Kar je s strani velikih le spodbuda, je kaj hitro s strani malih narodov pritisk. Doslej je vodilo podaljševanje odpora držav z obliko centraliziranih diktatur v nadaljevanje sankcij zahodne demokracije.

Prehodi v demokracijo so tem težji in tem bolj boleči, čim manj zahodne *civilizacijske kompetence* in čim več pred-modernih elementov vsebuje določena vzhodna-, srednje- ali južnoevropska država. Pri razvijanju demokratične politične kulture nastajajo konflikti *med tradicionalističnimi, predmodernimi in (post)modernimi* elementi, med politiko moči (boja za oblast) in politiko sodelovanja. Politično vključevanje novih držav v Evropsko unijo predpostavlja več pripravljenosti na sodelovanje in manj tradicionalizma. Post-tradicionalne družbe so *detradicionalizirane*, kar je sestavina *procesa globalizacije* (Giddens, 1996). Vključevanje Slovenije v EU in druge mednarodne ustanove odpravlja stare politične pritiske Rusov, Nemcev in Italijanov v zadnjih sto letih, vendar pogojuje nove.

Na splošno se demokratična politična kultura ni mogla razviti do višje stopnje duha tudi zaradi močnih *tehnobirokratskih in militarističnih* sil in pomanjkanja odgovornosti, globalne etike sistema človekovih pravic, avtonomne etike posameznikov, avtonomije ustanov kot družbenih podsistemov, pluralizma strankarskih in civilnodružbenih interesov ter *postmaterialističnih* vrednot kot so ljubezen, sožitje, sodelovanje, solidarnost. Zahodna politična kultura iz ekonomske razvitosti črpa tudi vojaško moč, ki jo skuša širiti nad ostalim svetom. Če se bo vse bolj nasilno uveljavljala, bo s tem izgubljala svojo duhovno kulturno moč, socialno kohezivnost in naletela na organiziran odpor drugega dela sveta.

Slovenski kulturni prostor je glede nacionalnosti in etnij še relativno homogen, zato smo jo pri razpadu Jugoslavije poceni odnesli le z desetdnevno vojno (Bernik, 1997). Po drugi strani pa je sprava, ki smo jo simbolno izvedli na začetku naše samostojnosti, še vedno predmet spora zaradi 1. nastanka novih elit in različnih pogledov na polpreteklo zgodovino, 2. pomanjkanja skupne vizije razvoja, 3. obstoja podobne bipolarnosti strank kot je bila med obema vojnoma med liberalci in klerikalci. Zaradi sprave bi bilo treba najti ravnotežje med silami kontinuitete in diskontinuitete, pa tudi med mitičnim in racionalnim v zgodovini.

Z vidika demokratičnih zahodnih držav, se tudi Slovenci prepočasi moderniziramo, imamo občutke zamudništva in nasprotja med demokratičnimi ustanovami in demokratično politično kulturo. Z vidika novih držav na ozemlju bivše Jugoslavije, pa je Slovenija l. 1991 vzpostavila demokratične ustanove, ki jih Srbija skuša vzpostaviti ob koncu tega stoletja z združevanjem vseh demokratičnih sil.

Slovenci vedno znova skušamo preseči odvisnost od tradicionalne politične kulture. V času osamosvojitve se nam je zdelo, da jo dobro premagujemo, med čakanjem na sprejem v EU pa se nam zdi, da se simptomi starih "bolezenskih znakov" zopet kažejo pri počasnem odzivanju na izzive časa.

Fazi približevanja in oddaljevanja med slovensko in srbsko (balkansko) politično kulturo

Nobena od obeh bivših Jugoslavij ni bila talilni lonec (ang. *melting pot*) za nacionalne kulture, ki so bile v nji vključene. V prvi Jugoslaviji je prevladoval srbski hegemonizem, v drugi pa se je zdelo, da različne kulture povezuje NOB, ideologija bratstva in enotnosti in skupni cilj izgradnje socializma. Indikativno pa je, da Srbiji jugoslovanska ustava iz l. 1974, ki je dovoljevala republikam največjo avtonomijo znotraj federativne ureditve skupne države, ni bila po volji. Politično-kulturna nasprotja med Slovenijo in Srbijo so se povečala v osemdesetih letih, ko je Slovenija stopila na pot demokratizacije, Srbija pa na pot centralizma. Nasprotujoči politični interesi so povzročili razpad Jugoslavije, politiki obeh republik pa sta se razhajali prav pri vprašanju pomena obstoja bivše Jugoslavije. Eden izmed najbolj vidnih socialnih vzrokov je bil vzpon nacionalizmov in še posebej vzpon Miloševićevega režima, ki mu je služila Jugoslavija z JLA kot sredstvom zaščite velikosrbskih interesov.

Srbija si je vlogo združevanja jugoslovanskih narodov od l. 1918 dalje prisvajala s centraliziranjem oblasti v Beogradu in podreditve interesov drugih nacionalnosti njenim. Na konfederativno obliko države ni pristala in verjetno tudi ne bo niti s Črno Goro niti s kako drugo državo. 70 let življenja v jugoslovanski državi ni pomagalo premostiti kontraverz, ki izhajajo iz zgodovinske preteklosti. Srbska tradicija gospodovanja izhaja še iz bojev proti Otomanskemu cesarstvu, slovensko hlapčevstvo oz. podaništvo pa iz podrejenosti Avstro-Ogrski državi. Srbski kompleks večvrednosti tedaj ne izhaja le iz dejstva, da je srbski narod številčno najmočnejši na ozemlju bivše Jugoslavije, kot ne korenini kompleks manjvrednosti Slovencev v naši geografski in demografski majhnosti. Vzrok je v tem, da se Slovenci ne moremo tako kot Srbi sklicevati na močno srednjeveško samostojno državo, ker je nismo imeli. Če je bil smisel obstoja stare Jugoslavije v obrambni moči pred imperialističnimi apetiti sosednjih držav, pa je bil smisel nove v obrambi pred kapitalizmom in stalinizmom kot zunanji sovražnikoma. Stara Jugoslavija je kapitulirala pred okupatorjem l. 1941. Med NOB pa se je oblikovala nova. V avtokratskem načinu političnega vodenja med staro in novo Jugoslavijo v skrajni posledici ni bilo bistvenih razlik (Pirjevec, 1995). Obe Jugoslaviji sta igrali nekaj časa vlogo varnega zavetja pred zunanji sovražniki. Za obe je značilna nedokončana moderna industrializacija. Zaradi ohranjanja srbske hegemonije tudi tretja Jugoslavija, ki jo sestavljata Srbija in Črna gora, ni stabilna tvorba.

Srbi imajo nenavadno lastnost, da slavijo svoje poraze, spreminjajo zgodovino v legendo in dejstva podrejujejo ideji o nepremagljivosti srbskega naroda po znameniti bitki proti Turkom na Kosovem polju l. 1389. S strani srbskega razumevanja

zgodovine ni nenavadno, da hočejo biti zmagovalci na Kosovu in žrtve tuje agresije. Antibirokratska revolucija, propadli eksperiment mitinga v Ljubljani, t. i. karnevalizacija na začetku Natovega bombardiranja, protesti demokratične opozicije proti Miloševićevemu režimu, pomenijo izkazovanje direktnega množičnega odločanja o politiki na mestnih ulicah in trgih brez racionalnega razmišljanja o resnici drugačnega in tujega. Videti je, da Milošević razume le jezik sile in da rešuje stare spore z odpiranjem novih kriznih središč, čeprav sam skuša dajati tudi vtis pomirjevalca razmer. Kandidati za križna žarišča so še Sandžak, Vojvodina, Črna gora itd.

Zaradi prevladovanja mitičnih vsebin v politični kulturi kot so: kri in zemlja, križanje in vstajenje, mitično razumevanje časa in pozitivno vrednotenje vojne in nasilja kot najboljšega načina ohranitve svobode (Velikonja, 1996: 117), so se uveljavljali karizmatični voditelji vključno s socialističnim kultom osebnosti, hkrati pa nacionalno vprašanje ni moglo biti internacionalno rešeno, saj je zlasti v kriznih obdobjih ostajal nacionalizem kot motiv zapiranja vase in ekspanzije navzven. Na ta način lahko pojasnimo strah pred zunanjim sovražnikom v socializmu in ponavljanje vedno enakega scenarija t. i. balkanskih vojn na ozemlju bivše Jugoslavije od Slovenije do Kosova. V obrambi absolutne suverenosti države v smislu *"tujega nočemo, svojega ne damo"*, gledajo skozi sredstva množičnega obveščanja na vse drugo kot izdajo in zločin.

Oris srbske politične kulture se ne izčrpa z orisom Miloševićevega kulta osebnosti. Po končanem bombardiranju se je kritična javnost začela z demonstracijami in protesti odvracati od njega, vendar še vedno ni dosegla *kritične točke* za njegov padec. Za razliko od Srbov, Slovenci ne maramo močnih voditeljev. Milošević je prisiljen nenehno onemogočati demokratično politično opozicijo, pred katero se sicer predstavlja kot vnaprejšnji zmagovalec že od l. 1988, vendar pa je ta cilj v skrajni posledici nedosegljiv. Politična kultura srbskega režima se izkazuje v enoumju, izraziti ksenofobiji, blokiranju drugih virov informiranja, stigmatiziranju njihovih nosilcev in postavljanju na laž. Tako že vnaprej preprečuje vzajemnost in solidarnost med njimi. V tem je glavna težava multikulturnih in medetničnih stikov.

Na to karto dvojnosti v politični kulturi med srbskim narodom in Miloševićevim režimom, je igral tako zahod (Natova zaščita civilnega prebivalstva) kot demokratična opozicija, ki jo zahod podpira. Ne nazadnje si je del kritične javnosti to zgodovinsko distanco že prisvojil. Ni pa še prevladujoča. Sam obstoj srbskega parlamenta in napoved demokratičnih volitev še ne pomeni, da bo to postala. Kjer ni legitimne demokratične opozicije in z njo političnega, strankarskega pluralizma, se ne more razvijati demokratična kultura.

V naši kulturi je element *autodestruktivnosti*, v srbski pa element *heterodestruktivnosti*. Prva značilnost se kaže v visokem odstotku samomorov, druga pa v agresivnosti do drugih. Nam manjka produktivno sodelovanje navznoter, Srbom takšno sodelovanje navzven. Slovenska ksenofobija ni tako *ekstremna*, da ne bi sprejemala razvojnih spodbud kot srbska. Srbska politična kultura je ostala slabo prilagodljiva. Dolgoročno niti pretirano zaupanje niti pretirano nezaupanje v lastno državo ni dobro. Če imamo Slovenci preveč kritične distance do lastne države, tako da je po Ruplu (Rupel, 1997) še živa predstava o svobodi proti državi, pa jo

imajo Srbi in Nemci premalo. To je razumljivo, če vemo, da so Srbi eden izmed najstarejših državotvornih narodov na Balkanu in da so Nemci s pomočjo države gospodovali drugim narodom. Srbski politični režim tudi ne razlikuje pozitivnega in negativnega nacionalizma in zunanjepolitičnih pobud od pritiskov.

Slovenci veljamo predvsem kot delavni, Srbi pa predvsem kot vojaški narod. Slovenci nismo le uporni, kadar je to potrebno: kmečki upori, general Maister v prvi svetovni vojni, NOB, desetdnevna vojna l. 1991, ampak tudi razmišljamo o spremembi nacionalnega značaja (glej Štirinajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte 1987).

Množična sredstva obveščanja izražajo in preoblikujejo politično kulturo. Ta ustvarjajo vtis o srbski politični kulturi kot izrazito dihotomni v smislu strogega ločevanja resnice in laži, našega in tujega, ponosa na obstoj lastne države in poniževanja pred interesi drugih držav. *Hegemonistična* in *monopolna* politična kultura je slej ko prej agresivna ne le do tujega in zunanjega, ampak tudi do lastne drugačnosti, ne da bi prevzela *pluralni antagonizem*, ki je za Muffeja (Muffe, 1997) bistvena lastnost demokracije.

Vse države v tranziciji so pred nalogo, kako prerasti *totalitarno frustracijo*, ki je nastala zaradi zunanjega sovražnika (dvojnost *mi in drugi*). Zanje je značilna negotovost in ogroženost življenja posameznika zaradi rastočega nasilja in mednarodno organiziranega kriminala. V primerjavi z drugimi državami iz bivše Jugoslavije, je proces industrializacije v Sloveniji še najbolj napredoval. Mlade demokracije so še vedno izpostavljene *"weimarskemu sindromu"*, po katerem je porok politične stabilnosti en sam politik z velikimi pooblastili, ki naj bi kot pravi človek na pravem mestu reševal socialne konflikte, ne pa pluralna demokracija (Rizman, 1997: 208).

Nacionalistični model *enonacionalne države* (vsi Srbi v eni državi) je ostal neuresničljiv. Zato je odločilno vprašanje, koliko določena politična kultura vključuje toleranco do drugačnosti. Za pojav, ki ga na Zahodu označujejo *balkanizacija*, in je bil poznan že pred prvo svetovno vojno, je značilna nestrpnost zaradi *partikularizacije*, *mitizacije* in *emocionalizacije* političnih interesov. Beg ene ali druge etnične skupnosti s Kosova priča o tradicionalni izključujočnosti obeh političnih kultur v odnosu druga do druge. Srbska in albanska etnična skupnost se lahko učita miroljubno živeti ne le druga ob drugi, ampak druga z drugo le ob prisotnosti mednarodnih sil na tem ozemlju.

V socialističnem sistemu je bila lojalnost s socialističnimi režimi odvisna od zagotavljanja življenjske ravni (četudi s posojili iz tujine). Brez rasti industrije in dvigovanja življenjske ravni ne bi v SFRJ, hkrati z vero v boljšo prihodnost, mogla dlje časa obstajati ideologija bratstva in enotnosti. *Memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti* iz l. 1986 v skrajni posledici pristaja na zamenjavo upanja v skupno prihodnost z upanjem v mitični in legendarni zakoreninjenosti v lastni zgodovinski tradiciji. To sovraštvo iz domoljubja izhaja že iz izgubljene bitke Srbov proti Turkom na Kosovem polju, pomeni *ekskluzivizem* v srbski politični kulturi. Boj med Srbi in Albanci na Kosovu poteka kot etnično čiščenje Albancev s Kosova in *kot krveno maščevanje* Albancev nad srbskim prebivalstvom na Kosovu. V ozadju je tudi spor med srbskim *pravoslavljem* in *albanskim muslimanstvom*.

Demonstracije proti vojaški intervenciji Nata v Srbiji v različnim mestih sveta so jasno pokazale razlike med političnosistemsko vodeno pragmatično politično kulturo vlad in organizirano pacifistično politično kulturo množic. Množice pri igranju pozitivnih ali negativnih političnih vlog delujejo *ambivalentno* (Pečjak, 1991). Zato ne preseneča, da se množice, ki so v Srbiji sodelovale pri t. i. *antibirokratski* in jogurtovi revoluciji, niso zoperstavile intervencijam JLA v Sloveniji, Hrvaški, na Kosovu itd. Očitno vsak totalitarizem skriva v sebi socialno patologijo in jo tudi prikriva pred drugimi političnimi sistemi.

Dokler je v Evropi prevladoval princip en narod v eni državi, je bila komunikacijska interakcija med narodi in *etnijami* zelo ovirana. V multikulturnih odnosih postaja spoznavanje domačnosti v tujem in tujosti v domačem (Waldenfels, 1998) kot spoznavanje nacionalnih in etničnih razlik pomembnejše kot obramba lastne identitete. Medtem ko v Srbiji občutek nacionalne identitete ne da svobodnega prostora drugim nacionalnim manjšinam in etnijam, pa je v Sloveniji odnos do drugih nacionalnosti (srbske, hrvaške, italijanske in madžarske) še kar dobro urejen. Slovenci poznamo poleg *ksenofobije* tudi *ksenofilijo*.

Ko so Nemci izgnali med drugo svetovno vojno nekatere slovenske družine v Srbijo, je bila ta nesreča dolgo časa povezovalni element med prizadetimi našimi in srbskimi družinami gostiteljicami. Srbi so sicer cenili naše lastnosti marljivosti in gospodarske produktivnosti, niso pa mogli prenesli naše težnje po politični samostojnosti. Po Titovi smrti je zavel veter ločevanja. Toda brez razpoložljive JLA, se Milošević verjetno ne bi mogel pod plaščem zaščitnika meja bivše Jugoslavije lotiti projekta Velike Srbije.

Ko je Nato končal z bombardiranjem industrijskih in vojaških ciljev v Srbiji, je predsednik ZDA Clinton 21. 6. 99 obiskal Slovenijo. V svojem govoru na Kongresnem trgu v Ljubljani je pohvalil Slovenijo v smislu podpore njene demokratične poti in obenem zavrnil gospodarsko pomoč Srbiji, dokler bo na oblasti Miloševićev režim. To je očitno politika korenčka in palice. Ker štejejo razvite zahodne države etnične konflikte za dejavnik nestabilnosti, jih skušajo preprečevati z vsemi sredstvi, tudi z vojaškimi.

Določene vsebine nacionalne politične kulture izstopajo glede na karizmatične voditelje, ki jo na nek način poosebljajo. S tega vidika sta bila obiska ameriškega predsednika Clintona v juniju 99 in papeža Janeza Pavla II v septembru 99 političnokulturna dogodka *par excellence*. Oba kažeta na dva procesa, ki se krepiata v naši politični kulturi; prvi je *vesternizacija*, drugi pa *rekatolizacija*.

Balkanizacija ali integracija

Po Frommu v človeku živita dve kulturi, volka in ovce. Če ga politični sistem preveč identificira z njegovo prvotno, skrito kulturo, nastanejo fundamentalizmi, ki se izražajo agresivno. Povzročitelji etničnega čiščenja pozabljajo, da bi se morali druge, demokratične kulture šele učiti.

Danes govorijo na Zahodu že o *debalkanizaciji* (ang. *debalkanization*) v smislu gospodarske pomoči za obnovo (drugi *Marshallov načrt*) in je obratno od dose-

danjega drobljenja političnih interesov pogoj njihovega združevanja v EU. Slovenija naj bi postala svetovalka za te operacije. Slovenija je v ambivalentnem položaju balkanizacije ali debalkanizacije.

Balkanizacija je povezana z avtokratsko kulturo in njenimi mehanizmi izključujočnosti (mi in oni), podrejanja (večvrednostni in manjvrednostni kompleks) ter nadomeščanja (kult osebnosti, nacionalna religija) in je posledica neenake delitve ekonomske in politične moči. Na Balkanu so osebne in *kolektivne frustracije* podlaga množičnih strasti, ki se artikulirajo enkrat kot revolucionarno navdušenje, drugič kot pravičnost, tretjič kot nacionalizem. Obračunu z zunanjim sovražnikom sledi *robespierovski* obračun z notranjim. *Utopične energije* ljudstva zlorablajo in izčrpavajo *konfliktne* politike moči, ki izumljajo vedno nove parole zanje.

Slovenija, ki ne želi biti ponovno udeležena v procesih balkanizacije, kar je bil njen motiv osamosvojitve, mora *konsolidirati* svojo demokracijo. To bo lahko dosegla, če bo sledila izzivu časa in vsestransko sprostila ustvarjalne pobude in energije (Jambrek, 1999: 24), ki nam že zgodovinsko pripadajo (Makarovič, 1995). Sprejem Slovenije in balkanskih držav v EU pomeni integracijo evropske preteklosti v njeno sedanjost. Pri tem tujstva in barbarstva znotraj lastne kulture ni mogoče zamolčati in pozabiti, ne da bi ga ozavestili, kar je naloga vsake (politične) kulture, če se hoče soočiti s samo seboj in preiti lastne slabosti.

Nacionalisti v imenu prepričanja, da na zemlji ni dovolj prostora za življenje vseh narodov in *etnijski*, jemljejo zemljo in pravico do suverenosti drugim. Do nedavna je to potekalo v duhu *imperializma* in *kolonializma*, sedaj pa je postalo le obrambno sredstvo. To manipulacijo poznamo že iz parole nemškega nacizma, kri in zemlja (nem. *Blut und Boden*). *Gentilistična* različica prevzemanja življenjskega prostora (nem. *Lebensraum*) je prisotna tudi na Kosovu. Kosovo je eden izmed nesrečnih primerov v valu etničnih konfliktov, ki so se pojavili že davno pred hladno vojno in se z največjo silovitostjo nadaljujejo po njej. Vojaški in civilni zaščitniki srbskih in albanskih prebivalcev na Kosovu ne predvidevajo, koliko časa bodo še potekale direktne sovražnosti med dvema etničnima skupnostima niti vprašanja o selitvi nestrpnosti s področja direktne nestrpnosti k indirektni, simbolni agresivnosti.

Po osamosvojitvi se pojavljajo tudi take teze o Sloveniji kot je danes in nikoli več. Uveljavlja jih tudi *Gibanje 23. december*, ki zastopa stališče, da bomo propadli, če drugi ne bodo v celoti upoštevali kulturne baze našega naroda. Menijo, da bi morala Evropska skupnost v celoti upoštevati stališča malih narodov ali pa ne bomo vstopali v takšno zbirokratizirano skupnost. Kot vidimo na primeru Srbije, pa je ravno težnja po popolni avtohtonosti še najbolj *avtodestruktivna*. Soočanje s samim seboj v svetu mrežnih komunikacij ne pomeni, da lahko določen narod, nacija ali etnija obstane popolnoma zaprta sama vase, ampak pomeni, da vzdržuje svoje socialne konstrukte v relativnem ravnotežju z zunanjim svetom.

Danes Zahod *sankcionira* nedemokratske težnje držav, ki kršijo človekove pravice. V to skupino držav sodita Kitajska, ki je "rešila" primer Tibeta z odpravo njegove avtonomije in Turčija, ki ni rešila problema Kurdiv. *Nacionalizem* se v vsaki državi kaže drugače. Odgovor na vprašanje, ali je določena država demokratična ali ne, je odvisen do tega, ali demokratične ustanove obvladajo *ekstremistične*

forme organiziranja ali pa same postanejo žrtve uveljavljanja njihovih partikularističnih interesov. *Totalitarni srbski režim* ne more preseči *sindroma totalne ogroženosti* (vseh proti njim) in odvisnosti od preteklosti, zato pomeni potencialno svetovno krizno žarišče. Šele realizacija projektov *debalkantizacije in evropske integracije* bi pomenila na ozemlju bivše Jugoslavije konec ideje velike Srbije in velike Albanije. Poskus ustvarjanja velike Srbije je po l. 1991 ponovno pokazal, da nesvobodni narodi napravijo še druge za nesvobodne.

Naša politična kultura ima zaradi majhnosti države, ki jo zastopa, v sebi večjo vzdržljivost in prožnost, kot si jo priznamo. Nenehna odprtost našega prostora pomeni nenehno nestabilnost v stabilnosti. Zunanji pritiski ustvarjajo v nas občutek ogroženosti in notranje razcepe in spodbujajo tekmovanje za mesto lokalnega in regionalnega v globalnih procesih in procesih evropske integracije.

Slovinci se s pravimi dilemami pri vstopanju v EU in argumentiranjem za in proti še nismo soočili. Nasproti samoumevnosti ali očitnih prednosti vključevanja v evropske integracije, stoji le boj za avtohtono kulturo, ki pa že doslej ni bil zgodovinsko produktiven. Morda se prav na primeru Srbije učimo, kaj pomeni, če je pri odzivanju na vstop v EU preveč strahu pred voljo do moči in premalo volje do sodelovanja. Zavedamo se, da se prihodnosti ne bojimo le tedaj, če se ne bojimo lastne nespoznane preteklosti. Slovenci se učimo nove solidarnosti in sodelovanja navzven in navznoter. Smisel življenja nacije ali etnije ni le preživetje, ampak je kulturni razvoj, zato je treba razvijati namesto politike moči, politiko sodelovanja, ki ji ne gre za razvijanje vojaške tehnike, ampak predvsem za razvijanje umetnosti miru.

LITERATURA

- Berg Schlosser, Dirk (1998): demokratizacija politične kulture v Nemčiji - vzorčni primer. V: Štrajn, Darko (ured.) (1997): Družbene spremembe in izobraževanje. Ljubljana, Laserprint. Str. 139-154.
- Bernik, Ivan (1997): Dvojno odčaranje politike. Ljubljana: FDV.
- Brzezinski, Zbigniew (1995): Izven nadzora. Globalna vrenja na pragu 21. stoletja. Ljubljana: Consulting.
- Fukuyama, Francis (1996): Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Paperback Edition.
- Giddens, Anthony (1996): In Defense of Sociology. Essays, Interpretations & Rejoinders. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1998): The Third Way. Cambridge: Polity Press.
- Huntington, Samuel (1991): The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. Norman and London: University of Oklahoma Press.
- Huntington, Samuel (1998): Sukob civilizacija i preustroj svetskog poretka. Zagreb: Izvori.
- Jambreč, Peter (1999): Čigava je slovenska država? V: Grafenauer Niko (ur.), Sproščena Slovenija. Obračun za prihodnost. Nova revija. L. 18, junij 1999. 11-25.
- Kovačev, Asja Nina (1999): Etnična identiteta - njeno oblikovanje, ohranjanje in zatiranje. Anthropos, 1999/1-3, 217-232.
- Lipset, Seymour M. (1969): Politički čovjek. Društvena osnova politike. Beograd: Rad.

- Lukšič, Igor (1998): Političnost politične kulture. V: Brezovšek Marjan: demokracija - vladanje in uprava v Sloveniji. Politološki dnevi. Portorož, 6. in 7. junij 1997. Slovensko politološko društvo, 269-280.
- Makarovič, Jan (1995): Slovenska ustvarjalnost kot odgovor na izziv. V: Mlinar Zdravko (ur.), Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Ljubljana: FDV. 207-251.
- Mouffe, Chantal (1997): Za antagonistični pluralizem. V: Bibič Adolf (1997): Kaj je politika. Kompendij sodobnih teorij politike. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 146-154.
- Novak, Bogomir (1997): S kakšno politično kulturo vstopamo v Evropo? *Anthropos*, 29(1997)1-3, 79-80 (teze), 199-214 (diskusija).
- Pirjevce, Jože (1995): Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadžordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper: Lipa.
- Rizman, Rudi (1997): Izzivi odprte družbe. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Rupel, Dimitrij (1997): Svoboda proti državi. Ljubljana: FDV.
- Rupel, Dimitrij (1999): Težave (in možnosti) slovenske države ali: "Tujega nočemo, svojega ne damo!" V: Grafenauer Niko (ured.): Sproščena Slovenija. Obračun za prihodnost. Nova revija. L. 18, junij 1999. 294-310.
- Štirinajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte (1987): Razvoj slovenskega narodnega značaja v luči 4. točke programa osvobodilne fronte. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Vanhanen, Tatu (1997): Prospects of Democracy. A study of 172 countries. London and New York: Routledge.
- Velikonja, Mitja (1996): Masade duha. Razpotja sodobnih mitologij. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Waldenfels, Bernard (1998): Želo tujega. Ljubljana: Nova revija.

EVROPSKO POVEZOVANJE INTERESNIH SKUPIN
IN JAVNE POLITIKE V SLOVENIJI

Povzetek. *Prispevek se osredotoča na enega od številnih vidikov evropeizacije politik v državah vzhodne in srednje Evrope, in sicer na vlogo interesnih skupin v procesu (pre)oblikovanja nacionalnih politik pod vplivom akterjev iz Evropske unije in procesov evropskega povezovanja. Na primeru Slovenije preverjamo hipotezo, da se civilna družba držav kandidatke za članstvo v Evropski uniji, ki se povezuje prek nacionalnih meja, razvija v pomemben dejavnik spreminjanja procesov oblikovanja politik in tudi vsebine politik v državah kandidatkah. Izsledki naše raziskave potrjujejo, da evropske interesne skupine (Evroskupine in slovenskim interesnim skupinam sorodne skupine iz držav članic EU) pomembno vplivajo na evropeizacijo slovenske politike s tem, ko krepijo slovenske interesne skupine v fazi postavljanja zadev na domači institucionalni dnevni red, pri vključevanju interesnih skupin v vse druge ključne faze oblikovanja in izvajanja politik ter s prenašanjem svojega znanja, ekspertiz in izkušenj na slovenske interesne skupine.*

Ključni pojmi: *interesne skupine, države kandidatke, Evropska Unija, lobiranje, politični dnevni red, evropeizacija*

Uvod

Pojem 'evropeizacija' je v devetdesetih letih pridobival različne pomene (Agh, 1994) in je ob koncu devetdesetih let pogosto razumljen kot neposredno prenašanje modelov in zahtev iz Evropske unije (EU) v države kandidatke oz. 'euizacija' (Fink Hafner, 1996) ali celo kot 'kolonizacija' držav kandidatke za članstvo v Evropski uniji² s strani Evropske unije. V našem prispevku evropeizacijo razumemo kot specifičen segment socialno-političnih procesov na področju interesnega organiziranja in vplivanja interesnih skupin na oblikovanje in izvajanje javnih politik. V prispevku obravnavamo predvsem procese evropskega mreženja (networking) slovenskih civilno-družbenih akterjev in njihovega vstopanja v

¹ Danica Fink-Hafner je izredna profesorica in predstojnica Centra za politološke raziskave na Fakulteti za družbene vede, Inštitu za družbene vede v Ljubljani.

² V nadaljevanju teksta bomo te države imenovali skrajšano 'države kandidatke'.

večnivojsko oblikovanje evropskih politik (Andersen, Elliassen, 1994) ter nekatere kazalce vplivov evropskega mreženja na vpletenost in vplivnost slovenskih interesnih skupin v procesih oblikovanja in izvajanja javnih politik v Sloveniji. Zato analiziramo tudi nekatere vidike 'evropske' legitimizacije v oblikovanju javnih politik v Sloveniji ter težnje presajanja policy stilov⁵ iz Evropske unije v Slovenijo.

Naša analiza se bo osredotočila na Slovenijo in bo poskušala odgovoriti predvsem na vprašanje ali evropsko povezovanje vpliva na učinkovitost uveljavljanja interesov interesnih skupin v domačih političnih arenah⁶ ali ne. V dosedanjih raziskavah (Fink-Hafner, 1995; Fink-Hafner, 1996; Fink-Hafner, 1997; Fink-Hafner, 1996a; Fink-Hafner, 1998b) smo analizirali, kako se v Sloveniji spreminja politični meso-sistem (sistem interesnih skupin) in kako se interesne skupine povezujejo s sorodnimi evropskimi interesnimi skupinami (tako z Evro-skupinami⁷ kot interesnimi skupinami iz držav članic EU - v nadaljevanju bomo obe zvrsti interesnih skupin poimenovali s skupnim imenom 'EU skupine'). Hipotezo, da evropsko povezovanje povečuje vplivnost domačih interesnih skupin v slovenskih procesih oblikovanja in izvajanja politik bomo preverjali na empiričnih podatkih, ki so bili zbrani v anketi med interesnimi skupinami leta 1996. Gre za podatke, zbrane med sedemdesetimi najbolj aktivnimi interesnimi skupinami na enajstih izbranih področjih politik v Sloveniji (Fink-Hafner et al, Center za politološke raziskave, FDV, Ljubljana)⁸. Pričakujemo, da imajo interesne skupine z evropskimi povezavami značilno večji uspeh pri uveljavljanju svojih interesov v domačih policy arenah kot pa tiste interesne skupine, ki tovrstnih povezav nimajo. Pričakovati je, da bo značilna razlika med obema skupinama interesnih skupin očitna v vseh ključnih fazah procesa oblikovanja politik (še zlasti pa v fazi oblikovanja dnevnega reda in

⁵ Richardson (1982:2) opredeljuje policy stile kot različne sisteme oblikovanja politik, kot procedure za oblikovanje socialnih odločitev. Gre za koncept, s pomočjo katerega odčitamo 'standardne procedure', katere posamezne družbe razvijajo za oblikovanje in izvajanje javnih politik. Pri opredeljevanju policy stila je ključnega pomena raziskati a) interakcijo med vladnim (government's) pristopom k reševanju družbenih problemov ter b) razmerje med vlado (government) in drugimi akterji v policy procesu (Richardson, 1982:13).

⁶ Politično areno opredeljujemo kot celoto institucionalnih struktur in konstelacij akterjev, ki sodelujejo v procesu nastajanja in izvajanja določene javne politike (prim. Windhoff-Heritier, 1982: 47-57).

⁷ Euro-skupine (Euro-groups) so interesne skupine, ki so organizirane na ravni EU.

⁸ Raziskava je bila izvedena v juniju 1996 in je zajela 70 interesnih skupin na naslednjih področjih javnih politik: ekonomske in socialne politike, stanovanjske politike, kmetijske politike, politike do invalidov, ekološke, zdravstvene, izobraževalne, kulturne politike ter politike na področju športa in tveženja (oz. odnosov z javnostmi). Glede na to, da je šlo za pionirsko raziskavo, smo vzorec oblikovali po načelu snežene kepe (snow-ball sampling). Na področjih omenjenih javnih politik so bile izbrane tiste interesne skupine, ki so bile v prejšnjih raziskavah o sektorskih javnih politikah prepoznane kot zelo aktivne na svojem področju ali pa so jih kot zelo pomembne predlagali drugi anketiranci, ki delujejo na istem področju. Tu opozarjamo na raziskave med poslanci državnega zbora, sektorske analize, ki so vključevale empirične podatke zbrane s strani vladnih in nevladnih akterjev na istih sektorjih politik (Mandič, 1992 in 1996; Zajc, 1992 in 1994; Fink-Hafner, 1995, 1996 in 1996a; Lukšič I., 1994; Klemenc A., 1994). Na področju ekonomskih in socialnih politik so bile vprašane vse v času ankete delujoče organizacije delodajalcev in vsi sindikati. Anketirane interesne skupine predstavljajo najbolj aktivne interesne skupine na izbranih področjih javnih politik in torej ne predstavljajo reprezentativnega vzorca vseh interesnih skupin v Sloveniji. Na anketna vprašanja so v imenu interesnih organizacij odgovarjali njihovi vodje.

oblikovanja amandmajev k zakonom) kot tudi v pridobivanju stalnega posvetovalnega ali celo partnerskega statusa v razmerjih do vladnih akterjev v celotnem procesu oblikovanja politik.

Dosedanje ugotovitve raziskav o evropeizacijski vlogi interesnih skupin

V zadnjih štirih desetletjih je nekaj avtorjev poudarjalo aktivno vlogo funkcionalnih interesov, ki jo ti (lahko) igrajo v procesih evropskega povezovanja. Haas (1958) je kot prvi avtor s tega področja predvidel, da bodo interesne skupine pomemben akter evropskih integracij. Neofunkcionalizem je postal eden od najbolj dinamičnih in najrazvitejših pristopov k pojasnjevanju procesov evropskega združevanja (npr. Grant, 1989 in 1993; Greenwood and Ronit, 1992 in 1994; Mazey in Richardson, 1993; Hix, 1994; Richardson, 1996). Caporaso (1998) omenja najeminentnejše avtorje s tega področja (poleg Haasa še Schmitterja, Lindberga, tudi skupna dela Caporasa in Keelerja). Navkljub kritikam nekaterih pomanjkljivosti neofunkcionalizma Caporaso trdi, da neofunkcionalizem pomembno prispeva k razpravi o integracijskih teorijah. V devetdesetih je novi val empiričnih raziskav prinesel nov vpogled v oblikovanje politik EU in procese evropskega povezovanja. Mazey in Richardson (1993:249, 251) sta ugotovila, da interesne skupine pritiskajo na politike, da bi ti na določenih področjih zamenjali domačo ('nacionalno') zakonodajo z 'nacionalno', evropsko (oblikovano na ravni evropske unije kot nadnacionalne tvorbe). Novejša literatura (kot Richardson, ur. 1996; Mazey, 1998) je osredotočena na policy pristop oziroma natančneje na pristop policy skupnosti/policy omrežij (policy communities/policy networks)⁷. Postalo je namreč očitno, da policy omrežja delujejo kot pomemben dejavnik novo nastajajočega "družbenega kapitala" (Coleman, 1988) v delovanju EU.

Po našem mnenju je neofunkcionalizem lahko tudi primeren pristop k raziskovanju spreminjanja procesov in vsebine oblikovanja javnih politik v državah kandidatkah zaradi vplivov evropskih akterjev. V dosedanjih raziskavah (Fink-Hafner, 1996; Fink-Hafner, 1998) smo ugotovili, da tako evropeizacijsko delovanje 'slovenskih' interesnih skupin v procesih oblikovanja nacionalnih ('slovenskih') politik kot tudi vpliv EU interesnih skupin na te procese delujeta v več smereh. EU interesne skupine podpirajo razvoj sorodnih interesnih skupin v državah kandidatkah in jim pomagajo pri njihovem organizacijskem razvoju in profesionalizaciji, in sicer v skladu z 'evropskimi vzori'. S svetovanjem EU interesne skupine krepijo sorodne interesne organizacije v državah kandidatkah z informacijsko podporo, usposabljanjem in izobraževanjem. Izobraževanje se nanaša na 'know-how' in vsebine politik znotraj posameznih področij politik EU. Sorodnim interesnim skupinam prav tako pomagajo pri vzpostavljanju stikov z uradniki v institucijah EU. To je za interesne skupine iz držav kandidatk dodatna možnost spoznavanja 'evropskih' problemov, dilem, politične kulture in policy stilov na tistih področjih, ki jih najbolj zanimajo.

Do sedaj smo zaznali naslednje politološko zanimive vidike 'evropeizacije' (Fink-Hafner, 1998):

⁷ Podrobneje o konceptu policy omrežja in njegovem razvoju v Jordan in Schubert, ur., 1992.

legitimizacijski ('evropski') učinek v korist interesnih skupin držav kandidatk v njihovem domačem političnem okolju kot tudi legitimizacija evropskih interesnih skupin v očeh njihovega članstva; izvoz/uvoz vrednot EU, političnih problemov in političnih stilov iz EU v države kandidatke; širjenje stikov med nevladnimi akterji držav kandidatk in uradniki v ustanovah Evropske unije; oblikovanje institucij civilne družbe in intermediacijskega prostora v državah kandidatkah s pomočjo EU interesnih skupin ter povečanje števila (vladnih in nevladnih) političnih akterjev, vključenih v pogajalske procese o pridruževanju držav kandidatk k EU.

Indikatorji evropeizacijske vloge interesnih skupin v slovenskih procesih oblikovanja politik

Vlogo evropskega povezovanja slovenskih interesnih skupin pri spreminjanju 'slovenskih' policy procesov* bomo najprej raziskali v fazi oblikovanja institucionalnega dnevnega reda⁹. Poseben raziskovalni interes za to fazo policy procesa je upravičen, saj je prav faza oblikovanja dnevnega reda tista, ki določa celoten policy proces (brez uspešnega postavljanja zadev na dnevni red namreč ni nobene možnosti za nadaljnje faze oblikovanja in izvajanja politik). V tej fazi so možnosti vplivanja državljanov najbolj vidne (Cobb, Elder, 1971: 912). Tudi zato je ta faza v procesu oblikovanja politik po mnenju politologov ključnega pomena. Cobb in Elder (1971:910) jo razumeta kot indikator in dejavnik demokracije oz. demokratične politike. V tej fazi sta jasno izraženi osnovni vzorec (politične) prevlade in vrst porazdelitve moči v družbi (Peters, 1986: 43,33). Ker je ta faza ključnega pomena v policy procesu, ni naključje, da si v njej elite zagotavljajo posebne pravice. V tej fazi so policy problemi izbrani na podlagi dveh osnovnih kriterijev: a) ali jih vladajoči segment identificira kot relevantne ali pa b) so prepoznani kot problemi, katerih rešitev bi lahko ogrozila položaj politične elite, mogoče lahko celo spremenila prevladujoče družbene vrednote in obstoječi politični sistem. V tej fazi policy procesa elita varuje in vneto brani osnovno strukturo svoje prevlade. Vprašanje politične artikulacije in institucionalne obravnave policy problemov je torej tudi vprašanje razmerij med družbenimi silami, ki (delno ali odločilno) vplivajo na vsebino političnega dnevnega reda (Cobb, Elder, 1971:905).

Nedavno je bila Slovenija soočena z dvema izzivoma prevladujočemu stilu postavljanja zadev na dnevni red. Prvi izziv se je pojavil med procesom demokratične tranzicije in je bil na področju politik znan kot demokratično preoblikovanje političnih aren oziroma kot samostojno oblikovanje javnega dnevnega

* Policy proces opredeljujemo kot proces oblikovanja in izvajanja javne politike.

⁹ Institucionalni dnevni red je dnevni red oz. prioriteten seznam zadev, s katerimi se ukvarja odločevalska politična institucija (npr. vlada, državni zbor, državni svet).

ga reda¹⁰ in njegov pritisk na institucionalni dnevni red. Drugi izziv se pojavlja v kontekstu slovenske integracije v EU. V tem kontekstu se politične arene dejansko širijo prek državnih meja. Vladni in nevladni akterji iz EU se posredno ali neposredno vpletajo v procese oblikovanja politik na Slovenskem. Predpostavljamo, da EU interesne skupine vplivajo na procese spreminjanja slovenskih politik s podporo slovenskim interesnim skupinam v fazi postavljanja zadev na institucionalni dnevni red in s podpiranjem aktivnega sodelovanja slovenskih interesnih skupin v fazah oblikovanja in izvajanja politik v domačem političnem okolju. Prav tako predvidevamo, da evropsko povezovanje slovenskih interesnih skupin pospešuje pretok v tujini oblikovanih zaželenih vsebin politik v slovensko okolje. V nadaljevanju bomo navedene hipoteze preverili na empiričnih podatkih.

Ali evropsko mreženje spreminja procese oblikovanja politik v Sloveniji?

Oblike podpore, ki jo nudijo EU interesne skupine

Že v obdobju pred procesom pridruževanja EU so bile (nacionalne) vlade držav kandidatki pod pritiskom evropskih struktur. Interesne skupine so začele uporabljati poleg svojih tudi evropske strategije, da bi prepričale domače vlade naj upoštevajo njihove interese v procesih oblikovanja in izvajanja politik (Vass, 1993; Fink-Hafner, 1998). Anketa, opravljena med 70 najaktivnejšimi interesnimi skupinami na enajstih sektorjih javnih politik v Sloveniji (Center za politološke raziskave, 1996, podrobnosti v op. 6), je razkrila, da se 56% vprašanih interesnih skupin povezuje s podobnimi organizacijami v tujini, še posebej z organizacijami v državah članicah EU (20,9%) in z evropskimi interesnimi skupinami - t.i. Evro-skupinami (14,9%).

Med oblikami podpore, ki jim jo nudijo EU skupine, so anketiranci izpostavili sledeče: strokovna pomoč (41,2%), brezplačna uporaba informacij in analiz (41,2%), obiski visokih uradnikov EU interesnih skupin in njihova srečanja s slovenskimi odločevalci (32,4%). V manjšem obsegu pa so navedli finančno in ostalo materialno podporo (7,4%), ki je pomagala slovenskim civilno družbenim akterjem pri učinkovitejšem doseganju njihovih ciljev v slovenskih procesih oblikovanja in izvajanja javnih politik. Ostale oblike podpore iz EU pa so še: izobraževanje voditeljev interesnih skupin, priprava skupnih izjav in deklaracij o problemih širšega pomena (posebej v bilateralnih odnosih s sorodnimi organi-

¹⁰ *Oblikovanje političnega dnevnega reda je kompleksen proces, ki se uspešno zaključi le za manjši del v družbi obstoječih problemov. Prvi korak na poti k prepoznavanju tematike kot politično pomembne, je zavest in aktivnost prizadete družbene skupine. Naslednji pomemben korak je odvisen od uspešnosti prizadete družbene skupine in drugih podpornih dejavnikov (še zlasti množičnih medijev), ki pomagajo ozavestiti širšo javnost o obstoju in pomenu problema ter njegovega razreševanja (oblikovanje javnega oz. 'sistemskega' dnevnega reda). Praviloma se politična elita odloči obravnavati družbene probleme takrat, ko si ti že uspešno izborijo mesto na javnem dnevnem redu. Uvrščanje reševanja družbenih problemov na dnevni red političnih odločevalskih ustanov imenujemo oblikovanje institucionalnega dnevnega reda, kar je predpogoj za začetek temeljite politične obravnave izbranih družbenih problemov oz. njihovega reševanja s pomočjo mehanizmov oz. instrumentov javnih politik. (Podrobnejši pregled osnovnih pojmov in avtorjev o procesih oblikovanja dnevnega reda v Parsons, 1995).*

zacijami iz držav članic EU), povabila k udeležbi v mednarodnih projektih, mednarodna izmenjava osebja in idej, zagotavljanje informativnega materiala ('propaganda'), udeležba na različnih mednarodnih srečanjih in pomoč pri navezovanju stikov z evropskimi institucijami. Videti je, da v mednarodnem povezovanju v največji meri sodelujejo ekonomske skupine, predvsem sindikati in organizacije delodajalcev. Sicer pa se intenzivno mednarodno povezujejo tudi nekatere druge interesne skupine kot npr. vodilna organizacija za varstvo potrošnikov in v določeni meri tudi humanitarne organizacije, ki so aktivne na področju socialnih politik, aktivne interesne skupine s področja zdravstva in izobraževanja, ekološke skupine, organizacije invalidov, kmetijske in športne interesne skupine. 39,1% vprašanih interesnih skupin je ocenilo, da za mednarodne stike in projekte porabi relativno pomemben oziroma velik del časa. Po podatkih naše raziskave mednarodno povezovanje (prav tako kot druge pomembne aktivnosti kot npr. oblikovanje predlogov ali amandmajev k zakonom, delovanje prek množičnih medijev) od interesnih skupin zahteva veliko časa. Skupine, ki imajo največ mednarodnih stikov, so prek tega mreženja pridobile znatne vire za svoje delovanje. 20,9% vprašanih je izjavilo, da so njihove interesne skupine že prejele finančno podporo iz različnih evropskih programov kot sta Tacis ali Phare. Zanimivo je, da so vprašane interesne skupine prejele več podpore s strani sorodnih organizacij iz držav članic EU (20,9% vseh vprašanih) kot pa od Evro-skupin (14,2% vseh vprašanih) in ostalih mednarodnih organizacij (16,4% vseh vprašanih). Podatki iz Tabele 1 kažejo, kako pomembno je mednarodno povezovanje za krepitev virov delovanja slovenskih interesnih skupin. Članstvo v evropskih in ostalih mednarodnih interesnih organizacijah je tisto, ki prinaša materialne in ostale oblike podpore iz tujine. Očitno pa materialna podpora ni edina in verjetno tudi ne najpomembnejša. Večina podpore prihaja v obliki informacij, pritoka 'know-howa' in v obliki avtoritete tujih priporočil (kot so npr. pogovori med predstavniki tujih sorodnih organizacij in slovenskimi odločevalci).

Tabela 1: Oblike tuje podpore slovenskim interesnim skupinam glede na vir podpore (v %)

<i>oblike podpore</i>	<i>podpora interesnih skupin iz EU</i>	<i>podpora drugih mednarodnih interesnih skupin</i>	<i>brez podpore iz tujine</i>
- materialni viri (financiranje, oprema ...)	12.5	16.7	0
- informacije, analize	75.0	83.3	0
- strokovna pomoč	70.8	91.7	0
- pogovori med predstavniki tujih sorodnih organizacij in slovenskimi odločevalci	55.3	66.7	0

Sig.=0.000 v vseh štirih primerih!

Politična kultura

Evropsko povezovanje in sodelovanje je do sedaj vplivalo na organizacijsko kompleksnost tako političnih strank (Bibič, 1996:300) kot interesnih skupin v državah kandidatkah (Fink-Hafner, 1998). Evropske interesne skupine so postale vzor interesnim skupinam držav kandidatk zlasti pri prenašanju 'evropskih organizacijskih modelov' institucionalnega razvoja na specifičnih področjih aktivnosti interesnih skupin in njihovega predstavnštva ter sodelovanja v procesih oblikovanja politik. Interesne skupine držav kandidatk poskušajo slediti trendom organizacijske kompleksnosti sorodnih evropskih interesnih skupin. Prav tako pa poskušajo prepričati domače politike o pozitivnih učinkih posvetovalnih teles oz. posvetovalnih policij stilov, ki se uveljavljajo na ravni EU.

Tabela 2 kaže, kako mednarodno povezovanje in posebej tuja podpora (so)oblikujeta politično kulturo slovenskih interesnih skupin. Tiste interesne skupine, ki prejemajo tujo podporo, so tudi veliko bolj aktivne v procesih oblikovanja politik - zlasti v tistih dejavnostih, s katerimi aktivno uveljavljajo svoje zahteve. Do tega najverjetneje ne prihaja le zaradi boljših materialnih pogojev za delo mednarodno povezanih interesnih skupin, ampak tudi zaradi ponotrnenja specifičnega odnosa do politike. Kot je razvidno iz tabele 2, interesne skupine z močnimi mednarodnimi povezavami razumejo politiko predvsem kot boj med različnimi interesi. Zavedajo se, da si morajo same prizadevati za uveljavitev svojih "egoističnih" interesov in predvsem ne verjamejo, da bodo za njihove interese poskrbeli drugi.

Tabela 2: Obnašanje slovenskih interesnih skupin v oblikovanju javnih politik in pojmovanje politike njihovih voditeljev glede na prejeto podporo s strani interesnih skupin iz EU in ostalih tujih mednarodnih interesnih skupin (v %)

<i>obnašanje interesnih skupin v oblikovanju javnih politik in pojmovanje politike med voditelji interesnih skupin</i>	<i>podpora interesnih skupin iz EU</i>	<i>podpora drugih mednarodnih interesnih skupin</i>	<i>brez podpore iz tujine</i>
KOLIČINA ČASA			
ZA IZBRANE AKTIVNOSTI:			
- veliko časa porabljenega za organiziranje družbenih akcij za reševanje družbenih problemov	56.5	66.7	43.3
- veliko časa porabljenega za oblikovanje osnutkov zakonov	58.3	58.3	19.4
- veliko časa porabljenega za mednarodno povezovanje interesnih skupin	45.8	50.0	32.3
MNENJA VODITELJEV:			
- v glavnem ali v celoti se strinja s tem, da je politika boj za oblast	95.7	100.0	67.7
- v glavnem ali v celoti se strinja s tem, da je politika boj med interesi	87.0	90.0	73.3
- v glavnem ali v celoti se strinja s tem, da je politika skupno dobro	26.1	54.4	43.3

Predvsem tiste interesne skupine, ki prejemajo podporo iz EU, so že poskušale reševati svoje probleme tako, da so poslale vloge na tuja sodišča. Nekaj interesnih skupin je svoje probleme, ki se nanašajo na posamezne zakone oz. javne politike, že poskušalo reševati tako, da so se obrnile na tuja sodišča kot npr. Evropsko sodišče (7,2% vseh anketiranih). Večina teh interesnih skupin (5,8% vseh anketiranih) je ocenila, da je bil njihov uspeh le delen, 1,4% jih je ocenila, da so bili popolnoma neuspešni. Nobena interesna skupina pa tega kanala ni ocenila za popolnoma uspešnega.

Tako naši podatki kažejo, da mednarodno povezovanje podpira tako razvoj participatornega tipa politične kulture v Sloveniji kot tudi internacionalizacijo reševanja konfliktov, povezanih z oblikovanjem in izvajanjem politik v Sloveniji.

Vpliv evropeizacije interesnih skupin na oblikovanje dnevnega reda v Sloveniji

Kot smo omenili že v uvodu, praksa postavljanja zadev na (institucionalni) dnevni red izraža razmerja moči v političnih arenah. Moč interesnih skupin se jasno izraža prek njihovega uspeha pri postavljanju zadev na institucionalni dnevni red in/ali umiku zadev z institucionalnega dnevnega reda. Naši empirični podatki (tabela 3) kažejo, da mednarodno povezovanje (posebej evropsko povezovanje) v številnih primerih povečuje moč slovenskih interesnih skupin kot akterjev oblikovanja politik v domačem političnem okolju. Slovenske interesne skupine, ki prejemajo tujo podporo, so veliko bolj uspešne pri postavljanju in tudi pri umikanju zadev z institucionalnih dnevnih redov. Zdi se, da je potrebno več moči pri prepričevanju politikov, da določeno zadevo umaknejo, kot pa da jo postavijo na institucionalni dnevni red. Tukaj ponovno vidimo, da so interesne skupine z evropsko podporo praviloma učinkovitejše v 'slovenskih' procesih oblikovanja politik. To je očitno tudi pri vplivanju na izvršno oblast, ki je najvplivnejši institucionalni politični akter v Sloveniji (Fink-Hafner, 1998b).

Tabela 3: Uspešnost slovenskih interesnih skupin v procesu postavljanja zadev na institucionalne dnevne rede v Sloveniji glede na prejeto podporo s strani interesnih skupin iz EU in ostalih mednarodnih interesnih skupin (v %).

<i>uspešnost interesne skupine pri prepričevanju političnih institucij, da določeno zadevo postavijo oziroma umaknejo z institucionalnega dnevnega reda</i>	<i>podpora interesnih skupin iz EU</i>	<i>podpora drugih mednarodnih interesnih skupin</i>	<i>brez podpore iz tujine</i>
- slovenska vlada je postavila zadevo na svoj dnevni red	71.4	41.7	39.3
- državni zbor je postavil zadevo na svoj dnevni red	78.3	83.3	57.1
- državni svet je postavil zadevo na svoj dnevni red	40.9	8.3	37.0
- slovenska vlada je umaknila zadevo s svojega dnevnega reda	50.0	18.2	11.1
- državni zbor je umaknil zadevo s svojega dnevnega reda	45.8	27.34	21.4
- državni svet je umaknil zadevo s svojega dnevnega reda	27.3	9.1	7.4

Posvetovanje

Ker smo ugotovili, da so tiste interesne skupine, ki prejemajo tujo podporo (posebej tiste, ki prejemajo podporo iz EU), vplivnejše v slovenskih procesih oblikovanja politik od tistih interesnih skupin, ki te podpore nimajo, pričakujemo, da slovenske interesne skupine z mednarodnimi povezavami pogosteje kot druge pridobijo tudi partnerski status v komunikaciji z odločevalci v vseh ključnih fazah oblikovanja in izvajanja politik v Sloveniji.

Kot je razvidno iz tabele 4, so zopet 'evropski' stiki tisti, ki še posebej krepijo moč slovenskih interesnih skupin v njihovih komunikacijah s slovenskimi odločevalci tudi v fazah policy procesa, ki sledijo postavljanju zadev na institucionalni dnevni red. Pri tem ne gre le za to, da te interesne skupine stalno lobirajo, ampak tudi zato, da jih vladni akterji prav zaradi evropskih povezav pogosteje sprejemajo kot relevantne akterje politik kot pa tiste interesne skupine, ki ne prejemajo evropske ali kakršne koli druge tuje podpore.

Tabela 4: Posvetovalni status slovenskih interesnih skupin glede na prejeto podporo s strani interesnih skupin iz EU in drugih mednarodnih interesnih skupin (v %)

<i>vklučenost interesne skupine v posvetovanje z odločevalci</i>	<i>podpora interesnih skupin iz EU</i>	<i>podpora drugih mednarodnih interesnih skupin</i>	<i>brez podpore iz tujine</i>
- ustrezno ministrstvo nikoli ne upošteva mnenja interesne skupine	17,4	41,7	50,0
- slovenska vlada je že upoštevala interese interesne skupine v procesu oblikovanja zakonov	69,6	50,0	41,7
- slovenski parlament je že spremenil vsebino zakona, da bi upošteval interese interesne skupine	66,7	70,0	30,8
- stalno lobiranje	79,2	58,3	45,2

Procesi evropskega povezovanja ne prinašajo samo novega znanja, neodvisnih virov informacij in novega način razmišljanja v civilno-družbeni sferi, temveč tudi celo vrsto drugih učinkov: že prej omenjeno reorganizacijo slovenskih interesnih skupin; spreminjajoče se predstave o tem, kakšne javne politike so 'dobre' in kako naj bi predstavniki civilne družbe in vladni akterji sodelovali v oblikovanju in izvajanju javnih politik. Te spremembe pa ne vplivajo zgolj na preobrazbo domačih policy procesov, temveč vse bolj pritiskajo tudi v smeri spreminjanja prevladujočih značilnosti pogajalskih procesov med Slovenijo in EU. Primer so slovenski sindikati, ki se borijo za priznanje neokorporativističnih sporazumov v nacionalnem okviru in za partnerski položaj na slovenski strani pri pogajanjih z EU. Evropska konfederacija sindikatov podpira slovenske sindikate v razbijanju vladnega monopola v pogajalskih procesih. Sindikati prav tako organizirajo skupno, t.j. nacionalno telo (za katerega pričakujejo finančno pomoč Evropske konfederacije), ki bi okrepilo njihov politični položaj doma in komunikacije z evropskimi akterji (Gačeša, 1997).

Izvajanje politik

Tako kot v primeru postavljanja zadev na institucionalni dnevni red in posvetovanja v procesih oblikovanja politik, odločevalci tudi v fazi izvajanja politik bolj upoštevajo tiste slovenske interesne skupine, ki imajo podporo iz EU. Ustrezna ministrstva in vlada se pogosteje odločijo, da bodo v izvajanja politik vključili tiste interesne skupine, ki imajo podporo EU, kot pa tiste, ki te podpore nimajo. Očitno so te skupine tudi bolj usposobljene za uveljavljanje svojih interesov prek slovenskih sodišč takrat, ko niso zadovoljne s svojim vplivom prek običajnih kanalov politične komunikacije z odločevalci v procesu oblikovanja in izvajanja zakonov. Kot smo že omenili, so predvsem interesne skupine z evropsko podporo tiste, ki se odločijo za vloge na tuja sodišča (izven Slovenije). Praviloma so na sodiščih bolj uspešne ekonomske interesne skupine oz. tiste, ki imajo ustrezno strokovno podporo.

Tabela 5: Vključenost slovenskih interesnih skupin v procese izvajanja politik glede na prejeto podporo s strani interesnih skupin iz EU in drugih mednarodnih interesnih skupin (v %)

<i>vklučenost interesne skupine v procese izvajanja politik v Sloveniji</i>	<i>podpora interesnih skupin iz EU</i>	<i>podpora drugih mednarodnih interesnih skupin</i>	<i>brez podpore iz tujine</i>
- ustrezno ministrstvo je v procesu izvajanja politik že sodelovalo z interesno skupino	91.3	83.3	65.5
- interesna skupina je že prepričala vlado, da je spremenila katero od administrativnih procedur oz. katerega od admin.postopkov	71.4	37.5	40.7
- ugodno rešene vloge na slovenskih sodiščih	33.3	0.0	19.4
- trenutno vložene vloge na slovenska sodišča	33.3	8.3	12.9
- vložene vloge na tuja sodišča (Evropsko sodišče)	16.7	0.0	3.2

Ekonomске in neekonomске skupine

Na podlagi naših raziskav (Fink-Hafner, 1995 in Fink-Hafner, 1996 et al.; Kropivnik, 1998; Lah, 1998) lahko rečemo, da se tudi najaktivnejše interesne skupine v Sloveniji med seboj značilno razlikujejo glede na intenzivnost in oblike lobiranja ter tudi glede na obseg mednarodnega povezovanja ('internacionalizacije' in posebej 'evropeizacije'). Dosedanje razsikovalne ugotovitve govorijo v prid potrditvi hipoteze, da med najbolj vplivne in sočasno najbolj evropsko povezane interesne skupine sodijo institucionalizirane ekonomske skupine s pomembnimi lastnimi finančnimi viri kot je članarina (zlasti sindikati in organizacije delodajalcev). Vendar so primeri, ko interesne skupine v veliki meri nadomeščajo pomanjkljive ekonomske vire 'evropeizacije' z iniciativnostjo vodij interesnih skupin, z izobraževanjem svojih voditeljev in diseminatorjev ter z osebnimi stiki tako v domačih kot v evropskih političnih arenah (tukaj omenimo Zvezo potrošnikov Slovenije),

čepprav je njihov status v domačem okolju bolj ranljiv kot v primeru ekonomskih interesnih skupin.

Evropske interesne skupine so posebej zainteresirane za pomoč ekonomskim interesnim skupinam v državah kandidatkah, še zlasti na tistih pomembnih sektorjih politik, kjer se je v procesu demokratičnega prehoda razvil izrazit pluralizem - npr. na področju kmetijskih in socialno-ekonomskih politik (Vaas, 1993; Fink-Hafner, 1998). Tu EU interesne skupine predvsem spodbujajo interesno-skupinsko združevanje, enotno nastopanje civilno-družbenih akterjev v komunikaciji z vladnimi akterji ter pomagajo pri vzpostavljanju institucij za partnersko sodelovanje civilno-družbenih akterjev z vladnimi (Gačeša, 1997).

Iz tabele 6 je razviden poseben interes EU ekonomskih interesnih skupin v podpiranju sorodnih skupin v Sloveniji (tako kot v drugih državah kandidatkah). Med anketiranimi slovenskimi interesnimi skupinami, ki prejemajo evropsko podporo, so prav ekonomske skupine tiste, ki dobijo več informacij, analiz in strokovne pomoči. Le-te so tudi uspešnejše tudi v pridobivanju predstavnikov sorodnih EU skupin, da zagovarjajo interese slovenskih interesnih skupin v komunikacijah s slovenskimi odločevalci.

Tabela 6: Oblike podpore skupin iz EU ekonomskim in neekonomskim interesnim skupinam v Sloveniji

<i>oblike podpore interesnih skupin iz EU</i>	<i>ekonomske skupine</i>	<i>neekonomske skupine</i>
materialna podpora (finančna, oprema) iz EU	3.1	10.8
informacije, analize iz EU	46.9	35.1
strokovna pomoč iz EU	50.0	32.4
pogovori med predstavniki sorodnih skupin iz EU in slovenskimi odločevalci	37.5	27.0
ključni viri tuje podpore (iz EU in ostalih delov sveta skupaj)	59.4	48.6
EU-ključni tuji vir podpore	43.8	28.6

Zaključek

Izsledki naše raziskave potrjujejo hipotezo, da EU interesne skupine (Evro-skupine in slovenskim interesnim skupinam sorodne skupine iz držav članic EU) pomembno vplivajo na evropeizacijo slovenske politike s tem, ko krepijo slovenske interesne skupine s podporo v fazi postavljanja zadev na domače institucionalne dnevne rede, z razvijanjem aktivnega vključevanja interesnih skupin v vse ključne faze oblikovanja in izvajanja politik v Sloveniji ter s prenašanjem znanja, ekspertiz in izkušenj na slovenske interesne skupine.

Raziskava je pokazala, da mednarodno povezovanje in podpora slovenskim interesnim skupinam ustvarjata značilne razlike v slovenskih političnih arenah. V

mnogo primerih je ravno podpora iz EU tista, ki povečuje moč slovenskih interesnih skupin tako v ključni fazi oblikovanja javnih politik (oblikovanje institucionalnega dnevnega reda) kot tudi v procesih oblikovanja in izvajanja politik. Slovenske interesne skupine z evropskimi povezavami so značilno uspešnejše pri uveljavljanju svojih interesov v domačih političnih arenah kot tiste slovenske interesne skupine, ki se ne povezujejo s sorodnimi interesnimi skupinami v EU. Na evropsko povezovanje in evropsko podporo slovenskim akterjem znatno vplivajo 'egoistični' interesi sorodnih evropskih skupin. To je še posebej očitno v selektivni oz. izrazito neenakomerni podpori, ki jo EU interesne skupine usmerjajo predvsem k ekonomskim interesnim skupinam v Sloveniji (podobno kot v drugih državah kandidatkah).

Na podlagi naše raziskave lahko rečemo, da funkcionalistična teorija evropskih integracijskih procesov ni uporabna le pri pojasnjevanju vloge interesnih skupin v povezovanju in poglobljanju EU (npr. Haas, 1958; Mazey and Richardson, 1993), temveč da ta teorija prispeva tudi k razumevanju procesov prilagajanja akterjev iz držav kandidat (tudi Slovenije) na večnivojske procese oblikovanja politik v EU. S pomočjo te teorije je mogoče tudi spremljati transfer civilno-družbenih virov, zamisli dobrih politik in policy stilov iz EU v Slovenijo.

LITERATURA

- Andersen, S.S. in Ellicassen, K.A. (1994): *Making Policy in Europe*, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Agh, Attila (1994): 'The Europeanization of the ECE Politics and the Emergence of the New ECE Democratic Parliaments', v: Attila Agh, ur., *The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps*, Budapest: Hungarian Center of Democracy studies, str. 9-21.
- Bachrach, Peter and Baratz, Morton S. (1970): *Power and Poverty. Theory and Practice*, Oxford University Press, New York - London - Toronto.
- Bibič, Adolf (1996): 'Slovenia's Political Society before the Challenges of Europeanisation: Some Examples and Aspects', v Szabo, Mate (ur.), v Mate Szabo, ur. *The Challenge of Europeanization in the Region: East Central Europe*, Budapest: Hungarian Political Science Association and the Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, str. 293-309.
- Caporaso, James (1998): *Regional Integration Theory: Understanding Our Past and Anticipating Our Future*, *Journal of European Public Policy*, Vol. 5, str. 1-16
- Cobb, Roger W. and Elder Charles D. (1971): *Politics of Agenda -Building: An Alternative Perspective for Modern Democratic Theory*, *The Journal of Politics*, Vol. 33, str. 892-915
- Cobb, R., and Ross, Keith J., and Ross, M.H. (1976): *Agenda -Building as a Comparative Political Process*, *The American Political Science Review*, Vol. 70, str. 126-138.
- Coleman, J.S. (1988): *Social Capital in the Creation of Human Capital*, *American Journal of Sociology*, Vol.1994, str. 95-120.
- Fink-Hafner, Danica (1995): *Slovensko kmetijstvo in Evropa*, Ljubljana: Znanstveno publicistično središče.
- Fink-Hafner, Danica (1996): 'The Case of Europeanization of Sectoral Policy-making: The Case of Agriculture in Slovenia', v Mate Szabo, ur. *The Challenge of Europeanization in the Region: East Central Europe*, Budapest: Hungarian Political Science Association and the Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, str. 135-147.

- Fink-Hafner, Danica (1996a): Anketa med predsedniki parlamentarnih odborov Državnega zbora, terenska faza: dec.1995 in januar 1996, Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede - Inštitut za družbene vede, Ljubljana
- Fink-Hafner, D., Robbins J.R. (ur.) (1997): Making a New Nation: The Formation of Slovenia, UK: Dartmouth, USA: Ashgate.
- Fink-Hafner, Danica (1998): The Europeanising Role of Interest Organisations in the Slovenian Parliamentary Policy-making, v: Mansfeldova Zdenka, Klima Mihal, ur., The Role of Central European Parliaments in the Process of European Integration, Institute of Sociology at the Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague, str. 241-254.
- Fink-Hafner, Danica (1998a): Raziskovanje policy omrežij, Teorija in praksa, let.35, št.5, str. 816-829
- Fink-Hafner, Danica (1998b): Preoblikovanje policy omrežij v kontekstu demokratičnega prehoda - slovenski primer, Teorija in praksa, let.35, št.5, str.830-549
- Frey, Frederic W. (1971): Comment: On Issues and Nonissues in the Study of Power, The American Political Science Review, vol. 65, št. 4, str. 1081-1101.
- Gačša, Jelena (1997): Socialni partnerji in EU, 5 člankov, Delo, 4.-8. Avgusta 1997, str. 2.
- Grant, Wyn (1989): Pressure Groups, Politics and Democracy in Britain, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Phillip Allan.
- Grant, Wyn (1993): 'Pressure Groups and the European Community: An Overview', in: Mazey, Sonia in Richardson, Jeremy, ur., 'Lobbying in the European Community', Oxford University Press, 27-46.
- Greenwood J., Grote J.R., Ronit K., ur., (1992): Organized Interests and the European Community, London, Newbury Park, New Delhi: SAGE.
- Greenwood, Justin in Ronit, Karsten (1994): 'Interest Groups in the European Community: Newly Emerging Dynamics and Forms', West European Politics, vol. 17, št. 1, str. 31-52.
- Haas, B.Ernst (1958): The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces 1950-1957, Stanford, California: Stanford University Press.
- Hix, Simon (1994): The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics', West European Politics, vol. 17, št. 1, str. 1-30.
- Jordan G., Schubert K., ur., (1992): European Journal for Political Research, tematska številka Policy Networks, Vol.21, No.1-2.
- Klemenc, Andrej (1994): Slovenia, poglavje v knjigi: Juras Aleksander, ur., NGO Directory for Central and Eastern Europe, The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe, Budapest, str.638-662.
- Kropivnik, Samo (1998): Tipi interesnih skupin glede na pogostost izvajanja izbranih aktivnosti, Teorija in praksa, Vol.35, št.5, str. 850-860.
- Lah, Marko (1998): Ekonomski vidiki policy omrežij, Teorija in praksa, Vol. 35, št.5, str. 861-876.
- Lukšič, Igor (1994): Corporatism in the Political System of the Republic of Slovenia: v: Bučar Bojko, Kuhnle Stein, ur., Small States Compared: Politics of Norway and Slovenia, Alma Mater, Bergen, str.201-215
- Mandič, Srna (1992): Stališča o prodaji stanovanj - slovenska konverzijska kontroverza, IB revija, Ljubljana, let.26, št. 6-7, str.17-22
- Mandič Srna (1996): Stanovanje in država, Znanstveno publicistično središče, Ljubljana
- Mazey, Sonia (1998): The European Union and Women's Rights: From the Europeanization of National Agendas to the Nationalization of a European Agenda? Journal of European Public Policy, vol. 5, str. 131-152.
- Mazey, S., Richardson, J.J., ur. (1993): Lobbying in the European Community, New York: Oxford University Press Inc.
- Parsons, Wayne (1995): Public Policy, Edward Elgar, Aldershot, UK and Brookfield, US.

- Peters, Guy B. (1986): *American Public Policy: Promise and Performance*, 2nd edition, MacMillan, Hounmills - Basingstoke-Hampshire-London.
- Ratzan, Scott C. (1989): *The Real Agenda Setters*, *American Behavioral Scientist*, vol. 32, št. 4, str. 451-463.
- Richardson, J.Jeremy, ur. (1982): *Policy styles in Western Europe*. George Allen and Unwin, Boston-Sydney
- Richardson, J.Jeremy, ur. (1996): *European Union. Power and Policy-making*, London/New York: Routledge.
- Vass, Laszlo (1993): 'Europeanization of the Hungarian trade unions as reflected by their international links', *Budapest Papers on Democratic Transition*, št. 72, Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies Foundation, Department of Political Science, Budapest University of Economics.
- Zajc, Drago et al (1992): *Anketa med poslanci Državnega zbora*, Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede - Inštitut za družbene vede, Ljubljana
- Zajc, Drago et al. (1994): *Anketa med poslanci Državnega zbora*, Center za politološke raziskave, Fakulteta za družbene vede - Inštitut za družbene vede, Ljubljana
- Windhoff-Heritier, Adrienne (1982): *Policy-Analyse*, Campus Verlag, Frankfurt/New York

PROBLEMATIZACIJA MODELA "PREDNOSTNEGA TEMATIZIRANJA"

Primer analize medijskega poročanja o vstopanju Slovenije v EU

Povzetek: Prispevek prikazuje nastanek in razvoj teorije prednostnega tematiziranja, ki medijske učinke na občinstvo razume dokaj preprosto: za posameznike so najbolj pereče tiste zadeve, o katerih mediji največ poročajo. In obratno, manj je tema prisotna v medijih, v manjši meri jo posameznik zaznava kot pomembno. Avtorica omenjeno zvezo problematizira tako, da se običajnega merjenja "pogostosti tem" loteva drugače - s pomočjo metode analize besedil. Zanima jo, katere teme pri vstopanju v EU je tisk postavil v ospredje in v kolikšni meri so bile argumentirane. Nato na osnovi telefonske ankete pokaže, katere probleme v zvezi z EU so vprašani uvrščali med najbolj pereče in v kakšnem odnosu so njihove ocene s prednostnimi temami v tisku. Kot v mnogih podobnih študijah, gre tudi tu za primer, ki zavrača idejo o vzročnem učinku medijev na občinstvo.

Ključni pojmi: teorija prednostnega tematiziranja, medijski učinki, občinstvo, analiza besedil

Zanimanje za medijske učinke je raziskovanje množičnega komuniciranja zaznamovalo z raznovrstnimi vprašanji in s še bolj različnimi ugotovitvami. Še posebej tedaj, ko so se številne študije, izhajajoč iz različnih teoretičnih izhodišč, osredinjale na obravnavo odnosov med mediji in občinstvom. Tako Dennis McQuail (1994) naprimer ugotavlja, da "četudi celotna paleta študij množičnega komuniciranja temelji na premisi o medijskih učinkih, je vendarle sprejetega kaj malo ali skoraj nič soglasja o sami naravi teh učinkov" (McQuail, 1994: 327; Newbold, 1996: 118).

Eno od precej odmevnih perspektiv v pojasnjevanju odnosov med mediji in občinstvom sta v začetku sedemdesetih let zasnovala Maxwell McCombs in Donald Shaw (1972). Gre za teorijo prednostnega tematiziranja ("agenda-setting theory"), kjer se moč medijev izraža v preprosti predpostavki o njihovih učinkih na občinstvo: s tem, da mediji posvečajo pozornost zgolj nekaterim temam in zanemarjajo ostale, določajo bralcem dnevnega tiska, poslušalcem radijskih oddaj in gledalcem televizijskih novic lestvico, po kateri posamezniki javne zadeve razvrščajo po pomembnosti. Percepcija tega, katere teme imajo pri prejemnikih pred-

¹ Mag. Tanja Oblak, asistentka na Fakulteti za družbene vede.

nostno mesto, je tako zrcalna slika tiste, ki jo konstruirajo množični mediji. Newbold opozarja na določeno previdnost pri interpretaciji njune ideje, kajti model medijem ne pripisuje neposrednega vpliva na oblikovanje stališč, pač pa izključno na določanje tega, "o čem ljudje mislijo, da je pomembno razmišljati" (Newbold, 1996: 121). Avtorja naj bi se s tem premikom približala tisti premisi v raziskovanju množičnega komuniciranja, po kateri so mediji "dovolj močni, da občinstvu konstruirajo percepcijo družbenega sveta" (Newbold, 1996: 121), in se tako oddaljila od prvotnega modela učinkov.

Izhodiščni model prednostnega tematiziranja je bil v zadnjih dvajsetih letih predmet mnogih izpopolnjevanj (McLeod, Byrnes, Becker, 1974; Erbring, Goldenberg, Miller, 1980; Gandy, 1982; Rogers in Dearing, 1987). Naš namen ni ponujanje boljšega načina testiranja funkcije prednostnega tematiziranja v celoti. Pričujoči prispevek ponuja kvečjemu dopolnitev dosedanjih načinov *kvantitativnega merjenja prednostnih tem v medijih in prikaz merjenja individualnih prednostnih tem* na vzorcu respondentov. Zato smo najprej pregledali nekaj pomembnejših študij, ki so bolj ali manj natančno izhajale iz teorije prednostnega tematiziranja. S pomočjo kronološkega opisa raznovrstnih študij na to temo, bomo tako naprimer spoznali, kje so meje postavljene hipoteze in v katerih primerih so bile te meje porušene; kako je učinek prednostnega tematiziranja odvisen od števila obravnavanih tem v medijih in od stopnje konkretnosti posamezne teme; in kaj se z njegovim učinkom dogaja skozi čas.

Posebno pozornost posvečamo dosedanjim načinom merjenja prednostnih tem v medijih. Na primeru raziskave o poročanju slovenskega dnevnega tiska o vstopanju Slovenije v Evropsko unijo od januarja pa do septembra leta 1997 ponaazarjamo postopek *analize vrednostno določenih trditev*, ki ne omogoča le grobega štetja pogostosti posameznih tem, temveč tudi proučevanje virov, argumentacije trditev in načina njihovega vrednotenja. Analize besedil se torej lotevamo preko analize *trditev v prispevkih* in ne analiziranja prispevka kot celote. Poleg *teme* smo v raziskavi izpostavili še pomen dveh drugih spremenljivk: vlogo *akterja* oziroma nosilca dejanja v posamezni trditvi in obstoj *argumenta*. Zanimale so nas naslednje zveze med spremenljivkami: katerim temam so dnevni časopisi v omenjenem obdobju namenili največ pozornosti; v kolikšni meri so bile najpogostejše teme argumentirane; ter končno, čigav glas je bilo v letu 1997 na temo vstopa Slovenije v Evropsko unijo pogosteje slišati.

Drugi korak empirične raziskave je analiza *percepcije individualnih prednostnih tem*. S pomočjo telefonsko vođenega intervjuja smo ugotavljali, katere zadeve v zvezi s približevanjem Slovenije Evropski uniji se vprašanim zdijo bolj, katere pa manj pomembne. Spraševali smo se tudi po tem, katere predstavnike, ki tako ali drugače sodelujejo pri procesu vstopanja Slovenije v evropske integracije, posamezniki pogrešajo. Ker smo se za tokratno študjo osredotočili zgolj na poročanje tiskanih medijev, smo dodatno kontrolirali še posameznikovo percepcijo o tem, kdo je najbolj vplival na oblikovanje njegovega stališča o odnosu do Evropske unije.

Ugotovili smo, da gre med prednostno lestvico tem v medijih in individualno percepcijo prednostnih tem prej za *neskladnost* kot pa za vzročni učinek prve na

drugo. Bolj kot vloga *pogostosti teme v medijih*, je za občinstvo morebiti odločilna *stopnja argumentiranosti posredovane vsebine*. Rezultati so namreč pokazali, da so bile najpogostejše teme v dnevnem tisku v večini neargumentirane, respondenti pa so med najpomembnejše teme uvrstili ravno tista pereča vprašanja, ki so bila v medijih sicer zapostavljena, a v večini argumentirana. Poudarek na pomenu argumentiranosti napeljuje k temu, da je znotraj širšega procesa prednostnega tematiziranja natančneje raziskovanje tega, kako so prednostne teme v medijih predstavljene, več kot utemeljeno.

Izhodišča in model prednostnega tematiziranja

Osnovna zamisel McCombsa in Shawa (1972) zagovarja obstoj direktnega in vzročnega učinka medijev na občinstva. Učinki se po njenem mnenju odražajo na relaciji med prednostnimi temami v medijih ("media agenda") ter percepcijo občinstva o tem, katere teme, zadeve ali dogodki so pomembni. McCombs in Shaw sta namreč predpostavila, da kljub majhnemu vplivu množičnih medijev na smer ali intenzivnost stališč "*mediji s tem, ko določajo pomembnost stališč o političnih zadevah, oblikujejo prednostne teme v sleherni politični kampanji*" (McCombs in Shaw, 1972: 17).

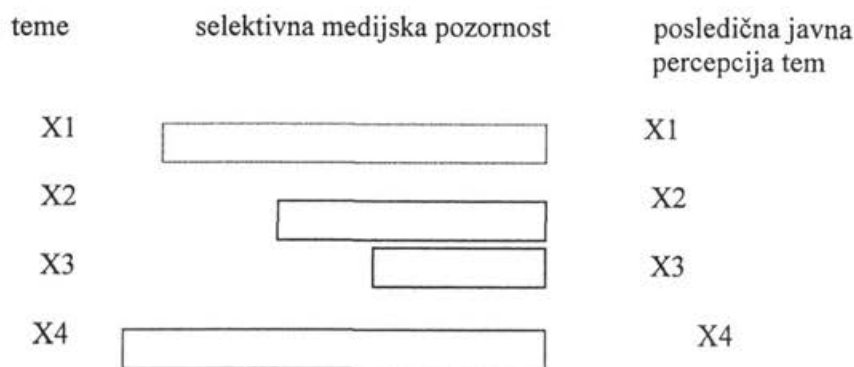
Prve sledi koncepta prednostnega tematiziranja lahko zasledimo že pri Lippmannovem opisu oblikovanja "podob v naših glavah" (Lippmann, 1922). Mnogo bolj jasno opredelitev do učinkov medijev, ki se zagotovo veže s kasnejšo idejo prednostnega tematiziranja in na katero se poleg Newbolda (1996) sklicujejo tudi drugi avtorji (McLeod, Becker, Byrnes, 1974; Iyengar, Peters, Kinder, 1982), pa najdemo že pri Cohenu (1963):

"Tisk je nekaj več kot zgolj dobavitelj informacij in mnenj. Četudi ni povsem učinkovit pri dopovedovanju ljudem, kaj naj si mislijo, je zagotovo precej uspešen pri pripovedovanju svojim bralcem, o čem naj razmišljajo. Ravno od tu izhaja za različne ljudi raznovrstna slika sveta, ki ni odvisna le od njihovih osebnih interesov, pač pa tudi od podobe, ki jo zarisujejo pisci, uredniki in založniki časopisov, ki jih ljudje berejo."

Maxwell McCombs in Donald Shaw sta izhodično hipotezo, ki govori o povezanosti med medijsko konstrukcijo prednostnih tem ter posledično percepcijo občinstva o pomembnosti teh zadev, oblikovala in tudi testirala pri proučevanju politične kampanje. Izhajala sta iz predpostavke o "izobraževalni funkciji medijev": s pomočjo medijev pridobijo volilci večjo količino novih informacij, ki so jim med določeno volilno kampanjo na voljo. Saj velja, da prihajajo politični kandidati bolj kot kdajkoli prej v stik z ljudmi predvsem prek medijev in ne osebno (McCombs in Shaw, 1972). Sklicevala sta se tudi na naslednjo pomembno ugotovitev:

"Množični mediji usiljujejo pozornost določenim temam. Mediji tudi utrjujejo javne podobe političnih akterjev. So trajno predstavljeni objekti, ki posameznikom v množici svetujejo, o čem naj razmišljajo, kaj naj vedo in s kom naj čustvujejo" (Lang in Lang v McCombs in Shaw, 1972: 177).

Slika 1: McQuailova in Windahlova predstavitev modela prednostnega tematiziranja (McQuail, 1993: 105)

Učinki medijev na občinstvo so torej predvsem posledica različne pozornosti, ki jo mediji namenjajo določenim zadevam. Percepcija občinstva o pomembnosti zgolj določenih tem se ujema z medijskim poudarjanjem nekaterih zadev in zane-marjanju drugih. Dejanska funkcija prednostnega tematiziranja, ki jo ponazarja model, pa se kaže predvsem kot učinek "medijsko sestavljene definicije o tem, kaj je pomembno" (McCombs in Shaw, 1972: 184).

McCombs in Shaw sta analizo funkcije prednostnega tematiziranja opravila med volilci okrožja Chapel Hill (North Carolina) v dveh korakih. Najprej sta medijske vsebine, vzete iz tiskanih dnevnikov, revij in tudi predvajanih poročil na televiziji, razvrstila v 15 različnih kategorij, ki so predstavljale ključne teme v tedanji kampanji². Vsebine medijskega poročanja sta razdelila na glavne in obrobne teme. Kot indikator za določitev glavne teme sta izmerila prostor, namenjen določeni

² Kasnejše študije učinkov prednostnega tematiziranja so med drugim opozarjale na neveljavnost analize vpliva vseh medijev - tiska, radija in televizije - hkrati. Poudarjale so predvsem razlike v izpostavljenosti posameznemu mediju ter pomenu prostorov, v katerih lahko poteka spremljanje različnih medijev.

temi (naprimer število stolpcev v časopisu), in mesto, na katerem se je tema pojavila (število strani). V drugem koraku sta pozornost usmerila na mnenje volilcev, ki so izrazili svoja razmišljanja o tem, katere teme so se jim v času kampanje zdele (najbolj) pomembne³. Na tem mestu se je smiselno vprašati, ali je ponujena operacionalizacija za individualno percepcijo prednostnih tem tudi dejansko najprimernejša. Če si vprašanja namreč ogledamo natančneje, lahko vidimo, da prvo sprašuje predvsem po posameznikovi trenutni 'zaskrbljenosti' z določenim problemom (kaj ga najbolj obremenjuje), medtem ko se drugo vprašanje nanaša direktno na posameznikovo mnenje o tem, katere probleme bi morala vlada najprej ustrezno rešiti (implicitno se torej predpostavlja, da ga nekaj skrbi)⁴.

Rezultati študije so pokazali, da so volilci dejansko nagnjeni k temu, da medijsko določeno definicijo tega, "kaj je pomembno", tudi sami privzamejo. Mediji so med omenjeno kampanjo največ pozornosti namenili analizam dejanske kampanje, bistveno manj pa glavnim političnim vprašanjem. Primerjava medijskega podarjanja tako glavnih kot tudi obrobnihih tem z ocenami med volilci je pokazala zelo visoko povezanost; od skupaj možnih 24 primerjav je bilo kar 18 takšnih, ki so zagovarjale učinek prednostnega tematiziranja. Takšne ocene volilcev pa odražajo celotno *kompozicijo* medijske pokritosti, in tako sta avtorja lahko s pomočjo iste študije zavrnila delovanje funkcije o "selektivni percepciji medijev". Ta temelji na ideji, da je občinstvo bolj naklonjeno tistim medijem, ki poročajo skladno njegovemu političnemu prepričanju. Vendar so primerjalni rezultati pokazali, da so volilci namenili pozornost določenim političnim vprašanjem in političnim kandidatom neodvisno od tega, na kakšen način so mediji te zadeve predstavljali.

Nadaljnji primeri testiranja učinkov prednostnega tematiziranja so se usmerili predvsem k iskanju in pojasnjevanju dejavnikov, ki bi ta odnos med mediji in občinstvom še dodatno in natančneje obeležili. Enega od takšnih poskusov je dve leti kasneje izvedla skupina treh strokovnjakov (McLeod, Becker in Byrnes, 1974), ki se je na primeru dveh tiskanih medijev osredotočila predvsem na analizo učinkov naključnih okoliščin na eni in kontingenčnih pogojev na drugi strani. Predhodna analiza McCombsa ter Shawa (1972) je namreč opozorila tudi na nekatere situacije, ko je funkcija prednostnega tematiziranja lahko okrepljena. Predvsem pri tistih članih občinstva, ki pogosto gledajo televizijo zato, da bi se politično orientirali, *visoko vrednotijo potrebo po informiranju*, pogosto *berejo časopise* in redko *razpravljajo* o političnih temah.

Omenjeni dejavniki, ki jih lahko označimo kot "*posameznikovo informativno okolje*", naj bi torej pomembno sooblikovali in utrdili učinek funkcije prednostnega tematiziranja. Skladno z osnovno hipotezo o povezanosti med prednostno te-

³ Pojem "percepcije pomembnosti" sta operacionalizirala s pomočjo naslednjega indikatorja: "What are you most concerned about these days? That is, regardless of what politicians say, what are the two or three main things which you think the government should concentrate on doing something about?"

⁴ Na takšne in podobne konceptualne težave, ki presegajo okvir metodoloških načinov merjenja, sta natančneje opozorila Lang in Lang (1981).

matizacijo v medijih in individualno percepcijo pomembnosti zadev, so McLeod, Becker in Byrnes (1974: 137-144) najprej skušali razviti ustrezen niz *vsebinskih kategorij*, ki bi meril številne teme v medijih. Po njihovem mnenju bi moral biti indeks prednostnih tem v medijih sestavljen kot *kombinacija frekvence* omenjanja neke *zadeve* in njenega *relativno vidnega mesta*. Zaradi primerjave s stopnjo pomembnosti posamezne teme pri posamezniku, so kot najboljši indikator izbrali kar število stolpcev, namenjenih določeni temi. V naslednjem koraku so oblikovali še indeks podobnosti med prednostnimi temami v medijih in individualno percepcijo prednostnih tem.

Rezultati analize so pokazali, da je hipotezo moč sprejeti in potrditi le za respondente starejše od 24 let. Med okolščine, ki funkcijo prednostnega tematiziranja omejujejo, so na podlagi te študije uvrstili naslednje pogoje: učinek je močnejši med starejšim delom vzorčne populacije in pri tistih, ki se za politiko le malo zanimajo, ter med tistimi posamezniki, za katere je časopis glavni ali celo edini vir informacij o političnih zadevah. In prav od tu naprej lahko beležimo prve poskuse nadaljnjega razvoja teorije prednostnega tematiziranja, ki se še danes najpogosteje vrtili okoli vprašanja: "Kdaj imajo *posamezni* mediji *določene* vrste učinkov, če jih sploh imajo?" (Protest in McCombs, 1991: 97; poudarki dodani).

Kasnejše raziskovanje in predlogi k modelu

Dopolnitve začetnega modela prednostnega tematiziranja so se ukvarjale predvsem z vprašanjem, katere značilnosti občinstva bi lahko še učinkovale na delovanje medijske funkcije. Bistveno manj pa je bilo vložena za izpopolnitev operacionalizacije ključnih spremenljivk v samem modelu, kar bi morebiti omogočalo boljše pojasnjevanje začrtanih medijskih učinkov. Z vidika samega razvoja komunikacijskih teorij je usmerjenost k občinstvu sicer razumljiva, saj je začetek osemdestih let zaznamoval pohod t.i. "uses&gratifications" teorij, ki se niso več spraševale, "kaj mediji počno ljudem, temveč kaj ljudje počnejo z mediji" (Newbold, 1996:121).

Da bi moralo raziskovanje prednostnega tematiziranja preseči vprašanje skladnosti med medijsko podobo o tem, kaj je pomembno, in individualnimi preferencami ter se raje približati konceptu "uses&gratifications", je med prvimi izpostavil Eugen Shaw (1979). Teoriji prednostnega tematiziranja je Shaw sicer priznal pomembno zapolnitev neke praznine v razvoju komunikacijskih teorij. Predvsem to, da je definicijo medijske moči postavila v drugačne okvire in sicer ne več z vidika vpliva medijev na posameznikovo verbalno ali mentalno vedenje, pač pa z vidika njihovih učinkov na strukturo osebnih in družbenih aktivnosti (Shaw, 1979: 101). Vseeno je teoriji očital številne nejasnosti pri definiranju temeljnih dejavnikov učinka. Po njegovem mnenju namreč ni povsem razumljivo, ali so viri učinka res mediji ali pa kar prejemniki sami s svojimi potrebami, ki jih prvenstveno spodbujajo k uporabi posameznih medijev.

Nadalje so se, predvsem v odvisnosti od teorij javnega mnenja, pojavljala konkretnjša vprašanja o učinkih prednostnega tematiziranja na posebne družbeno-

politične skupine kot so voditelji interesnih skupin ali vodstveni politični akterji (Cook, Tyler, Goetz, 1983). V svoji študiji so Cook, Tyler in Goetz (1983) recimo opozorili na relativno nepomemben učinek samih medijskih tem na politične akterje (ter tudi na javnost). Po njihovem mnenju ima lahko na politiko bistveno močnejši vpliv trajnejše sodelovanje vladnih funkcionarjev z novinarji. Pri raziskovanju jih je zato bolj zanimala vzročna povezanost med časovnim zaporedjem pojavljajočih se dogodkov v medijih in posameznimi političnimi odločitvami.⁵

Strokovnjaki, ki so iskali predvsem metodološke rešitve k modelu (Erbring, Goldenberg, Miller, 1980; Iyengar, Peters, Kinder, 1982), pa so v tem obdobju največ pozornosti namenili bodisi problemu določitve *časovnega intervala*, v katerem naj bi se učinek prednostnega tematiziranja sploh lahko oblikoval, bodisi vprašanju *identifikacije množice medijskih tem* oziroma ene same globalne teme. Iyengarja, Petersa in Kinderja (1982) lahko uvrstimo med tiste, ki so se ukvarjali s prvim problemom. V svoji študiji so namreč kritizirali dotedanje *načine testiranja* osnovne hipoteze in opozorili, da gre pri teoriji prednostnega tematiziranja za proces: "učinke prednostnega tematiziranja moramo nujno raziskovati skozi čas" (Iyengar, Peters in Kinder, 1982: 849). Omenjena skupina je namreč želela preveriti, ali izpostavljenost večji količini informacij o nekem problemu dejansko povzroča, da se individualna percepcija pomembnosti tistega problema tudi poveča. V primerjavi z McCombsom in Shawom (1972), so individualno percepcijo prednostnih tem merili drugače⁶. Poslušili so se torej štirih indikatorjev, za katere bi težko rekli, da merijo eno samo stvar - v tem primeru individualno percepcijo pomembnosti neke teme. Vključitev predlaganih vprašanj je zagotovo smiselna, a njihova vloga je lahko prej v funkciji samostojnih spremenljivk v modelu kot pa indikatorjev enega samega pojma. Rezultati so v splošnem pokazali, da televizija s selektivnim poudarjanjem določenih tem in z zanemarjanjem drugih dejansko določa, kateri problemi se bodo gledalcem zdeli pomembni. Z dodatno ugotovitvijo, da lahko "na delovanje prednostnega tematiziranja učinkujejo tudi prikrita vrednotenja posameznih tem" (Iyengar, Peters in Kinder, 1982: 853), pa so med prvimi izpostavili pomen, ki ga ima način medijskega poročanja o določeni javni zadevi. Prejšnje raziskave so ta dejavnik spregledale.

Kot že rečeno, so se drugi raziskovalci podrobneje posvetili vlogi, ki jo imajo mediji pri "določanju meje in širine javne zaskrbljenosti do posameznih zadev" (Erbring, Goldenberg, Miller, 1980: 17). S tem so problematizirali tiste pristope, ki so zanemarili možnost, da lahko posameznikova "skrb za problem izhaja iz drugih

⁵ Na siceršnji pomen funkcije prednostnega tematiziranja za proces javnega mnenja nazorneje opozarja Slavko Splichal (1997), ko pravi, da "bistveni pomen in problem množičnih medijev pri oblikovanju in izražanju javnega mnenja izvirata iz tega, da mediji določajo oz. nazorno kažejo meje legitimne razprave v družbi (Splichal, 1997: 336).

⁶ Za vsako od vnaprej določenih osmih nacionalno spornih tem, so respondenti najprej podali stopnjo pomembnosti teme tako, da so odgovorili na naslednje vprašanje: "Please, indicate how important you consider these problems to be." Nato so ocenjevali potrebo po hitrejšem reševanju problema s strani vlade: "Should the federal government do more to develop solutions to these problems, even if it means raising taxes?" Zatem so dali oceno njihove osebne skrbi za problem: "How much do you yourself care about these problems?" in končno so še odgovarjali na vprašanje o pogostosti pogovarjanja s prijatelji o določenem problemu: "These days how much do you talk about these problems?" (Iyengar, Peters, Kinder, 1982: 851).

virov, kot pa je izpostavljenost medijem, in da se ti dejavniki ne spreminjajo le med posamezniki, temveč so odvisni tudi od zadev samih ter časa" (Erbring, Goldenberg, Miller, 1980: 18). Zato je po mnenju Erbringa, Goldenberga in Millerja neizogibno, da preden identificiramo in interpretiramo učinke prednostnega tematiziranja, natančno oblikujemo "model prednostnih tem". Takšen model mora za sleherno temo posebej vključevati "lastnosti občinstva in pristne okoliščine, ki verjetneje vplivajo na odmevnost neke teme" (Erbring, Goldenberg, Miller, 1980: 19). S tem je omenjena raziskovalna skupina še dodatneje razširila paleto morebitnih dejavnikov, ki učinkujejo na individualno percepcijo pomembnosti. Poimenujemo jih lahko "osebni dejavniki", saj se nanašajo predvsem na *posameznikovo prizadetost s problemom*. "Osebna skrb" je torej lahko samostojna spremenljivka v modelu, ne pa indikator za merjenje posameznikove percepcije pomembnosti določenih tem.

V drugi polovici osemdesetih sta Rogers in Dearing (1987), s pomočjo dolgotrajnejših raziskovalnih analiz, razvila svoj model procesa prednostnega tematiziranja, ki je v osnovi sestavljen iz kompleksnejših odnosov kot začetni model McCombsa in Shawa. Rogers in Dearing sta namreč razločevala med tremi vrstami prednostnih postavitev: 1) *medijsko*, ki se nanaša na prednostno lestvico, ki jo določenim temam in dogodkom namenijo mediji; 2) *javno*, ki se izraža v spreminjajoči se pozornosti do različnih tem v javnem mnenju in v vedenju javnosti ter 3) *politično*, ki zajema predloge politikov v zvezi z nekim problemom in politiko do njega (v McQuail, 1993: 107-109)⁷. Učinki potekajo takole: a) mediji prek lastne postavitve vplivajo na oblikovanje javne prednostne lestvice; b) prednostno tematiziranje v medijih ima neposreden in včasih tudi zelo močen učinek na politično postavitev tem. Vpliv v tej smeri pa je lahko tudi posreden - in to je tretja ugotovitev Rogersa in Dearinga - c) saj javna postavitev, s tem ko se enkrat reflektira skozi medijsko, učinkuje tudi na politično.

Za teoretično izhodišče to pomeni, da je javno, politično in medijsko postavitev tem smiselno podrobneje obravnavati, kar sta v svoji izjemno zanimivi in žal prepogosto spregledani študiji storila naprimer Yagade in Dozier (1990). Njun prispevek se podrobneje osredotoča na vprašanje narave ali vrste prednostnih tem v medijih⁸. Ločila sta abstraktne in konkretne vsebine, pri čemer sta kot ločitveni kriterij vpeljala *stopnjo vsiljivosti* posamezne zadeve. Yagade in Dozier razumeta vsiljivost neke teme kot stopnjo, do katere se posameznik čuti osebno prizadet, oziroma kot stopnjo, s katero neka tema poseže v življenje posameznika: "Ko občinstvo izkusi neke zadeve neposredno, se jim le-te kažejo kot vsiljene. Takšne teme so zato relativno imune pred učinki prednostnega tematiziranja" (Yagade in Dozier, 1990: 4). Vendar hkrati velja, da bolj kot je tema abstraktna, težje jo je

⁷ V začetku devetdesetih se je na njun model navezal tudi Reese (1991). V poskusu utemeljitve "perspektive ravnotežnostne moči" se je Reese osredotočil predvsem na pomen in vlogo informacijskih virov, ki jih je označil kot "ključne centre vpliva" (Reese, 1991: 334). Podobno vlogo informacijskih virov in producentov informacij pri procesu prednostnega tematiziranja je v zgodnjih osemdesetih izpostavil tudi Gandy (1982: 5-14).

⁸ Na problem ustreznosti tem oziroma na vprašanje, "katere teme?", sta sicer med prvimi opozorila že Downs in Zucker (1972), v začetku osemdesetih pa tudi Winter, Eyal in Rogers (1982).

razumeti. Zmanjševanje učinkov prednostnega tematiziranja torej povzročata tako abstraktnost kot tudi vsiljenost neke zadeve, vendar vsaka iz drugačnih razlogov. Medijsko pokrite neke vsiljene teme zelo malo učinkuje na percepcijo njene pomembnosti med občinstvom, saj so posamezniki z njo že neposredno povezani in vanjo celo vključeni. Vloga medijev je torej v tem primeru majhna. In podobno, medijsko pokrite neke abstraktne teme ima manjši vpliv na individualno percepcijo o njeni pomembnosti, ker posamezniki težje ocenjujejo tiste zadeve, ki jih ne razumejo. Yagade in Dozier sta kljub pravkar opisanim težavam predpostavila, da "relativna konkretnost neke zadeve potencialno poveča učinkovitost prednostnega tematiziranja" (Yagade in Dozier, 1990: 3). Na ta način sta izhajala iz hipoteze, ki se glasi: "bolj je neka tema konkretna, večja je verjetnost, da bo medijska pokritost te teme povezana tudi s posameznikovo pozornostjo tej temi" (Yagade in Dozier, 1990: 8).

Medtem ko je večina študij prednostne teme v medijih konceptualizirala izključno glede na količino, medijsko pokritje neke teme pa kot ključno neodvisno spremenljivko v modelu, je Michael Salwen (1988) opozoril na neko novo razsežnost. Izpeljal je študijo na osnovi naslednje hipoteze: javne prioritete do niza zadev v dnevnikih novicah bodo narasle, dosegle vrh in nato padle, kar bo skladno z umikanjem teh tem iz medijev v nekem časovnem obdobju (Salwen, 1988: 102). Salwen je prednostno temo v medijih operacionaliziral glede na čas njenega pojavljanja. Ugotovil je, da se prvi znaki o privzemanju medijsko konstruirane pomembnosti problema med občinstvom izrazijo šele po petih do sedmih tednih poročanja o določenem problemu. "Ne zgolj obravnava neke teme, temveč tudi nenehno pojavljanje ene ali več tem v medijih določa, o čem bodo ljudje razmišljali" (Salwen, 1988: 106).

Poskus testiranja funkcije prednostnega tematiziranja

Težave pri merjenju prednostnih tem v medijih pa so ostale, saj sta tudi Yagade in Dozier (1990) postavitev tem v medijih operacionalizirala s pomočjo štetja stolpcev, namenjenih določeni temi. Čeprav je eden od valov kritik kvantitativne (frekvenčne) analize besedil nastal že konec sedemdesetih let, je pri vseh zgoraj predstavljenih dopolnilnih postopek meritve prednostnih tem v medijih ostal skorajda nespremenjen. Omenjena kritika

"ni bila usmerjena zoper irelevantnost kvantitativnih postopkov, pač pa zoper neveljavnost same logike postopkov, ki je usmerjena na empirične kovariacije posamičnih elementov besedil ter njihovo povzemanje (sumiranje, štetje), ne upošteva pa specifičnih konfiguracij besedilnih elementov ter odnosov med njimi" (Splichal, 1990: 37).

V tem obdobju so se namreč razvili nastavki v prid razvoju analize besedil, ki "je metoda za sistematično in objektivirano proučevanje jezikovnih lastnosti besedilnih enot, da bi iz njih lahko sklepali o lastnostih zunajjezikovnih pojavov"

(Splichal, 1990: 17). In čeprav analiza besedil "ne omogoča samo sklepanja o komunikatorjih (viru), ampak tudi o recipientih in družbenih okoljih, ki so v določenem odnosu z besedili" (Splichal, 1990: 17), so mnogi avtorji tovrstne potence analize besedil spregledali.

Če se vrnemo na prvotni model učinkov prednostnega tematiziranja (Slika 1), potem drži, da analiza medijsko konstruirane prednostne lestvice tem resda ne zahteva drugega kot ugotavljanje, za katere zadeve gre in kolikšno pozornost jim mediji namenjajo. Zato po svoje ni presenetljivo, da so analitiki to vprašanje začeli reševati s pomočjo robustnih enot analize, ki jih s skupnim imenom označujemo kot *merske enote*⁹. Problem medijske pozornosti neki temi je lahko tudi v funkciji načina poročanja o tej temi in ne zgolj v njeni prostorsko določeni zastopanosti v nekem mediju. Ali povedano drugače, smiselno bi bilo iskati zvezo med obema dimenzijama - med frekvenčno pogostostjo tem in načinom poročanja o teh temah. Problematično ostaja tudi dejstvo, da so posredovane vsebine v medijih pogosto preobsežne, preveč bogate z informacijami in preveč kompleksne, da bi lahko posamezen prispevek ustrezno 'izmerili' zgolj kot govor o eni sami temi.

V nadaljevanju prikazujemo nekatere izvlečke iz analize, ki predstavlja neodvisen del obsežnejše raziskave o poročanju slovenskih medijev o približevanju Slovenije Evropski uniji od januarja do sredine septembra leta 1997¹⁰. V primeru analize računalniško urejenega klipinga smo za enoto analize obravnavali nuklearne trditve¹¹. Analize besedil smo se torej dotaknili preko analize posameznih trditev in ne analiziranja prispevka kot celote. Uporabljena metoda analize besedil je najprej zahtevala vnaprejšnjo določitev nabora pomenskih objektov, nato njihovo identifikacijo v besedilu, katero je pogosto spremljalo modeliranje povedi, ki so iskane pomenske objekte vsebovale, v obliko nuklearnih stavkov in hkratno vrednotenje besednih povezav (Brglez, Šabič, 1998).

Pomenski objekt smo operacionalno opredelili kot *temo* poročanja v medijih in se predvsem nanaša na slovensko približevanje Evropski uniji. Posamezne pomenske objekte smo izbirali na osnovi vnaprej pripravljene kodirne liste, ki je vseboval vrsto možnih problemov, povezanih s procesom vstopanja Slovenije v

⁹ Kot ugotavlja Splichal (1990: 69), lahko uporabljamo merske enote v analizi besedil v dveh primerih: prvič, ko merimo dolžino, obseg, površino, trajanje že določene enote analize, npr. površino odstavka, trajanja televizijske oddaje; in drugič, ko enoto analize določimo s spremenljivkami "dolžina", "obseg", "površina" ali "trajanje". Raziskave prednostnega tematiziranja so merske enote uporabljale na način, ki ga opisuje prvi primer, saj so števila merskih enot hkrati pomenila dejanske vrednosti spremenljivk, "ki imajo sicer ugodne metrične lastnosti (razmernostne lestvice) in za katere je bilo torej dokaj razumljivo, da so bile v obdobju razcveta 'kvantitativne analize vsebine' močno čislane" (Splichal, 1990: 69).

¹⁰ Analiza klipinga tiskanih medijev je bila izvedena na podlagi reprezentativnega vzorca 450 novinarskih prispevkov (Splichal, Svetličič, Šabič, Brglez, Oblak, 1997). V okviru tega članka gre za analizo in interpretacijo podatkov za dnevni tisk in sicer iz časopisov *Delo*, *Dnevnik*, *Večer* in *Slovenske novice*.

¹¹ Trditvene enote (Splichal, 1990: 73) so enote, določene z vrednotima vsaj dveh spremenljivk, ki so lahko poljubne. Znan in pogosto uporabljen primer trditvenega enotenja v analizi besedil je Osgoodova, Saportova in Nunnallyjeva analiza vrednostno določenih trditev, ki jo je mogoče parafrazirati v eni izmed naslednjih dveh oblik:

1. objekti stališča / konektor / izraz z občim pomenom ali
2. objekti stališča 1 / konektor / objekt stališča 2.

Evropsko unijo (kot so recimo 'gospodarski razvoj', 'asociacijski sporazum', 'ustavne spremembe' itd.). Kot vezni člen s temo v posamezni trditvi je nastopal *akter* ali nosilec dejanja, ki smo ga prav tako posamično kodirali, skladno z vnaprej izbranim seznamom pričakovanih akterjev (recimo 'Slovenija kot simbol', 'Evropska unija', 'slovenska vlada' itd.). Ker je problematika argumentacije kompleksna, smo prisotnost argumenta operacionalizirali tudi glede na kontekst (sobesedilo) nuklearne trditve. Če je bil namreč argument za posamezni nuklearni stavek razviden iz njegovega sobesedila, smo ga tudi vključili v analizo.

Pri tem je potrebno še posebej izpostaviti, da analizirani podatki veljajo le za slovenski dnevni tisk, čeprav je celotna raziskava obsegala tudi elektronske medije. Razlog za omejitev na poročanje dnevnega časopisja je v našem primeru tako vsebinske kot tudi metodološke narave. McCombs in Shaw (1972) sta v svoji prvi raziskavi prednostno lestvico tem v medijih oblikovala na osnovi poročanja različnih lokalnih medijev (torej tiska, radia in televizije), vendar je tovrsten način merjena lahko sporen, v kolikor ne analiziramo podatke za vsak medij posebej¹². Na naslednjih straneh bomo pokazali: 1) katere *teme* v zvezi z vstopanjem Slovenije v Evropsko unijo so se do septembra leta 1997 najpogosteje pojavljale; 2) kaj lahko rečemo o *argumentiranosti* najpogostejših tem in 3) kateri *akterji* so se v tisku pogosteje, kateri pa redkeje pojavljali.

Podatki analizarnih trditev v dnevnikih po mesecih kažejo, da se je obdobje intenzivnejših razprav o Evropski uniji začelo z mesecem marcem in je trajalo skoraj vse do julija 1997. Vrh je doseglo v mesecu maju. Najpogosteje zastopan pomenški objekt je bil pojem 'ratifikacija', ki se je najbolj pogosto povezoval z akterjem 'Slovenija'. Nadalje so se pojavile teme kot Evropska unija, NATO, ustavne spremembe, polnopravno članstvo, asociacijski sporazum in druge. Med akterji je pomembno mesto zasedel državni zbor in društva, ki so se med poročanjem o ratifikaciji uvrstila tik za slovensko vlado. Sicer pa so se v dnevnem tisku najpogosteje pojavljali naslednji akterji:

¹² Namenjena pozornost neki temi, ki jo izmerimo s pomočjo števila stolpcev v dnevnem časopisu, je težko primerljiva s številom minut, ki ga isti temi namenijo recimo radijska ali televizijska poročila. Težava klipinga za elektronske medije je dodatno ta, da je nastajal na osnovi privrejenega tipkopisa, kar zmanjšuje natančnost podatkov.

Tabela 1: Frekvenčna porazdelitev nuklearnih trditvev desetih najpogostejših akterjev v dnevnikih

<i>akter</i>	<i>število enot</i>	<i>odstotki</i>
Slovenija kot simbol	673	31.9
Evropska unija	176	8.3
slovenska vlada	127	6.0
državni zbor	92	4.4
Evropa kot simbol	76	3.6
sred.in vzh.kandidatke	70	3.3
predstavniki gospodarstva	58	2.7
društva	54	2.6
predsednik vlade	52	2.5
evropska komisija	43	2.0
slovenska politika	39	1.8

Tabela 2: Frekvenčna porazdelitev nuklearnih trditvev desetih najpogostejših akterjev na televiziji

<i>akter</i>	<i>število enot</i>	<i>odstotki</i>
Slovenija kot simbol	451	30.1
slovenska vlada	142	9.5
državni zbor	131	8.7
Evropska unija	75	5.0
društva	69	4.6
slovenska politika	59	3.9
evropska komisija	57	3.8
stranka SDS	51	3.4
kandidatke	46	3.1
opozicija	45	3.0
stranka SLS	34	2.3

Za grobo primerjavo predstavljamo še 'najglasnejše' akterje na televizijskih ekranih¹⁵, ki jih prikazuje tabela 2.

Kako različen je bil obstoj argumenta glede na pogostost posameznih tem, prikazujejo podatki, zbrani v tabeli 3.

¹⁵ Podatki so analizirani izključno za informativne programe TV SLO in POP TV.

Tabela 3: Povezanost med glavnimi temami in argumentiranostjo nuklearnih trditev za dnevni tisk

objekt	argument prisoten		argumenta ni		skupaj	
	f	%	f	%	f	%
ratifikacija	44	37.6	73	62.4	117	100.0
Evropska unija	28	31.1	62	68.9	90	100.0
Slovenija	33	39.3	51	50.7	84	100.0
Nato	26	32.5	54	67.5	80	100.0
ustavne spremembe	26	36.1	46	63.9	72	100.0
približevanje	19	28.4	48	71.6	67	100.0
polnopravno članstvo	24	42.1	33	57.9	57	100.0
asociacijski sporazum	19	40.4	28	59.6	47	100.0
prilagajanje	18	38.3	29	61.7	47	100.0
<i>gospodarski razvoj</i>	29	64.4	16	35.6	45	100.0
vlada	10	22.2	35	77.8	45	100.0
širitev	15	40.5	22	59.5	37	100.0
konkurenca	23	63.9	13	36.1	36	100.0
medstrankarski sporazum	5	14.3	30	85.7	35	100.0
zaščita	20	57.1	15	42.9	35	100.0
liberalizacija	22	64.7	12	35.3	34	100.0
Evropa	12	37.5	20	62.5	32	100.0
kandidatke	18	60.0	12	40.0	30	100.0
68. člen	8	26.7	22	73.3	30	100.0
španski sporazum	13	43.3	17	56.7	30	100.0
skupaj	412	39.2	638	60.8	1050	100.0

Rezultati kažejo, da so bile *najpogostejše teme v dnevni tisk v večini neargumentirane*, saj je med prvimi dvajsetimi temami le pet takih, kjer je delež argumentiranih trditev večji od 50 odstotkov (to velja za pomenski objekt 'gospodarski razvoj', 'konkurenca', 'zaščita', 'liberalizacija' in 'kandidatke'). *Razlike v nepokritosti* posameznih tem in očitne *razlike v argumentiranosti* trditev sta bila tudi poglobljena kriterija, na podlagi katerih smo izbrali niz tem za merjenje individualne percepcije prednostnih tem. Na podlagi rezultatov analize besedil smo se torej odločili, po katerih korakih bi testirali funkcijo prednostnega tematiziranja. S tem pa prehajamo v opis druge faze naše empirične študije.

S pomočjo telefonsko vodenege intervjuja smo ugotavljali, katere zadeve v zvezi s približevanjem Slovenije Evropski uniji se vprašanim zdijo bolj, katere pa manj pomembne¹¹. Seznam ustreznih tem smo sestavili na osnovi povprečnih podatkov analize medijskih vsebin dnevnega tiska v letu 1997. Odločili smo se za sledeče teme:

¹¹ Računalniško podprto anketiranje je potekalo od 9.4.1998 do 14.4.1998. Od naključno izbranih 854 zasebnih telefonskih števil gospodinjstev, je bilo uspešno opravljenih 468 intervjujev. Stopnja anketiranja je bila 75 odstotna.

Tabela 4: Pokritost in argumentiranost tem v dnevnem tisku

<i>Teme v dnevnem tisku</i>	<i>Pokritost</i>	<i>Argumentiranost</i>
nekonkurenčnost slov. gospodarstva	+	+
prihodnji gospodarski razvoj	+	+
problem ustavnih sprememb	+	-
vstop Slovenije v NATO	+	-
problem kmetijske politike	-	+
vprašanje brezposelnosti	-	+
varovanje okolja	-	+
vprašanje narodnostnih manjšin	-	-

Legenda:+ *prednostna tema; je argumentirana*- *neprednostna tema; ni argumentirana*

Izbrali smo skupaj osem različnih problematik, med katerimi so bile prve štiri v letu 1997 kar pogosto izpostavljene v dnevnem tisku, s tem da so se med seboj ločevale po deležu argumentiranih trditev. Podobno smo nameravali storiti za teme, o katerih so tiskani mediji manj poročali, vendar se je izkazalo, da so "tihe teme" precej večkrat argumentirane kot pa to velja za "glasne teme" (primerjaj s tabelo 3).

Individualno percepcijo prednostnih tem smo merili s pomočjo vprašanja: *Kako pogosto imate v mislih naslednja vprašanja v zvezi z vstopanjem Slovenije v Evropsko unijo?*, na katerega so respondenti odgovarjali s pomočjo petstopenjske lestvice, kjer je ocena 1 pomenila, da nima nikoli v mislih, 5 pa, da jo ima zelo pogosto v mislih. Prve rezultate lahko razberemo v tabeli 5.

Tabela 5: Univariatna analiza za vpr: Kako pogosto imate v mislih naslednja vprašanja v zvezi z vstopanjem SLO v EU?

Kako pogosto imate v mislih... (1 - sploh nimam; 5 - zelo pogosto)	aritmetična sredina	standardni odklon	N
vstop Slovenije v NATO	2.78	1.23	423
vprašanje narodnostnih manjšin	2.85	1.26	419
problem ustavnih sprememb	2.95	1.28	416
problem kmetijske politike	3.29	1.33	422
nekonkurenčnost slov. gospodarstva	3.35	1.15	421
<i>prihodnji gospodarski razvoj</i>	<i>3.85</i>	<i>1.08</i>	<i>421</i>
<i>varovanje okolja</i>	<i>3.92</i>	<i>1.11</i>	<i>426</i>
<i>vprašanje brezposelnosti</i>	<i>4.09</i>	<i>1.09</i>	<i>426</i>

Teme smo v tabeli 5 razporedili tako, da ima prva najmanjšo, zadnja pa največjo vrednost aritmetične sredine. Večja je vrednost, bolj imajo respondenti posamezno zadevo v mislih. Razberemo lahko, da je vprašanje vstopa v NATO najmanj pogosta, problem brezposelnosti pa najbolj pogosta tema po mnenju sodelujočih v anketi. Individualno percepcijo prednostnih tem v povezavi s približevanjem Slovenije Evropski uniji torej izraziteje zapolnjujejo tri pereča vprašanja: *brezposelnost, varovanje okolja ter prihodnji gospodarski razvoj*. Če se vrnemo na postavitev tem v tisku (glej tabelo 4), lahko opazimo, da gre med medijsko in individualno lestvico prej za neskladnost kot pa za vzročni učinek prve na drugo. Dve, po mnenju vprašanih najpomembnejši temi v zvezi z vstopanjem Slovenije v Evropsko unijo, sta na seznamu tiska na njenem repu. In velja tudi obratno; problem ustavnih sprememb ter vstopanje Slovenije v NATO sta bili v tiskanih medijih leta 1997 vroči temi, vendar ju respondenti niso ocenili kot takšni¹⁵.

Dodatno zanimivo ugotovitev lahko izluščimo, če si ogledamo, kakšen pomen igra predhodna argumentiranost prek medijev posredovanih tem. Na prva tri mesta so respondenti uvrstili teme, ki so bile argumentirane (prihodnji razvoj, problem brezposelnosti ter varovanje okolja). Kar pa ne drži za vstop v NATO in ustavne spremembe, o čemer so tiskani mediji sicer precej poročali, vendar v večini redko argumentirano. Z vidika funkcije prednostnega tematiziranja bi bil odgovor na vprašanje, ali tiskani mediji s poudarjanjem določenih zadev narekujejo posameznikom, katere teme naj percepirajo kot vroče teme, očitno negativen. Bolj kot vloga pogostosti teme v medijih, je morebiti celo odločilna *stopnja argumentiranosti* posredovane vsebine; vsaj tako bi lahko sklepali iz podatkov zgoraj.

V anketni vprašalnik smo vključili še kontrolno vprašanje o tem, *kdo* je na respondente najbolj vplival pri oblikovanju stališč o vključevanju Slovenije v Evropsko unijo¹⁶. Po odgovorih sodeč, so kar na 43 odstotkov vprašanih največji vpliv imeli *televizijski novinarji*, časopisni novinarji pa le na 13 odstotkov vprašanih¹⁷. S tem pa lahko postane vprašljiva ustreznost uporabe rezultatov iz analize tiskanih medijev za tukajšnje testiranje funkcije prednostnega tematiziranja. V kolikor bi se namreč izkazalo, da sta si lestvici prednostnih tem v elektronskih in tiskanih medijih precej različni, bi to pomenilo, da bi bilo sklepanje o učinku televizije na percepcijo pomembnosti tem med vprašanimi bolj na mestu. Ponoven pregled pogostosti tem na televiziji pa je pokazal, da ni bistvenih odstopanj, če jih primerjamo s temami v tisku:

¹⁵ Morebiten očitek takšnemu izvidu bi lahko bila časovno prevelika razdalja med analizo besedil v tiskanih medijih (prvih sedem mesecev v letu 1997) in opravljenemu anketi (april 1998).

¹⁶ Natančneje se je vprašanje glasilo takole: Kdo je najbolj vplival na to, kakšno stališče ste si izoblikovali o vključevanju Slovenije v Evropsko unijo? Respondent je med možnimi odgovori izbral enega: 1) politiki; 2) prijatelji, znanci, družina; 3) televizijski novinarji; 4) časopisni novinarji; 5) radijski novinarji in 6) strokovnjaki.

¹⁷ Ostali deleži so se razvrstili takole: politiki 19 odstotkov; strokovnjaki 12 odstotkov; prijatelji, znanci, družina 8 odstotkov; drugi 3 odstotke in končno radijski novinarji 2 odstotka.

Tabela 6: Pokritost in argumentiranost tem na televiziji

Teme na TV	Pokritost	Argumentiranost
nekonkurenčnost slo. gospodarstva	-	+
prihodnji gospodarski razvoj	+	+
problem ustavnih sprememb	+	-
vstop Slovenije v NATO	+	-
problem kmetijske politike	-	+
vprašanje brezposelnosti	-	-
varovanje okolja	-	+
vprašanje narodnostnih manjšin	-	-

Legenda:

+ prednostna tema; je argumentirana

- neprednostna tema; ni argumentirana

Najpomembnejša razlika med prednostnim tematiziranjem v tisku (tabela 4) in na televiziji, kar vidimo zgoraj (tabela 6), velja za problem *nekonkurenčnosti slovenskega gospodarstva*, ki na televiziji ni bil v ospredju. Usmerili smo se še na analizo vprašanja, koga se po mnenju vprašanih v razpravah o približevanju Slovenije Evropski uniji premalo sliši¹⁸. To pomeni, da smo želeli primerjati pogostost akterjev v medijih (v tisku in na TV) s percepcijo (ne)pojavnosti akterjev na strani respondentov. V tabeli 7 prikazujemo deleže odgovorov, ki so jih respondenti uvrstili na prvo mesto.

Tabela 7: Odgovori anketiranih na vpr: Čigav glas se v razpravah o EU premalo sliši?

odgovori	frekvenca	odstotki
predstavnikov slo. gospodarstva	116	28,2
slovenskih strokovnjakov	104	25,3
sindikato	55	13,4
predstavnikov slovenske vlade	48	11,7
predstavnikov EU	38	9,2
opozicijskih politikov v Sloveniji	19	4,6
tujih strokovnjakov	18	4,4
drugih	13	3,2
skupaj	411	100,0

¹⁸ Vprašanje je bilo: Čigav glas se v razpravah o pridruževanju Slovenije Evropski uniji premalo sliši? Možni odgovori so bili: 1) predstavnikov EU; 2) slovenskih strokovnjakov; 3) tujih strokovnjakov; 4) opozicijskih politikov v Sloveniji; 5) predstavnikov slovenske vojske; 6) predstavnikov slovenskega gospodarstva in 7) sindikatov.

Respondenti v razpravah o približevanju Slovenije v Evropsko unijo najbolj pogrešajo sodelovanje *predstavnikov slovenskega gospodarstva in slovenskih strokovnjakov*. Če se vrnemo na rezultate v tabeli 1 in tabeli 2, kjer imamo frekvenčne porazdelitve akterjev v tiskanih medijih in na televiziji, potem lahko opazimo, da slovenski strokovnjaki res niso nastopali kot pogost sogovornik v razpravah o vstopu v Evropsko unijo. Drugače pa velja za predstavnike slovenskega gospodarstva, ki so se v tiskanih medijih vendarle uvrstili med deset najpogostejših akterjev, ne pa tudi na podobno lestvico akterjev na televiziji. Tu je torej še enkrat mogoče sklepati, da je *percepcija (ne)slišnih akterjev med vprašanimi blžja tisti lestvici, ki jo je posredovala televizija*.

Podatke o individualni percepciji pomembnosti tem si lahko ogledamo še podrobneje. V ta namen smo se poslužili faktorске analize, da bi ugotovili, kaj natančneje smo s postavljenim vprašanjem izmerili.

Tabela 8: Vrednosti 'pattern' uteži kot rezultat rotirane faktorске analize (oblimin rotacija)

Tema	Faktor 1 gospodarske teme	Faktor 2 politične teme
nekonkurenčnost slovenskega gosp.	0.65	-0.09
problem kmetijske politike	0.50	0.04
<i>vprašanje narodnostnih manjšin</i>	-0.15	<i>0.76</i>
<i>varovanje okolja</i>	0.13	<i>0.40</i>
prihodnji gospodarski razvoj	0.63	0.13
vprašanje brezposelnosti	0.37	0.19
<i>problem ustavnih sprememb</i>	0.19	<i>0.48</i>
<i>vstop Slovenije v NATO</i>	0.11	<i>0.42</i>

Rezultati nam kažejo, da lahko iz podatkov izluščimo dva faktorja, s katerima pojasnimo skupaj le 34 odstotkov variance. Tako prvega kot tudi drugega sestavljajo skupaj štirje indikatorji, med katerimi ima natanko ena tema mejno ali manjšo vrednost uteži od običajno ustrezne vrednosti (več kot 0.40)⁹. Prvi faktor lahko imenujemo "gospodarski", saj je zasičen s temami o nekonkurenčnosti slovenskega gospodarstva, problemu kmetijske politike in prihodnjem gospodarskem razvoju. To so hkrati tri teme, ki so med vzorčno populacijo percipirane kot bolj pomembne. Še bolj zanimiv namig dobimo, če upoštevamo, da so bile vse tri teme v tisku tudi argumentirane. Drugi, recimo mu "politični" faktor, določajo teme o vprašanju narodnostnih manjšin, ustavnih sprememb in vstopu Slovenije v NATO. To so teme, ki jih posamezniki percipirajo kot manj pomembne. Dodatno velja, da nobena od teh tem v tiskanih medijih ni bila argumentirana.

⁹ V prvem faktorju je to pri vprašanju brezposelnosti, kjer je vrednost uteži 0.37, kar je običajno premalo, da bi jo še lahko pomembneje upoštevali. V drugem podobno velja za temo varovanje okolja, ki ima vrednost uteži natanko 0.40. Oba indikatorja smo v nadaljevanju izločili.

V splošnem bi na podlagi zgoraj predstavljenih rezultatov lahko trdili, da obstaja pomembna povezanost med argumentiranostjo posamezne teme v medijih in posameznikovo percepcijo o pomembnosti določene teme. Dimenziji, ki ju je metoda faktorske analize razkrila, izbranih tem ne razlikujeta toliko glede na njihovo predhodno pogostost v medijih. Ne moremo namreč reči, da prvi faktor določajo teme, ki jih je tisk postavil v ospredje in obratno. Dimenziji kvečjemu določa stopnja (ne)argumentiranosti posamezne teme v medijih. Faktorja zato ne moremo interpretirati v smislu pravilne ali napačne individualne percepcije o pomembnosti tem glede na predhodno prednostno tematiziranje v medijih. Zagotovo pa lahko zaključimo, da predstavlja *gospodarski faktor* med posamezniki bolj pomembne, *politični* pa manj pomembne teme.

Pri tem bi bilo zanimivo že vnaprej kontrolirati, v kolikšni meri se zdi respondentu posamezna tema "vsiljena". Če bi recimo z gotovostjo ločili dobljena faktorja še po tem kriteriju, bi lahko pričakovali, da bodo med manj pomembne teme respondenti uvrstili tista vprašanja in probleme, ki so jim težje predstavljava, preveč abstraktna in zato manj razumljiva; vprašanje ostaja, ali bi v našem primeru to bile res tiste teme, ki zasedajo politični faktor (ustavne spremembe, vstop Slovenije v NATO in vprašanje narodnostnih manjšin).

Raziskovanje prednostnega tematiziranja danes

Konec osemdesetih je eden od tvorcev teorije prednostnega tematiziranja, Maxwell McCombs (1988), raziskovanje na tem področju sintetiziral v štiri temeljne korake. Dosedanje študije je tako najprej zaznamovalo testiranje osnovne hipoteze, nato iskanje specifičnih kontingenčnih pogojev, ki mu je sledila razširitev raziskovanja na različne dejavnike učinka in njihove značilnosti, rezultat tega pa je dandanes prehod k "agenda-building theory" (glej v Edelman, Ito, Kepplinger, 1989). V tem pogledu je teorija prednostnega tematiziranja le ena od vodilnih komunikacijskih teorij, ki je bila v dvajsetih letih njenega razvoja podvržena pogostim preobrazbam. Eden od sodobnih premikov v raziskovanju učinkov prednostnega tematiziranja se kaže v naraščanju pomena "impulzivnega modela" in upadanju izhodiščnega "kumulativnega modela", na kar so opozorili predvsem nemški raziskovalci (Kepplinger, Donsbach, Brosius in Staab, 1986; Kepplinger, Gotto, Brosius in Haak, 1988). Temeljna značilnost impulzivnega modela je odmik od linearnega učinka prednostnega tematiziranja. Stopnjo medijskega poudarjanja določenih tem tako nadomesti merjenje stopnje pozornosti občinstva do določenih tem (Edelman, Ito, Kepplinger, 1989: 237-238). Na drugi strani so ameriški raziskovalci izpostavili potrebo po natančnejšemu definiranju koncepta "razmišljanja o". Dosedanja razumevanja tega izhodiščnega koncepta se namreč precej razlikujejo. Zato Edelman, Ito, Kepplinger (1989: 239) opozarjajo, da je

"potrebno doseči jasnejši koncept prednostnega tematiziranja - najsi pomeni zgolj zaznavanje ali sprejemanje značaja nekega problema ali le

pomembnost, ne pa dejanskega "razmišljanja o". Sicer se bodo raziskovalci še naprej srečevali z dvoumno definiranimi spoznanji o učinkih."

S težavo ustrezne operacionalizacije tega pojma smo se srečali tudi mi, ko smo iskali čimbolj natančno formulacijo vprašanja, s katerim naj bi merili individualno percepcijo pomembnosti tem. K dodatni zadregi so pripomogli ravno nekonsistentni predlogi v predhodnih analizah, na katere smo že opozorili. Če bi se odločili za enostavno formulacijo vprašanja "O čem razmišljate?", bi s tem predpostavili več kot zahteva izhodiščni model prednostnega tematiziranja.

Ne glede na težave, s katerimi smo se pri analizi funkcije prednostnega tematiziranja srečali - ločevanje med prednostno lestvico v tisku in na televiziji, predolg časovni zamik med posameznimi meritvami, drugačen pristop k analizi medijske vsebine in percepcije individualne pomembnosti tem - so naša spoznanja zelo blizu tistim, ki jih kažejo druge podobne raziskave. Model prednostnega tematiziranja z linearno, vzročno in neposredno zvezo med mediji in očitstvom ne zdrži brez upoštevanja dodatnih, morebiti celo ključnejših spremenljivk, tako na strani medijev kot na strani občinstva. Namen naše analize je bil predvsem ta, da poudarimo potrebo po iskanju in razvijanju novih načinov razumevanja prednostnega tematiziranja v medijih, ki še zdaleč ni tako enolično, kot ga izhodiščna teorija predpostavlja. Odpirajo se pomembna vprašanja, kateri mehanizmi v medijskem poročanju učinkoviteje pripomorejo k postavitvi takšne medijske klime, ki bi verjetneje odstirala zrcalno podobo pri občinstvu. Moč argumentov je zagotovo eden od upoštevanja vrednih načinov.

LITERATURA

- Boyd-Barrett, Oliver in Chris Newbold (1996): *Approaches to Media*. London: Arnold.
- Cohen, Bernard C. (1963): *The Press and Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Cook, Fay Lomax, Tom R. Tyler, Edward G. Goetz, Margaret T. Gordon, David Protes, Donna R. Leff, Harvey L. Molotch (1983): "Media and Agenda Setting: Effects on the Public, Interest Group Leaders, Policy Makers, and Policy", *Public Opinion Quarterly*, vol. 47: 16-35.
- Edelstein, Alex S., Youichi Ito, Hans M. Kepplinger (1989): *Communication and Culture: A comparative approach*. London: Longman.
- Erbring, Lutz, Edie N. Goldenberg, Arthur H. Miller (1980): "Front-Page News and Real-World Cues: A New Look at Agenda-Setting by the Media", *American Journal of Political Science*, vol. 24 (1): 16-49.
- Gandy, Oscar H. (1982): *Beyond Agenda Setting: Information Subsidies and Public Policy*. New Jersey: Ablex.
- Iyengar, Shanto, Mark D. Peters, Donald R. Kinder (1982): "Experimental Demonstrations of the "Not-So-Minimal" Consequences of Television News Programs", *The American Political Science Review*, vol.76 (4): 848-858.
- Lang, E. Gladys in Kurt Lang (1991): "Watergate: an Exploration of the Agenda-Building Process" v Protes in McCombs (ur). *Agenda Setting*, 277-290.
- Lippmann, Walter (1922): *Public Opinion*. New York: The Macmillan Company.

- McCombs, Maxwell E. in Donald L. Shaw (1972): "The Agenda-Setting Function of Mass Media", *Public Opinion Quarterly*, vol. XXXVI (2): 176-187.
- McCombs, Maxwell E. (1988): *Setting the Agenda: The Evolution of Agenda-Setting Research*. Paper. Sommatie X, Veldhoven: The Netherlands.
- McLeod, Jack M., Lee B. Becker, James E. Byrnes (1974): "Another Look at the Agenda-Setting Function of the Press", *Communication Research*, vol. 1 (2): 131-165.
- McQuail, Dennis in Sven Windhal (1993): *Communication Models for the Study of Mass Communication*. London: Longman.
- McQuail, Dennis (1994): *Mass Communication Theory: An Introduction*. London: Sage.
- Newbold, Chris (1996): "The Media Effects Tradition"; v Boyd-Barrett in Newbold (ur.) *Approaches to Media*. London: Arnold. Str. 118-123.
- Protest, L. David in Maxwell McCombs (1991): *Agenda Setting: Readings on Media, Public Opinion, and Policymaking*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Reese, Stephen D. (1991): "Setting the Media's Agenda: A Power Balance Perspective"; v J. A. Anderson (ur.) *Communication Yearbook 14*. London: Sage. Str. 309-340.
- Salwen, Michael B. (1988): "Effect of Accumulation of Coverage on Issue Salience in Agenda Setting", *Journalism Quarterly*, vol. 65: 100-106.
- Shaw, Eugene F. (1979): "Agenda-Setting and Mass Communication Theory", *Gazette*, vol. XXV (2): 96-106.
- Splichal, Slavko (1990): *Analiza besedil: Statistična obravnava jezikovnih podatkov v družboslovnih raziskavah*. Ljubljana: FDV.
- Splichal, Slavko (1997): *Javno mnenje. Teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: FDV.
- Splichal, Slavko, Marjan Svetličič, Zlatko Šabič, Milan Brglez in Tanja Oblak (1997): *Končno poročilo raziskave poročanja slovenskih medijev o približevanju Evropski uniji na osnovi računalniško obdelanega klipinga*. Ljubljana: FDV - CMO in CDK.
- Swanson, D. (1988): "Feeling the Elephant: Some observations on agenda-setting research" v J. A. Anderson (ur.) *Communication Yearbook 11*. London: Sage. Str. 603-619.
- Yagade, Aileen in David M. Dozier (1990): "The Media Agenda-Setting Effect of Concrete versus Abstract Issues", *Journalism Quarterly*, vol. 67 (1): 3-10.

RAZUMEVANJE NACIONALNE IN EVROPSKE
IDENTITETE - PRIMER ČEŠKE REPUBLIKE

Povzetek. *Proces povezovanja evropskih držav in nastajanja enotne evropske države ima veliko različnih možnosti. Kot osnova za oblikovanje federalne Evrope je bila izbrana Evropska unija, ki se iz ekonomske organizacije počasi spreminja v organizacijo z atributi državnosti. Videz evropske države je odvisen od tega, če bo Evropski uniji uspelo izpolniti osnovne predpostavke federalizacije - oblikovanje evropske identitete in spoštovanje nacionalnih ter regionalnih identitet. Proces nastajanja skupne evropske identitete bo dolgotrajen in njegov uspeh je odvisen od dolgoročne ekonomske in politične prosperitete Evropske unije oz. države. Ekonomski propad bi pomenil odpoved evropski identiteti in vrnitev evropskih državljanov k nacionalnim identitetam. Češka republika predstavlja primer majhne države, ki se zaveda nujnosti vstopa v Evropsko unijo, vendar se njene politične elite niso sposobne dogovoriti o političnih prioritetah. Proevropska politika zato na Češkem stagnira, zagovorniki evropske politike pa so omejeni zaradi velike koalicije "evroskeptikov". Večina češke javnosti kljub realni politiki vlade podpira vstop v Evropsko unijo.*

Ključne besede. *Evropa, Evropska unija, evropska identiteta, supranacionalnost, Republika Češka*

Uvod

Evropa in evropska civilizacija je bila vse do začetka 20. stoletja dominantna svetovna civilizacija, ki je predvsem na podlagi tehnološke razvitosti obvladovala svetovno politiko. Že sam izzid 1. svetovne vojne je pokazal, da se je center svetovne moči preselil čez Atlantski ocean v Združene države, ki so vojno zaključile kot jasen gospodarski zmagovalec. Na drugi strani je s spremembo političnega režima leta 1917 zaživela sovjetska Rusija, ki se je kasneje transformirala v Sovjetsko zvezo kot evrazijsko velesilo. Emancipacija svetovne "periferije" je bila karakterizirana tudi z ekonomskim in vojaškim podvigom Japonske oz. celotne Azije. Ravno nasprotno pa je bila Evropa razcepljena v veliko število majhnih samostojnih držav, ki so tekmovala med seboj (Coudenhove-Kalergi, 1993).

¹ Dr. Ladislav Cabada, asistent na oddelku za politologijo Fakultete za družbene vede Karlove Univerze v Pragi.

Novonastali družbeno-politični red v mednarodnih odnosih je bil potrjen tudi po drugi svetovni vojni. Nova oblika mednarodnega sistema je bila povezana predvsem s tekmovanjem med Združenimi državami in Sovjetsko zvezo, oz. med t. i. prvim in drugim svetom, ki sta se potegovala za pridobitev tretjega sveta (Dahrendorf, 1991). Evropa je v tem sistemu postala le - vojaško šibek in v prvem desetletju po vojni tudi gospodarsko odvisen - del prvega sveta. Prvi svet je bil pogosto zaznamovan kot "Zahod". Ta termin je imel poleg jasnega namiga na geografski položaj dva različna pomena. Prvi je opisoval vojaško zaveznitvo oblikovano proti Sovjetski zvezi in njenim satelitom. Med temi državami je bilo tudi nekaj takšnih, ki so se strinjale le z nekaterimi zahodnimi vrednotami. Drugi pomen besede Zahod je nasprotno označeval skupek osnovnih civilizacijskih vrednot kot so svoboda, morala, spoštovanje človekovih pravic itn. (Lewis, 1995: 37).

V bipolarnem svetu je Evropa hitro izgubila realno moč svetovne velesile in je bila vojaško popolnoma odvisna od Združenih držav. Lahko bi rekli, da je bila Evropa (na Jalti) "razdeljena" med Združene države in Sovjetsko zvezo in da se je termin Evropa izpraznil. To potrjuje tudi dejstvo, da so strokovnjaki po propadu sovjetskega bloka pričeli pogosto omenjati možnost nastanka "druge", "nove" Evrope (Dahrendorf, 1991; Lewis, 1995; Rupnik, 1992). Vsekakor pa so v svojih esejih računali na to, da se bo razdeljena Evropa čimprej spet združila v okviru Evropske unije, ki naj bi se iz ekonomske institucije hitro spremenila v enotno evropsko državo. Danes vidimo, da so bile te misli zelo optimistične in pogosto niso izhajale iz realnih predpostavk.

Torej, kadar se hočemo ukvarjati s problematiko Evrope in evropske identitete, moramo najprej pojasniti, kaj pod temi besedami razumemo.

Trdnjava Evropa

Evropska identiteta se je v zgodovini oblikovala na podlagi "drugačnosti" evropske civilizacije in njenih osnovnih vrednot. Vsi, ki niso spoštovali teh vrednot, so bili percipirani kot nerazviti, zaostali neugnanci in barbari, ki bi lahko ogrozili evropsko civilizacijo. Evropa je bila tako že od samega začetka determinirana na podlagi dihotomije "Mi" in "Oni". Seveda se je podoba Evrope, tako kot tudi podoba njenega sovražnika, v zgodovini menjavala, vendar pa se osnovne definicije evropske identitete niso preveč spreminjale. Kot temelje evropske identitete lahko označimo npr. grško demokratično tradicijo, rimsko pravo, parlamentarne ustanove, judovsko-krščansko etiko, humanizem in renesanso, reformacijo in protireformacijo itn. (Rizman, 1998: 22).

Evropska identiteta se je tako razvijala na podlagi političnega mita o monolitni globalni grožnji, ki jo predstavlja svet za mejami Evrope, v prvi vrsti muslimanstvo. V evropski krščanski trdnjavi ni bilo prostora za oblikovanje jasnih nacionalnih identitet, ker so le-te pomenile konkurenco krščanskemu univerzalizmu (Rizman, 1998: 21). Zanimivo je, da sovražnika - Evropa in muslimanski svet - nista drug o drugem govorila kot o Evropejcih (kristjanih) ali o muslimanih, ampak sta uporabljala nacionalno oznako. Tako so Evropejci svoje nasprotnike označevali kot Mavre,

Saracene, Turke ali Tatare; muslimanski svet pa je govoril o Grkih, Rimljanih, Frankih ali Slovanih. Paradoksalna sprememba se je zgodila šele po oblikovanju močnih evropskih nacionalnih držav - krščanski svet je na začetku 19. stoletja med muslimani označen kot *Urupa* (Lewis, 1995: 33-34).

Razumevanje Evrope kot trdnjave se je nadaljevalo tudi po I. svetovni vojni, ob redefiniciji zunanjega sovražnika. R. N. Coudenhove-Kalergi je svojo Pan-Evropo napisal predvsem v strahu pred sovjetsko Rusijo. Njegova Pan-Evropa je tako spet pojmovana kot obrambna zveza, ki naj bi rešila položaj Evrope v tekmi z zunanjim svetom, predvsem z ozemlji na svoji vzhodni meji.² Za zgoraj omenjenega avtorja obstajata samo dve možnosti zedinjene Evrope - federalizacija Evrope ali zmaga Rusije v vojni z Evropo; meje Evrope predstavljajo Atlantski ocean, Sredozemsko morje in meja Rusije oz. Sovjetske zveze.³

Coudenhove-Kalergi razmišlja tudi o možnostih oblikovanja evropske nacije. Temelj predstavlja kulturna tradicija, predvsem krščanstvo. Kot primer nacije, ki se je oblikovala na podlagi kulture, navaja Kitajce. Zavrača pa nacionalizem 19. stoletja in poziva vse Pan-Evropejce v Evropi, da bi prepričali nacionaliste v svojih državah o koristnosti in neizogibnosti federalizacije Evrope in trdi, da bo naslednja vojna med evropskimi nacijami Evropo pripeljala pod zunanjo nadvlado (Coudenhove-Kalergi, 1993). Coudenhove-Kalergi je torej zahteval postopno spremembo Evrope v federativno enoto, v kateri bi se državljani odpovedali svoji nacionalnosti in se na podlagi kulturne tradicije spremenili v Evropejce. Evropa bi tako delovala na enak način kot ameriški *melting pot*, v katerem bi se raztopile vse evropske nacije. Takšna kolektivna identiteta bi bila zgrajena predvsem na čustvih.

Predstava, da bo naslednja "evropska" vojna pomenila konec Evrope kot mednarodne velesile, se je po II. svetovni vojni deloma uresničila. Del Evrope je zasedla Sovjetska zveza, kar je pomenilo pomik meje ruskega pan-regiona globoko na zahod. Zahodni del Evrope je bil pod nadzorom Združenih držav spremenjen v trdnjavo, tokrat zaradi grožnje velikoruskega imperializma zavitega v komunistično ideologijo. Evropa je bila tako razdeljena med Zahod in Vzhod; zahodni del Evrope se je razglasil za edinega naslednika. Evropa je bila tako omejena le na geografski pojem.

Do spremembe je prišlo šele po razpadu sovjetskega bloka, ko se je ponovno odprla možnost za zedinjenje Evrope. Zahodni del kontinenta, ki je oblikoval precej razvito gospodarsko integracijo, je za države vzhodnega dela predstavljal primer, kateremu so se hotele čimprej približati. Strokovnjaki so že na začetku devetdesetih let opozarjali, da ekonomska integracija Zahodne Evrope ne predstavlja zadostne osnove, na kateri bi bilo možno zgraditi evropsko identiteto. Evropska unija, ki se je razglasila za edino realno možnost zedinjenja Evrope, je

² Coudenhove-Kalergi je svet razdelil na pet pan-regij, ki naj bi tekmovala za svetovno oblast - ameriško, evropsko, vzhodnoazijsko, rusko in britansko. Trdi, da se Evropa mora poenotiti, če hoče zdržati ruski in ameriški pritisk; Pan-Evropa naj bi našla ravnotežje med rusko organizacijo in ameriškim razumevanjem svobode.

³ Pripomnimo naj, da je takoj po razpadu sovjetskega bloka R. Dahrendorf napisal, da ima Evropski dom mejo tam, kje se pričinja Sovjetska zveza ali kakršenkoli njen naslednik (Dahrendorf, 1991: 34).

pričela razmišljati o poglobitvi integracije. Rezultat tega razmišljanja je viden v Amsterdamski pogodbi.

Aktivno vlogo pri integraciji bivših sovjetskih satelitov igrajo tudi Združene države; seveda ne govorijo o integraciji v Evropo, temveč v Zahod. Integracija, ki jo ponujajo Združene države, je predvsem vojaška; produkt njihove dejavnosti je tako vstop treh srednjeevropskih držav v Severoatlantski pakt kot tudi projekt Partnerstvo za mir oz. obljuba naslednjih krogov širitve Nato pakta. Zaradi premika zahodne meje proti vzhodu so ZDA v primerjavi z Evropsko unijo pridobile precejšnjo prednost. Odnosi med Natom in Rusijo kažejo, da je Zahod še vedno oblikovan kot trdnjava, trenutno zaradi obrambe pred nepreračunljivim, anarhištičnim vzhodom oz. jugom (Kučera, 1995: 7).

Razmerje med Združenimi državami in zahodno Evropo vsekakor ni več tako poglobljeno, kot je bilo v času hladne vojne. Zahodna Evropa išče pot k politični in vojaški neodvisnosti od Združenih držav: tradicionalno "protiameriško" Francijo trenutno podpira tudi zedinjena Nemčija, ki želi igrati aktivnejšo vlogo v mednarodnih odnosih. V zadnjem letu je zaživel projekt Evropske varnostne in obrambne identitete (ESDI)⁴; Evropska unija oblikuje svojo skupno zunanjo politiko in išče pot k politični integraciji. Na temeljih birokratske unije naj bi postopno zaživele Združene države Evrope, tako kot si jih je že v dvajsetih letih tega stoletja zamislil R. N. Coudenhove-Kalergi.⁵ Kakšne pa so predstave o podobi enotne Evrope?

Evropa

Čeprav je na začetku 90. let prišlo do razpada bipolarnega sveta, Evropa še vedno ni enotna. Zveni paradoksalno, toda Evropa je trenutno še bolj razdeljena kot pred desetletjem. Poleg Zahodne in Vzhodne Evrope se danes soočamo tudi s pojmom Srednje Evrope, pri nekaterih avtorjih celo s terminom Srednjevzhodne Evrope (Ágh, 1999: 53). Prav tako pa je moč govoriti o "evropeizaciji" Balkana, ki se po novem imenuje tudi Jugovzhodna Evropa. Takšna konfuzija termina Evropa kaže, da je definicija Evrope zapletena, če je sploh mogoča. Kako je lahko prišlo do takšnih težav?

Na začetku devetdesetih let so države bivšega sovjetskega bloka kot edino alternativo svojega demokratičnega razvoja videle v članstvu v Evropski uniji. Diskurz o "vrnitvi v Evropo" v politični ali občji javnosti omenjenih držav, je Evropo identificiral z Evropsko unijo. Evropska unija je namreč predstavljala ne samo simbol demokracije in svobode, ampak predvsem gospodarsko prosperiteto. V tem času ni nihče razmišljal o tem, da obstajajo tudi države, ki niso članice Evropske unije, vsekakor pa so percipirane kot demokratične in uspešne evropske države (Švica, Norveška). Bivši sovjetski sateliti naj bi ponovno pridobili evropsko identiteto z vstopom v Evropsko unijo. Nove demokracije so izhajale iz

⁴ *Naziv identiteta kaže, da gre ne samo za vojaško, ampak tudi čustveno emancipacijo Evrope.*

⁵ *Coudenhove-Kalergi je trdil, da naj bi zmaga Napoleona pri Leipzigu pomenila ustanek Združenih evropskih držav evropskih (Coudenhove-Kalergi, 1993: 27).*

predpostavke, da bi najbrž sodelovale v procesu evropske integracije, če ne bi bile iztrgane iz svojega ekonomskega, kulturnega in civilizacijskega konteksta (Klaus, 1999).

Zgornja predpostavka je po mojem mnenju napačna. Le na ekonomskih pogojih namreč ni mogoče graditi nobene nadnacionalno državo, v katero naj bi se Evropska unija - vključujoč nove države-članice - spremenila. Nekateri avtorji govorijo celo o tem, da si je majhna skupina evropskih držav prisvojila termin Evropa in svojo koncepcijo spremenila v "sveto kravo", ki jo ni mogoče kritizirati. Vsako nesoglasje s politiko Evropske unije tako pomeni identifikacijo kritika z nacionalistom oz. antifederalistom (Belien, 1995: 33). Takšen pogled na problematiko podpirajo primeri kot je naziv parlamenta držav Evropske unije *Evropski parlament*, čeprav omenjeni organ predstavlja samo manjšino evropskih držav in sploh ni reprezentativno evropsko telo.⁶

Tudi razvoj v vzhodnem delu Evrope je bil zelo zapleten. Medtem ko je zahodni del kontinenta poglobljal svojo integracijo, je bil vzhodni prizadet z valom dezintegracije in nacionalizma. Oba procesa sta vsekakor tesno povezana; države vzhodne Evrope so izgubile svojo identiteto in se nenadoma znašle v vakuumu, ki bi ga morala hitro zapolniti Evropska unija. Velikokrat se zdi, da bi stanje v nekaterih vzhodnoevropskih državah pomiril prav vstop v Evropsko unijo (Kučera, 1995: 6); govorimo o državah, ki so stabilizirale svojo notranjepolitično situacijo in odnose s sosedi. Na žalost pa nekatere države Evropske unije dolgo niso hotele videti razlik med post-komunističnimi državami.

Kot reakcija na "enoten" pogled na vzhodnoevropske države se je pojavil nastanek novih terminov, ki so še bolj zameglili pogled na Evropo. Države s stabilizirano demokracijo so se morale formalno ločiti od svojih nemirnih (vzhodnih) sosedov - tako je nastal termin Srednjevzhodna Evropa. Omenjeni termin razumemo kot umetno oznako za vzhodnoevropske države, ki - predvsem zaradi "ekonomskega egoizma" zahodnoevropskih držav - še niso postale članice Evropske unije. Države Srednjevzhodne Evrope so vključene v prvi val širitve, ki je bil pred kratkim relativiziran s strani Evropske unije.

Drugi termin, ki kaže na cepitev pojma Evrope, je Jugovzhodna Evropa. Termin, ki je bil oblikovan med "kosovsko krizo", je nadomestil geografski termin Balkan. Države te regije so bile prizadete z močnim valom etničnega sovraštva oz. nasilja, tako da se niso razvijale v smeri demokracije in ekonomske prosperitete z enako hitrostjo kot države Srednjevzhodne Evrope. Zahod je deklariral svojo pripravljenost pomagati pri stabilizaciji Jugovzhodne Evrope, hkrati pa moramo omeniti, da se regija spreminja v mednarodni protektorat, kar pomeni, da je njegova integracija v Evropsko unijo možna šele v dolgoročnem obdobju (Cabada in Ehl, 1999).

V primeru, da Evropska unija res prevzame odgovornost za Jugovzhodno Evropo in jo v prihodnosti tudi absorbira, to pomeni ponoven premik meje Evrope na vzhod. Geopolitiki so namreč Balkan tradicionalno označevali kot mejno področje med evropsko in evroazijsko panregijo, ki sta si ga hoteli obe pan-

⁶ Lahko bi naredili primerjavo z vojaško organizacijo imenovano Zahodnoevropska unija.

regiji privojevati (Hnizdo, 1995: 71), kar bi pomenilo selitev meje med panregijami v Turčijo ali še dlje na jugovzhod.

Federacija Evropa

Supranacionalna evropska država

Evropska unija se počasi transformira v (zahodno)evropsko državo. Transformacija zahteva tako bistvene spremembe, da si trenutno nihče ne upa trditi, ali bo uspešna oz. ne bo pomenila vrnitve Evropske unije na nižjo integracijsko raven ali celo razpada Evropske unije. V konfrontaciji z zgodovinskimi interesi in povezavami posameznih držav Evropske unije pomeni veliko nevarnost predvsem nespozornost v oblikovanju skupne zunanje, obrambne in varnostne politike. Naslednjo potencialno nevarnost pa predstavljajo nove države članice v smislu obremenitve procesa konsenzualnega sprejemanja odločitev (če bo le-ta seveda ohranjen). Pomembno je, da evropska supranacionalna država pridobi takšna pooblastila, s katerimi lahko jamči svoj lasten pravni red ne glede na meje in interese držav, ki bodo združene v njenem okviru; evropska država mora namreč postati država enotnega prava (Kučera, 1995: 6).

Menim, da je neizogibna graditev federalne Evrope na državljanskem principu. Za oblikovanje evropske nacionalnosti na račun posameznih nacij namreč manjkata dva ključna pogoja, ki bi zagotovila sprejetje evropske nacionalnosti. Prvi pogoj je dolgoročni obstoj nacionalne identifikacije, ki nasprotuje "umetnemu" oblikovanju evropske nacionalnosti. Drugi pogoj pa je ločevanje evropske nacionalnosti od drugih nacionalnosti. Za izpolnitev slednjega manjka predvsem skupni jezik, ki bi ga uporabljale ne samo elite, temveč vsi državljani evropske države (Rizman, 1998: 23-24).

Federalna Evropa seveda ne sme zanemarjati obstoja nacionalnih držav pod svojim okriljem. Poleg oblikovanja supranacionalnih institucij mora uveljaviti zelo pomemben pogoj federalizacije - oblikovanje poddržavnih enot, regij. Prvi korak v tej smeri je bil storjen z oblikovanjem Odbora regij, ki sicer nima statusa organa Evropske unije, vendar bi v prihodnosti lahko postal sestavni del institucionalne oblike Unije (Doležil, 1999: 69). Nevarnost regionalizacije temelji na dejstvu, da bi nekatere regije evropske države lahko začele težiti k oblikovanju lastne države (Baskija, Katalonija itn.). Federalni princip evropske države bi takšno emancipacijo omogočal, vendar bi bila reakcija nacionalnih držav najbrž negativna.

Nekateri strokovnjaki trdijo, da bo oblikovanje supranacionalne evropske države preprečil obstoj transnacionalnih regij znotraj panevropske regije. Tako oblikovana Evropa naj ne bi bila usmerjena k celotni politični integraciji, marveč k delitvi na transnacionalne dele; pri tem lahko transnacionalni del predstavlja tudi nacionalna država (Italija). Kot primer transnacionalnih regij se omenjajo britanski otoki, Skandinavija, Iberski polotok, Srednja Evropa, Balkan itn. Evropska država bi verjetno lahko obstajala tudi brez nekaterih obrobni transnacionalnih regij (Balkan, Velika Britanija), odsotnost večine ostalih transnacionalnih regij pa bi verjetno pomenila konec ideje enotne Evrope. Na podlagi tega lahko rečemo,

da se zdi zelo koristna čimprejšnja integracija držav Srednje Evrope v Evropsko unijo (Hnízdo, 1995: 81-85).

Oblikovanje enotne evropske države tudi ne sme pomeniti pritisk velikih nacij na majhne (do takšnega pritiska bi lahko prihajalo prav znotraj transnacionalnih regij). V pogojih različne intenzivnosti ekonomskega, političnega in kulturnega vpliva določenih nacij, bi bilo namreč zelo nevarno zavreči osnovne attribute nacionalnih držav, ker bi to verjetno povzročilo postopno absorpcijo majhnih nacij s strani velikih. Takšno - seveda zelo dolgoročno - dejstvo bi pomenilo ravno nasprotno obliko nastanka enotne nacionalnosti kot v primeru ameriškega *melting pota* (Jurečka, 1999: 138).

Največja nevarnost za federalno Evropo kajpada izhaja že iz njene federalnosti. Zgodovinska izkušnja namreč kaže, da so večnacionalne federacije - Evropska unija je v tem trenutku konstituirana bolj kot konfederacija - stabilne do določene mere. Do politične krize prihaja večinoma na podlagi ekonomskih težav, za katere določene konstitutivne enote nalagajo krivdo drugim. Umetna evropska nacionalnost bi bila v takšnem primeru verjetno precej hitro pozabljena in nadomeščena z (državnim) nacionalizmom. Skratka, za evropsko državo je nujna dolgoročna ekonomska uspešnost, ki bi omogočila tudi oblikovanje evropske nacionalnosti.

Evropske identitete

Da ne bi ostali le pri umetnem terminu, mora biti oblikovanje evropske nacionalnosti podprto s čustveno pripadnostjo prebivalcev evropske države. Za oblikovanje evropske identitete namreč veljajo isti pogoji kot za oblikovanje nacionalnih identitet.

Kot glavni pogoj lahko navedemo kolektivno zavest, ki je povezana s čustvenim doživljanjem skupne zgodovine, kulture, umetnosti, tudi s skupnim trpljenjem ali grehom. Razvoj omenjenih atributov nacionalne samoidentifikacije v enotni Evropi lahko pričakujemo šele čez relativno dolgo časovno obdobje.

Drugi pogoj je zelo tesno povezan s prvim. Oblikovanje evropske nacionalnosti zahteva t. i. kolektivno iztisnenje. To pomeni brisanje vseh spominov in zgodovinskih izkušenj, ki bi lahko ponovno prinesle prepire ali celo razcepitev evropske nacije; tudi slednji pogoj zahteva precej časa, v katerem evropski državljani "pozabijo" bivše - praktično državljanske - vojne in druge konflikte. V tem smislu lahko govorimo tudi o pripravljenosti odpuščati (Mertes, 1995: 27).

Najbolj pomeben pogoj pa je "neizpodbitna" želja evropskih državljanov deliti si skupno prihodnost v smislu Renanove izjave, da je življenje naroda vsakodnevni plebiscit. Že prej smo omenili, da je zgornja želja tesno povezana z ekonomskim uspehom evropske države. Če bi se koncept, ki ga oblikuje birokracija v Bruslju, pokazal kot nefunkcionalen, bi to dejstvo pretreslo tudi zaupanje evropskih državljanov v takšno državo (Belien, 1995: 32). Evropske države so že sprejele idejo Evropske unije kot edino realno, neuspeh Unije pa bi verjetno pomenil njen razpad na transnacionalne regije ali celo nacionalne države.

Pod vplivom ideje evropske države kot razširjene Evropske unije, se bo torej oblikovala skupna evropska (supra)nacionalnost in identiteta, ki vsekakor ni kvalitativno popolnoma primerljiva z nacionalnimi identitetami. Avtorji v tem smislu

govorijo o več evropskih identitetah, ki se bodo postopno uveljavljale. Evropske identitete se bodo oblikovale kot kombinacija institucionalne in politične identitete, ki jo predstavlja koncept Evropske unije, ter različnih kulturnih, etničnih in nacionalnih identitet (Žagar, 1998: 31). Razumljivo je, da je trenutno nemogoče natančno ugotoviti, katera od identitet bo v takšni kombinaciji močnejša in katera šibkejša. Ponovno tu veliko vlogo igra uspeh ali propad Evropske unije na dolgi rok.

Zelo pomemben termin pri oblikovanju evropske identitete je tudi lojalnost z drugimi državljani na podlagi nekaterih idejnih in tradicionalnih stališč. Kot primer takšne lojalnosti lahko navedemo skupen odpor politikov ter javnosti evropskih držav do avstrijske Svobodnjaške stranke Jörga Haiderja. Zavrnitev Haiderjeve retorike, ki je pogosto (neo)nacistična, briše meje med evropskimi narodi in kaže na skupen idejni zaklad, na katerem je možno graditi evropsko identiteto. Vsaka lojalnost pa vsekakor izhaja iz zelo subtilnih predpostavk. Evropski državljani mora npr. biti pripravljen komunicirati s predstavniki drugih evropskih nacionalnosti, zaradi česar bo primoran znati ne samo jezike večjih evropskih nacij, ampak se bo učil tudi jezike majhnih nacij.

Evropske identitete kot predpogoj nastanka evropske nacionalnosti se bodo oblikovale postopno. Strokovnjaki predpostavljajo, da se bo najprej uveljavila državljanska in institucionalna evropska identiteta, do določene mere pa tudi kulturna identiteta. Hkrati s tem, se bodo ohranile tudi tradicionalne etnične - nacionalne identitete (Žagar, 1999: 27-28). Glavni pogoj za ohranitev nacionalnih identitet je prav jezik posamezne nacije, medtem ko bi bila lahko zgodovina nacije - dolgoročno gledano - izrinjena s strani skupne evropske zgodovine. Oblikovanje enotnega evropskega jezika moramo razumeti kot nerealno; kakršnakoli težnja po omejitvi uporabe majhnih jezikov na institucionalni in drugih ravneh bi zagotovo pomenila odpor majhnih nacij.

Evropska identiteta bi se lahko oblikovala podobno kot npr., zgodovinsko gledano, identiteta švicarske nacije. Švica, čeprav v tem trenutku ne participira v evropskih integracijskih procesih, predstavlja primer posebne oblike supranacionalne identitete, ki ni povezana s skupnim jezikom, ampak s skupno zgodovino in kulturnimi vrednotami - torej z atributi, ki jih poudarjamo, kadar teoretiziramo o evropski identiteti. Švicarski poudarek na regionalno in (kon)federalno politiko v tem smislu lahko istovetimo z deklariranimi težnjami Evropske unije.

Republika Češka

Češka republika je tipičen primer majhne države, ki deklarira nujnost integracije v Evropsko unijo, obenem pa se med njenimi državljani in političnimi elitami pojavlja precej močan strah pred izgubo nacionalne identitete v enotni Evropi. Definicija njene nacionalne identitete pa ni popolnoma jasna, predvsem zaradi razcepitve Češkoslovaške federacije ob koncu leta 1992. Javnost in politične elite so se namreč do leta 1992 popolnoma istovetile s "češkoslovaško" identiteto; v nasprotju s slovaškim, češki del federacije ni nikoli razmišljal o možnosti razcepitve

skupne države. Obstoj samostojne Češke republike tako ni prinesel bistvene spremembe v pogledu na državo - prebivalci Češke republike razumejo Češko kot neposrednega naslednika bivše federacije. Simbolično takšno stanje lahko opišemo na primerih državne zastave, himne, državnih praznikov.⁷ K takšnemu občutku je verjetno prispevala tudi selitev slovaških kulturnih elit na Češko v času vladavine slovaškega premiera Vladimíra Mečiarja; slovaški jezik je prav zahvaljujoč tej eliti še vedno zaznavan kot neke vrste "domači" jezik.

Razcepitev Češkoslovaške bi lahko bila razumljena kot nasprotje integracijskih procesov v (Zahodni) Evropi. Nesporazum med češko in slovaško politično elito, ki je državo pripeljal do razcepitve, vsekakor ne more biti dojemán kot mednacionalno sovraštvo. Nacionalni izbruhi so bili v času cepitve prej izjema kot pravilo, proces razdružitve pa zelo miren, kar je nenavadno tudi za sicer stabilne zahodne države. Želja slovaškega naroda po oblikovanju samostojne države in njegovi preobrazbi v nacijo je bila popolnoma legitimna, bila pa je tudi pomembna za prihodnjo evropsko integracijo (Paukovič, 1997: 88). Češkoslovaška "kriza" je namreč pokazala, da princip konsenzualnega odločanja ne funkcionira univerzalno. V federaciji z dvema članoma je namreč zelo težko doseči konsenz in kar je paradoksalno, veliko težje kot v večnacionalnih federacijah⁸. Glede na oblikovanje enotne evropske identitete lahko trdimo, da bi bil proces identifikacije posameznika z regionalno, narodno, nacionalno ter supranacionalno evropsko identiteto verjetno preveč zapleten, če ne bi prišlo do emancipacije narodov kot je slovaški, slovenski in ostalih. Veriga - regionalna, nacionalna in evropska identiteta - se zdi v tem primeru optimalna. Trditev pomeni, da bo vstop federacij v enotno Evropo oteževal oblikovanje evropske identitete.

Češko nacionalno identiteto so torej leta 1992 "oblikovale" politične elite v strahu, da bi nesporazum s slovaškimi politikami lahko pomenil zastoj transformacije in demokratizacije države. Prvi, ki je pričel govoriti o možnosti samostojne Češke republike, je bil veliki kritik slovaških zaviranj v federalnem parlamentu, predsednik Državlanske demokratske zveze (ODA) Jan Kalvoda; glavno vlogo v procesu cepitve pa sta odigrala zmagovalca volitev, ki so v vsakem delu federacije potekale ločeno - Václav Klaus in Vladimír Mečiar. Klausova Državljanska demokratska stranka (ODS) je kasneje obvladovala politično prizorišče na Češkem, ukvarjala pa se je predvsem z ekonomskimi aspekti transformacije.

Položaj političnih strank na Češkem je tako močan, da se moramo vedno, ko govorimo o kakršnemkoli političnem problemu, ukvarjati predvsem s stališči političnih strank. Tradicionalna strankarska država, ki se je razvila med vojnama, je bila po letu 1989 videna kot vzor in potem celo "izboljšana". Politične stranke vsekakor živijo v socialni izolaciji in niso sposobne formulirati političnih programov, njihove aktivnosti pa se pogosto končajo v osebnih prepirih med politikami (Kunc, 1999: 163-164). Zaradi pasivne javnosti in nerazvite civilne družbe, so politične stranke na Češkem vsekakor glavni politični in družbeni dejavnik.

⁷ Kot Dan državnosti Čehi še vedno proslavljajo 28. oktober, torej dan nastanka Češkoslovaške republike v letu 1918. Dan nastanka Češke republike (1. januar 1999) nasprotno nima za Čeha skoraj nobene-ga čustvenega pomena.

⁸ Samo ob robu omenimo primer Belgije, ki bi lahko prišla do podobnih težav.

Retorično so se vse pomembne politične stranke (z izjemo komunistov) vedno strinjale z nujnostjo hitrega vstopa Republike Češke v zvezo Nato in Evropsko unijo. Njihova dejanska politika pa vsekakor ni bila preveč konsistentna in zadnja leta kažejo, da predvsem ODS in Klaus osebno ne vidita vstopa v Evropsko unijo kot svojo politično prioriteto. Klaus, ki je zaznamovan kot "evroskeptik", trdi, da obstaja velika razlika med vrnitvijo v Evropo in vstopom v Evropsko unijo. Istovetenje obeh procesov razume kot veliko poenostavljanje. Vrnitev Češke republike v Evropo je pomenila le vrnitev v civilizacijski in kulturni kontekst, v katerem so Čehi živeli dolga stoletja. Med komunizmom je bilo "članstvo" Čehov v Evropi začasno prekinjeno, vendar pa je s koncem komunističnega režima in hitro transformacijo, vrnitev Čehov v Evropo že skoraj realizirana. Ravno nasprotno, Klaus vidi Evropsko unijo kot skupek zelo konkretnih političnih in ekonomskih sporazumov, ki zrcalijo realne interese in odnose v evropskem prostoru (Klaus, 1999).

Evropska unija za Klauza torej pomeni ekonomsko unijo in niti ne razmišlja o evropski identiteti. Vendar pa tudi druge politične stranke niso sposobne razmišljati in definirati niti pozicije Češke republike v "novi" Evropi niti češke nacionalne identitete in nacionalnih interesov. Nekatere stranke imajo v svojem nazivu namreč še vedno besedo *češkoslovaška* (krščanski demokrati, republikanci). V sedmih letih samostojne Češke republike politična elita ni bila sposobna definirati nacionalnih interesov, zato je predstava, kaj sploh češka nacionalna identiteta je, zelo zamegljena (Nováček, 1998). Definicija nacionalne identitete je tako prepuščena ekstremističnim političnim strankam, predvsem komunistom in republikancem.

Komunistična stranka Češke in Moravske je edina češka stranka, ki se v celoti ne strinja s spremembami po letu 1989. Komunisti zavračajo članstvo Češke republike v zvezi Nato, dolgo so nastopali tudi proti možnosti vstopa Češke republike v Evropsko unijo. V zadnjih mesecih izražajo rahlo podporo tej možnosti, vendar istočasno zahtevajo ukinitve Maastrichtske in Amsterdamske pogodbe. Komunistična stranka definira češko nacionalno identiteto na dveh temeljih - ekonomskem in političnem. Obe definiciji pa sta vsekakor postavljeni negativno: v ekonomski dimenziji nastopajo komunisti proti vstopu tujega kapitala v češko ekonomiko in trdijo, da razprodaja nacionalne industrije pomeni kolonizacijo s strani Zahoda, predvsem Združenih držav in Nemčije. V politični dimenziji pa nastopajo predvsem proti Nemčiji. Pri tem pa zlorablajo zgodovinski spomin starejših generacij in nerazrešeno vprašanje sudetskih Nemcev.

Druga ekstremistična stranka - Republikanci⁹ - je svoj (začasni) politični uspeh zgradila predvsem na "zaščiti" nacionalnih interesov. Ekstremno desničarska stranka¹⁰ zahteva nevtralnost in nacionalno izolacijo Češke, kot glavnega sovražnika pa vidi Nemčijo. Republikanci podobno kot komunisti trdijo, da vstop nemškega kapitala v češko gospodarstvo pomeni nadaljevanje vojne z ekonomskimi sredstvi, trenutno stanje Češke republike pa označujejo kot ekonomski protektorat. Češko nacionalno identiteto gradijo na rasni ideji - iz češke nacije so tako izključeni imigranti, Židje in Romi.

⁹ Združenje za republiko - Republikanska stranka Češkoslovaške (SPR-RSČ)

¹⁰ Nekateri strokovnjaki govorijo v zvezi z republikanci o ekstremizmu sredine (Novák, 1996)

Obe ekstremni stranki jasno nastopata proti kakršnikoli obliki evropske identitete, v kateri naj bi se raztopila češka nacionalnost. Medtem ko so republikanci na zadnjih parlamentarnih volitvah junija 1998 leta dobesedno propadli, pa so se komunisti, zaradi slabega političnega stanja Češke republike, okrepili - po zadnjih raziskavah javnega mnenja imajo podporo več kot 20 odstotkov prebivalcev.

Za demokratske stranke je bilo vprašanje definicije nacionalne in evropske identitete nepomembno vse do leta 1998. Desnica je kot glavni cilj svoje politike oglaševala - čeprav je ostalo samo pri besedah - vstop Češke v zvezo Nato in Evropsko unijo, socialdemokratska opozicija pa je iskala podporo pri zahodnih socialdemokratskih in socialističnih strankah. Vendar pa pri socialdemokrati o jasni evropski orientaciji ne moremo govoriti. Stanje na Češkem je bilo (in je) takšno, da vse politične stranke ponujajo vstop v Evropsko unijo kot edino alternativo, hkrati pa njihove konkretne politične odločitve niso neposreden odraz njihove retorike.

Do spremembe je deloma prišlo šele po izrednih parlamentarnih volitvah, ko je bil sklenjen "opozicijski sporazum" med državljanskimi in socialnimi demokrati in oblikovana neke vrste velika koalicija (Cabada, 1999; Klíma, 1999). Omenjena kvazi-koalicija pomeni namreč zamrznitev političnih in ekonomskih sprememb in resno grožnjo hitremu vstopu Češke v Evropsko unijo. Formalno manjšinska vlada socialnih demokratov ni sposobna uveljaviti pomembnih zakonov v parlamentu, kjer je večino mandatorov zasedla desničarska opozicija. Med češkimi političnimi strankami namreč ni sporazuma glede hitrega vstopa države v Evropsko unijo, na podlagi katerega bi lahko uresničili spremembe, ki jih Unija zahteva.

V stanju politične stagnacije se je pričel oblikovati tretji pol češke politike - poleg državljanskih in socialnih demokratov - ki omenja vstop v Evropsko unijo kot svojo politično prioriteto. Gre za tako imenovano tetrakoalicijo, v katero so se povezale štiri stranke - Unija svobode (US), Krščansko demokratska unija-Českoslovaška ljudska stranka (KDU-ČSL), Državljska demokratska zveza (ODA) in neparlamentarna Demokratska unija (DEU)¹¹. Majhne stranke, ki so imele občutek ogroženosti zaradi kvazi-koalicije obeh velikih strank, so se organizacijsko povezale, čeprav še niso sklenile nikakršne koalicijske pogodbe, kot npr. na Slovaškem. Na Češkem je tako končno oblikovan liberalni in proevropski politični blok, vendar še nima dovolj realne politične moči.

Najmočnejši politični pol (glede na izid parlamentarnih volitev) predstavlja socialdemokratska stranka. Program stranke, ki je bil sprejet na kongresu marca 1997, govori o prizadevanju za hiter vstop Češke v Evropsko unijo. Pogajanja z Unijo naj bi bila izpeljana na podlagi čeških nacionalnih interesov, čeprav v programu niso več omenjeni. V programu socialdemokrati poudarjajo samo to, da vstop v Unijo v nobenem primeru ne sme pomeniti revizije rezultatov druge svetovne vojne in Potsdamske pogodbe. Socialdemokrati so pripravljene vstopiti le v "socialistično" Evropsko unijo.

Drugi (realno verjetno najmočnejši) politični pol predstavlja državljanski demokrati (ODS). Po odcepitvi liberalnega krila - Unije svobode - se stranka počasi spreminja v sentimentalno konzervativno stranko, združeno okoli predsednika

¹¹ O oblikovanju in razvoju tetrakoalicije glej Cabada, 1999.

Klausu. Stranka se v zadnjem letu poskuša preoblikovati v stranko, ki ščiti češke nacionalne interese. Predstavniki stranke sicer trdijo, da Evropska unija dolgoročno nima alternative, vendar mora biti zgrajena na osnovi nacionalnih držav, nikakor pa ne na osnovi federalizacije ali unitarizacije. To pomeni, da ODS nasprotuje oblikovanju enotne evropske identitete. Za stranko moderna nacionalna država in nacionalni interes nista relikta etničnega nacionalizma, temveč legitimni politični kategoriji v pomenu politično odprte nacije; ne obstaja nobena boljša institucija za upravljanje javnih zadev kot je nacionalna država (Zahradil, 1999). Politiki ODS ne vidijo nobene evropske identitete, dopuščajo pa, da se bo v prihodnosti takšna identiteta morda tudi oblikovala.

ODS verjetno poskuša s pomočjo nacionalistične retorike pridobiti del bivših volivcev republikanske stranke; med pogosto uporabljenimi besedami so nacionalna država, patriotizem, psevdo-Evropa itn. Za predsednika Klausu je Evropska unija predvsem rezultat lobiranja evropskih birokratov. ODS se počasi transformira v desno politično stranko, ki se je znašla na robu ekstremizma in se tako bliža nekaterim zahodnoevropskim političnim strankam. Te politične stranke - npr. Haiderjeva Svobodnjaška stranka v Avstriji ali uspešna evroskeptična stranka Ch. Pasque - zavračajo idejo ravnotežja med nacionalno in evropsko identiteto in poudarjajo specifičen vpliv etnične identitete (Rizman, 1998).

Tretji - proevropski - pol češke politike predstavlja tetrakoalicija, ki opozarja na kritično stanje v odnosih med Češko republiko in Evropsko unijo. Septembra 1999 so politiki tetrakoalicije naznanili spremembo naziva v Unijo za Evropo. Ta poveza, ki bi pomenila oblikovanje resne koalicije, na koncu ni bila uresničena. Politiki tetrakoalicije - zlasti Unije svobode - trdijo, da je obdobje nacionalnih držav v Evropi zaključeno ter da mora Češka republika aktivno sodelovati pri oblikovanju enotne Evrope in evropske identitete. Na ta način tetrakoalicija pridobiva podporo izobraženih slojev češke družbe in ima po raziskavah javnega mnenja trenutno najvišjo podporo med volivci.

Češka politična arena se postopoma deli na dva pola. Na eni strani imamo ODS (predvsem njeno fundamentalno krilo oblikovano okoli V. Klausu) in socialdemokratsko stranko (predvsem levo krilo združeno okoli predsednika vlade in stranke Miloša Zemana). Ta pol, ki je trenutno - predvsem na institucionalni ravni - močnejši, relativizira vlogo Evropske unije in pričenja uporabljati nacionalno retoriko. Drugi pol predstavlja liberalna struja češke politike - tetrakoalicija, verjetno tudi liberalno krilo v ODS in notranja opozicija v socialdemokratski stranki. Noben od omenjenih polov še ni jasno formuliral, kaj je nacionalna ali evropska identiteta.

Podporo vstopu v Evropsko unijo in oblikovanju skupne evropske identitete izražajo tudi nekatere organizacije civilne družbe. Ena od teh organizacij je iniciativa Impuls 99, ki kritizira politično stagnacijo v Češki republici. Veliko vlogo v intelektualnih krogih igra še češka veja Panevropske unije in časopis Srednja Evropa, ki je že med komunizmom (v obliki samizdata) populariziral ideje enotne Evrope in evropske identitete.

Raziskave kažejo, da vstop v Evropsko unijo konstantno podpira večina češke družbe - okoli 60 odstotkov (Večerník, 1998: 319). Glede razumevanja češke nacio-

nalne identitete je javnost liberalna - Čeh se identificira z jezikom in predvsem občutkom pripadnosti češki naciji. Manj pomembno je državljanstvo oz. dolgotrajno prebivanje na češkem ozemlju, zanemarljiv pa je odnos med češtvom in rojstvom v Češki republiki oz. krščanstvom. Prav poseben pa je odnos češke družbe do Slovaške, ki je obravnavana kot kulturno najbližja država in pomemben ekonomski ter politični partner. Podoben je tudi odnos do Nemčije, vendar jo polovica prebivalstva vidi kot nevarnost (Večerník, 1998: 330). Zanimivo je pogosto istovetenje Nemčije z Evropsko unijo.

Zaključek

Češka družba razume Evropsko unijo predvsem kot ekonomski raj, ki bo rešil vse ekonomske težave. Zaupanje v ekonomsko moč Evropske unije je tako izrazito, da se podpora za vstop Republike Češke v Unijo ni zmanjšala, čeprav niso bile izpolnjene želje po hitri vključitvi. Češka družba je vsekakor tako pasivna, da ni sposobna prisiliti politične elite k proevropski politiki. Oblikovanje institucij civilne družbe, ki bi lahko nadomeščale nesposobne politične elite, pa se odvija prepočasi.

Češka republika kot majhna država in Čehi kot majhna nacija pogosto izražajo strah pred vstopom v Evropsko unijo, ki naj bi bila oblikovana kot evropska federacija. Ta strah se kaže predvsem v odnosu nekaterih političnih strank in približno polovice državljanov do Nemčije. Zgodovinski spomin češke nacionalne identitete je v tem primeru veliko močnejši kot umetna identifikacija z evropsko identiteto. Za oblikovanje občutka evropske identitete bo potrebno (ne samo) v češki družbi še veliko časa, predvsem pa nastop generacij s pozitivno evropsko izkušnjo.

LITERATURA

- Ágh, Atilla (1999): Early and Mature Consolidation in East Central Europe: The Case of Europeanization in Hungary, V V. Dvořáková (ur.), Success or Failure? Ten Years After. 5. regionalna konferenca Srednjeevropskega politološkega društva, Bratislava, januar, 39-55. Praha: Češko politološko društvo in Slovaško politološko društvo.
- Belien, Paul (1995): Posvátné krávy Evropské unie. Střední Evropa, 49, 29-41.
- Cabada, Ladislav (1999): Rozvoj strankarskega sistema na Češkem. Teorija in praksa, 2, 290-303.
- Cabada, Ladislav in Ehl, Martin (1999): The Kosovo Crises and the Perspectives of Balkans. Perspectives, Praha, 13.
- Coudenhove-Kalergi, Richard N. (1993): Pan-Evropa. Praha: Panevropa.
- Dahrendorf, Ralf (1991): Úvahy o revoluci v Evropě. Praha: EKK.
- Doležil, Tomáš (1999): Vybrané aspekty evropské politické integrace. Politologický časopis, 1, 61-71).
- Hnízdo, Bořek (1995): Mezinárodní perspektivy politických regionů. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Jurečka, Václav (1999): Český rozměr v evropském prostoru: neurgalická místa malých zemí, V M. Potůček (ur.), Česká společnost na konci tisíciletí II., 135-142. Praha: Karolinum.

- Klaus, Václav (1999): Přemýšlejme, mluvmc, pišme vážne o evropské integraci. Mladá fronta in Frankfurter Allgemeine Zeitung, 9. novembra, 13.
- Klíma, Michal (1999): A Hidden Silent Grand Coalition, V V. Dvořáková (ur.), Success or Failure? Ten Years After. 5. regionalna konferencija Srednjeevropskega politološkega društva, Bratislava, januar, 135-144. Praga: Česko politološko društvo in Slovaško politološko društvo.
- Kučera, Rudolf (1995): Budoucnost Evropské unie. Střední Evropa, 47, 4-9.
- Kunc, Jiří (1999): Parties as the Lonely Protagonists of the Czech Political Transition, V V. Dvořáková (ur.), Success or Failure? Ten Years After. 5. regionalna konferencija Srednjeevropskega politološkega društva, Bratislava, januar, 154-164. Praga: Česko politološko društvo in Slovaško politološko društvo.
- Lewis, Bernard (1995): Eurocentrismus znovu aktuální. Střední Evropa, 47, 30-38.
- Mertes, Michael (1995): Patriotismus versus nacionalismus. Střední Evropa, 47, 21-29.
- Nováček, Petr (1998): Odkaz není modla, ale výzva budoucnosti. Týden, 44.
- Novák, Miroslav (1996): Volby do Poslanecké sněmovny, vládní nestabilita a perspektivy demokracie v České republice. Sociologický časopis, 32, 407-422.
- Paukovič, Vladimír (1997): Etnická identita a jej rola v politickom živote slovenskej spoločnosti, V Politický stav Slovenskej republiky (Stav - kontexty - perspektiva). Prešov: Katedra socialno-političnch znanosti Univerze v Prešovu.
- Rizman, Rudi (1998): Ali sta nacionalna identiteta in suverenost v zatonu?, V D. Zajc (ur.), Evropeizacija slovenske politike, Slovenski politološki dnevi Portorož, 5.-6. junij, 17-25. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- Rupnik, Jacques (1992): Jiná Evropa. Praga: Prostor.
- Večerník, Jiří (ur.) (1998): Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998. Praga: Academia.
- Zahradil, Jan (1999): Střízlivý pohled na rozšíření. Hospodářské noviny, 10. 6. 1999.
- Žagar, Mitja (1998): Evropski integracijski procesi, supranacionalnost in nacionalne identitete v Evropi, V D. Zajc (ur.), Evropeizacija slovenske politike, Slovenski politološki dnevi Portorož, 5.-6. junij, 27-33. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.

JAVNO MNENJE IN STALIŠČA PARLAMENTARNIH STRANK DO ČLANSTVA V EU V REPUBLIKI ČEŠKI

Povzetek. Članek obravnava razvoj stališč na Češkem do članstva v EU. Po "žametni revoluciji" je članstvo v EU postalo eden od simbolov demokracije in nove politične usmeritve. Glede na razvoj notranje politike ter diferenciacije družbenih in interesnih skupin je mogoče stališča čeških državljanov v zvezi s tem razmejiti na tri obdobja. Prvo obdobje je trajalo do ločitve Češkoslovaške, drugo opredeljuje na eni strani nastanek Republike Češke, na drugi pa parlamentarne volitve leta 1996. Tretje, zdajšnje obdobje pa je mogoče zadovoljivo opredeliti z izstopajočimi gospodarskimi problemi, menjavanjem političnih oblek in dojetjem učinka, ki bi ga povzročil vstop v EU. Bolj ko je vprašanje konkretno (in bolj ko je pomembno za interese posameznih slojev ali skupin državljanov), večji so dvomi. Če pa se državljanji morajo izraziti za ali proti članstvu v EU, se vseeno vselej odločijo v prid Evrope.

Gljučne besede: članstvo v EU, javno mnenje, vrednostna usmerjenost, strankarska politika

Odnos javnega mnenja do vstopa v EU

Oblikovanje javnega mnenja

Privlačnost EU (ES) je bila po novembru leta 1989 za češko družbo bolj čustvenega značaja kot realistična. Evropska skupnost je simbolizirala uspeh in vrnitev v Evropo, pomenila je negacijo dotlej prevladujočega političnega sistema, življenjskih razmer in usmerjenosti na tuje.

V prvih mesecih po prevratu so bile na češkoslovaškem političnem prizorišču poleg "vrnitve v Evropo" priljubljene tudi ideje "svobodnih volitev", "pluralistične demokracije" in lastne "demokratske tradicije". Ta gesla niso pomenila niti izrecno oblikovanega cilja niti programa. Časopisni članki, ki so se ukvarjali z mednarodnimi odnosi med Češkoslovaško in drugimi državami, so še dodatno dokazovali poenostavljene predstave tega časa. Tisk je svoje bralce prepričeval, da je Evropa enotna družina in da so "naša okna odprta v svet." Analiza volilnih kampanj, ki so jih za televizijsko občinstvo pripravile posamezne politične stranke, je prav tako

¹ dr. Lubomír Brokl je predstojnik Inštituta za sociologijo pri Češki akademiji znanosti; dr. Zdenka Mansfeldová je raziskovalka na Inštitutu za sociologijo pri Češki akademiji znanosti. Ta članek temelji na nekaterih rezultatih projekta, ki ga je financirala Podporna raziskovalna shema OSI/HESP: 101/1996.

pokazala, da so kandidati, svoje cilje predstavljali v odnosu do dogodkov v Evropi in svetu. Nekateri od ciljev, ki so jih obljubljali, naj bi po razrešitvi socialnih problemov in zagotovitvi ekonomske rasti kazali pot v Evropo in svobodni svet (Hudeček in Mansfeldová, 1991). S takšno opredelitvijo Evrope je bila mišljena Evropska skupnost. Usmerjenost v zahodno Evropo in Evropsko skupnost je postala očitna tudi med protielito disidentov, ki je po prevratu postala elita moči in je takšno politično orientacijo uvajala. Ta prva razvojna stopnja je temeljila na evforiji in idealnih predstavah.

Posameznih stopenj v razvoju češkega javnega mnenja ni težko opredeliti, ker se ujemajo z razvojem stališč in vloge javnega mnenja, zlasti na področju notranje politike. Prva stopnja v tem razvoju zajema obdobje od 1990 do 1992 (druge volitve oziroma prve resnične volitve po padcu komunizma) ali morda do 1993, ko se je Češkoslovaška razdelila. Dejansko se je javno mnenje oblikovalo ob postopni obnovi demokratičnih institucij, kar je sprožilo procese demokratizacije političnih sistemov ter obenem tudi socialno in interesno diferenciacijo (v tem oziru je bila Češkoslovaška najbolj napredna in egalitarna izmed vseh evropskih komunističnih držav). Raznolike refleksije, presojanja in stališča, ki so osnova javnega mnenja, niti ne bi bile mogoče brez diferencirane socialne in interesne strukture. V tem prvem obdobju je bilo torej "javno mnenje" utemeljeno na nediferencirani negaciji preteklosti in nediferencirani idealizaciji prihodnosti.

Enotna podpora javnega mnenja ni bila razčlenjena po dejavnikih kot so starost, izobrazba, poklic, velikost kraja bivanja in tako dalje, enako pa velja tudi za poznavanje in predstave o Evropski skupnosti. Zanimanje zanjo se je odražalo predvsem politično, manj ekonomsko. Ljudje so bili tedaj v ta namen pripravljani celo na osebna odrekanja, čeprav jih nihče ni postavjal kot pogoj. Drugo obdobje zajema čas med letoma 1993 in 1996 (tretje volitve) oziroma 1997. To je bilo obdobje odčaranja, ki so ga povzročile predvsem delitev Češkoslovaške, rastoča neskladja med državnim vrhom in političnimi predstavniki (predsednikom vlade, predsednikom države, parlamentom), prepiri, ki so se zaradi učinka političnih in gospodarskih afer (privatizacija) ter ekonomskih problemov sprožili med predstavniki političnih strank. Še zmeraj je šlo za precej politizirano obdobje. Prebujeno javno mnenje se je pokazalo s "presenečenjem"² na volitvah leta 1996, ki so prinesle manjšinsko, desno usmerjeno vlado Vaclava Klauza in nenadoma okrepjeno opozicijo, v kateri so bili aktivni zlasti socialni demokrati. Vseeno je bila naklonjenost javnega mnenja prisotna vse do leta 1997. Zaradi poglobljajočih sporov med politiki, med političnimi strankami, ki so množili privatizacijske in politične afere, ter zaradi gospodarskih težav je prišlo do zasičenosti, do nezadovoljstva javnega mnenja in do vse večjega nezaupanja v politične predstavnike. Tretja stopnja v razvoju javnega mnenja se je začela leta 1997 oziroma malo pred predčasnimi parlamentarnimi volitvami leta 1998 in z imenovanjem socialnode-

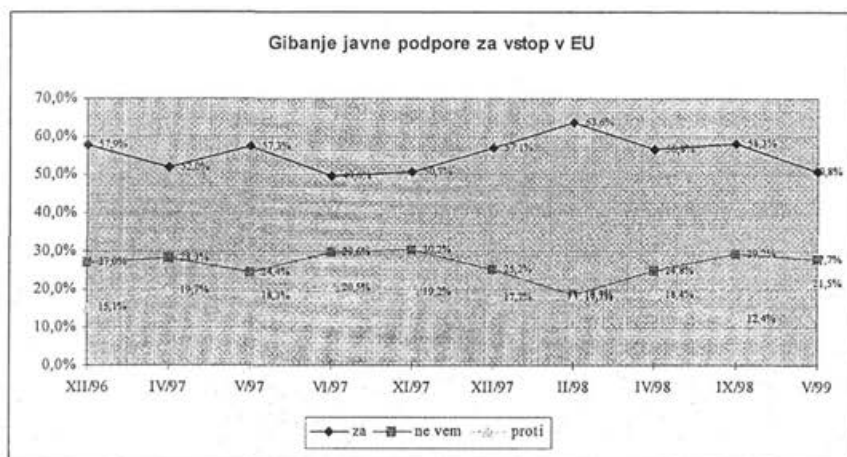
² Direktorica Inštituta za javnomnenjska glasovanja je povsem upravičeno dejala, da so nase osredotočeni politiki povsem zanemarili jasne signale, razkrite in objavljene v raziskavah njenega Inštituta in drugih agencij, o nezadovoljstvu javnega mnenja (nezadovoljstvo se dolgo časa ni izražalo neposredno v volilnih preferencah, pač pa prek drugih indikatorjev) (Rendlová, 1999: 25-27). V njeni raziskavi je ugotovljena podobna razerstitev stopenj razvoja javnega mnenja, kot jo navajamo zgoraj.

mokratske vlade. Ta faza še vedno traja. Po kratkem začetnem vzponu, se je začelo splošno upadanje zaupanja v politične institucije, vključno s predsednikom Havlom. Upadati je začelo tudi politično zanimanje javnosti, kar se je v anketah pokazalo prek odgovorov "ne vem", "politika me ne zanima". Vendar takšni odgovori prej izražajo zasičenost s politiko kot nezanimanje, saj jo ljudje še vedno zelo pozorno spremljajo. Vseeno je to določen znak, za katerega pa politiki in analitiki, ki razumejo formulacije in vrednosti števil iz raziskav dobesedno, niso našli dobre interpretacije.

Javno mnenje se je v odnosu do EU oblikovalo počasneje. Po podatkih raziskave Eurobarometer (1996) so ljudje podpirali hitro priključitev k Evropski skupnosti (24,9 % jih je podpiralo priključitev kar v obdobju petih let in le 1,5 % jih je ocenilo, da bi bilo bolje, če se država ne bi nikoli pridružila ES). Anketiranci so dajali prednost širšemu področju sodelovanja – v kulturi, kmetijstvu, industriji, visokem šolstvu, pri okoljskih vprašanjih, človekovih pravicah, strokovnem usposabljanju in izmenjavi mladih. Manj podpore je bilo na področju zunanje politike in še manj na obrambnem področju. Ljudje so si podobo o Evropski skupnosti oblikovali skladno z informacijami, ki so jih dobili v času pogajanj in priprav na prvi krog sporazumov z ES.

ES nad vstopom novih držav ni bila navdušena, kar se je pokazalo zlasti leta 1991, ko so Češkoslovaška, Poljska in Madžarska v Bruslju podpisale pridružitvene sporazume. Izkušnje z nesimetričnim odpiranjem trga, z različnimi izvoznimi omejitvami, ki so škodile ključnim vejam industrije in kmetijstvu v pridruženih članicah, so sprožile dvome glede evropskega združevanja in češkega mesta v evropskih strukturah, prav tako pa tudi do usihanja zanimanja za ta vprašanja v češkem javnem mnenju. Prvega, "idealističnega" obdobja, je bilo konec, začelo pa se je drugo, bolj realistično. Javno mnenje v zvezi z EU je danes nekje na začetku druge faze svojega razvoja. Spodnja slika prikazuje ta razvoj.

Slika 1: Gibanje javne podpore za vstop v EU
(Glasovanje na hipotetičnem referendumu)

Vir: Sofres-factum 1996-1999

133

Sedanji položaj

Slika 1 prikazuje tri skupine stališč čeških državljanov glede vstopanja Češke v ES/EU.

1) Kaže, da se je po jeseni 1996 podpora priključevanju EU gibala med 50 in 60 odstotki. Stanovitno jedro te skupine predstavljajo ljudje z visoko izobrazbo, informirani, zaposleni in poslovneži z višjim življenjskim standardom, prebivalci velikih mest, mlajši, desno in sredinsko politično usmerjeni. Privrženci parlamentarnih strank vstop v EU odobravajo po naslednjem vrstnem redu: desno usmerjeni Državljanska demokratska stranka (ODS) in Unija svobode (US) v razmerju 60-70 odstotkov za, 5 odstotkov proti; Krščansko demokratska unija-Češkoslovaška ljudska stranka (KDU-ČSL) 39 odstotkov za, 7 odstotkov proti; Češka socialno-demokratska stranka (ČSSD) 29 odstotkov za, 16 odstotkov proti. Privrženci Komunistične stranke Češke in Moravske (KSČM) pa vstopu v EU nasprotujejo, in sicer v razmerju 4 odstotki za, 48 odstotkov proti³ (IVVM, št 90-04/13, 16; 4. 5. 1999). Predstavljena porazdelitev stališč je dolgoročno razmeroma stanovitna.

³ Manjkajoči deleži do 100 odstotkov predstavljajo tiste, ki ne bi želeli glasovati ali so na hipotetičnem referendumu odgovorili "ne vem".

2) Skupina neodločenih volilcev predstavlja delež med 20 in 30 odstotki. Gibanje tega deleža je obratno odvisno od gibanja podpore za vstop v EU. Z drugimi besedami, tisti, ki prenehajo podpirati vstopanje v EU, se ne pridružijo nasprotni strani, nasprotnikom pridruževanja, ampak so v skupini neodločenih. To pomeni, da so zaradi nečesa postali negotovi in da bi svoje odobranje lahko obnovili. Kaže, da so v tej skupini pretežno državljani srednjega razreda, ki so nezadostno ali celo slabo obveščeni o EU.

3) Skupina nasprotnikov vstopanja v EU zajema okoli 15 do 20 odstotkov. Krivulja, ki v sliki 1 prikazuje te respondente, se precej razlikuje od obeh predhodnih. Njeno nihanje ni občutnejše. Verjetno predstavlja odločne nasprotnike, domnevno levo politično usmerjene, tudi volilce in člane komunistične stranke (KČSM), prav tako tudi državljane, ki so slabo informirani, ki so starejši od 60 let, ki imajo nizko stopnjo izobrazbe, delavce, tiste z nižjim življenjskim standardom in prebivalce manjših mest in podeželja (IVVM, št 90-04/13, 16; 4. 5. 1999).

Obravnavane sociodemografske značilnosti nosilcev različnih stališč do vstopa v EU, kakor tudi distribucija slednjih, so podobne kot v raziskavah, ki so bile opravljene v drugih državah. Opaziti je podobno razklanost. Niti pojav nasprotnikov vključevanja v EU niti upadanje podpore za vstop v EU s prvotnih 70% (v začetku 90-ih let) tu nista obravnavana kot problematična. Zastavljamo pa nekatera vprašanja glede gibanja krivulje neodločenosti.

Razlogi za in proti vstopu v EU

Na podlagi razlogov, s katerimi so se v hipotetičnem referendumu upravičevali pritrjevalni ali odklonilni odgovori glede vstopanja v EU, je mogoče podati splošno interpretacijo, ki je primerljiva tudi z ugotovitvami sorodnih raziskav v drugih evropskih državah. Upošteva primerljive podatke o razlogih, ki jih respondenti navajajo kot oporo za svoja stališča o vstopu v EU, je mogoče reči, da so razlogi v prid vstopu pretežno nujnost vključitve v demokratično Evropo, ekonomske pridobitve za Češko, prednosti, ki izhajajo iz sodelovanja s preostalo Evropo in nujnost glede na skupno prihodnost. Pomemben razlog, ki ga navajajo nasprotniki vključitve, je, da skupna prihodnost za Češko ni nujno potrebna in da bi prinesla izgubo njene suverenosti (IVVM, št 90-04/13, 16; 4. 5. 1999). Opisana podoba idealne in koristne vrednote ni strukturirana. Na podlagi javnomnenjske raziskave (N=1024) in tematskega gradiva agencije Sofres-factum⁴ ugotavljamo, da so respondenti kot poglavitni razlog za podporo vključitvi v EU omenjali "izboljšanje gospodarskih razmer" (26,4 %) in obete za vzajemno sodelovanje in integracijo (25,2 %). S precejšnim razmikom sledijo še drugi razlogi, "občutek varnosti" (6 %), "prestiz" (4,2 %) in drugo (1,5 %). 36,7 odstotkov državljanov, ki podpirajo vstop v EU, je odgovorilo "ne vem".

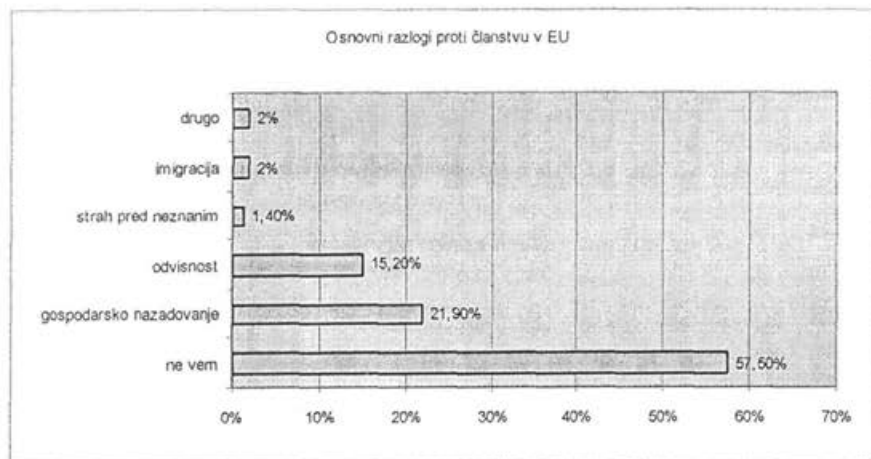
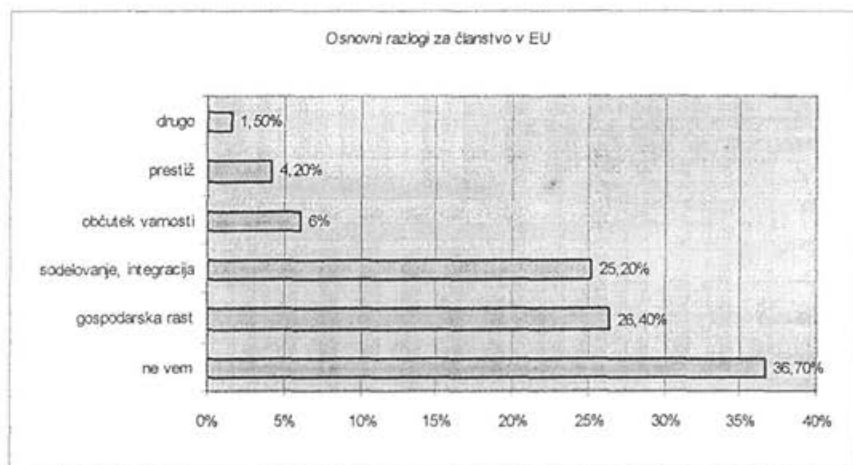
Nasprotno je bil osnovni razlog proti vstopu v EU "poslabšanje gospodarskih razmer" (21,5 %) in "odvisnost od razvitih držav" (15,2 %). Zopet po dolgem

⁴ Gradivo je bilo oktobra 1998 predstavljeno in obravnavano na seminarju za člane češkega parlamenta, in sicer skupaj z rezultati raziskave o čeških poslancih (vprašanja o EU), ki sta jo tudi izvedla avtorja tega članka.

razmiku sledijo še "strah pred priseljevanjem" (2 %), "strah pred neznanim" (1,4 %) in drugo (2 %).

Več kot polovica respondentov, ki so nasprotovali vstopu v EU, ni našla nobenega razloga za svoje odklonilno stališče. 57,5 odstotkov je odgovorilo "ne vem" (Sofres-factum, Omnibus, September, 1998, N= 1024).

Slika 2: Osnovni razlogi za in proti članstvu v EU

Struktura pričakovanj, ki sledijo omenjenim razlogom za oziroma proti vstopu v EU, je prikazana v tabeli 1. Kljub splošnemu mnenju, da državljani nimajo predstav o morebitnih učinkih vstopa v EU, da so nezadostno informirani in celo navkljub samorefleksiji o svojem šibkem poznavanju (glej sl. 2), pričakovanja državljanov niso niti napačna niti nestvarna.

Tabela 1: pričakovani učinki članstva v EU

Pričakovanja	%
delovna mesta in izobraževanje v tujini	69.2 (IV98)
priseljavanje na Češko	65.5
rast ugleda Češke	69.3
boljši pogoji izvažanja	63
pridobivanje sredstev in kapitala	56.9
rast nezaposlenosti	52.6
občutek večje varnosti	45.8 (IV98)
v zvezi s Češko bodo odločali drugi	45.7
večji pomen Češke v svetu	43.3
stabilnejša valuta	41.8
dotok cenejših proizvodov iz EU	39.6 (IV98)
tuji vplivi na češko kulturo	26

Vir: *Sofres-factum, Omnibus, september 1998, N=1024*

Sodeč po rezultatih javnomnenjske raziskave lahko sklepamo, da so stališča ljudi, ki prebivajo v večjih mestih, še posebej tistih, ki živijo v Pragi, različna od ostalih. Praga tradicionalno vpliva tudi na parametre na nacionalni ravni. Usmerjenost Pražanov je bolj desna, tudi stopnja nezaposlenosti je v Pragi nižja, več je priložnosti za zaposlitev, plače so višje in prav tako tudi cene, večja je mobilnost in večja je odprtost do Evrope. Ker ne razpolagamo s specifičnimi podatki o javnih mnenjih prebivalcev Prage (z izjemo volilnih rezultatov in kategorije "velika mesta", ki jo srečamo v nacionalnih raziskavah javnega mnenja), navajamo primerjavo na podlagi rezultatov anketne raziskave Centra za Evropske študije pri Ekonomski univerzi v Pragi (N=610) med prebivalci različnih delov Prage jeseni 1998. Pri tem se zavedamo metodoloških problemov takih primerjav.

Tabela 2: pričakovani učinki članstva v EU (prebivalci Prage)
(Vprašanje: Kaj osebno oziroma nasplošno pričakujete od članstva v EU?)

Pričakovanja	"Da" v odstotkih
boljši odnosi s sosednjimi državami	78
večja nacionalna (državna) varnost in varovanje miru v Evropi	77,8
večje tekmovanje na trgu delovne sile	77,6
možnosti v okoljski politiki	74,4
možnost selitve v drugo državo članico EU	69,6
krepitev demokracije na Češkem	60,2
več priložnosti za delo	59,7
večja varnost potrošnikov	52,6
višji življenjski standard	51,7
trdnejša socialna varnost (blaginja)	35,9
povečanje migracij iz držav, ki niso članice EU, na Češko	51,7

Vir: CES 1999: 12-13

Kljub različnim formulacijam anketnih vprašanj (splošna formulacija vprašanja *versus* bolj osebna formulacija vprašanja v praški raziskavi) sklepamo, da so javna mnenja Pražanov bolj odprta in manj zadržana kot v preostalem nacionalnem vzorcu.

Če pogledamo razloge češke javnosti za in proti članstvu v EU, ki jih ugotavlja hipotetični referendum, z vidika vrednotne orientacije in motivacije respondentov opazimo, da je podoben kot v državah članicah EU (Gabel, 1998). Sodeč po zgornjih podatkih (slika 2), bi se češka javnost uvrščala v materialistično vrednotno usmerjenost, če uporabimo Inglehartovo terminologijo (Inglehart, Rabier, Reif, 1991: 152; Gabel, 1998: 336). (Mnogo avtorjev meni, da je takšna tudi vrednotna usmerjenost v državah članicah EU.) Vendar druge raziskave na Češkem bolj poudarjajo politične vrednote – demokracijo, svobodo itd., se pravi značilnosti "post-materialistične vrednotne usmeritve" (ki daje prednost intelektualni izpolnitvi, samouresničevanju in tako dalje). Posebne raziskave, ki bi bila namenjena tej temi, še nismo opravili.

Kar zadeva interpretacijo in razvrstitev vrednotne usmeritve češke javnosti glede na kakšen splošen vzorec menimo, da med vsemi nasprotujočimi interpretacijami ne obstaja ena sama prava. Različne interpretacije so posledica različnih formulacij anketnih vprašanj in raziskovalnih postopkov (Gabel, 1998). Ne da bi zapostavljali učinek raziskovalnih instrumentov na dobljene rezultate menimo, da je vrednotna usmeritev naše javnosti dandanes nekje na prelomu (ali ga je ravno prešla) od idealističnih "post-materialističnih" vrednot, značilnih za prvo, naivno fazo demokratskega preoblikovanja, k "materialističnim" vrednotam, ki jih na račun intelektualne izpolnitve in samouresničevanja nedvomno porajajo in krepijo.

jo procesi priključevanja k EU. Pri presojanju teh stališč moramo imeti v mislih, da so se državljani korakoma seznanjali z novo nastalim položajem, na katerega niso bili dovolj pripravljeni.

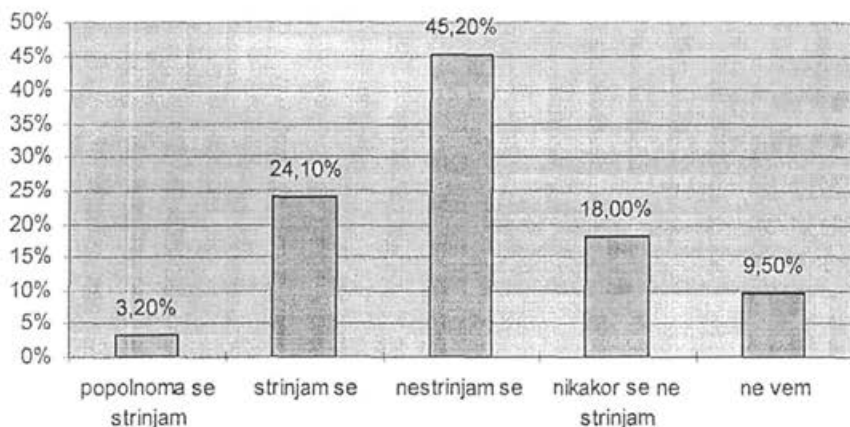
Seznanjenost javnosti

Leta 1998 je skoraj dve tretjini državljanov menilo, da javnost ne ve, kaj ji bo prinesel vstop v EU. Respondenti so na vprašanje "V naši državi ljudje dobro vedo, kaj jim bo pomenilo, ko bomo vstopili v EU," odgovorili sledeče.

Slika 3: Samozaznavanje javnosti o lastni seznanjenosti z učinki članstva v EU

(Vprašanje: Ljudje v naši državi kar dobro vedo, kaj bo zanje pomenila vključitev Češke v EU?)

Samozaznavanje javnosti o lastni seznanjenosti z učinki članstva v EU

Vir: Sofres-factum, 1998

Javnost o sebi razmišlja zelo kritično, kar se sklada z dejanskim stanjem mobiliziranosti javne podpore za vstop v EU. Vendarle pa so nekateri deli prebivalstva, na katere bo članstvo vplivalo skoraj neposredno (npr. poslovneži), sposobni pridobiti pomembne informacije.

Prebivalstvo Češke je etnično homogeno.⁵ Zanj je značilna nizka stopnja prostorske mobilnosti (Nedomová in Kostelecký, 1997). V ISP nacionalni raziskavi za leto 1995 je 88 odstotkov vprašanih odgovorilo, da še nikoli niso izkusili življenja v tujini, 57 odstotkov vprašanih pa je preživelo večino svojega otroštva v mestu (ali vasi), kjer trenutno živijo. Glede na vsa vprašanja v zvezi z EU, sta Nedomová in Kostelecký podala strukturiran pogled na mnenja in stališča respondentov. Glede na njihov odnos do EU sta oblikovala pet skupin respondentov.

skupina 1 (8 % respondentov): respondenti, ki spadajo v to skupino, zelo malo poznajo EU; menijo, da Češka ne bi nič pridobila s članstvom v EU; na priključitev k EU gledajo z nenaklonjenostjo in nimajo mnenja o tem, kako naj bi Češka vstopila v EU.

skupina 2 (12 % respondentov): v to skupino se uvrščajo tisti, ki malo poznajo EU; ne vedo, ali bo Češka kaj pridobila z vstopom v EU; kljub temu so naklonjeni vstopu v EU, ko bodo izpolnjeni določeni vnaprejšnji pogoji; v EU naj bi nove članice vstopale posamično.

skupina 3 (17 % respondentov): respondenti iz te skupine povprečno poznajo EU; menijo, da Češka ne bi nič pridobila z vstopom v EU; so ostro proti vstopu v EU; Češka naj bi storila vse, da bi obvarovala neodvisnost od EU; nimajo mnenja o tem, kako naj se Češka priključi EU.

skupina 4 (11 % respondentov): EU poznajo povprečno; menijo, da bi Češka s članstvom v EU pridobila; so naklonjeni vstopu v EU, ko bodo izpolnjeni določeni predhodni pogoji.

skupina 5 (52 % respondentov): respondenti iz te skupine sorazmerno najboljše poznajo EU; ocenjujejo, da bi morala biti Češka naklonjena vstopu v EU; Češka naj bi se EU priključila karseda hitro (Nedomová in Kostelecký, 1997).

Zakaj podpora češke javnosti za vstop v EU niha?

Omenili smo že, da upadanja podpore vstopu v EU od prvotnih 70 odstotkov, iz začetka devetdesetih let, do okoli 50 odstotkov ni težko pojasniti. Če izhajamo iz dvopolne razmejitve stališč do EU, na postmaterialistične in materialistične (Inglehart, Rabier, Reif, 1991: 152; Gabel, 1998: 336), in če upoštevamo dejstvo, da je EU bližje "profitno usmerjenemu razmišljanju" (Immerfal in Sobisch, 1997: 28), se pravi bližje materialističnemu kot postmaterialističnemu, potem lahko sklepamo, da med stališči prebivalcev EU deluje "zakon zmanjševanja abstrakcije" (Immerfal in Sobisch, 1997: 28). Odgovori so bolj pritrdilni, če so formulacije vprašanj o stališčih do EU manj konkretne in omejene. Danes je potreba po abstraktni ideji o združenju Evropski velika. Vendar pa so dvomi globlji in problemi težji, če gre za konkretna vprašanja, vprašanja, ki pomembno posegajo v interese posameznih družbenih razredov ali skupin državljanov. Če se morajo respondenti v svojih odgovorih jasno odločiti za ali proti članstvu v EU, se vselej odločijo za Evropo. Glede na številne raziskave je obveljalo mnenje, da se omenjeni zadržki izražajo obenem s splošno naklonjenostjo državljanov do združevanja Evrope (Immerfal in Sobisch, 1997: 28).

⁵ Popis prebivalstva iz marca 1991 kaže, da se je 94,8 % prebivalcev izreklo za Čehje, 3,1 % pa za Slovake in 2,1 % za člane drugih narodnosti (Nedomová in Kostelecký, 1997).

Podobno lahko razložimo tudi nenaden padec prvotne podpore češkega prebivalstva vstopu v EU, kot tudi nihanja te podpore. Ta niha okoli petdesetih odstotkov, in sicer glede na aktualne spodbude v posameznih obdobjih. Tudi razkorak in nasprotje med stališči glede EU nasploh in stališči glede vstopa v EU lahko na Češkem razumemo podobno kot v državah članicah. EU je kot ideja združene Evrope obravnavana postmaterialistično, vstop v EU pa se obravnava materialistično. Materialistično oziroma profitno usmerjeno stališče do EU ne vključuje zgolj negativnosti, izgub in pretenj, temveč tudi profite in obete. Pomembno vlogo igrajo pri tem interpretacije, ki jih posredujejo politiki in mediji, akterji in mnenjski voditelji. Njihove interpretacije kontinuirano učinkujejo na oblikovanje javnega mnenja. Javno mnenje samo oblikuje politično usmeritev le občasno, predvsem prek volitev in referendumov.

Letošnji občuten "padec" podpore za EU (na 35 %) je bil sprejet kot senzacija, pojasnjen pa je bil "materialistično", in sicer kot deljen učinek "uvoza cenejših dobrin evropske konkurence," namreč svinjine, spora med češkim Ministrstvom za kmetijstvo in EU v zvezi s to zadevo in tudi kot učinek "odmevov afere v zvezi z odstavitvijo evropske komisije" (Respekt 1999/22). Podpora na ravni 50,8 % (oziroma 46 % kot sta ugotavljali dve drugi agenciji), v medijih oz. v javnosti ni bila omenjena. Čeprav ne podcenjujemo sooblikovalske vloge drugih dogodkov takšne vrste, moramo delovanje medijev, ki so prej negativistični kot informativni, uvrstiti med dejavnike, ki določajo upadanje in ne naraščanje naklonjenosti do EU.

Na politični ravni sta trenutno pod udarom kritik zlasti desno usmerjena ODS in vladajoča socialno-demokratska stranka. Preostali desnosedredinski stranki očita ODS, zlasti njenemu predsedniku Klausu, ki je znan po svojih zadržkih do EU, da se vsebolj oddaljuje od EU in od vstopa v EU, da se podaja na nekakšno neodvisno "češko pot", da uresničuje strategijo daljšega "vmesnega" obdobja, ki ga upravičuje s priložnostjo za boljše pripravo na vstop in hkrati s čakanjem na boljše pogajalske pogoje, ki jih postavlja EU (Respekt 1999/ 23, 24). Nekateri vodilni politiki in mnenjski voditelji ob splošni naklonjenosti do EU izražajo svoje jasne zadržke, zaradi katerih se sorazmerno pozitivna usmerjenost državljanov krha. S tem verjetno vplivajo na nihanje stališč med podporo vključevanju v EU in zadržanostjo do tega procesa.

Nekateri politiki kritizirajo vladajočo ČSSD in njeno manjšinsko vlado zaradi domnevne mlačnosti in celo nedejavnosti v zvezi z vstopom v EU, kar izhaja iz njene odvisnosti od dogovorjene podpore ODS, prav tako pa tudi iz usmerjenosti v levo, ki jo tovrstni kritiki povezujejo z levo usmerjenostjo komunistične stranke.

Zaupanje državljanov v vlado je zelo nizko. Povprečni delež državljanov, ki vladi zaupajo, znaša okoli 30 % (1997 - 31 %, 1998 - 38,5 %, 1999 - 33,8 %). Je to dejstvo povezano z nihanjem in upadanjem podpore za vstop v EU? Kaže, da je. M. Gabel v svojem članku navaja raziskave, ki dokazujejo, da "volilci povezujejo svojo podporo evropskemu združevanju s svojo podporo vladi", glede na svojo analizo pa zaupanje v vlado uvršča med dejavnike, ki vplivajo na stališče javnosti do vstopa v EU (Gabel, 1998: 339, 351).

Sami smo poskusili hipotezo o tem razmerju preveriti s primerjavo poteka krivulje, ki predstavlja zaupanje državljanov v vlado, in krivuljo glasovanja za vstop v

EU v hipotetičnem referendumu. Dobljeni rezultati, kot kaže slika 5, prav tako potrjujejo omenjeno zvezo.

Slika 4: Primerjava zaupanja v vlado in glasovanja na hipotetičnem referendumu za vstop v EU

Vir: podatki IVVM

Krivulja, ki kaže podporo vladi, tesno odslkava notranjepolitične zadeve in dogodke, zlasti gospodarske težave, dopuščanje teh težav s strani vlade in neuspešne ukrepe vlade ("paket ukrepov 1", "junijski paket 2", ki mu je sledilo kontinuirano padanje zaupanja, zatem poletne poplave na Moravskem in odločni vladni ukrepi, ki jim je sledila rast zaupanja). Ob prelomu med letoma 1997 in 1998, je javnost svoja pričakovanja o izboljšanju razmer očitno oblikovala na podlagi kritik, ki sta jih na račun najmočnejše koalicijske stranke ODS (V. Klaus), naslovili njeni koalicijski partnerici. Sledil je padeč vlade, potrditev začasne tehnične vlade (februar 1998), ki jo je vodil predsednik Češke nacionalne banke. Kmalu se je izkazalo, da tudi ta vlada ne bo zmogla izboljšati razmer, njena podpora pa je upadla do poletnih predčasnih volitev, ko so zmagali socialni demokrati. Po kratkem obdobju obnovljenega zaupanja, je to spet upadlo, in takšen trend se nadaljuje vse do danes.

Obraunavani krivulji sledi tudi krivulja podpore vstopu v EU. Ko pada zaupanje v vlado, pada podpora javnosti za vstop v EU. To povezanost so pokazale raziskave v državah članicah EU in med drugim izvira iz prepričanja, da je podpo-

ra integraciji del naloge predsednikov vlad v teh državah (Gabel, 1998: 339, 351). Verjetno to drži tudi za Češko. V našem primeru lahko omenjeno vlogo ministrskih predsednikov nadomestimo z dejstvom, da imajo ministri in ministrski predsedniki vstop v EU zapisan v svojih političnih programih. V desetletju, ki se zaključuje, si ni bilo mogoče predstavljati, da bi kakšna stranka na volitvah kandidirala s programom, v katerem bi zavračala članstvo v EU, in bi lahko obenem zmagala na volitvah ter še celo po njih ohranila možnosti za sestavo koalicije. Parlamentarna stranka KČSM nima koalicijskega potenciala, ekstremna SPR-RSČ pa na volitvah leta 1998 ni uspela.

To dejstvo verjetno kaže na bistveno tesnejšo povezanost med javnim mnenjem in vladanjem, kot jo obravnava funkcionalistična teorija integracije. V češkem primeru pa najbrž zavrača uveljavljeno in splošno razširjeno prepričanje, da je evropsko združevanje stvar vladajoče elite in da javno mnenje pri tem ne igra nobene vloge.

Stališča političnih strank do vstopa v EU

Združevanje z EU in Natom sta temi, ki sta za prihodnost Češke ključnega pomena in prav zaradi tega sta bili vključeni v programe političnih strank. Primerjava programov za leto 1992, 1996 in 1998 jasno kaže na razvoj odnosa, ki ga imajo politične stranke, pa tudi na stanje pridružitvenega procesa.

Pri *volitvah leta 1992* so bili odnosi z EU in Natom pomemben del usmeritve v zunanji politiki. Članstvo v obeh organizacijah je predstavljalo strateško usmeritev, pri čemer naj bi evropsko združevanje pomenilo tudi večjo prihodnjo varnost države. Ne glede na podporo javnosti, so bili v programih političnih strank različni poudarki glede pozitivnih in negativnih vidikov združevanja.

Stranke, ki so kasneje izoblikovale vladajočo koalicijo - Državljanska demokratska stranka (ODS), Državljanska demokratska zveza (ODA) in Krščansko demokratska stranka (KDS) -, so članstvo v EU in Natu poudarjale zgolj kot dolgoročen način stabilizacije političnega, gospodarskega in varnostnega položaja na Češkem. Četrta članica vladne koalicije - Krščansko demokratska Unija/Češkoslovaška ljudska stranka - pa si je želela prispevati k procesu združevanja skozi sodelovanje z drugimi krščanskimi in ljudskimi strankami v Evropi, saj slednje vnašajo socialni vidik v bogate države. Socialni demokrati (ČSSD) so leta 1992 nasplošno pozdravljali in podpirali vse korake, ki bi vodili k vstopu Češke v svet in v evropske politične, gospodarske in varnostne strukture. Levi blok (Levž blok), ki je bil večinoma sestavljen iz Komunistične stranke (LB-KSČM), je vključevanje v evropske strukture podpiral, vendar je poudarjal nujnost obvarovanja nacionalne identitete.

Ob *volitvah leta 1996* je bil položaj drugačen, saj je Češka že vložila prošnjo za članstvo v EU. Po našem mnenju gre v obdobju med 1993 in 1996 za proces dozorevanja političnih strank po delitvi nekdanje federalne države. Stranke so lahko bolj realistično presojele položaj in javno mnenje o tem vprašanju.

Za Državljansko demokratsko stranko je bilo leta 1996 polnopravno članstvo v EU osrednji politični cilj zunanje politike. "Prepričani smo, da je evropsko zdru-

ževanje obetaven proces, ki državam članicam zagotavlja mir, stabilnost, svobodo in gospodarski razvoj. (...) Vstop Češke v Evropsko Unijo pomeni pridobitev enakih pravic za naše državljane v drugih državah članicah in nadaljnji razvoj njene usmeritve" (Program stranke ODS, 1996: 11).

Volilni program ODA je v celoti podpiral vstop v EU, ker je članstvo razumel kot branik pred uničujočimi vplivi socializma.

Za KDU-ČSL je bilo evropsko združevanje eden ciljev zunanje politike. Vlada naj bi podpirala strukturne spremembe v gospodarstvu in ga usmerjala k EU. Pomembna točka v programu te stranke je bilo tudi vstopanje v "evropsko družino" krščanskih strank. Glede vstopa naj bi se ljudje odločili na referendumu.

ČSSD je bila "prepričana, da je v najboljšem interesu Češke, da čimhitreje postane članica EU" in je zavračala negativistično gledanje na EU in nacionalistična stališča (Volilni program stranke SSD, 16-17). Pri ključnih vprašanjih, kakršno je vstop države v EU, je podpirala demokratično načelo: referendum.

KČSM ni podpirala združevanja z EU, njen volilni program pa je poudarjal nacionalno suverenost. Opozarjal je pred trendom vse večje odvisnosti države od nadnacionalnega kapitala in zahodnih velesil. Glede vstopa v EU naj bi se odločalo z referendumom.

SPR-ČSR v svojem volilnem programu ni podpirala vstopa v EU in v Nato in se do večine nadnacionalnih organizacij, kot so denimo ZN, opredelila odklonilno. Kot razlog so navajali nesmiselnost takšnih organizacij. Stranka je podpirala referendumsko odločanje o vseh pomembnejših državnih vprašanjih.

Pri volilnih programih za *predčasne volitve junija 1998* je opaziti določeno dozorevanje v primerjavi s predhodnimi volitvami, bolj izdelana razmišljanja in podrobnejšo obravnavo vključevanja v EU. Izražajo se tudi izkušnje, ki so bile pridobljene ob pogajanjih za vstop v Nato.

Edini izjemi sta bila volilna programa ekstremističnih strank, "desničarskih" republikancev in levičarskih komunistov, ki sta bila napisana splošno in v okviru stereotipov iz obdobja hladne vojne. Volilni programi drugih strank so bili zastavljeni na bolj pragmatični ravni interesov, ki so jih posamezne stranke želele zastopati.

Socialni demokrati (ČSSD), ki so bili glede na dolgotrajne volilne preference favoriti za zmago, so svoj dolg volilni program začeli z idejo o vstopu v EU. "Velika večina držav članic EU, organizacije, v katero si želimo vstopiti, ima socialno demokratske vlade." Tej ideji so namenili več prostora na drugih mestih programa in tudi v posebnem poglavju, ki je bilo naslovljeno z "Integracija Republike Češke v Evropsko Unijo". V primerjavi z drugimi strankami so socialni demokrati predstavili najbolj temeljito obravnavo češkega vključevanja v EU.

Državljska demokratska stranka (ODS) je bila dolga leta najmočnejša vladajoča stranka v vladi Vaclava Klause in o njeni podpori vstopanju v EU ni nobenega dvoma. Nadaljnji razvoj te usmeritve pa bo zanimiv zaradi pogostih kritičnih izjav v preteklosti, ki jih je V. Klaus namenil EU. Med drugim je izrazil tudi občutje, da se zdi, kot da ni Češka tista, ki bi si želela vstopiti v EU, pač pa, da je EU tista, ki hoče vstopiti na Češko. Članstvo v EU je bilo (v nasprotju z omenjenim skepticizmom) osrednji del strankine politike.

Nova parlamentarna stranka, Unija svobode (US), ki se je januarja 1998 odcepila od ODS, je v svojem programu namenjala le obrobno pozornost vstopu Češke v EU, in sicer v zvezi z zunanjo politiko, vendar to ni bila njena podrobneje izoblikovana tema.

Komunistična stranka (KSČM), parlamentarna stranka brez koalicijskega potenciala, je namenila vstopu Češke v EU prek 17 od 600 vrstic svojega manifesta. Vstopa v "evropske integracije pod pogoji, ki bi iz Češke naredili kolonijo," ni želela, zahtevala pa je "evropsko integracijo brez podrejanja interesom nadnacionalnega kapitala in svetovnih velesil, brez izgube nacionalne suverenosti."

Republikanci (SPR-RSČ), parlamentarna stranka desnih in levih ekstremistov brez koalicijskega potenciala, ki sebe obravnava kot desno stranko, so bili in so brezpogojni nasprotniki vstopanja v Nato, problematiko vstopanja v EU pa so v svojem volilnem programu v celoti preskočili.

Podpora ključnih interesnih skupin

Med ekonomskimi interesnimi skupinami (sindikati, delodajalci in poslovnimi združenji) je podpora za vstop v EU močna. Največji sindikat, Češko-moravska zbornica sindikatov (ČMKOS) je vključen v institucije Evropskega sindikata. Sodeluje tudi v procesu usklajevanja pravnih norm z evropskimi.⁶

ČMKOS je članica Evropskega združenja sindikatov in od leta 1997 tam deluje skupina za integracijo sindikatov na nacionalni ravni. Poskuša se vključiti v dejavnosti, ki so povezane z EU in se nanašajo na socialno politiko in zaposlovanje. Od leta 1995 si prizadeva vpeljati vprašanja, povezana s priključevanjem, na dnevni red tripartitnega telesa - Sveta za dialog med socialnimi partnerji (sostavljajo ga sindikati, delodajalci in predstavniki vlade). Ta zahteva je bila sprejeta šele novembra leta 1997, ko je bil sprejet nov statut (Svet za ekonomski in socialen dogovor). Ustanovljena je bila delovna skupina za priključitev Češke v EU, vodi pa jo glavni pogajalec Češke. Za članstvo v pogajalskem telesu so se zanimali tudi sindikati, predstavniki delodajalcev in poslovna združenja, vendar pri tem niso uspeli. Ta delovna skupina je ključnega pomena in predstavlja osrednje prizorišče za razpravo med delodajalci, sindikati in vlado glede problemov, ki so povezani s članstvom v EU.

Delodajalci in poslovna združenja, skupaj z njihovo krovno organizacijo, Zvezo delodajalskih in podjetniških združenj, prav tako gradijo svoje stališče do problematike v zvezi z EU. Nekateri izražajo naklonjenost in so že pridobili strokovnjake za evropska vprašanja. Največje takšno združenje, Združenje za industrijo in transport, na primer sodeluje z vlado in ustreznimi ministrstvi glede usklajevanja pravnih okvirov z evropskimi. V UNICE zastopa tudi Češko združenje

⁶ Usklajevanje zakonodaje, zlasti zakona o delu, je trenutno prednostna naloga sindikatov. EMKOS pošilja svoje predstavnike v strokovne skupine Ministrstva za delo in socialne zadeve, kjer se s to problematiko ukvarjajo. EMKOS sodeluje tudi v mnogih projektih, ki se nanašajo na EU, in si želi biti dejaven v pripravljalnem delu. Pozornost namenjajo predvsem Evropski listini o socialnih zadevah, Socialnemu dialogu Val Duchess in raznim trdelnim svetovalnim telesom.

delodajalcev. Druga združenja so bolj skeptična, kot na primer Kmetijska zbornica. To je mogoče povezati z omejevanjem s strani EU in slabšanjem njihovih razmer. Tudi delodajalska in poslovna združenja si prizadevajo seznanjati svoje člane s problematiko, in sicer prek informacijskih kampanj. Kot primer je mogoče navesti predavanja tujih strokovnjakov iz držav članic EU za člane teh združenj.

Politična elita

V vseh državah članicah EU so elite bolj zavzete za evropske integracijske procese kot prebivalstvo. Enako velja tudi za srednje- in vzhodnoevropske države (Agh, 1996: 15). Javno mnenje bo v vsakem primeru igralo pomembno vlogo, naj se češko prebivalstvo odloči z referendumom, kakor bi želele nekatere politične stranke, ali če se bodo odločile politične elite same (parlament in izvršna veja oblasti). Slednja možnost ni tako nestvarna, kajti rezultati naše raziskave kažejo, da se poslanci vidijo kot predstavniki volilcev svojih strank.⁷

Vloga politične elite bo v prihodnje mobilizirati podporo javnosti v prid vstopu v EU. Vendar lahko politična elita svojo vlogo razume tudi drugače, kot bi morda sklepali iz rezultatov naše raziskave o poslancih iz leta 1998; predstavljeni v tabeli 3.

Tabela 3: Kdo naj bi državljane obveščal o problematiki integracije z EU (v %)

(Vprašanje: Kdo naj bi po vašem mnenju državljane informiral o problemih, povezanih z vključevanjem v EU?)

mediji	30,48%
vlada	28,81%
politične stranke	15,24%
poslanci in člani senata	15,24%
znanstvene in izobraževalne ustanove	5,64%
predsednik države	3,97%

Opomba: 0,62% je manjkajočih odgovorov

Vir: L. Brokl in sodelavci. Češki parlament v svojem drugem mandatu. Empirična raziskava. 1998.

Vir: Raziskava "Člani češkega/češkoslovaškega parlamenta", Brokl in Mansfeldová, 1998

⁷ Odgovori poslancev na vprašanje, koga predvsem predstavljajo (svojo stranko ali vse državljane), kažejo, da se najpogosteje čutijo predstavnike volilcev svojih strank (50,4 %). Temu tesno sledi mnenje, da predstavljajo vse državljane (46,8 %). Vir: Raziskava "Člani češkega/češkoslovaškega parlamenta", opravljena v letih 1993 in 1996.

Vodilno vlogo množičnih medijev in vlade kot javnih obveščevalcev v zvezi s procesom integracije v EU, je mogoče opaziti tudi v prevladujočih mnenjih poslancev glede svojega lastnega položaja in vloge parlamenta kot zakonodajne veje javne oblasti. Kaže pa tudi na določen razkorak med poslanci in njihovimi volilci.

Nekaj zaključkov

1. Od leta 1990 se trend v mnenju splošne javnosti giblje od kar najhitrejše včlanitve v Evropo, ne glede na ceno, k včlanitvi pod določenimi pogoji. Češki državljani spoznavajo, da ima članstvo v EU dve plati. Spoznavajo, kaj bo članstvo dejansko pomenilo in vprašanje presojaajo bolj racionalno. Sprejemajo prihodnost in prihodnji položaj Češke v Evropi.
2. Stališča čeških državljanov glede EU je mogoče razvrstiti na tri obdobja: prvo obdobje, ki je trajalo od novembra 1989 do ločitve Češkoslovaške je bilo idealistično, polno nestvarnih pričakovanj, in tudi stališča državljanov niso bila diferencirana. Drugo obdobje, ki je trajalo od ločitve do volitev leta 1996, je mogoče opredeliti kot obdobje prepoznanja dejanskih razmer, nenaklonjenosti mnogih držav članic EU do sprejemanja novih članic in njihove trgovinske politike. To drugo obdobje je bilo obdobje streznitve, ponovne presoje in diverzifikacije stališč, hkrati pa je kazalo zadržani optimizem. Trenutno traja tretje obdobje. Začelo se je z gospodarskimi problemi leta 1997 in z ugotavljanjem učinkov, ki ga je imel vstop v EU na države, ki so le dosegle članstvo. Zazdaj ga smemo opisati kot obdobje bojazni in negotovosti.
3. Politične stranke in pomembne interesne skupine odražajo in izražajo javno mnenje na različne načine. Njihov pomen je velik zlasti pri sprejemanju evropske racionalnosti; javno mnenje pa je drugi pomemben dejavnik. Brez podpore splošne javnosti so možnosti za uspeh majhne.
4. Kot je videti iz njihovih volilnih programov, parlamentarne politične stranke in njihovi predstavniki večinoma podpirajo vstop v EU; z izjemo dveh ekstremističnih strank, ki ga zaradi svoje ideologije odklanjata. Razlogi, ki jih stranke navajajo za vstop, pa so med seboj tudi v navzkrižju.
5. Češka javnost nima dovolj informacij o EU, zato bi morale politične elite uvesti razpravo o prednostih in slabostih članstva v EU.
6. K upadanju podpore za integracijo je prispevalo tako prepoznanje stvarnih razsežnosti zadeve, kot tudi dejstvo, da EU ni delila enakega navdušenja, kot je bilo značilno za srednjeevropske države.

LITERATURA

- Ágh, Attila (1996): "The political development in the EU and the accession of the ECE countries." Budapest papers on democratic transition No. 182, Hungarian Center for Democracy Studies Foundation. Budimpešta.
- Brokl, Lubomír, Zdenka Mansfeldová, Adéla Seidlová (1988): Vybrané problémy související se vstupem ER do EU ocima poslancu. Delovno gradivo. Praga

- Brokl, Lubomír, Zdenka Mansfeldová (1993): *The Dimension of Political Culture and Style and EC capability*. Delovno gradivo. Institute for European Politics, Bonn.
- Čápová, Hana (1999): "Oba koně zdechli," *Respekt*, 1999/22.
- Gabel, Matthew (1998): "Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories," *The Journal of Politics* 60 (2), str. 333-54.
- Gapes, Mike (1997): "NATO a evropská bezpečnost." V: *Sborník konference pořádané Vzdělávacím střediskem na podporu demokracie*, Praha 7.12.1997.
- Hartl, Jan, Jaroslav Huk, Věra Haberlová (1999): *Česká společnost 1998*. Praga: Management Press.
- Houžvička, Václav (ur.) (1997): *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu*. Delovno gradivo. Institut za sociologijo češke Akademije znanosti. Praga.
- Hudeček, Jaroslav, Zdenka Mansfeldová (1991): *The press in election campaign 1990*. Delovno gradivo. Institut za sociologijo češke Akademije znanosti. Praga.
- Immerfall, Stefan in Andreas Sobisch (1997): "Europäische Integration und europäische Identität. Die Europäische Union im Bewußtsein ihrer Bürger," *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 10/97.
- Inglehart, Ronald, Jacques-Rene Rabier, Karlheinz Reif (1991): "The Evolution of Public Attitudes toward European Integration: 1970-86." V: K. Reif in R. Inglehart, ur. *Eurobarometer: The Dynamics of European Public Opinion*. London: Macmillan.
- Različni avtorji (1997): *Názory a postoje představitelů společenských elit v České a Slovenské republice*. Praga: Středisko empirických výzkumů STEM.
- Nedomová, Alena in Tomáš Kostecký (1997): "The Czech National Identity." *Basic Results of the 1995 National Survey*, *Czech Sociological Review*, 5 (1).
- Rendlová, Eliška (1999): "Výzkum veřejného mínění jako nástroj zrcadlení vývoje české společnosti." V: Tuček Milan, Eliška Rendlová, Miluše Rezková, Alice Glasová, Jiří Černý, ur. *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998*. Working Papers Sociologického ústavu AV ČR, 99:1. Praga.
- Reschová, Jana (1996): *EU and the Czech Parliament*. Budapest Papers on Democratic Transition, No. 197. Hungarian Center for Democracy Studies Foundation. Budimpešta.
- Rupnik, Jacques (1996): "The European dimension of democracy does not work," *Journal Ekonom* 48, str. 11-13.
- Tuček, Milan, Eliška Rendlová, Miluše Rezková, Alice Glasová, Jiří Černý (1999): *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998*. Working Papers Sociologického ústavu AV ČR, 99:1. Praga.

Drugi viri:

- Central and Eastern Eurobarometer. Annual publication of the European Community Commission (1993, 1994, 1995, 1996). Evropska komisija: Bruselj.
- CES (1999): *Information Needs Analysis: What do you want to know about the European Union?*, Final Report of the Research Project, Centre of European Studies at the University of Economics. Praga.
- Česka socialno demokratska stranka (1996): *Volilni program: "človeškost proti sebičnosti"*.
- Državljanska demokratska stranka. 1996. *Volilni program: "Svoboda in blaginja"*.
- Denní telegraf, 1997, 15. januar.
- Journal Ekonom*, 1997, 15, str. 33.
- Factum non fabula (1997): *Postoje k členství české republiky v EU a NATO*, St. 4. IVVM 95-09, 2.10.1996.
- IVVM 96-03, 10.3.1996.
- IVVM 96-10, 24.10.1996.

IVVM 96-11, 27.11. 1996.

IVVM 97, 8.10. 1997.

IVVM 97-04, 23.4.1997.

Monitoring o výzkumech veřejného mínění v tisku, 1996/17, IVVM.

Monitoring o výzkumech veřejného mínění v tisku, 1997/5, IVVM.

Sofres-Factum (1998): Názor občanů na okolnosti provázející vstup ČR do EU.

Sofres-Factum (1999): Omnibus, hlasování v hypotetickém referendu.

Thomas MEYER*

TRETJA POT NA RAZPOTJU

Pojem tretja pot je v najnovejšem pomenu skovala skupina svetovalcev Billa Clintona leta 1992. Pet let kasneje ga je prevzel Tony Blair in mu dal skupaj s svojimi svetovalci nove poudarke z namenom, da bi začrtal nov levosredinski pristop temu, kar je smatral za neizogibne nove izzive ekonomske globalizacije. Avtorji tretje poti razumejo pojem tretja pot kot začetek gibanja novega vala revizionizma, ki cilja na novo sintezo tradicionalne socialne demokracije in liberalizma na nekaterih ključnih področjih družbenih reform kot so upravljanje, država blaginje, izobraževanje, politična kultura in ustvarjanje delovnih mest v novi ekonomiji. Tretja pot je skupaj z novo usmeritvijo političnega mišljenja, ki jo zagovarja, izkazala visoko stopnjo kontroverznosti v zelo kratkem času, odkar je vstopila v politično areno kot vroča tema.

Obnovljena sinteza socializma in liberalizma

Ko se je pojavil prvi val revizionizma v zgodovini socializma na prelomu stoletja, je njegov glavni promotor Eduard Bernstein razglasil, da je bistvo revizionizma sinteza med dediščino socializma in liberalizma. Ta interpretacija je bila točna v treh pogledih:

1. revizionistična veja socializma, ki je kasneje dobila ime demokratični socializem ali socialna demokracija, je sprejela liberalno demokracijo kot politični okvir vsake nadaljnje družbene reforme.
2. Socializem je sprejel liberalna načela odprtosti, pluralizma, provizoričnosti in tolerance.
3. Demokratični socializem je ponovno pretehtal koncepta svobodnega trga in privatne lastnine produkcijskih sredstev in ju z dopolnilom trdnega okvira družbenega nadzora in odgovornosti sprejel med svoje temeljne vrednote in cilje. Bilo bi zelo pomembno in informativno, da bi ponovno pregledali celotno zgodovino socializma kot sekvence vedno vnovičnih korakov k udejanjenim oblikam sinteze liberalizma in socializma, ki so jih spodbudile spremembe družbene, politične ali ekonomske narave ali zgolj predstave o njih znotraj glavnega toka socialistov in stalno zavračanje takšne sinteze s strani dogmatičnih socialistov in komunistov.

Revizionistični socializem sebe vidi v nasprotju z dogmatično različico marksizma vedno kot odprt proces učenja iz realnosti, iz rezultatov svojih lastnih prizadevanj na različnih področjih družbe, toda ostaja brezkompromisen pri temeljnih vrednotah svobode, pravičnosti in solidarnosti kot nespremenjenih vodilnih svojih programov reform. Od začetka dvajsetega stoletja je vladala v očeh

* Thomas Meyer, profesor za politične vede na Univerzi v Dortmundu in vodja Akademije za politično vzgojo, Friedrich-Ebert-Stiftung-Bonn.

glavnega toka revizionističnega socializma splošno priznana resnica, da obstaja substancialna razlika med temeljnimi vrednotami demokratičnega socializma z njegovimi glavnimi cilji ter dejanskimi sredstvi in orodji družbene spremembe, ki bi lahko privedli družbo bližje tem vrednotam in ciljem. Celo Karl Kautsky, zagovornik demokratičnega marksizma v nemški socialdemokraciji, je leta 1919 v diskusiji z Leninom in z njegovo idejo komunizma povsem jasno vzpostavil to pomembno razliko. Mi smo, je dejal, za podružbljanje proizvodnih sredstev, ker smo prepričani, da so najboljša sredstva za ustvarjanje družbe enake svobode. Če nas bo jutri kdo prepričal, da temu ni tako, bomo morali zavreči idejo podružbljanja brez težav, če bomo želeli ostati trdni v svojih izvornih ciljih in temeljnih vrednotah.¹ V tem smislu se je politična filozofija socialdemokracije prelevila iz dogmatizma v z vrednotami vodeni pragmatizem.

Godesberški program Socialdemokratske stranke Nemčije je leta 1959 to razliko postavil zelo jasno. Obstajajo nekateri organizacijski in institucionalni mehanizmi, ki so tako neposredno in neločljivo povezani s temeljnimi vrednotami, da jih imamo lahko za prav tako temeljne in konstantne kot so temeljne vrednote same. To so npr. demokracija, pluralizem, človekove pravice, socialna varnost in delavsko soupravljanje. Na področju ekonomije je v socialističnem gibanju v skoraj vseh zahodnoevropskih državah potekal stalni spor glede družbenih omejitev privatne lastnine, oblik teh meja ter omejevanja tržne ekonomije in njenih oblik. Vedno je bilo jasno, da trg in privatna lastnina nista temeljni vrednoti na sebi, temveč samo v določenem okviru soupravljanja in družbene odgovornosti, torej v okviru mehanizmov, ki lahko služijo ciljem socialdemokracije bolje kot podružbljanje proizvodnih sredstev in centralno državno planiranje.

Tako zahteve sodobnih zagovornikov tretje poti, da je v dobi globalizacije napočil čas za novo sintezo med socialdemokracijo in liberalizmom oz. celo neoliberalizmom, niso presenečenje niti deviacija od tradicije revizionističnega glavnega toka socializma v Evropi. Takšne težnje so v skladu s filozofijo revizionistične socialdemokracije. Vprašanje pa je, kakšna sinteza socialdemokracije in liberalizma v današnjem svetu lahko na najbolj ustrezen način služi ciljem socialdemokracije. Socialdemokracija v visoko kompleksnem in spreminjajočem se svetu ne bo znala preživeti, če bo zavračala ideje pragmatizma svojih projektov pri izbiri sredstev in ideje nenehnega revizionizma teorij in hipotez, ki vodijo njeno interpretacijo sodobnega sveta ter izbiro instrumentov in sredstev njenih politik.

Tretje poti

Pojem tretja pot evidentno nima dobro opredeljenega pomena. Celo v zgodovini socializma je bil v rabi v različnih situacijah za vrsto različnih namenov. Avstromarksisti so ga uporabljali med obema vojnoma z namenom, da bi okrepili težnje po odkrivanju poti med boljševizmom in socializmom, ki naj bi vključeval

¹ K. Kautsky: *Die Diktatur des Proletariats, Wien 1918, S.4f.*

najboljše od obeh in hkrati pomenil strategijo za doseganje ciljev socializma v svetu, v katerem so prevladovali sile komunizma, fašizma in velikega kapitala.

Po drugi svetovni vojni se je demokratični socializem razglasil za tretjo pot, boljše pot med dvema ekstremoma, neukročenim kapitalizmom in dogmatičnim komunizmom. V času po drugi svetovni vojni je bil pojem pogosto uporabljen v pomenu vmesne poti med nastajajočima supersilama. V letu 1968, v času praške pomladi, je Ota Sick s kolegi razvil projekt tržnega socializma, ki je šel čez komunistično centralno planiranje in tržni model, ki mu dominira privatna lastnina, in ga poimenoval tretja pot. Pojem je bil v rabi predvsem v kontekstu demokratičnega socializma, vendar je zašel tudi v vrste takšnih ekstremnih nasprotnikov kot je bil Francov fašizem v Španiji, ki si ga je nadel kot primernega.

V zadnjem času je Tony Blair, sledeč Clintonu in njegovim svetovalcem, prevzel iniciativo pri oživiljanju pojma tretje poti z namenom, da bi ustvaril novo sintezo tradicionalne socialdemokracije in neoliberalizma, ki je predolgo, čeprav ne brez racionalne podlage, dominiral razpravam in v veliki meri tudi politikam v večini zahodnih držav v zadnjih dveh desetletjih. Pojem je uporabljen strateško z namenom, da bi socialdemokratsko mišljenje spet popeljal v ofenzivo, s tem da je prevzel nekaj najbolj atraktivnih idej neoliberalizma. Imena tistih, ki so pobrali pojem in ga vzeli kot izziv, se raztezajo od svetovalcev povezanih s Clintonovo administracijo v Washingtonu, prek tistih, ki so oblikovali intelektualno sporočilo Blairrove politike, do nekaterih politikov in intelektualcev na kontinentu, ki so se pridružili projektu. V Nemčiji so nekateri znakom nova sredina (Die Neue Mitte) razglasili za povsem ekvivalentno tretji poti.

Tako ne more biti presenečenje, da je projekt še nekoliko nejasen in, kot ga vidi Tony Blair, doslej opredeljen predvsem skozi temeljne vrednote in zavezan pragmatičnosti z namenom, da bi našli ustrezna sredstva, ki bi jih uporabili v sodobnem svetu. To je povezano s prepričanjem, da bodo nekateri ideali neoliberalizma, ki zadevajo globalizacijo, dominantno vlogo trga in potrebe po preišljanju vladanja ter obnove države blaginje, igrali pomembno vlogo v tej novi pragmatični mešanici sredstev in instrumentov, ki tvorijo temeljne vrednote sodobnega sveta.² Nobenega dvoma ni, da je to prizadevanje na sebi legitimno in nujno, saj gre za reševanje novih ekonomskih, družbenih in političnih problemov, ki se pojavljajo neposredno z globalizacijo in razkrojem tradicionalnih socialističnih miljejev v vseh sodobnih demokratičnih družbah. Ključno vprašanje pa je, katera sinteza najboljše kombinira temeljne vrednote socialdemokracije s funkcionalnimi zahtevami današnjega časa.

Sedanja diskusija o tretji poti se v Evropi vrti okrog uspešne zgodbe T. Blaira in njenega utemeljevanja. Do konfuzije je prišlo zato, ker je izostalo ustrezno razlikovanje med različnimi plastmi in dimenzijami Blairovega lastnega pristnega projekta, ki služi kot paradigma za to, kar naj bi ali bi lahko bila nova tretja pot. V zelo kratkem času je Blair uspel s troplastno revolucijo v Britanski Laburistični stranki, ki je do tedaj veljala za utelešenje tradicionalizma med različnimi evropskimi socialdemokratskimi strankami.

² T. Blair: *The Third Way. New Politics for the New Century. Fabian Pamphlet 588. London 1998.*

Prvo plast Blairrove revolucije predstavlja vzpostavitev Godesberške socialdemokracije, v kateri so tradicionalne ideje podružbljanja sredstev za proizvodnjo zamenjane z obvezo do temeljnih vrednot, poleg tega pa se strankarski program odpre pragmatičnim idejam glede vloge trga, privatne lastnine in države v ekonomskem procesu. V britanskem kontekstu je bil to velikanski dosežek, ki je utrdil pot k ponovni množični sprejetosti in inovativni ter ofenzivni vlogi Laburistične stranke v politični areni.

Drugič, ta preboj h Godesbergu je spremljala radikalna klintonizacija političnega komuniciranja s strani strateškega vrha Laburistične stranke, ki je podredil vse, vključno s partijskim diskurzom, vlogo stranke in celo parlamentarne skupine, pravilom zahtev uspešne medijske komunikacije imagea strankinega voditelja in njegovemu simbolnemu projektu. Pojem "designer socializem", ki so si ga izmislili kritiki te dimenzije Blairrove revolucije, utegne biti pretiravanje, vendar pokriva dobršen del inovacije. Image heroja vodje, selekcija tem in design načina njihove predstavitve medijem, disciplina stranke in vseh akterjev pod strateškim vrhom ni ustvarila samo novega načina politike, temveč tudi nov tip razmerij med socialdemokratsko stranko, njenimi člani, njenim vodstvom in njeno povezavo z družbo v celoti. Zato je ne smemo gledati kot zgolj spremembo na marketinški ali komunikacijski ravni, temveč kot substancialno nov tip definiranja vloge stranke v procesu oblikovanja in izvajanja politike – prispeva k novemu tipu medijske demokracije.

Tretja plast Blairrove revolucije se ukvarja s temami, ki so bližje tretji poti: adaptaciji več substancialnih delov neoliberalizma projektu socialdemokracije. Velika Britanija je poseben primer, kjer je skoraj dve desetletji deželo oblikoval neprimerno radikalnejši tip neoliberalizma, kar je zahtevalo tudi enkratni pogum, odločnost in morda celo volilno nujnost iti neizmerno dlje v to smer. Zato Blairova revolucija in njena prenosljivost v druge države potrebuje in zasluži temeljito razpravo.

V okviru predstavljenega namena in globine Blairrove revolucije ter ob upoštevanju vseh treh ravni, je Blairova zahteva po kreiranju New Labour z novo politično identiteto, ki se bo jasno in razvidno razlikovala od Old Labour povsem opravičena.

Od ustanovitve I. socialistične internacionale leta 1864 je vedno obstajalo upanje v okviru demokratične levice, da bi organizirala svetovno sodelovanje posamičnih nacionalnih sil, ki jo predstavljajo, in ustvariti potrebno bližino na programski ravni z upoštevanjem ključnih vprašanj. Prav zato je v procesu globalizacije zelo primerno začeti svetovni diskurz na tretji poti za socialdemokracijo ne glede na razlike v začetnih položajih in tradicijah v različnih socialdemokratskih strankah in skupinah. Vredno se je učiti drug od drugega z namenom, da bi prišli do novega razumevanja tega, kar socialdemokracija pomeni v sodobnem svetu, da bi ponovno vzpostavili ofenzivno pozicijo v sodobnih razpravah. Takšno razumevanje utegne levosredinskim strankam zagotoviti skupno osnovo za usklajeno akcijo pri političnem ravnanju z izzivi globalizacije. Zdi se, da je vse to priložnost in obljuba diskurza tretje poti.

Temeljne poteze Blairovega projekta

Glavna poteza Blairove različice tretje poti je njena vkoreninjenost v temeljne vrednote. Takšne vrednote avtomatsko vključujejo določeno strukturo in institucionalne rešitve kot so demokracija, človekove pravice, pluralizem in podobno. Z upoštevanjem določenih detajlov družbene in ekonomske ureditve in s spoštovanjem okvira ekonomske, socialne in izobraževalne politike so odprte za različna mnenja, toda izbira med njimi je vedno podvržena presoji v luči temeljnih vrednot. Splošni pristop takšnega političnega koncepta je pristop načelnega pragmatizma: brezpogojna veljavnost temeljnih vrednot kombinirana s pogojno izbiro med alternativnimi politikami. To je v resnici godesberški pristop k socialdemokratskemu mišljenju. Ko je Tony Judt vprašal: "Tretja pot k čemu? Mi potrebujemo usmeritev,"³ je šlo za veliko nerazumevanje tega koncepta. Jasno je, da so v takšnem konceptu temeljne vrednote cilji, h katerim naj bi tekel proces in ki ga usmerjajo. Takšen koncept je pomembna orientacija za delovanje dokler so temeljne vrednote same opredeljene dovolj natančno, da zagotavljajo učinkovite kriterije za pragmatično napredovanje.

V okviru teh temeljnih vrednot Blair verjame, da je treba na ravni posameznih politik preseči tradicionalna nasprotja kot so patriotizem-internacionalizem, pravice-dolžnosti, promocija podjetij-napad na revščino in diskriminacijo. Nič ni narobe s takšnim pristopom in tudi Blair je priznal, da bo potreboval desetletje ali celo več, da bo zapolnil ta okvir s potrebnimi detajli in tako vzpostavil delovni projekt leve sredine za 21. stoletje. Bližje k zemeljski ravni Blair

- razglašča glavni pomen enakosti kot inkluzivnost, to je možnost za vsakega posameznika, da sodeluje v ekonomskem in socialnem sistemu,
- favorizira partnerstvo med vlado in podjetji,
- zagovarja močno in samozadostno civilno družbo, utemeljeno na pravicah in odgovornosti, ki je partner vladi,
- poudarja nujnost, da se sprejme ekonomsko globalizacijo in tržne zakonitosti kot trdo življensko dejstvo, ki se mu morajo prilagoditi na vrednotah utemeljene in učinkovite politike.

Vodila politikam, ki v projektu predstavljajo korake čez godesberški tip socialne demokracije, ki je prevladoval v Evropi zadnji dve ali tri desetletja, pa so:

- neoliberalni pristop k makroekonomiji,
- ekonomske politike, ki so utemeljene na ponudbi,
- brezpogojno sprejemanje konkurence na trgu blaga in kapitala,
- reforme socialne države s ciljem, da se maksimira zaposljivost namesto zagotavljanja zaposlenosti ali socialne varnosti kot državljanske pravice,
- nejasno pristajanje na trajnostni razvoj.

Kot dodatek se je Blair posvetil decentralizaciji političnega sistema Velike Britanije in bolj konstruktivnemu sodelovanju Velike Britanije v Evropski Uniji.⁴

³ T. Judt: *The Third Way to What? We Need Some Direction.*

⁴ Cf. P. Robinson: *Britain's Labour Government: a third way for social democracy? Paper: Institute for Public Policy Research, London 1998.*

Za širšo razpravo politike tretje poti v okviru globalne perspektive je treba razlikovati med tistimi potezami novega koncepta, ki so nedvomno vezana na britanski kontekst, in tiste, ki bi lahko bile prenosljive na druge družbe. Radikalizem, s katerim je Blair že prenovil tradicionalni projekt socialdemokracije, je vezan seveda na deregulacijo ekonomije, vključno s trgov delovne sile, ki ga je vpeljal režim Thatcherjeve. Način, na katerega je koncept oblikovan in povzet v Blairovo lastno osebno predstavitev, ima veliko opraviti z vlogo množičnih medijev in nagnjenostjo stališč novega srednjega razreda v Veliki Britaniji. Blaginjsko soglasje, ki je še vedno nedotaknjeno v večini kontinentalnih in skandinavskih držav, je v Veliki Britaniji popolnoma uničila Margaret Thatcher, tako da Blairovim težnjam ne predstavlja več nobene omejitve.

Jedro novega koncepta je strategija, katere cilj je inkluzivnost, možnost za vse (ne družbena pravičnost) in zaposlenost, ne na način strukturnih reform in makroekonomskih politik, temveč s kulturno revolucijo in ustreznimi spremembami socialne države, katerih cilj je v najboljšem primeru prilagajanje ljudi ekonomskim in družbenim strukturam kot so določene s sodobnim stanjem globalizacije. Ta premik k predvsem kulturnim strategijam simbolizirajo takšni termini kot so partnerstvo med vlado in podjetji, vlado in družbo, zaposljivost in možnosti za vse. Tarča je substancialna sprememba stališč in načina akcije, ne pa premodeliranje strukture. Partnerstvo pomeni, da ne glede na to, kaj se hoče doseči, mora biti doseženo samo s pogajanjem, namesto uveljavljanja zgolj državne suverenosti v okviru etabliranih struktur. Inkluzivnost pomeni, da mora biti slehernemu posamezniku dana možnost, da se vključi v ekonomsko in družbeno življenje na nek način na katerikoli ravni in pod kakršnimikoli pogoji. Ostalo je v rokah posameznikovih sposobnosti in zaposljivost pomeni, da socialna država lahko pomaga ljudem dobiti nove delovne kvalifikacije, toda v zadnji instanci so ljudje sami odgovorni za lastno integracijo v ekonomsko in socialno življenje.

Blair in drugi zagovorniki te posebne verzije tretje poti uporabljajo pojem kultura podjetništva, ki naj bi postal drža vsakega posameznika v novih družbah. Kulturna revolucija, ki je cilj te strategije, cilja na redefinicijo vloge vlade in odgovornosti posameznika. Končna tveganja trga dela so prenesena na posameznika, država pa je pri tem samo neka vrsta podpornika (welfare to work- blaginja do dela). V klasičnem konceptu socialne demokracije je posamezniku pripadala socialna varnost kot državljanska pravica zaradi socialdemokratske ocene, da prav tržna dinamika deluje napačno. To je substancialni prevzem kulturne pozicije neoliberalizma in implicira zmanjšanje vladne odgovornosti in ustreznih struktur. Ta sprememba ima velike posledice za ekonomske politike, socialne politike in za simbolno pozicijo socialdemokratskih strank v politični areni sodobnih družb. Nekatera od obravnavanih vprašanj so resnično kontroverzna.

Teme tretje poti

Globalizacija

Začetna točka za Clintonovo in za Blairovo različico obnove tretje poti je sprejemanje ekonomske globalizacije kot trdega dejstva z vsemi njegovimi konsekvencami za ekonomsko rast na visoko konkurenčnem svetovnem trgu in tipom zaposlitev, ki jih ta trg zagotavlja. Globalizacija je seveda zelo nejasen pojem. Je večdimenzionalen in hkrati prostisloven. Povsem jasno komunikacije, učinki ekološke destrukcije, bolezni, kulturna nasprotja in do določene stopnje migracije presegajo politične meje, ne glede na to, ali si posamezne nacije to želijo ali ne. Proces transnacionalizacije se na globalni ravni hitro širi. Finančni trgi so skozi in skozi že postali globalni. To seveda ni isto kot vsestranska ekonomska globalizacija. Trgi blaga in storitev, še zlasti pa trgi dela, so še vedno daleč od tega, da bi bili globalni, pač pa so selektivno transnacionalni. Nikjer ne obstaja en sam svetovni tržni prostor, na katerem bi tekmovalе vse ekonomske enote med seboj. Veliki deli nacionalnih ekonomij, različno od države do države, niso vključeni v transnacionalne trge in veliki deli transnacionaliziranih trgov so bolj regionalizirani kot pa globalizirani. V Evropski uniji npr. poteka več kot 80% transnacionalne trgovine članic med njimi samimi.

Nerazlikovana neoliberalna raba globalizacije kot argumenta je močno ideološka. V glavnem je dizajnirana za delegitimiranje delavskih zahtev, makroekonomije in zahtev po prevzemu politične odgovornosti za posledice v ekonomiji, ne pa za natančen oris nove realnosti. Tako je eno glavnih razhajanj med neoliberalno in socialdemokratsko politiko, kako opredeliti pojem globalizacije in katere posledice iz njega izhajajo. Za kritično uprabo argumenta, ki jemlje v pretres tudi svoje meje in pogoje, sta ključni dve konsekvenci. Prva je, da dejanska oblika in obseg globalizacije ne predstavljata makroekonomske politike in politične odgovornosti za celotno ekonomijo kot popolnoma zastarelo. Druga pa je, da se velik del političnega vpliva, ki je bil žrtvovan globalizaciji, da obnoviti in ponovno vzpostaviti na regionalni ravni, kar še posebej velja za Evropsko unijo. Poleg tega koncepti, po katerih se da razviti bolj razumne in učinkovite transnacionalne in celo globalne režime za regulacijo globalne ekonomije, niso več nobena iluzija. GATT in podobne organizacije kažejo, da obstaja prostor za oblikovanje političnega okvira, ki utegne biti predmet nadaljnjih dodelav, če bo le obstajala politična volja, da se to naredi.

Celo za obnovljeni socialdemokratski projekt ni nobene potrebe, da bi kar v enem kosu zavrgli koncept makroekonomije, tržne regulacije in naravnavanje političnega okvira. Prostor za kompenzacijo izgube politične učinkovitosti na nacionalni ravni obstaja na ravni transnacionalnega sodelovanja.

Partnerstvo vlade in družbe

Ponovno preišljanje ali celo ponovno odkritje vladanja v okviru političnih vlog vlade in družbe je eden od osrednjih impulzov tretje poti. Ta koncept ima dve dimenziji. Prva je funkcionalna in izhaja iz izkušnje, da je v visoko kompleksnih modernih družbah neizmerno težko in celo nefunkcionalno poskusiti krmariti

razvoj družb iz strateškega političnega vrha, ki predstavlja vrh piramide družbe in je nesposoben učinkovito voditi in nadzirati njeno delovanje, probleme in funkcije. Izrazita je postala ideja, da moderno vladanje zahteva nove oblike sodelovanja med političnim sistemom in civilno družbo, ali z drugimi besedami novo delitev dela med državo in družbenimi dejavniki (actor). Vlada vse bolj postaja partner družbenim dejavnikom (agents), sama pa postaja broker, ki navdihuje, nadizira in pospešuje. Za sodobne kompleksne post-industrijske družbe je delni prenos oblasti funkcionalna nujnost.

Dokler je nadzorna funkcija političnega sistema nedotaknjena in omogoča, da politični sistem prevzame odgovornost za družbo in njene posameznike vzdolž linij skupnih temeljnih vrednot, kjerkoli mreža civilne družbe spodleti, je ta pristop k delegiranju politične moči alternativa privatizaciji in pospešuje demokratizacijo in avtonomijo družbe. V nasprotnem primeru imamo opraviti z vlado, ki se v neoliberalnem duhu preprosto znebi vse več politične odgovornosti in jo kar prepusti posameznikom, da se ubadajo s konsekvencami tržne dinamike. Preprosta privatizacija nekdanjih političnih odgovornosti tvega, da se bo vzpostavila situacija iz 19. stoletja, v kateri so nenadzorovane privatne oblasti vladale življenjem in možnostim velike večine ljudi, kar je v zadnji instanci vodilo v množično politično alienacijo in družbene nemire.

Druga dimenzija prenosa političnih funkcij na civilno družbo je kulturna. Utemeljena je na potekajočih procesih in deklariranih potrebah, da bi v modernih družbah ponovno vzpostavili ravnovesje med individualnim občutkom za pravice in obveznosti. To dimenzijo je poudaril komunitarizem. Ponovna okrepitev individualnega občutka za obveznosti lahko ojača državljanovo nagnjenje k temu, da najprej pogleda, ali lahko sam reši probleme, ki se pojavljajo v njegovem vsakodnevem življenju, s spontanim sodelovanjem in se le v primeru, ko to ni mogoče, obrne po učinkoviti rešitvi na politični sistem. V tej dimenziji nova delitev dela med državo in družbo ni najpoprej vprašanje zgolj zavržka nekoč državnih funkcij in prepuščanje njihovega izvajanja diskreciji privatnih akterjev. Gre za to, da država opusti dobršen del nepotrebnih intervencij, ker so pač opravljene v sami družbi na prostovoljni osnovi.

Celo v državi kot je Nemčija, je več kot četrtnina ljudi vključenih v pobude družbene samopomoči za dlje časa. Današnji izziv je, razširiti pripravljenost za takšne angažmaje na novih področjih in spodbujati ustrezen duh skupnosti z javnimi strategijami kot so pogovori, prepričljivi primeri, partnerstvo ipd. Koncept in praksa komunitarizma lahko kar dobro nadomesti socialdemokratsko filozofijo in politiko, vendar le, če ni mišljena zgolj kot strategija za legitimiranje reprivatizacije javnih odgovornosti. Razlika med neoliberalnim konceptom preproste reprivatizacije obveznosti javne politike in socialdemokratskim konceptom politizacije civilne družbe, z namenom da se prevzame nove odgovornosti, je krucialna in jo je treba zarisati jasno ne le na teoretski ravni, temveč tudi v konkretnem prostoru praktičnih projektov in vladnih konceptov. Tiste politične naloge, ki jih ne opravijo prostovoljci v družbi sami, morajo še vedno ostati v obsegu vladne odgovornosti. Za spopadanje z novimi izzivi vladanje potrebuje domiselno prenovu.

Država blaginje

Nobenega dvoma ni, da je za sodobne socialdemokrate nujno prestrukturirati nekatere ključne dele države blaginje. Spremembe družbe zahtevajo ustrezne spremembe v strukturi države blaginje. Naj omenimo zgolj nekaj najvažnejših:

- raven medicinske tehnologije se stalno povečuje in s tem kot neogibna posledica tudi stroški za sistem zdravstvenega varstva. Sistem, ki vsakemu posamezniku zagotavlja popolno medicinsko obravnavo v skladu z njegovo boleznijo, bo stalno povečeval delež dohodka, ki ga bo treba nameniti zdravju, kar se že na kratki rok zdi premalo;
- delež delavne populacije v primerjavi s staro generacijo se stalno manjša. To zahteva nove rešitve za trajnostni splošni pokojninski sistem;
- v nekaterih državah blaginje je zavarovanje za primer brezposelnosti ustvarilo posebno past brezposelnosti s tem, da se 100% ali bolj obdavčuje nizke dohodka. Potrebni so novi načini povezovanja sistema blaginje in trga dela.

Čeprav je država blaginje krvavo potrebna reform, mora biti to narejeno na takšen način, da bodo ohranjeni temeljni cilji, za katere so bili vpeljani in oblikovani kot del socialdemokratskega projekta pred več kot sto leti. Neoliberalno zdravilo je še vedno isto: zmanjšanje države blaginje ter odstopiti moč in modrost trgu. To bo, tako so prepričani liberalci, na hitro olajšalo breme javnega proračuna in slej ko prej prilagodilo pričakovanja in stališča delavcev trdim dejstvom trga dela. Ker ima neoliberalno mišljenje trg za brezprizivni mehanizem, za racionalno odločanje in hkrati kot temeljno vrednoto, se na teoretični ravni spregleda družbene stroške takšne strategije, na praktični ravni pa se jih tolerira.

Mišljenje tretje poti ima popolnoma prav v svoji temeljni predpostavki, da bi bilo neodgovorno in noro zateči se predvsem v obrambo tradicionalne države blaginje, ko se napada neoliberalno neodgovornost. Prenova stare strukture države blaginje je neizogibna, toda samo v toliko, v kolikor to pomaga k njeni trajnosti. To velja za vse klasične stebre države blaginje. Ob upoštevanju starostnih pokojnin, je treba ponuditi več prostora za izbiro. Posameznik naj sam odloči, koliko dohodka želi hraniti sedaj z namenom, da ga bo lahko porabil kasneje, pri tem pa je treba ohraniti spodnjo mejo, ki zagotavlja dostojno življenje po upokojitvi. Ugodnosti za brezposelnost je treba pogojevati s sprejemanjem ponujenih služb. Poleg tega bi bilo treba ugodnosti odpraviti tako, da bi postopno zrastle dohodki tistih, ki so vzeli manj plačane službe.

Vse to je treba in mora biti narejeno. Obstajajo številne poti, da se to doseže. Potrebni so pragmatizem, ustvarjalnost in inovativni duh. Sporočilo socialdemokracije mora biti prenova ideje, da je vsak državljan upravičen do dostojnega življenjskega standarda, ko so vsi njegovi naporji spodleteli. Zagotovilo za spodobno življenje ni odvisno od ekonomskih vrednot, temveč je človekova pravica. Najbrž je bolj nujno kot v preteklosti, da posameznik lahko dokaže, da je storil vse, kar je možno, da bi skrbel za svoje življenje. Toda v primeru, da mu spodleti, ima pravico do družbene solidarnosti in ima pravico, da krivda za tržne napake ni naložena le na njegova pleča, tako da bi ga povrhu tega, da je padel v revščino in nevarnost, stigmatizirali kot človeka z napako, mu to očitali in ga zasramovali.

Zaradi vseh teh razlogov bo tretja pot dokazala pomembnost koncepta za prenovo socialdemokracije samo do tiste mere, do katere bo ponudila pomembne reforme države blaginje, ne da bi zavrгла zagotovila za socialno varnost. V nasprotnem primeru ne bi le omadeževala javno identiteto socialdemokracije in zankala njeno pripadnost temeljnim vrednotam, marveč bi prispevala tudi k družbenemu razkroju. Morebiti bodo morale socialdemokratske stranke plačati politično ceno za to. Dva nasprotnika socialdemokracije bi bila glavna zmagovalca: tisti neoliberalci, ki so celo bolj konsekventni kot polovičarska neoliberalna socialdemokracija, in tiste desne sile, ki obljublajo bolj komunitarno družbo in popolno podporo tistim, ki trpijo zaradi družbene izključenosti. Socialdemokratski napori po preoblikovanju države blaginje morajo upoštevati dejstvo, da ne obstajajo samo meje ekonomske globalizacije državi blaginje, temveč tudi meje države blaginje globalizaciji.⁵ Ko bo država blaginje oskrunjena, lahko pričakujemo povečevanje političnega nasprotovanja svobodni trgovini.

Zato mora prenovljeni socialdemokratski projekt vztrajati ne le pri konceptu možnosti za vse, temveč socialni pravičnosti, kar vključuje zagotavljanje minimalnega standarda materialne dobrobiti. Seveda takšno zagotavljanje zahteva tudi obveznost posameznika, da izkoristi vsako priložnost, ki mu jo ponudi trg ali družba, da samostojno živi. Tako je zaposljivost lahko eden od uporabnih ciljev reforme države blaginje, vendar ni zadostni pogoj za prenovljeni projekt socialne demokracije v času, ko ni na razpolago dovolj delovnih mest za vse.

Fleksibilni človek in temeljna varnost

Ena od najbolj spornih potez projekta tretje poti, kot ga je ponudil Tony Blair, je njegov koncept splošne kulture podjetništva za vse pripadnike modernih družb. Meri na odpravo razširjenega stališča po upravičenosti in posledično upošteva velik porast fleksibilnosti na trgu delovne sile, redukcijo države blaginje in ustrezno povečanje samoupravnih prostovoljnih družbenih dejavnosti. Ta koncept v temelju verjame v preseganje globoko zakoreninjenega konsenza blaginje, ki je prevladujoč v večini evropskih družb. Nekateri od uglednih promotorjev tretje poti kot so Blair, Giddens in v Nemčiji Bodo Hombach, so večkrat razglasili, da se mora posameznik ne glede na stopnjo izobrazbe, poklicno usposobljenost ali družbeni položaj začeti videti kot podjetnik, ki je popolnoma odgovoren za svojo lastno usodo v svetu trgov.⁶ Vsakdo naj bi razvil zavest, da so tveganja na trgu dela v zadnji instanci lastna tveganja posameznika in ne napake, ki jih ustvarjajo napačne strukture družbe, kar naj bi posamezniku zagotovilo tudi močno družbeno podporo. Takšna velika kulturna sprememba, ki pomeni sprejemanje substancialnega dela neoliberalne kulture, bi imela resne posledice na dveh ravneh. Na strukturni ravni bi zmanjšala podpore države blaginje namenjene zaposljivosti. Na družbnopsihološki ravni bi posamezniki nižjega sloja družbe dobili občutek, da za omejeno podporo ni nobene resnične socialne varnosti, do

⁵ Cf. Rieger, E./Leibfried, S.: *Welfare State Limits to Globalisation*, in: *Politics & Society*. Vol. 26, št. 3, September 1998.

⁶ A. Giddens: *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge 1998; B. Hombach: *Aufbruch. Die Politik der Neuen Mitte*. München 1998.

katere so upravičeni, ne glede na izide njihovih naporov na trgu dela v zadnji instanci. Posamezniki bi morali sprejeti skoraj neomejeno stopnjo ekonomske in družbene fleksibilnosti.

Pred neclavnim je Richard Senett orisal nekatere vidike takšne transformacije v smeri nove kapitalistične kulture in preusmeril pozornost k družbenim mejam fleksibilnosti zato, da ne bi moderne kapitalistične ekonomije generirale korozije značaja, posplošene negotovosti, strahu in družbene nestabilnosti v širših razsežjih.⁷ Družbene meje fleksibilnosti zaskrbljujejo nižje in višje sloje družbe. Oba sloja se morata iz različnih razlogov zavedati, da skoraj vsaka zaposlitev lahko preide in da bodo morali posamezniki sprejeti degradacijo pri zaposlitvi in plačilu. Celo če lahko pričakujejo, da bodo stalno upravljali delovno biografijo, bodo morali biti pripravljeni na deset do dvanajst sprememb svoje zaposlitve in celo kraja bivanja v času svojega življenja. Tako njihova življenja postajajo vse bolj nepredvidljiva, dolgoročna vpetost v skupnost, življenje s prijatelji, sosedi in podobno izginja kot značilnost njihovega življenja.

Oznaka "fleksibilnost" ima, vzeto površinsko, predvsem pozitivno konotacijo. Seveda obstaja velika razlika, če se nekdo nahaja na finančno varnem družbenoekonomskem položaju in jemlje nase dodatna tveganja z namenom, da bi si pridobil dodaten dohodek, ali če je fleksibilnost na nižjem koncu trga dela enakovredna grožnji, da si porinjen v revščino, odvisnost in pomanjkanje in prisiljen vzeti katerikoli delovni ali življenjski položaj, ki ga ima spreminjajoča se tržna usoda na zalogi zanj ali zanjo. Prisilna fleksibilnost te vrste ustvarja frustracije, nestabilnost, negotovost in strah. Fleksibilnost je tako daleč stran od tega, da bi pomenila isto za uspešnega in neuspešnega.

Jedrnatno sporočilo klasične socialdemokracije je bilo vedno, da obstaja in da mora obstajati zagotovilo za dostojno življenje za vsakega posameznika ne glede na ekonomsko srečo, ker so tveganja na trgu dela v glavnem posledica načina delovanja trga in ne napak posameznika. Koncept posplošene podjetniške kulture, kot je bil razvit doslej, nekako končuje s takšnim temeljem socialdemokratske filozofije. V kolikor so to posledico avtorji projekta vzeli namerno v račun, je treba pristaviti tri ugotovitve:

Prvič, takšna konsekvence bi definitivno šla proti temeljnim vrednotam socialdemokracije, ki celo v konceptu tretje poti ostajajo neizpodbitni temelj preнове in družbene spremembe. Seveda je možno opredeljevati temeljne vrednote socialdemokracije v različnih družbenih in kulturnih kontekstih, vendar vedno zahtevajo solidarnost za zagotavljanje dostojanstva vseh državljanov ne glede na njihove ekonomske rezultate. To je natančno to, kar pomeni klasični termin "socialne pravičnosti". Ta standard mora označiti spodnjo mejo družbene varnosti, dokler socialdemokratske temeljne vrednote ostajajo v veljavi. Seveda obstaja velika fleksibilnost pri interpretaciji te norme, vendar pa obstajajo hkrati tudi jasne meje takšne fleksibilnosti.

Drugič, pretirane zahteve po fleksibilnosti, ki sprožajo splošni občutek negotovosti, in izguba posameznikovega nadzora nad življenjskimi tveganji, silijo ljudi

⁷ R.Sennet: *The Corrosion of Character*. New York 1998.

k skrajnim desničarjem, ki se pretvarjajo, da ponujajo varnost, jasno orientacijo in socialno zaščito.

Tretjič, takšna strategija bi nujno zabrisala politične razmejitvene črte med prenovljeno socialdemokracijo in neoliberalizmom ter posledično poslabšala njene volilne možnosti.

Tako mora biti politično sporočilo na ravni strateških vodil politik in na ravni simbolne identitete prenovljene socialdemokracije fleksibilnost s socialno varnostjo. Kulturna prenova, ki jo zahtevata družbena modernizacija in ekonomska globalizacija, naj bi ciljala na novo kulturo odgovornosti, kar pomeni novo ravnotežje pravic in odgovornosti posameznika, ne pa na posplošeno držo podjetništva.

Alternative na križišču

Prvič doslej je diskurz tretje poti odprl možnost za svetovni politični dialog med levosredinskimi silami, ki zaradi globalizacije delijo več izzivov, problemov in možnosti kot kdajkoli prej. Mnogi od njih se vse bolj zavedajo, da bodo nove oblike transnacionalne koordinacije delovanja eden od pogojev za učinkovito reševanje problemov v globalni dobi. Seveda ni presenetljivo, da se vzorec socialdemokratske prenove razlikuje od države do države, glede na različne družbene in kulturne tradicije posameznih družb, volilnih tekmecev v politični areni in glede na relativno moč levosredinskih sil. Doslej so se razvile tri različne smeri tretje poti. Razvrščajo se od radikalne pozicije, ki je posvojila substancialne dele sodobnega liberalizma, do zmerne pozicije z veliko bolj previdno držo pri premišljanju vloge trga in odgovornosti posameznika.

Idealno tipsko novi demokrati ZDA predstavljajo radikalni pristop tretji poti, medtem ko si večina socialdemokratskih strank kontinentalne Evrope prizadeva za zmernejšo usmeritev, novi laburisti pa zasedajo sredino.

Ob spoštovanju skoraj vseh ključnih konceptov, ki tvorijo gradbene bloke prenovljenega socialdemokratskega projekta, so nekatere konsekventne alternative površinske, čeprav se nahajajo znotraj okvira nekaterih temeljnih skupnih potez. Zahtevajo in zaslužijo si previdno politično razpravo med tistimi, ki želijo spodbuditi uspešno in trajnostno obnovo socialdemokracije in hkrati tudi do določene mere upoštevajo preostale različice.⁸

Idealno tipski položaj in njihovi različni pristopi do posameznih zadev v razpravi o tretji poti so razvidni iz tabele 1.

Temeljne vrednote, politične kulture in človekove potrebe

Kot smo že poudarili, obstajajo dobri razlogi za splošni ponovni vzpon političnih projektov socialdemokratske politike v dobi globalizacije. Kot se je v zgodovini že zgodilo, utegnejo ponovno nastopiti v obliki nove sinteze med izvornimi teorijami demokratičnega socializma in liberalizma. V takšni novi sintezi morajo temeljne vrednote ostati vidne in učinkovite, ne glede na to, kakšen bo njihov vzorec v posameznih državah, tudi če bi prišlo do temeljnih sprememb v zagovarjanih poli-

⁸ *Posamezni prispevek, v: R. Cuperus/J. Kandel: Transformation in Progress: Social Democratic Think Tanks Explore the Magical return of Social Democracy in a Liberal Era. Amsterdam 1998.*

tikah. Med temi temeljnimi vrednotami je najbolj pomembna vrednota socialne varnosti kot državljanska pravica, v primeru ko na trgu ni na razpolago ustrezne zaposlitve, vrednota, ki se je ne da pogrešati vse dotlej, dokler lahko pojem socialdemokracije v nasprotju z (neo)liberalizmom sploh še ohranja kakšen smisel. Če bi bila ta vrednota enkrat odpravljena, potem bi tudi izvorna ideja socialdemokratskega projekta v svoji substanci izginila iz politične arene, ne glede na to, kakšno poimenovanje bi se ponudilo. V tistih evropskih državah, kjer imajo dolgo tradicijo blaginjskega konsenza in kjer so razvili ustrezne politične programe, bi močna doza neoliberalne "medicine" najverjetneje prinesla tri neželene posledice:

- izgubo socialdemokratske identitete vis a vis neoliberalizma,
- naraščajočo socialno dezintegracijo in odtujitev,
- volilne izgube v korist liberalno in desno usmerjenih ekstremističnih strank.

Ta tveganja očitno zarisujejo zunanje meje za spremembe.

Zelo je verjetno, da bi v visoko razvitih kapitalističnih demokracijah do četrtna volilnega telesa, kot se je pokazalo v Avstriji in Franciji, lahko razumela ponudbo desnega populizma in ekstremizma kot edino upanje za sprejemljivo življenje v svetu skoraj neomejene fleksibilnosti, do katere socialdemokracija, če bo sledila tretji poti radikalne linije prenove, ne bo mogla ponuditi prepričljive alternative. Ni jasno, kako daleč lahko gre v tej smeri družba kot so ZDA. Toda zgodovina in sodobne izkušnje kažejo, da bi večina evropskih družb kmalu postala plen naraščajočega vpliva desnega populizma.

Na današnji ravni razvoja modernih družb in njihovega pritiska v smeri brezmejnih stopenj fleksibilnosti v vseh sferah družbenega življenja se zdi vredno priključiti dejstvo, da v zadnji instanci obstajajo učinkovite antropološke meje kulturni spremembi, negotovosti in fleksibilnosti. Očitno so temeljne antropološke potrebe, kot sta npr. komuniciranje ali potreba po varnosti, do določene mere kulturna omejitev. Toda celo kulturna sprememba ne more spregledati izvorno substanco teh temeljnih potreb. Lahko jih gnete, oblikuje, razširja in zmanjšuje, ne more pa jih vseh skupaj obiti. Socialdemokracija mora ohraniti ustrezno raven socialne varnosti, ne glede na to, kako obsežne se bodo na koncu izkazale nove oblike fleksibilnosti.

Tabela 1: Razvrstitev drž tretje poti

<i>Pojem</i>	<i>Zmerna drža</i>	<i>Radikalna drža</i>
<i>Temeljna vrednota</i>	Pravičnost	Možnosti za vse
<i>Kultura politik</i>	Fleksibilnost in temeljna varnost	Duh podjetništva
<i>Ekonomska globalizacija</i>	Politično vodljiva	Mora biti sprejeta
<i>Ekonomska politika</i>	Makroekonomska regulacija, na strani ponudbe in povpraševanja	Stran ponudbe
<i>Vlada v razmerju do podjetij</i>	Suverena in posredniška	Partner
<i>Vlada v razmerju do družbe</i>	Poudarek na odgovornosti vlade	Poudarek na dolžnosti družbe
<i>Komunitarizem</i>	Politika dopolnjevanja	Moralna kampanja
<i>Država blaginje</i>	Ponovna izgradnja temeljne varnosti (državlanske pravice)	Aktivirajoča država za zaposljivost
<i>Modernizacija</i>	Mnogodimenzionalni koncept (ekonomski, kulturni, družbeni)	Ekonomska racionalizacija
<i>Ekologija</i>	Ključna ekonomska vloga	Nejasna obveza
<i>Vloga stranke</i>	Ključna za družbeno razpravo in legitimiranje	Najprej nacija, obrobna stranka
<i>Strategija</i>	Strukturne spremembe, preudarna razprava	Kulturna kampanja, na medije naravnano komuniciranje

Bojan BUGARIČ*

USTAVNO SODIŠČE NA PREPIHU

(M. Krivic: Ustavno sojenje in politika, TiP, 5/1998)

Z zamudo (v šolskem semestru 1998 sem predaval na tuji univerzi) se odzivam na zgornji prispevek mag. Matevža Krivica, v katerem se je odzval na moj članek "Ustavna sodišča v srednji in vzhodni Evropi" objavljen v TiP, št.2/1998. V prostoru, kjer manjka robustna strokovna polemika, bi za avtorja kritiziranega članka takšen odziv moral predstavljati neke vrste kompliment, še posebej zaradi obsega Krivičeve kritike. Na žalost pa Krivičev odziv vsebuje preveč pavšalnih, slabo argumentiranih in tudi napačnih trditev, da bi lahko bil podlaga za resno razpravo. Njegov pokroviteljski odnos do "nepravniškega bralstva" TiP gre tako daleč, da se postavi v nekakšno skrbniško vlogo edinega pravilnega interpreta ustavne teorije in dela ustavnega sodišča pri nas in gre mirno mimo ne samo argumentov v članku samem, ampak tudi mimo vse strokovne literature in referenc, s katerimi so podprte teze v članku. Krivic v večjem delu secira moje besedilo po svoji poljubni razlagi, ne da bi ponudil kakšne druge teoretične ali dejanske dokaze, oziroma navajal resne strokovne vire. V njegovi kritiki ni niti enega samega strokovnega vira ali reference. Zaradi tega bom odgovoril karseda na kratko in v izogib pavšalnosti, značilni za Krivičovo kritiko, pri svojih odgovorih še enkrat (v članku sem to že storil) navedel strokovne vire.

1. V prvem sklopu kritike mi Krivic očita, da izkrivljeno in napačno predstavim primerjavo pristojnosti ustavnih sodišč. Pri obsegu pristojnosti ustavnega sodstva Krivic opozarja, da so med evropskimi državami razlike in da je zato moja teza "površna". V svojem prispevku raznolikost pristojnosti evropskih ustavnih sodišč seveda upoštevam. Zato Krivicu tu lahko le ponovim svoje stališče: pristojnosti so širše od večine evropskih ustavnih sodišč. Kaj pomeni večina pa je najbrž jasno.¹
2. V drugem delu kritike Krivic ocenjuje mojo tezo o prisotnosti sodnega aktivizma med ustavnimi sodišči srednje in vzhodne Evrope. Namesto utemeljenih argumentov (edini primer, ki ga navaja, to je odločba nemškega ustavnega sodišča o abortusu, je zgrešen, saj po mojem mnenju ni problem aktivizma v sprejemanju "pravcatih uredb", kot piše Krivic, pač pa v odločanju o problemih, ki enostavno niso rešljivi s pravnimi argumenti)² Krivic napiše, da o tem problemu takorekoč ni

* Dr. Bojan Bugarič, Pravna fakulteta v Ljubljani.

¹ Ena od najboljših študij primerjave pristojnosti ustavnih sodišč je A.R. Brewer-Carias, *Judicial Review in Comparative Law* (1989); glej tudi I.Kavass, ed., *Supranational and Constitutional Courts in Europe: Functions and Sources* (1992). Za države srednje in vzhodne Evrope glej H.Schwartz, *The New Courts: An Overview, East European Constitutional Review*, vol.2 (1993); H.Schwartz, *The New East European Constitutional Courts*, v A.Dick Howard, ed., *Constitution Making in Eastern Europe* (1993); S.Frankowski, P.Stephani, eds., *Legal Reform in Post-Communist Europe: The View from Within* (1995).

² Več o tem glej B.Bugarič, *Courts as Policy-Makers: Lessons from Transition*, neobjavljen tekst, 1999, na voljo pri avtorju prispevka (bojan.bugaric@uni-lj.si).

strokovne literature, "kolikor tega pri nas poznamo" (str. 931). Res je, da sodnega aktivizma ni mogoče "meriti" tako kot gospodarske rasti ali inflacije, je pa o tem že več kot dovolj literature, da o tem lahko resno strokovno razpravljamo.³ Ob tem ko se Krivicu zapiše ta neresnična trditev (upoštevam pa možnost, da Krivic enostavno nima dostopa do te literature in zato napiše, da govori le o tisti literaturi, "kolikor jo pri nas poznamo"), v nadaljni kritiki povsem spregleda bistvo mojih argumentov. Prvič, prav nikjer ne trdim, da so vsa srednje in vzhodno evropska ustavna sodišča aktivistična, drugič, za primere, za katere to trdim, obstaja dovolj znanstvene literature, ki potrjuje takšno tezo⁴, ter tretjič, v tekstu pojasnim tudi kakšne vrste aktivizem se mi zdi problematičen. Zato tu ne vem, ali Krivic polemizira z mano, s samim seboj ali s kom drugim?

3. Tretji sklop, ki ga Krivic ocenjuje, se dotika vprašanja, ali je sodni aktivizem primeren ali ne. Glede na to, da nikjer ne dajem posplošene ocene o tem, ne vem na koga leti Krivičeva kritika. V svojem prispevku se izognem takšni splošni oceni in poudarim, da je sodni aktivizem problematičen le pri določenih strukturnih vprašanjih tranzicije, ne pa kar počez. Krivic pa mirno napiše, da sicer v mojem prispevku ni nikjer ta teza zapisana eksplicitno, da pa "veje" iz članka kot celote. Žal je Krivic potem članek ali površno ali pa napačno prebral. To kar sam kritiziram so prav "ekscеси", kot on pravi, in ne aktivizem kar počez.

³ Glej tematske številke "Symposium: Judicial Review and Public Policy in Comparative Perspective", *Policy Studies Journal*, vol.19, n.1 (1990); tematska številka *West European Politics*, št.15 (1992); tematska številka "The New Constitutional Politics of Europe", *Comparative Political Studies*, vol.26, n.4 (1994); glej tudi C.Neal Tate, T.Vallinder, eds., *The Global Expansion of Judicial Power* (1995); D.Finck, *Judicial Review: The United States Supreme Court Versus the German Constitutional Court*, 20 *Boston College International & Comparative Law Review* (1997); H.Jacob, E.Blankenbunrg, H.Kritzer, D.Provine, J.Sander, eds., *Courts, Law & Politics in Comparative Perspective* (1996).

⁴ Glej npr. H.Schwartz, *Eastern Europe's Constitutional Courts*, *Journal of Democracy*, vol.9, n.4 (1998); *Constitutional Courts on Trial* (tematska številka), *East European Constitutional Review*, vol.6, n.1 (1997); C.Sunstein, *Introduction: The Legitimacy of Constitutional Courts: Notes on Theory and Practice*, *East European Constitutional Review*, vol.6, n.1 (1997); S.Wright Shelve, *Central and Eastern European Constitutional Courts and the Antimajoritarian Objection to Judicial Review*, 26 *Law & Policy in International Business* 1201 (1995); E.Klingsberg, *Judicial Review and Hungary's Transition from Communism to Democracy: The Constitutional Court, the Continuity of Law, and the Redefinition of Property Rights*, *Brigham Young University Law Review* 41 (1992); E.Klingsberg, *Contextualizing the Calculus of Consent: Judicial Review of Legislative Wealth Transfers in a Transition to Democracy and Beyond*, *Cornell International Law Journal*, vol.27 (1994); M.Brzezinski, *The Emergence of Judicial Review in Eastern Europe: The Case of Poland*, *The American Journal of Comparative Law* 41 (1993); P.Paczolay, *Judicial Review of the Compensation Laws in Hungary*, *Michigan Journal of International Law* (1992); A.Sajo, *Reading the Invisible Constitution*, 15 *Oxford Journal of Legal Studies* (1995); A.Sajo, *How the Rule of Law Killed Hungarian Welfare Reform*, *East European Constitutional Review*, vol.5 (1996); S.Holmes, C.Sunstein, *The Politics of Constitutional Revision in Eastern Europe*, v S.Levinson, ed., *Responding to Imperfection* (1995); S.Holmes, *Back to the Drawing Board: An argument for constitutional postponement in Eastern Europe*, *East European Constitutional Review*, vol.2 (1993); S.Holmes, *Conceptions of Democracy in the Draft Constitutions of Post-Communist Countries*, v B.Crawford, ed., *Markets, States, and Democracy* (1995); M.Brzezinski, *Constitutionalism Within Limits*, 2 *East European Constitutional Review* 42 (1993); M.Brzezinski, L.Garlicki, *Judicial Review in Post-Communist Poland: The Emergence of a Rechtsstaat?*, *Stanford Journal of International Law*, vol.31 (1995).

Krivic vidi v tranziciji okoliščino, ki narekuje potrebo po "razumni dozi sodnega aktivizma". To je sicer povsem legitimno stališče, a v strokovni literaturi tudi predmet ostre kritike. Sam se strinjam z avtorji, ki kritizirajo omenjeno tezo in zagovarjajo previdnost pri sodnem aktivizmu v tranziciji. Sam v prispevku še dodam razliko med različnimi vrstami vprašanj, kjer je aktivizem različno pomemben ali koristen.

4. Sledi sklop, kjer Krivic kritizira mojo predstavitev "strukturnih" ustavnih vprašanj. Krivic pravi, da je to "najpomembnejša slabost" mojega pristopa. Pri kritiki spet pokaže površnost pri poznavanju primerjalnega prava, saj zapiše, da je slabost mojega argumenta posledica "nekritičnega prenašanja ameriških konceptov v evropski pravni prostor". Različne tehnike neodločanja so prisotne v praksi različnih evropskih sodišč in ne samo v glavah teoretikov, kot misli Krivic, zato tu Krivic polemizira z nečim, kar že obstaja oziroma dokazuje, da nekaj kar je dokumentirano v strokovni literaturi ne obstaja (sic)!⁵ Pod različnimi imeni in doktrinami je to, kar Američani imenujejo "political question doctrine", prisotno tudi v Evropi že kar nekaj časa, le da Krivic tega očitno ne razume oziroma ne pozna. Če bi to bolje poznal, potem ne bi pisal o nekakšnem nekritičnem prenašanju ameriškega prava na evropska tla. Jasno, da je ameriško pravo drugačno od slovenskega, tako kot je nemško pravo drugačno od avstrijskega. To pa seveda ne pomeni, da med pravnimi redi ne prihaja do določenih zblizevanj in podobnosti. Vendar to že spada v posebno razpravo, v katero se žal z mag. Krivicem ne morem spuščati, saj je njegovo izhodišče o ameriškem pravu kot o nekem povsem tujem sistemu, v modernem komparativnem pravu že zdavnaj preseženo.

5. Sledi polemika o doktrini političnih vprašanj. Krivičeva dolga polemika samo še potrjuje, da zadeve ne pozna dovolj natančno. Jasno je, da se ta doktrina v Evropi drugače uporablja in da ima različna imena, to pa ne pomeni, da ne obstaja. Ali temu rečem odločanje o neodločanju ali zadržanost pri razveljanju je le stilistični

⁵ Več o nemški praksi D. Currie, *The Constitution of the Federal Republic of Germany* (1994), str.170-171. Currie npr. zapiše, da je razprava o tem ali nemško sodišče tudi uporablja doktrino političnih vprašanj bolj stvar semantike kot vsebine in v nadaljevanju navede različne primere, kjer je nemško sodišče uporabilo svojo "verzijo" te tehnike "ne-odločanja" (primeri 2BverfGE 213 (1953); 4 BverfGE 157, 174 (1955); 25 BverfGE 353, 361-63 (1969); 66 BverfGE 39, 60-62 (1983) in drugi primeri). Currie navede tudi zanimiv podatek, da to dejstvo priznava tudi eden od vodilnih komentarjev k nemški ustavi, AK-GG (Reihe Alternativkommentare 1984). Currie navaja tudi mnene Fridericha Kleina, ki pravi, da so politična vprašanja tista, ki jih ni mogoče razsoditi z uporabo pravnih norm. Glej F.Klein, *Bunderversfassungsgericht und richterliche Beurteilung politischer Fragen* (1966). Glej tudi novejšo študijo, C.Rau, *Selbst entwickelte Grenzen in der Rechtsprechung des United States Supreme Court and des Bundesverfassungsgerichts* (1996). Rau navaja številne druge primere, kjer je sodišče uporabilo določene tehnike samo-omejevanja, ki po svojem bistvu niso daleč od doktrine političnih vprašanj. Glej tudi odlično študijo Kommersa, D.Kommers, *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany* (1997), str.50-52.; glej J.Limbach, *The Law-Making Power of the Legislature and the Judicial Review*, v B.Markestein, ed., *Law Making, Law Finding and Law Shaping: The Diverse Influences* (1997); o praksi drugih evropskih držav glej L.Favoreu, *Constitutional Review in Europe*, v L.Henkin, A.Rosenthal, eds., *Constitutionalism and Rights: The Influence of the United States Constitution Abroad* (1990); L.Favoreu, *American and European Models of Constitutional Justice*, v gradivu za seminar prof.M.A.Glendon, *Comparative Constitutional Law*, Harvard Law School (1994).

problem, če parafraziram Currieja, ne pa vsebinski, saj oba inštituta delujeta podobno.

Da Krivic problema res ne razume, kaže razprava, ki ji je dal naslov "Vezanost na ustavo in zakon- ali na teoretične doktrine", kjer povsem napačno zaključí, da se pri doktrinah o nedoločanju sodniki sklicujejo na teorije in doktrine, ki ignorirajo ustavo in zakon. Resnica je prav nasprotna, gre za povsem praktične doktrine sodišč, kjer se le ta ne sklicujejo na nikakršne "teorije", pač pa izhajajo iz povsem pragmatičnih ocen sodišč, da je določene zadeve le bolje prepustiti zakonodajalcu in ne odločati čisto o vsem.

Na zelo nizek nivo se Krivic spusti pri trditvi na strani 940, kjer pravi, da mu namesto odgovora ne njegovo vprašanje iz prejšnje polemike ponudim nekaj, kar "(baje) piše v taki študiji, ne kakšna ta avstrijska ureditev v resnici je". Krivicu v pojasnilo: gre za najboljšo študiju o teh problemih, ki je danes na voljo. Če je ni prebral ali ima probleme z navedbami v študiji, potem naj piše avtorjem študije ali založniku, ne pa da meni pripisuje nekakšno površnost. Kot da bi Krivičevo poznavanje avstrijske ureditve pomenilo "kakšna v resnici ta avstrijska ureditev je". V tej točki se najbolje kaže površnost Krivičeve kritike: polemizira z vrhunsko strokovno literaturo, kot glavni dokaz, da se ta literatura moti, pa navede samo to, da on meni drugače. S tem je tudi povezana njegova trditev, da "preveč nekritično sprejemam vse, kar je napisala kakšna pravna avtoriteta". Sam imam ravno nasprotni občutek: da je prav Krivic tisti, ki nekritično povzema iz različnih mnenj "pravnih avtoritet", ne da bi pri tem dovolj premislil o praktičnem pomenu takšnih mnenj v povsem določenem kontekstu. Za inštitut, ki je dokumentiran in opisan v eni vodilnih študij, Krivic trdi, da ne obstaja! Naj potem bralec sam presodi kdo nekritično sprejema pisanje različnih "pravnih avtoritet".

Vse ostale navedbe (str. 940-941) vsebujejo povsem površno in ad hoc seciranje in premetavanje mojega teksta, brez dovolj razvitih in tehtnih argumentov. Kažejo le to, da Krivic teksta ali ni razumel ali pa da ga ni natančno prebral. Ko bo tem nametanim pripombam na straneh od 940 do 941 dodal še kakšen tehten argument, bom nanje odgovoril.

Maca JOGAN

Zdenka Šadl

Usoda čustev v zahodni civilizacijiZnanstveno in publicistično središče,
Ljubljana 1999

Avtorica v celotnem delu, ki obsega 261 strani, sistematično in podrobno preverja in utemeljuje nosilno tezo, po kateri so čustva družbeno-kulturno oblikovana. V tem okviru je smiselno razčlenila snov na tri dele, ki se medsebojno dopolnjujejo in povezani prispevajo k integralnemu razumevanju čustev kot predmeta teoretskih razlag, pa tudi kot praktičnih sestavin zgodovinsko spremenljivega urejanja medčloveških odnosov.

V najobsežnejšem prvem delu (Zahodni konstrukti o čustvih, 17-144) predstavlja najprej zgodovinsko prevladujoče različice redukcionističnih razlag čustev v zahodni misli, ki jih je razčlenila v več modelov (mitov ali "konstruktov"). Čeprav bi iz zaporedja lahko sklepali o enotnem ključu razvrščanja konstruktov na najbolj splošni ravni, avtorica uporablja pravzaprav dvoje meril. Najprej se lahko seznanimo s konstrukti, ki so razvrščeni glede na razlago izvora in bistva pojava tako, da prehaja od zunanjšega okolja do posameznikove intimne. V ta sklop sodijo konstrukti o čustvih kot neobvladljivih strasteh, konstrukti o animaličnosti čustev, o čustvih kot fizioloških procesih ter konstrukti o čustvih kot individualnih in notranjih pojavih. Druga vrsta konstruktov pa je v bistvu razčlenjena glede na vodilne lastnosti, ki so bile kot stalnice navzoče v njihovem nastajanju in uporabi od starogrških časov do konca 20. stoletja. To so: konstrukti o nasprotju med razumom in čustvi, konstrukti o "dobrih" čustvih, konstrukti o destruktivnih in nevarnih čustvih ter konstrukti o čustvih kot ženskih lastnostih. Avtorica upravičeno opozarja na medsebojno prepletenost različnih konstruktov, ki pa ni ostajala zgolj na duhovni ravni, temveč je bila vir in opravičilo praktičnega urejanja čustev. Zato ni naključje, da so se poenostavljene predstave o čustvih globoko vsidrale v "zdrav razum" in vzorce vsakdanjega obnašanja, kjer bolj ali manj nenadzo-

rovano in kot samoumevnosti delujejo tudi v sodobnosti, kar avtorica tudi primerno in obilno ponazarja.

Takšni konstrukti pa so zaradi globoke in trdne ukoreninjenosti v določanju pomenkega sveta po svoje določali tudi način znanstvenega zajemanja in pojasnjevanja tega pojava do sredine druge polovice 20. stoletja. Kot sociologinja je avtorica v nadaljevanju podrobno in večplastno analizirala samo sociologijo, ki se do najnovejšega časa ni izvila iz racionalistične tradicije zahodnega načina mišljenja. Spoznavna usmeritev sociologije se je opirala na kartezijansko epistemološko držo, ki je razumevala čustva kot motnje v spoznavnem procesu in zahtevala osredinjenost le na "čisti razum". Eno-dimenzionalnost sociologije kot discipline "hladnega razuma" in neustrezno, obrobno in/ali le delno ter enostransko vključevanje čustev na podlagi androcentričnega zdravorazumskega pojmovanja, je avtorica razkrila in utemeljila z analizo ustreznih del treh klasikov sociologije: M. Webra (ki je prispeval k potiskanju čustev za meje racionalnega delovanja), E. Durkheima (ki je čustva obravnaval kot pomembno sestavino kolektivnega delovanja - "vrenja") in G. Simmla (ki je v zasnovi že izoblikoval "eksplicitno" sociološko teoretizacijo čustev).

Izredno pomembno je avtoričino spoznanje o umeščenosti čustev v odnose moči ter o vlogi dualizma razum/čustvo pri ohranjanju gospodovanja in socialne ter spolne hierarhije. K polarizaciji in celostnemu reproduciranju večkratne hierarhije - tudi ali predvsem s pomočjo vplivanja na urejanje čustev - je v zahodni civilizaciji skozi stoletja prispevala krščanska religijska razlaga. Zato avtorica prvi del smiselno dopolni s sociološko analizo ključnih religijskih virov krščanstva glede čustvovanja, pri čemer opozarja na prevladujočo ambivalentnost v tej "politiki čustev", ki jo prepričljivo prikaže ob biblični razlagi ter navodilih za reguliranje jeze (zlasti str. 116-117). Obsodbe jeze (v kateri je krščanstvo "prepoznalo zahteve po družbeni pravičnosti in težnje po družbenem izenačevanju") se dopolnjujejo z dopuščanjem tega čustva, vendar le v primeru boja zoper zlo, torej boja zoper tiste dejavnosti, ki niso v skladu z obveznimi vzorci in

normami - slojno in spolno diferenciranega - obnašanja in delovanja posameznikov. Zato je npr. jeza mož normalna in dopustna, če bi kdo posegal po njihovi lastnini (npr. ženi).

S podrobno analizo prevladujoče katoliške "emocionalne kulture" na Slovenskem v zadnjih dveh desetletjih 19. in v začetku 20. stoletja avtorica nudi zgled praktične uporabe socioloških teoretskih znanj o čustvih, hkrati pa so njeni izsledki izredne vrednosti za razumevanje vsakdanjega "zdravega razuma" in - pogosto tudi še v sodobnosti samo-umevnih - vzorcev obnašanja in delovanja. Na podlagi analize vsebine del A.M. Slomška, A. Mahnič in B. Jegliča ter svetovalne literature drugih avtorjev v času prvega vala rekatolizacije osvetljuje obravnavo ("pravih" in "nepravih", "svetih" in "grešnih") čustev in razkriva stopnjo politizacije čustev, oziroma izrabo urejanja čustev za utrjevanje obstoječega družbenega reda in za boj zoper družbeno "zlo". Na primerih uravnavanja nekaj ključnih čustev (zlasti jeze, dopolnilno pa še sramu, strahu, ljubezni) avtorica zelo prepričljivo prikaže spolno in slojno pristransko družbene konstrukcije čustev. S tem tudi utemeljuje spoznanje o vpletenosti diskurzov o čustvih "v igro moči in v procese zgodovinskega spreminjanja sistemov družbene hierarhije" (139), ki ga sintetično osvetljuje v zadnjem poglavju ("Diskurzi o čustvih") prvega dela knjige.

V drugem delu knjige (De-konstrukcija tradicionalnega pojmovanja čustev, 145-210) avtorica najprej osvetljuje okoliščine (npr. fragmentacija, "inflacijski kognitivizem"), ki so od sredine 70. let dalje vplivale na to, da se je izoblikovala sociologija čustev, ki je v sodobnosti postala eno najbolj privlačnih in spoznavno plodnih področij. Avtorica zavrača možnost getoizacije te subdiscipline in se zavzema za vključitev proučevanja čustev v samo jedro integralne sociološke teorije in sociološkega raziskovanja, zato poudarja: "V prvi vrsti se postavlja zahteva po artikulaciji povezave med mikro in makro družbenimi strukturami in procesi..." (149). Seveda pa "sociološka optika" avtorici nikakor ne predstavlja pristajanja na "trdo varianto družbenega konstruktivizma", temveč umešča čustva v križišče delovanja družbenih in bioloških ter psiholoških procesov. Speci-

fično sociološko videnje čustev upošteva "družbeno naravo čustev", torej, da so čustva prilagodljiva in gnetljiva glede na objekt, vzroke, okoliščine in njihove izrazne vzorce" ter hkrati "vzročno učinkovanje čustev v družbenem življenju...", to, da predstavljajo enega ključnih dejavnikov vzdrževanja in trdnosti družbenega življenja" (151). V nadaljevanju po kritični presoji redukcionističnega kognitivnega modela čustev in po obsežnem odgovoru na vprašanje o specifični diferenci čustev, pri čemer poudarja, da so človeška čustva "bistveno odvisna od značilno človeških zaznav sveta, vključnosti posameznikov v družbeni svet in naučenih vzorcev odzivanja na situacije in dogodke" (180), avtorica obravnava kompleksno temo o povezavah med čustvi in razumom ter končno ponuja prepričljiv odgovor na vprašanje o spolnih razlikah v čustvovanju.

S tretjim delom knjige (Dvojnost sodobne emocionalne kulture: kontrola in de-kontrola čustev, 211-242) avtorica smiselno zaokrožuje obravnavo v prvem in drugem, ko se v celoti usmerja na sedanjo "visoko moderno družbo", v kateri prevladuje komercializacija čustev in naraščanje pomena emocionalnega dela. Med okoliščinami, ki spodbujajo takšen razvoj, avtorica poudarja izrazito tržno usmerjenost: "Racionalnost maksimalizacije dobička in pogoji konkurence na trgu vedno bolj silijo organizacije in podjetja, da izpostavljajo in poudarjajo emocionalno delo..." (213). V takšnih razmerah postaja emocionalno delo vedno bolj institucionalizirano, to pomeni, da zaposleni urejajo izražanje lastnih čustev v delovnem okolju v skladu s pravili čustvovanja, ki jih postavlja organizacija. Po avtorici ta pravila "predstavlja obliko organizacijskega nadzora, katerega namen je povežati delo zaposlenih z interesi delodajalcev" (214). Kljub temu, da je sodobna emocionalna kultura heterogena, pa po avtorici, ki se opira na mnoge sodobne raziskave in očitne primere iz vsakdanjega življenja, ni mogoče sklepati o avtonomiji različnih emocionalnih stilov, kajti "instrumentalna racionalnost in odnosi moči v organizaciji od emocionalnih delavcev zahtevajo, da se prilagodijo organizacijsko določenemu emocionalnemu stilu storitev..." (220). Skratka,

avtorica utemeljeno sklepa, da "norm emocionalnega omejevanja na delovnem mestu ni mogoče razumeti brez upoštevanja odnosov moči med delodajalci in delojemalci" (221). Medtem ko v tem pojavu avtorica ne odkriva bistvenih novosti v sodobni družbi, pa osvetljuje tudi nov, vzporeden proces razkrivanja in emancipacije čustev ter iskanja užitkov v zasebni sferi pripadnikov in pripadnic potrošniške družbe "obilja", ki pa ne poteka pod strogim nadzorom. Vendar to še ne pomeni, kot je prepričana avtorica, da bi "človek razuma" odhajal, prihajal pa nov "človek čustev", kajti "sodobne družbe ustvarjajo tako (nove) omejitve in izgube kot (nove) možnosti čustvovanja - v zasebnem in (tudi) v javnem svetu (dela)." (242).

Še bi lahko naštevali spoznanja, ki spodbujajo večplastno (pre)mišljanje o specifičnosti civilizacije, v kateri smo, in o nas kot posameznikov/cah samih, o naših čustvenih stanjih. Bodi dovolj! Če to, kar je omenjeno o knjigi Z. Šadl, gotovo vabi k branju ne le sociologe/inje, temveč širši krog heročnega občinstva.

Ob tem vabilu naj še posebej poudarim, da je ta knjiga izvirno znanstveno delo tako z vidika splošnega stanja sociološke teorije kot glede na empirično raziskovanje družbene konstrukcije čustev v slovenski družbi. V prvem smislu je izvirnost v integralnem zgodovinskem pristopu, ki se pri obravnavi konstruiranja čustev kaže v razkrivanju medsebojnega učinkovanja vseh relevantnih sestavin človeškega (individualnega in kolektivnega) delovanja od makro do mikro družbene ravni in povezanega s spolno ter socialno hierarhijo. Izsledki analize regulacije čustev v omenjenem obdobju na Slovenskem pa predstavljajo pionirski prispevek k sociološkemu pojasnjevanju dinamike slovenske družbe in hkrati dokaz spoznavne plodnosti avtoričinega pristopa.

Kljub vsem vrlinam knjige, vendarle ne morem mimo obrobne opazke (založniku), da bi se ob skrbnem lektorskem in korekorskem delu lahko odpravile nekatere majhne napake - končno tudi ta proizvod nastopa na trgu kot blago. Ne glede na to, na knjižnem trgu je delo, ki ga bo v bodoče potrebno upoštevati tako pri ustvarjanju

novega znanja kot pri prenašanju tega znanja na vseh ravneh izobraževanja.

Blaž LENARČIČ

Ida Hojnik Zupanc

Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu

Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana 1999

V dvajseto stoletje je človeštvo vstopilo s prepričanjem, da bo v populacijskem smislu to stoletje otroka. Že v sredini stoletja pa je postalo očitno, da smo na pragu staranja prebivalstva, ki bo v razvitih deželah doseglo svoj vrhunec v prvi polovici enaindvajsetega stoletja, ko se bo postarala tako imenovana baby-boom generacija, rojena v desetletju po drugi svetovni vojni.

V 21. stoletje vstopamo z globalnim družbenim problemom staranja prebivalstva, pred katerim si ne more zatiskati oči nobena moderna država. Populacijski problemi povezani s staranjem in starostjo so postali vse bolj prisotni in očitni, kar zahteva izgrajevanje novih družbenih in medgeneracijskih odnosov. Glede na to, da je delež stare populacije vse večji, pa smo priča tudi njenemu osamosvajanju.

Tako je kot prvi večji mednarodni korak k urejanju teh problemov Organizacija združenih narodov razglasila leto 1999 za mednarodno leto starejših ljudi, ki se je pri nas zaključilo z izdajo najbolj celovite sociološke preučitve temeljnih vprašanj organizacije bivanja ostarelih. Knjiga *Samostojnost starega človeka v družbeno - prostorskem kontekstu* žal že pokojne Ide Hojnik-Zupanc predstavlja temeljne prostorsko sociološke osnove za uveljavljanje socialne gerontologije pri nas.

Glavna izhodišča za nastanek pričujočega dela je v predgovoru predstavil avtoričin mentor Zdravko Mlinar. Prvo izhodišče je povečevanje strukturnega deleža populacije stare nad 65 let, ki nakazuje povečevanje deleža odvisnih prebivalcev v času, ko postaja vse večja vrednota samostojnost. Drugo izhodišče je prostorsko-sociološke narave, kajti s tem, ko avtorica izpostavlja dolgoroč-

ne procese družbeno-prostorske preobrazbe in obenem povečuje možnosti predvidevanja sprememb v prihodnosti, omogoča teoretsko poenoteno pojasnjevanje številnih fragmentiranih obravnava problematike ostarelih. Zadnje izhodišče pa izvira iz njene osebne motiviranosti, ker, kot pravi Mlinar, problematika ostarelih ni bila zanjo le ena od številnih možnih tem preučevanja, ampak je že vseskozi predstavljala njeno temeljno poklicno preokupacijo.

Teza, na kateri avtorica utemeljuje svojo razpravo je, da so razvojni procesi spodbudili in omogočili osamosvojitve ljudi na individualni ravni, medtem pa je na sistemski ravni njihova osamosvojitve neuravnovešena z njihovo globalno odvisnostjo. Po njenem mnenju se je sistem v večji meri odzival na funkcionalne potrebe starejših kot pa na izkoriščenost njihovih delovnih potencialov, ter tako staro populacijo priznal kot družbeno kategorijo s posebnimi potrebami. Na ta način se staremu prebivalstvu povečujejo možnosti za funkcionalno osamosvajanje v bivalnem okolju, pa se povečuje globalna odvisnost od sistema. "Večja individualna samostojnost na eni strani terja večjo globalno povezanost na drugi strani" (str.18). Na ta način stara populacija pridobiva posredne ali neposredne možnosti vplivanja na sistem in tako postaja integrativni element sistema. Teoretična izhodišča samostojnosti in povezanosti v družbeno-prostorskem kontekstu so ključna za razumevanje problema, s katerim se avtorica ukvarja. Samostojnost se zaradi omejenosti telesnih funkcij v starosti zelo zmanjša. Individualno zaznavanje upadanja telesnih sposobnosti pa je v veliki meri odvisno tudi od prostorsko-družbenih pogojev. Kajti okolje, ki deluje spodbudno in podporno, popolnoma drugače vpliva na posameznika kot okolje, ki se sploh ne odziva na zmanjšanje individualnih možnosti za samostojno življenje.

Pojem družbeno-prostorski kontekst oziroma prostorsko-družbeni kontekst, kot osnova te razprave, ima svoj izvor v dveh razlogih: prvič, v starosti je fizična dimenzija prostora življenjsko pomemben dejavnik individualne samostojnosti z vidika bivanjskih pogojev ter z vidika premagovanja pro-

storskih ovir in razdalj. Funkcija prostora se spreminja v dveh smereh, ena smer je fizično preoblikovanje, druga pa je uvajanje telekomunikacij in informacijske tehnologije v vsakdanje življenje, zaradi česar fizične ovire izgubljajo pomen v vsakdanjem življenju. Drugo izhodišče pa je v družbenih dimenzijah prostora, ki se nanašajo na odsotnost in hkrati vključuje družbene entitete, s katerimi posameznik stopa v bolj ali manj neposreden odnos z različnimi institucijami, sistemi ter drugimi posamezniki.

Sledi vprašanje, ali sta samostojnost in individualizacija različna ali enoznačna pojma, na katero avtorica poskuša odgovoriti s primerjavo socioloških in psiholoških opredelitev teh dveh pojmov naših ter tujih avtorjev.

Za boljše razumevanje osamosvajanja stare populacije je neizbežen pregled družbeno-razvojnega trenda njenega osamosvajanja od tradicionalne lokalne skupnosti prek moderne v postmoderno družbo. V tradicionalni družbi je stara populacija zelo vplivna, kar ima po avtoričinem mnenju izvor predvsem v posesti materialnih sredstev, s predajo teh sredstev mlajši generaciji pa izgine tudi moč odločanja, čemur sledi sprememba statusa. Z upokojevanjem je družba institucionalizirala starost in v taki družbi lahko govorimo o starih ljudeh kot o družbeni kategoriji. Sedanje stanje v družbi, ki ga zaznamujejo predvsem družbena neravnovesja, je opredeljeno kot prehod v postmoderno družbo.

Odnos posameznika do fizičnega prostora avtorica razkriva skozi družbeno-prostorsko interakcijo. Ta odnos posameznik - prostor se s starostjo spremeni, predvsem zaradi oteženih gibalnih sposobnosti ter zmanjšanja intenzivnosti medosebnih stikov. Takšne razmere pripeljejo do omejitve življenja posameznika le na bivalno okolje, posledica tega pa je osamljenost.

Posebna pozornost je posvečena analizi individualne (ne)samostojnosti, ki jo v starosti pogojuje posameznikovo zdravstveno stanje ter osebna zrelost kot rezultat osebne zgodovine. Kajti osebna zgodovina je tista individualna sestavina, zaradi katere je različnost posameznikov v starosti najbolj izrazita, je namreč izraz spleta ponotrzanjene

kolektivne identitete in pomembnih dogodkov v posameznikovem življenju.

V prikazu dejavnikov iz okolja, ki spodbujajo (ne)samostojnost, so posebej poudarjene formalne (storitve) in neformalne (družina) mreže pomoči v bivalnem okolju. Dodana pa je tudi empirična študija organiziranih storitev na primeru mesta Ljubljane.

Na koncu avtorica razpravlja o novi tehnologiji, ki ima funkcijo odpravljanja omejene samostojnosti v starosti, po drugi strani pa je pripomoček medicini za podaljševanje življenja. Zlasti se posveti procesu uvajanja alarmnih naprav kot implementacije socialne inovacije.

Knjiga vsebuje 28 tabel in 7 slik ter obsežen seznam uporabljene literature, kar je za pričakovati, saj je to delo avtoričina doktorska disertacija.

Samostojnost starega človeka v družbeno – prostorskem kontekstu se ukvarja s problemi, o katerih nas večina mladih sploh ne razmišlja ali pa jih niti ne opazimo, kar pa se bo v prihodnosti moralo spremeniti. Kajti dejstvo je, da je Slovenija prestopila rob demografskega praga, saj je delež starejših od 65 let dosegel že 13% celotnega prebivalstva. Ta delež pa se bo, po napovedih strokovnjakov, v manj kot dvajsetih letih povečal na 19%.

Z različnimi aktivnostmi ob mednarodnem letu starejših smo bili deležni sporočila, da si moramo v prihodnje vsi prizadevati za družbo, ki bo oblikovana po meri vseh generacij.

Matjaž URŠIČ

Barbara Verlič-Christensen

Revitalizacija mest skozi teorijo vrednostnih razlik

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 1999.
132 str., št. enot (viri in literatura): 72.

Prostorske spremembe predstavljajo enega ključnih izzivov s katerimi se sooča družba na pragu novega tisočletja. Politične spremembe, v povezavi s tehnološkimi, ekonomskimi in kulturnimi, tvorijo konglomerat vplivov, ki se izražajo v spremenjeni

prostorski strukturi. Produkt teh delovanj so tudi novo nastala vrednotna razmerja v prostoru, s katerimi prihaja do reorganizacije nekaterih socialno-strafikacijskih praks.

To problematiko nam skuša avtorica približati s pomočjo analize teorije vrednostnih razlik v urbanem prostoru. Omenjeno teorijo aplicira na ravni mikro nivoja (analize stavb, poslovnih zgradb in predvsem stanovanj) v prvem delu knjige, ki jo pozneje razširi na makro nivo širšega mestnega prostora (drugi del knjige) in se osredotoči na njegovo prenovu in razvoj. Zaradi izredno kompleksne narave problematike, je tematika povsem ustrezno zožena na obravnavo socialne in gospodarske revitalizacije mestnih površin ali stavbne strukture skozi prizmo teorije "gentrifikacije" oziroma socialne revitalizacije. V nekaterih tekstih poznana tudi pod imenom "urbana reciklaža" (urban recycling) in čiščenje (filtering up), gentrifikacija predpostavlja obnovo - regeneracijo cenenih, nevzdrževanih in posledično neprofitnih območij, ki se jim na ta način močno poveča ekonomska vrednost. Ta pojem ima lahko v določenih kontekstih tudi negativen prizvok, saj tako vrsto prostorskih sprememb spremljajo tudi različne oblike špekulacij - malverzacij, na račun nižjih slojev prebivalstva. Metoda, uporabljena v knjigi, sloni predvsem na dveh konceptih, ki sta predstavljena v prvem delu knjige z naslovom Revitalizacija mesta skozi rasežnosti najemnih in vrednostnih primanjkljajev - "gentrifikacija skozi rentni razkorak in vrednostni razkorak". Gre za takomenovana analitska pojma "rent gap" (preveden kot najemniški razkorak, primanjkljaj) in "value gap" (preveden kot vrednostni razkorak, primanjkljaj). Prvi je opredeljen s pomočjo Neil Smithove definicije rentnega razkoraka, ki naj bi skušal izraziti razliko med dejanskim ter možnim donosom neke lokacije in zgradbe glede na njeno izrabo in kakovost v prostih tržnih pogojih. Drugi pojem (povzet po Crisu Hamnettu) pa oenjuje razliko med vrednostjo zgradbe ob določeni funkciji namembnosti in zaščiti njenih uporabnikov ter zgradbo, če ti ukrepi ne bi obstajali, torej prazno. Posebej velja poudariti izvor pojmov, saj njuna razlika, vsaj delno, nakazuje tudi razliko v pravnih,

političnih in ekonomskih strukturah držav v katerih sta nastala (prvi se je razvil v ZDA, drugi pa v Evropi). Avtorica navedena pojma nadgradi z množico lastnosti in elementov, ki se vežejo na njuno operativno uporabo. Tako govori o ideoloških vidikih aplikacije koncepta vrednostnih primanjkljajev, opozori na pomembnost okoliščin, v katerih se je izoblikoval modus operandi določene teorije vrednosti (v podpoglavjih: "Vrednost in uporaba zemljišč v dinamičnem urbanem okolju" in "Razlike med genezo in uporabnostjo rentnega in vrednostnega primanjkljaja"), ter izpostavi zgodovinski razkorak med trgov in državo; ta lastnost med drugim narekuje tudi dinamiko razvojno-prostorskih sprememb v državi. Pojma nato razširi v časovno projekcijo treh življenjskih ciklov objekta, kjer problem zastavi pragmatično in ga umesti na raven medsebojnih razmerij, kamor so vključeni tako uporabniki kot tudi gospodarstvo in država. Nena zadnje sledi tudi aplikacija v slovenski prostor, kjer so uporabljani predvsem primeri iz Ljubljane. Bolj podrobno je obdelano območje ob Vilharjevi cesti, umeščeno med železnico, Dunajsko in Linhartovo cesto ter Topniško ulico, omenjeni pa so tudi nekateri drugi predeli mesta kot npr.: Čopova ulica, Vodnikova cesta itd. V zadnjih poglavjih prvega dela knjige načne problem tranzicije sistema z analizo zgodnjih oblik privatizacije poslovnih stavb v Sloveniji v poznih 70. letih tega stoletja, ki jo nadgradi s kratkim opisom političnih in pravnih preobrazb (poglavje: Politična in pravna tranzicija). Prvi del zaključí z razglabljanji o temeljnih pogojih uporabnosti teorije razkorakov.

V drugem delu knjige z naslovom Modeli revitalizacije mest problematiko razširi na področje celotnega mestnega prostora. Za začetek koncept vrednostnih primanjkljajev in rentnih razkorakov predstavi na primeru mestnega središča - stare Ljubljane in nadaljuje z oceno sprememb na mestni periferiji, dotakne pa se tudi širših infrastrukturnih transformacij (v poglavju: Prometne zagate Ljubljane). V teh poglavjih so povsem utemeljeno uporabljeni večinoma primeri iz Ljubljane, kjer so procesi urbane transformacije nedvomno najaktivnejši in najopaznejši in jim zato velja nameniti največ pro-

stora. Dileme tranzicije so v tem delu še močneje izpostavljene, privatizacija družbenega fonda prinaša pravi plaz prostorskih sprememb, ki jih je nemogoče povsem ustrezno artikulirati. Avtorica se tega zaveda in omenjeni diskurz začneja z pojasnitvijo pojava rizične rente, v katerem se zrcali vsa tveganost novih kapitalskih razmerij. Ko v naslednjem poglavju razpravlja o "Perspektivi tržnih vrednosti nepremičnin v Sloveniji", počasi že prehaja na analizo sodobnih globalizacijskih procesov. Ti vplivi naj bi bili opazni tudi na območju Slovenije; v ta namen avtorica razdela procese mobilnosti prebivalcev v Sloveniji (med letoma 1974 in 1994) in jih naveže na problematiko nedorečene stanovanjske politike (predvsem poglavje "Stanovanjska politika najemnin v Sloveniji - Stanovanjska politika najemnin in odsotnost koncepta splošne stanovanjske politike v Sloveniji" in "Razočaranje in upi neprofitnega stanovanjskega sektorja"). Poglavje Tranzicija, transformacija, globalizacija sklepnih ugotovitev pa je že področje širših družbenih sprememb, ki segajo prek meja Slovenije. Tudi ko v nadaljevanju govori o vrednotenju prostora glede na urbanizacijske vzorce, ostaja na ravni makro družbenih sprememb, a si obenem tudi zastavlja vprašanje realnih posledic spremembe političnega sistema. Izredno zanimivo poglavje, ki je prihranjeno za konec, nam ponuja koncept novih povezovalnih praks, ki se kažejo predvsem na ravni številnih medmestnih povezav; tako je med drugim predstavljena tudi "evropska infrastrukturna banana" (potekala na bi od Londona - prek Nemčije - in se zaključila nekje pri Madridu) in nekaj drugih primerov aglomeracije mest (npr. Amsterdam - Haag - Rotterdam). Knjiga se zaključí s prilogó, v kateri je avtorica strnila opis sodobnih političnih sprememb in jih prenesla na področje prostora. Ta dodatek je tudi ponazoritev kompleksne narave tranzicije v Sloveniji. Avtorica ugotavlja, da iz teh osnov izhaja tudi nezmožnost postavljanja kakršnihkoli predikcij ali podajanja konkretnih zaključkov in ugotovitev.

Knjiga predstavlja nekakšno sintezo doseganega avtoričinega dela (doktorirala je z delom Nasprotja prenove mestnih središč in urbanega razvoja leta 1989). Omeniti velja

tudi njeno sodelovanje pri pomembnem ciljnem raziskovalnem (stanovanjskem) projektu z naslovom Revitalizacija zgradb ter mesta skozi dimenzije najemnih in vrednostnih primanjkljajev (Ekonomski fakulteta, 1988) ter članek v reviji IB (št 5/6, 1997), kjer govori o "Mobilnosti prebivalcev Slovenije med leti 1974 in 1994 - analiza urbanega razvoja v Sloveniji s perspektive rezidencialnih mobilnostnih tokov".

Tema je izrazito aktualna, saj posega na področje najbolj eksistencialnih življenjskih dobrin vsakega posameznika. Sredi množice različnih dejavnikov se vpogled v dejansko stanje prostora izgublja in zamegljuje, kar dodatno otežuje ustrezen opis razmer. Pristop do tematike je zato večplasten, vendar ob enem tudi nekoliko preveč pretenciozen, saj na nekaterih mestih umanjka nujno potrebna širina, ki bi bila potrebna za ustrežno predstavitev problematike (predvsem pri opisu praktičnih primerov, ki jih je v knjigi sicer veliko, a so predstavljeni zgolj ilustrativno in jim zato manjka globine (oziroma, še podrobnejšega opisa). Pohvaliti velja predvsem navezavo teorij vrednotenja prostora na sodobne globalizacijske trende (uporabi Manuela Castellsa, Neila Brennerja, Chrisa Jensena Butlerja itn.), ki jih ustrezno aplicira na aktualna dogajanja v slovenski družbi. Tu gre iskati tisti konceptualni presežek, ki knjigo bogati in jo postavlja med boljše slovenske knjige s to tematiko. Kljub dejstvu, da študija ne ponuja nekih konsistentnih zaključkov in ugotovitev, saj je dinamika sprememb enostavno prekompleksna, da bi bilo mogoče izdelati popolno analizo stanja v prostoru ali postaviti stabilno časovno projekcijo, je njen prispevek k boljšemu razumevanju sodobnih prostorskih sprememb nedvomno koristen in uporaben. Gre za knjigo, ki ni zanimiva le za družboslovce, temveč je zaradi svoje raznovrstnosti primerna tudi za ekonomiste, urbaniste in arhitekte.

Sergej FLERE

Max Kaase in Kenneth Newton

Zaupanje v vlado

Niko Toš

Zaupanje Slovencev v demokratični sistem

Ljubljana (Liberalna akademija in knjižnica FDV), 1999, str. 362.

Izkustveno družboslovje, povezano z anketnim raziskovanjem, je v novejšem času soočeno z izzivi, ki jim je težko kos. Prihaja do različnih oblik tehničnega izpopolnjevanja anketnega raziskovanja in zlasti do mednarodnega povezovanja raziskovalne dejavnosti, kar pripelje do primerjalnega anketiranja, hkrati pa v Evropi prihaja do združevanja, zlasti v okvirih Evropske unije, kar terja dvojno raziskovanje: na ravni nacionalnih vzorcev in na ravni "Evrope." Avtorja Kaase in Newton sta se spopadla s temi izzivi, zlasti kar zadeva vprašanja, ki se nanašajo na legitimnost politične oblasti, zaupanja vanjo itd. Morda nam več kot ugotovitve o zaupanju in oblast povedo ugotovitve o tem, koliko narodi EU zaupajo drug drugemu: bogat nabor izsledkov avtorja strneta v en sam kazalec, ki kaže postopno povečanje zaupanja: od 1,55 v l. 1976 na 1,75 petnajst let kasneje (str. 156). Tendenca je pozitivna in kaže na postopno integracijo. Težave današnjih družboslovcev se kažejo zlasti pri pojasnjevanju podatkov, ki se nanašajo na isto vprašanje, prihajajo pa iz različnih držav in okolij, kjer se lahko pojavijo v popolnoma različnih okoliščinah. Kako si razlagati zahteve, da se troši za kulturo več ali manj v posameznih državah EU (112). Kaj pomeni, da je l. 1985 36% Nemcev zagovarjalo več sredstev za kulturo, pet let kasneje pa celo vsak drugi? Zakaj je ta številka v Avstriji veliko nižja? To tolmačenje predpostavlja poznavanje kulturne politike in kulturne situacije v vsaki od njih in v vsakem trenutku zbiranja podatkov (kadar lahko situacijske okoliščine vplivajo na izsledke).

Hkrati pa nam avtorja predstavita obravnavo političnega življenja, kakor jo dojemajo današnji evropski politologi. Večina teorij o spremembah v političnem življenju postmodernega časa je sociološkega porekla. Družbeni dejavniki naj bi pojasnili, zakaj se npr.

ljudje manj zanimajo za politiko. Tako dobi mo knjigo, ki se nanaša na veliko število empiričnih zaznav in indikatorjev in veliko število pojmov in teorij, ki se v politologiji pojavljajo, vključno z Inglehartovim postmaterializmom, Huntingtonovimi civilizacijami in njihovim usodnim bojem, Fukuyamovo zmago liberalizma in koncem zgodovine, pa tudi starejše teorije kot Lipsetov "politični človek".

Morda je najpomembnejše razmišljanje, ki se nanaša na trdnost in prihodnost demokracije na zahodu. Ali je ta zagotovljena? Čeprav institucionalno zadeve izgledajo nevprašljive, pa tudi legitimnost ni hudo vprašljiva, se vsiljujejo dvomi (193, 197). Nanašajo se na nezadostno reprodukcijo prebivalstva na zahodu, ki pravzaprav kaže na krizo civilizacije. Drugi dvomi izhajajo iz nezadostnega zanimanja ljudi za politično udeležbo in iz individualizma, ki pomeni izoliranost posameznika in odsotnost pripravljenosti za solidarnost in žrtvovanje. Družba je postala družba v Tocnniesovem pomenu (*gesellschaft*, ni naključno, da so Američani to prevedli kot "združenje", *association*), skupnost, *gemeinschaft* pa izginja. Tudi dejstvo, da je komunizem izginil pomeni, da je zahodna civilizacija izgubila tekmeča, izzivalca. To tudi lahko pelje k njenemu nadaljnjemu mehkuženju.

Vendar v knjigi s takšnim naslovom in ciljem manjkata dve vrsti odgovorov: prvič, ali še kakšen sociopsihološki dejavnik lahko pojasni politično vedenje Evropejcev: kako delujejo spol, izobrazba, razredni položaj itd. Ali je res prišlo do *the death of class* (avtorja sicer omenjata Pakulskega in Waltersa, vendar se v zadevo ne spuščata). Drugi niz odgovorov, ki manjka, se nanaša na tipologijo: ali obstajajo tipi političnih orientacij in političnih osebkov: ali se oblikujejo volivci, ki so hkrati usmerjeni k določeni strani, k nekim političnim in nepolitičnim gibanjem, imajo praviloma določene psihološke in družbene lastnosti, praviloma kažejo določeno orientacijo do religije. Ali pa smo zares soočeni z nekim postmodernističnim "kolažem" ali "patchworkom," kar bi ustrezalo tezi *the death of class*.

Prispevek dr. Toša presega v tem smislu knjigo Kaasa in Newtona, ki je sicer bolj am-

biciozna, vendar manj zaokrožena. Avtor dopolnjuje prvi prispevek z umeščanjem Slovenije tako v srednje-vzhodno evropske države kot v zahodnoevropske. Glede na kritično vprašanje zaupanja in legitimnosti oblasti, opredeljenosti za demokracijo, avtor ugotavlja, da se Slovenija nahaja med zahodnoevropskimi in srednje/vzhodnoevropskimi državami. Vendar kaže, da niti v Sloveniji, še manj pa drugod v srednji in vzhodni Evropi, ni moč trditi, da je demokracija zagotovljena, da nedemokratske rešitve niso možne. Niti je institucionalni sistem stabiliziran niti je njegova legitimnost gotova, zanesljiva. V Sloveniji bi 19% izprašancev podprlo ali zelo podprlo ukinitve parlamenta in političnih strank, kar je več kot na Češkem, v Romuniji in na Hrvaškem. Je pa veliko manj kot v Belorusiji (40%) in Ukrajini, kjer je to večinsko mnenje (61%). Morda je to bolj veljavni kazalec trdnosti demokratskih ustanov kot izpraševanje o ugledu posameznih političnih ustanov. Frekvence stališč o ugledu so zanimive, ker so longitudinalne in nedvomno kažejo na to, da je cel institucionalni aranžma doživel l. 1995 svojo najnižjo točko od osamosvojitve. Od takrat se postopoma, po odtenkih, dviguje, vendar se ni približal osamosvojitveni ravni. No, morda nobena kvantitativna študija ne more izraziti gotovosti legitimnosti družbenih in zlasti političnih inštitucij. Bolj se pa približamo temu problemu po kvantitativni poti, če opazujemo zaupanje v institucije, kjer ima program SJM lepo tradicijo.

Sergej FLERE

P. Nolan in G. Lenski

Human Societies. An Introduction to Macrosociology

VIII. izdaja, New York (Mc Graw Hill College), str. 479

V slovenski sociologiji ima t.i. Haralambosov učbenik sociologije vidno mesto (Haralambos je izdal več različic z različnimi soavtorji, v slovensčino pa je pred kratkim prevedena IV. izdaja, ki jo je napisal skupaj z M. Holbornom). Ta učbenik je upravičeno

na dobrem glasu. Poleg sistematičnosti ima še to vrlino, ki jo je sicer pri pisanju učbenikov težko uveljaviti, namreč zoperstavljanje različnih stališč do posameznih pojavov, ki tvorijo predmet standardne sociološke analize. Kljub temu ne smemo spregledati, da je na angleškem jezikovnem področju še obilica drugih učbenikov (npr. A. Giddensa).

Med klasiko s tega področja sodi tudi Lenskijev učbenik (najprej pisan v soavtorstvu s soprogo, v zadnjih izdajah pa s P. Nolanom), opremljen z didaktičnimi pripomočki (priroročnik za predavatelje in berila za študente).

Lenski je eno najbolj uglednih imen v ameriški sociologiji (Power and Privilege, The Religious Factor). Vendar je njegov učbenik ločen od teh dveh raziskovalnih podjetij. Gre za drugačno besedilo v primerjavi s Haralambosom. Haralambos pušča odprta vrata študentovemu in učiteljevemu razmišljanju: marksizem, funkcionalizem in simbolni interakcionizem so enakopravni nazori, ob njih pa še praviloma omenja "ideološka stališča" o posameznih družbenih pojavih.

Lenski se razlikuje prvič po tem, da strukture družbe ne obravnava tako natančno in analitično kot se to običajno počne v učbenikih sociologije. Sicer so obdelani problemi kot so družina, politika, religija, vendar je to vedno umeščeno v okvir, ki se mu pravi družba, oz. tip družba. Prav družba pa je pojem, ki se ga danes številni sociologi izogibajo, saj naj bi predstavljal "popredmetenje", "postvarjanje" družbenega življenja in družbene interakcije. Zelo je vprašljivo, kam pelje sociologijo takšno stališče, ki je prisotno tako pri Haralambosu kot pri Giddensu. Ali ni to še en dejavnik, ki prispeva h krizi sociologije, saj ji odvzema predmet? Morda je še bolj tehtno vprašanje, ali je brez pojma družbe (globalne, totalne družbe) družbeno življenje sploh možno ustrezno razumeti in pojasniti.

Lenski torej analizira tipe družb in sicer v evolucionistični perspektivi. Je pod precejšnjim vplivom evolucionizma in to stališče razvija v analizi družbe in zgodovine. Njegovo prizadevanje je vsekakor uspešno, saj je v proučevanju družbenega razvoja pri-

šel do mnogoterih pravilnosti in nepregledne kompleksnosti uspel zreducirati na nekatere razvojne preme, ki jih je težko izpodbiti. Da bi prišel do takšnih rezultatov, je Lenski integriral kulturno difuzijo, in v neki meri tudi pojem družbenega konflikta v splošnejši determinizem intersocietalne selekcije. Predvsem pa je v ta okvir integriral tehnološki determinizem. Tehnologija, ki dominira v neki družbi kot "tehnologija preživetja", determinira družbene pogoje, vendar je vse to podvrženo intersocietalni izbiri, kjer zmagujejo tiste družbe, ki uveljavljajo popolnejše tehnologije in sisteme znanstvenih informacij.

V družbenem življenju prihaja do izumov in inovacij, vendar delujejo neki deterministični mehanizmi izbire. Niso toliko pomembni notranji družbeni mehanizmi, kolikor meddružbeni mehanizmi izbire. Ti potekajo tako, da s pomočjo izpopolnjenih tehnoloških znanj in tehnologij samih zmagujejo večje in tehnološko bolj dovršene družbe (62). Tehnološka znanja so tista, ki determinirajo institucionalno strukturo, slojevitost in samo kulturo družbe. Kljub temu v novi izdaji Nolan in Lenski trdita, da zavračata "tehnološki determinizem." (82-84) Čeprav navidezno protislovna, ta trditev je smiselna znotraj splošnejšega okvira evolucionizma, kjer gre za organski razvoj in selekcijo. Vendar ne bi bilo zmotno niti trditi, da Lenski in Nolan uveljavljata tehnološki determinizem. Iz klasičnih Murdockovih ugotovitev izpeljeta sociološke sklepe o družbeno zgodovinskem razvoju. Razvoj človeške družbe obsega časovno obdobje več zadnjih 12000-15000 let. Večino tega obdobja gre lovskim in nabiralniškimi družbam, kasneje pa se vrstijo vrtnarske, agrarne in od l. 1800 industrijske družbe. Poleg teh osnovnih tipov obstajajo tudi tipi stranskega pomena: ribiške, živinorejske in pomorsko-trgovske družbe. Vsak tip je posebej predmet sociološke analize.

Od najbolj enostavnih tipov družb (glede na tehnologijo preživljanja <lovska in nabiralniška družba = 0>), postopoma raste število družb s kompleksnimi sistemi družbenih položajev, do industrijskih družb (100%) (80). Torej slojevitost postaja vse bolj pogosta in sistemska, kakor se pač izpopolnjuje

tehnologija. Enako zanimive ugotovitve se nanašajo na religijo (kjer Lenski zlasti slovi kot izvedenec): prisotnost vrhovnega boga stvarnika in moralnega razsodnika se dviguje od najpreprostejše družbe (od 4%) do agrarne družbe (64%) navzgor (81). Industrijska družba v tej analizi (evolucije religije) ni zajeta: šele kasneje nam avtorja povešta, da v industrijski družbi prihaja do spremembe tendence: prihaja do upadanja vpliva teistične religije (262-3). Namesto teistične religije, pomembno vlogo dobijo posvetne ideologije. Med temeljnimi tendencami, ki jih Lenski ugotavlja, je tista, ki se nanaša na slojevitost in neenakosti. Lenski je že v prejšnjih izdajah poudarjal, da industrijska družba pripelje do temeljne spremembe v tendenci rasti premoženjskih neenakosti. Avtor te recenzije je zlasti pričakoval, kaj bo Lenski dodal v novi izdaji svoje knjige, v luči trditve, da naj bi se v ZDA premoženjske neenakosti krepile v zadnjem desetletju. Lenski pa ni spremenil osnovnega sklepa. Čeprav navaja zgovorne podatke o tem, da 1% tistih, ki imajo v ZDA imajo najvišje prihodke, zaslužijo kar 13% vseh prihodkov in ima 1% najbogatejših v lasti 31% vsega premoženja, v relativnem in zgodovinskem merilu to pomeni, da so premoženjske razlike v ZDA manjše kot v drugih sodobnih, neindustrijskih družbah in manjše kot so bile v predindustrijskih družbah. Izhaja iz tega, da ima nekoliko povečanje premoženjskih razlik v ZDA konjunktorni značaj, ne pa značaj spremembe temeljne tendence (294). Pojemovni in deterministični okvir Lenskiju in Nolanu omogoča tudi analizo drugih sodobnih pojavov, vključno z etatizmom, družino, ekološkimi problemi, omejitvami itd. Vendar nikjer ne vstopata na negotova tla modnih pojmov kot sta postindustrijski ali postmoderna. Tukaj in tudi drugod si lahko zastavimo vprašanje, če ne zaostajata za časom. Kot Parsons pojem moderne družbe tako Lenskiju pojem industrijske družbe omogoča, da uspešno analizira sodobno družbo in tudi tendence prihodnosti.

Moramo se vprašati, ali je tip učbenika Lenskija in sodelavcev primernejši uvajalni učbenik sociologije na univerzitetnem študiju v primerjavi z drugimi, ki jih avtorja imenujeta "mikrosociološki" (poudarek je pred-

vsem na analizi posameznih vrst družbenih pojavov). Verjetno je ustrežnejši tip učbenika, ki ga je napisal Haralambos, saj bolj odpira vpogled v posamezna področja problematike sociologije (zajema več problemov, npr. odkloni skoraj sploh niso predmet analize pri Lenskiju in soavtorjih). Pri Haralambosu tudi več zvezo o posameznih stališčih in njihovih utemeljitvah, Lenski pa nudi predvsem sintezo oz. eno stališče. Gre pa sicer za stališče, ki je morda res nezadostno uveljavljeno v standardnih učbenikih. Sodobno družbo umešča v daljši zgodovinski tok, bolj poudari temeljne razvojne tendence, ki so v učbenikih tipa Haralambosa nezadostno jasne.

Milica ANTIČ GABER

Sabrina P. Ramet (ur.)

Gender Politics in the Western Balkans

Pennsylvania State University Press,
Pennsylvania

Delo bi upravičeno lahko podnaslovili s Kratka zgodovina ponujenih in zapravljenih možnosti emancipacije žensk. Kar nekaj študij, zbornikov in konferenc je bilo v zadnjem času posvečenih ženskemu vprašanju v državah, ki so v procesu tranzicije. Interes za ugotavljanje in razpravljanje o tem, kaj se dogaja na tem področju, je zares izjemno velik, zato tudi toliko konferenc in publikacij. Zbornik *Gender and Politics in the Western Balkans* se od podobnih razlikuje po tem, da je urednica in ena od avtoric, Sabrina P. Ramet, dobra poznavalka družbenih razmer v državah v tranziciji, o katerih govori, saj je med drugim tudi avtorica knjig *Balkan Babel* (letos je izšla že tretja izdaja), *Whose Democracy?*, *Nationalism, Religion and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe*, *Nihil Obstat: Religion, politics and Social Change in East-Central Europe and Russia* in drugih. Zato so ji mnogi pojavi in procesi na teh tleh znani do podrobnosti in ji je najbrž lažje razumeti tudi dogajanje v zvezi z ženskami v tem delu sveta.

Kaj pa se dogaja na zahodnem Balkanu oz. na tleh nekdanje Jugoslavije? Zbornik obravnava to dogajanje v dveh zgodovinskih obdobjih: prvi tematizira obdobje med obema vojnama, med drugo svetovno vojno in v obdobju socializma, drugi pa v postsocialističnih naslednicah nekdanje Jugoslavije. Obravnava žensk na tleh zahodnega Balkana zgodovinsko umestita uvodni tekst urednice Sabine P. Ramet in razprava antropologa Andreja Simiča o tradicionalni družini. Posebna pozornost je v zborniku namenjena tudi vlogi literature in religije pri oblikovanju podobe (balkanskih) žensk, ki ga bomo v tem prikazu pustili ob strani.

Obdobje med obema vojnama je bilo zagotovo eno najbolj razgibanih - a še vedno ne dovolj raziskanih - obdobji ženskega gibanja na tem delu Balkana. Tako v Srbiji kot v Sloveniji so nastajale ženske organizacije in društva, izhajali so razni ženski listi, organizirani so bili mnogi javni protesti, ki so opozarjali na težak in podrejen položaj žensk... Videti pa je, da je že tu t.i. ženski subjekt razpadel v dva dela. Eini ju imenujejo feministično in proletarsko žensko gibanje, drugi meščansko in revolucionarno. Bistvena razlika med tema dvema pa je bila predvsem v tem, da se je del tega gibanja ukvarjal s temeljnimi vprašanji podrejenega, zatiralskega odnosa do žensk v družbi, drugi pa se je omejil predvsem na socialno, humanitarno in razsvetljevalsko - izobraževalno delo med ženskami. Obema deloma je bilo skupno prepričanje, da je treba žensko ozavestiti njenega (podrejenega) položaja. Ozaveščanje naj bi izvedle posebne ženske organizacije oz. društva. Na nek način lahko rečemo, da so ta društva odigrala vlogo "dvigovanja zavesti" (self-consciousness raising groups, kakršne mnogo kasneje najdemo v Ameriki). Prvo žensko društvo je bilo v Srbiji ustanovljeno leta 1875, v Sloveniji pa če ne štejemo Društva slovenskih učiteljic (1887), leta 1901 ustanovljeno Splošno žensko društvo, ki je brez prekinitve obstajalo in delovalo v prvih desetletjih tega stoletja.

Žal ni mogoče reči, da so bile aktivnosti žensk v obdobju med vojnama posebej učinkovite pri doseganju novih pravic. Tisto kar je mogoče pripisati temu gibanju je,

poleg že omenjenega dvigovanja zavesti, še: spodbujanje izobraževanja žensk, omogočanje vstopanja v javnost pišočin ženskam in javno tematiziranje vprašanj, ki se do takrat niso zdela pomembna. Takratna oblast se ni kaj prida ozirala na ta dogajanja. Pravni položaj žensk se ni bistveno spremenil in kar je s stališča konstituiranja žensk kot političnega subjekta še posebej pomembno je dejstvo, da si ženske kljub glasnim zahtevam in mnogim organiziranim dejavnostim niso uspeli priboriti volilne pravice. To jim je uspelo šele med drugo svetovno vojno, ko so lahko volile narodnoosvobodilne odbore na nekaterih osvobojenih ozemljih, oz. po njej, ko jim je bila ta pravica zagotovljena z novo ustavo in po tem, ko so se kot enake z moškimi dokazale v njihovem skupnem boju in v njihovi posebni organizaciji AFŽ. Za to organizacijo Barbara Jancar-Webster kritično ugotavlja, da ni bila ženska organizacija, katere namen bi bil predstavljati ženske, da je bila hierarhično organizirana od zgoraj navzdol in da je s formiranjem lokalnih odborov in republiških organizacij dokončno zapravela možnosti za nemoteno komunikacijo med članicami.

Socialistično ali Titovo obdobje Sabrina P. Ramet označi za obdobje polno notranjih nasprotij in samo soglašamo lahko z njeno predstavljivo in argumentacijo. Zanimiva je njena ugotovitev, da se "Titov feminizem" in feminizem Zillah Eisenstein v bistvenem razumevanju odnosa med socializmom in enakostjo spolov ne razlikujeta. Sprašuje se pa, kaj je uspelo Titovi vladavini na tem področju spremeniti in česa ne. Uspehe vidi predvsem na tistih področjih s katerimi se je socialistična oblast vedno hvalila in sicer: na področju šolstva, dela in liberalne politike v odnosu do razveze zakonske zveze in pravice do abortusa. Toda uspehi na teh področjih niso prispevali tudi k temu, da bi se ženske uveljavile v pomembnih strokah kot so na primer novinarstvo in sodstvo, pod-reprezentirane pa so bile tudi na univerzi in v državni administraciji. Če posebej kritična je avtorica do takratne avantgardne sile (Komunistične partije), ki kljub deklariranim načelom o enakosti moških in žensk v svoje najvišje organe ni vključila prav veliko žensk. Avtorica takšno stanje, odnos do

aktivnosti žensk, v obdobju po drugi svetovni vojni (čeprav se je njihov delež v različnih organih odločanja gibal med 19 in 33 odstotki) označi za politično stagnacijo.

Položaj žensk v obdobju post-socialistične Slovenije Vlasta Jalušič označi kot obdobje, ko so ženske družbeno (socialno) prilagojene, politično pa marginalizirane. Avtorica izhaja iz ugotovitve, da koncept emancipacije žensk v Jugoslaviji ni vključeval tudi politične emancipacije žensk in obenem pokaže, da se je žensko vprašanje v Sloveniji začelo politizirati šele v drugi polovici osemdesetih let, ko so začele nastajati posebne ženske sekcije, klubi, društva. Obdobje med 1978-1988 pa velja, po njenem mnenju, za najbolj živahno aktivistično obdobje.

Devetdeseta leta so v naslednjih nekdanje skupne države zaznamovana z redefini-ranjem vrednot, med katerimi dobila pomembno in izpostavljeno mesto nacionalna identiteta ter novo pojmovanje družine in materinstva. Te procese je na Hrvaškem in v Srbiji, kot ugotavlja Tatjana Pavlovič in Žarana Papić, spremljalo izoblikovanje so-vražnika v podobi Drugega, kreiranje kulta pravega moškega (tip Rambo), nestrpen odnos do homoseksualnosti, ki da ogroža hrvaško nacijo, umik žensk v privatno sfero in njihovo samozrtvovanje za dobro oziroma preživetje družinskih članov (Srbija) ter izrinjanje žensk iz sfere političnega odločanja v vseh državah naslednjih.

Vendar bi bilo napak razumeti, da so se ti in podobni procesi začeli šele v devetdesetih. Pomembni premiki na tem področju so se zgodili že v sredini osemdesetih let predvsem zaradi obujenih diskusij o nizki stopnji rodnosti npr. v Sloveniji (Jalušič). Proces dezintegracije, ki so ga spremljale ugotovitve o ogroženosti Srbov s strani Albancev, Hrvatov s strani Srbov, Slovencev s strani "Neslovencev", pa je te diskusije samo še poglobil. Ob tem se je pojavilo organizirano gibanje za življenje (pro-life) na eni strani in gibanje za svobodo izbire (pro-choice) na drugi strani, ki je kulminiralo ob zahtevah za črtnje členu ustave, ki zagotavlja pravico o svobodnem odločanju o rojstvu otrok v dobro organiziranem shodu za ohranitev te pravice 11. decembra 1991. Prvič po mnogih letih pride do tega, da so ženske

"vzele stvar v svoje roke" in se organizirale v boju za svoje pravice ter v tem tudi uspele - ob - in to še posebej poudarjam - pomembni podpora takratnih poslank in parlamentarne komisije za žensko politiko.

Pri ugotavljanju pomembnih podobnosti pa je vendarle mogoče iz prispevkov omenjenih avtoric ugotoviti tudi pomembne razlike, do katerih je prišlo v državah, ki so nastale na tleh nekdanje Jugoslavije. Čeprav se je v vseh tematiziralo vprašanje abortusa in reproduktivnih pravic, pa se je na Hrvaškem in v Srbiji, predvsem zaradi razlik v političnih orientacijah vladajočih koalicij in vojnih razmer izoblikoval kult materinstva, omejilo pravico do abortusa in rojevanje otrok je postalo nekakšna nacionalna dolžnost. V Sloveniji se to ni zgodilo. Na Hrvaškem je vladajoči režim prek popularne kulture razširil kult pravega moškega (homo balcanicus, močan in vedno pripravljen braniti svojo domovino) in prave ženske (spolno bitje, katere dolžnost je zadovoljiti svojega moškega in domovino, tudi tako, da zanjo rojeva). Kdor je od te idealizirane podobe odstopal - npr. "nepravi, pomehkuženi moški" homoseksualec (v ljudskem jeziku - peder), je bil pojmovan kot Drugi, kot nezaželen element, kot izdajalec naroda. V Sloveniji tako daleč ni šlo. V Srbiji so ženske skoraj popolnoma potisniti v privatno sfero; postale so, kot ugotavlja Žarana Papić, zakonsko, ekonomsko in institucionalno skoraj popolnoma nemočne. Tudi to se v Sloveniji ni zgodilo. A da ne bo napak razumljeno: čeprav se Slovenija v teh razmerjih kaže kot "normalna država", je daleč od tega, da bi v njej prepoznali neko posebno ženskam naklonjeno situacijo.

V vseh omenjenih državah pa so se ženske uspele posebej organizirati in delovati in so pri tem bolj ali manj uspešne. Na Hrvaškem pa so najbolj izpostavljene med njimi (Jelena Lovrič, Rado Ivčković, Slavenko Drakulić, Vesno Kesic in Dubravko Ugrešić) proglasili za državne sovražnice. Povod so našli v njihovem feminističnem razlaganju posilstev. Omenjene avtorice so namreč posilstva v vojni analizirale v kontekstu razmerij med spoloma in jih niso pojmovale kot izključno posledico srbske agresije, kakor je to videla takratna hrvaška oblast. In

če je bilo skorajda povsod mogoče (čeprav ponekod z velikimi težavami) organizirati posebne ženske organizacije, klube in zveze, je bilo posebno delovanje Albanc na Kosovu videno kot "frontalni napad na patriarhalni red"; svojo dejavnost (opismenjevanje žensk s strani žensk) so morale zato prikazovati kot prizadevanje za napredovanje celotne nacije, kot ugotavlja Julie Mertus.

Gender and Politics in the Western Balkans prinaša večplasten prikaz spolnih razmerij v tem delu sveta, še posebej razmerja spol - nacija - država - Drugi. S tega vidika je predvsem za bralce zunaj naših meja dragocen prispevek k razumevanju omenjene problematike. Naj končam z besedami Branke Magaš: knjiga vsaj v določenem smislu pokaže, da ni mogoče razumeti neke države "brez ustreznega poznavanja družbene in politične zgodovine njenih žensk".

Alojzija ŽIDAN

Marko Ferjan

Organizacija izobraževanja

Založba Moderna organizacija, Kranj 1999, str. 197, skripta

Vse več je publikacij, ki jih avtorji posvečajo razmišljanju o tako zanimivem ter dinamičnem družbenem pojavu kot je prav izobraževanje. številni izobraževalni teoretiki sodijo, da je danes izobraževanje ujeta v zanke globalizacije, saj prav globalizacijski procesi dajejo izobraževanju drugačno podobo. Od izobraževanja zahtevajo vse bolj učinkovito odzivanje na vedno hitrejše ter dramatične družbene spremembe. Upravičeno se zastavlja vprašanje, kako danes izobraževanje organizirati, da bo le to imelo kar najbolj kakovostne praktične učinke. Prav o slednjem razmišlja dr. Marko Ferjan v delu z naslovom "Organizacija izobraževanja", ki ga je v letu 1999 izdal pri založbi Moderna organizacija v Kranju.

Omenjeno delo prinaša bralcu številne koristi, saj obogati s pedagoško, andragoško, didaktično in sploh družboslovno terminologijo. Bralca vpeljuje v svet uporabe sodobne izobraževalne terminologije kot npr.

sodobna izobraževalna politika, izobraževalna kvaliteta, učeča se organizacija, vseživljenjsko učenje, management v izobraževanju, sodobno ugotavljanje izobraževalnih potreb, izobraževalna evalvacija, komunikacija v izobraževanju itd.

Delo bralca seznanja z veliko različnih vsebin, opozorim pa naj le na nekatere, morbiti najbolj aktualne.

Avtor si zastavlja vprašanje, zakaj se je danes tako nujno izobraževati in odgovarja, da zaradi zelo številnih vzrokov, od pojava neverjetnih sprememb, ostre konkurence in želje po večji kakovosti življenja ter boljši izobrazbi itd.

Razvoj našega izobraževalno-edukativnega sistema moramo gledati v kontekstu razvoja evropsko izobraževalno - edukativnih sistemov. Izobraževalno-edukativni sistemi številnih evropskih držav so in niso medsebojno primerljivi. Primerjati jih je mogoče v postavljanju njihovih ciljev, v trajanju izobraževanja, v možnostih prehodov v različne smeri izobraževanja, šolskem koledarju, v tedenskih obremenitvah udeležencev in tako dalje. Med njimi pa ni mogoča primerjava zaradi njihovih razlik v tradiciji in izobraževalnih politikah.

Vsem različnim evropskim izobraževalno-edukativnim sistemom pa je vendarle skupno to, da postavljajo osnovno šolo za človeka kot obvezno, nujno, primarno.

V večini držav evropske skupnosti sta danes na izobraževalnem področju prisotni dve bistveni značilnosti, decentralizacija sistema javnega šolstva ter večanje socialne participacije na šolskem področju. O šolstvu se odloča na različnih ravneh, a tudi vse več dejavnikov: učenci, učitelji, starši, delodajalci, različni socialni partnerji itd.

Načrtovanje izobraževanja, ki je tako zelo pomembno za krepitev demokratičnih družb, pa nikoli ne predstavlja lahkega opravila. Dolgoročne izobraževalne napovedi so zelo težavne zaradi naglih sprememb na mednarodnem trgu dela. V tujini sodelujejo pri načrtovanju izobraževanja sveti, komisije, raziskovalni inštituti, univerze, fundacije, socialni partnerji, posamezni strokovnjaki itd., saj so zmotne izobraževalne napovedi lahko zelo nevarne.

Za človekovo vključitev (tudi) v izobraževalni proces pa je potrebna motivacija. Avtor v delu prikazuje zelo različne motivacijske teorije. Vsaka od njih drugače odgovarja na pomembno vprašanje, kaj človeka žene, motivira?

Vedno mora biti izobraževalni proces organiziran ter izvajan tako, da s svojo dinamičnostjo zagotavlja relativno trajnost motivacije. Ustvarjalni motivacijski pristop zahteva obvladovanje psihologije "vzgojnega kontakta".

Dosegati kvaliteto v izobraževanju ni lahkotno opravilo. "Kvaliteta pomeni skladnost s potrebami in pričakovanji" (Ferjan 1999, 140). "Kvaliteto v izobraževalni dejavnosti je težko natančno opredeliti, zato judje pojem "kvaliteta" v zvezi z izobraževanjem in izobraževalnimi dejavnostmi pojmujejo najrazličnejše, lahko celo na nasprotnoče si načine" (ibid: 141).

Izobraževanje ni nikoli namenjeno samemu sebi. Potek izobraževalnega procesa je tudi potrebno znati opazovati in si o njem, zaradi možnega izboljšanja, še bolj kakovostnega dela, pridobivati povratno informacijo. Ne glede na to, ali je opazovanje poteka izobraževalnega procesa naključno ali sistematično, vedno mora biti izvajano profesionalno in natančno.

V današnjem dinamičnem življenju je zelo pomembna posameznikova uporaba tako imenovane ABC LOGIKE. Tudi na izobraževalnem področju. Se pravi, razvrščanje najpomembnejših opravil v skupino A, manj

pomembnih v skupino B in tako dalje. Posameznika takšna logika navaja k racionalni izbiri delovnega časa.

Uporaba takšne logike se mi zdi osebno še posebej pomembna v učeči se družbi. In takšna družba naj bi postala tudi naša, se pravi, razvijalka učeče se kulture. Njeni tvorci naj bi bili učeči se posamezniki, delujoči v učečih se organizacijah. "Učeča se organizacija je organizacija, ki je sposobna se prilagajati naglim spremembam v okolju" (ibid.: 184). To potrjuje, da se avtor v svojem delu zadržuje pri obravnavi izrazito sodobnih izobraževalnih tematik kot so učeča se organizacija, management v izobraževanju, tuji izobraževalni trendi itd.

Dobra organizacija predstavlja vselej zelo zahtevno opravilo, zato je tudi pomembno pridobiti si čim bolj kakovostne informacije. In delo, ki ga predstavljamo, jih vsebuje, zato je tudi lahko zanimivo zelo različnim strokovnjakom: kadrovikom (za možno kakovostnejše izvajanje kadriranja); andragogom (za možno vzpostavljanje kakovostnejšega andragoškega kontakta); pedagogom (za možno uresničevanje kakovostnejših pedagoških delovnih prijemov); pravnikom (za možno spoznavanje pravne ureditve izobraževanja); družboslovcem (za možno čim bolj celovito spoznavanje izobraževanja kot družbenega pojavnosti).

Skratka prav vsem, ki jih izobraževanje zanima. In nas družboslovce bo še zlasti v družbi tretjega tisočletja izobraževanje moralo zanimati.

UDC: 316.32 : 316.422

Matej MAKAROVIČ: PROBLEMS WITH CO-ORDINATION OF MODERN SOCIETIES

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 1, pg. 5-18

Modern societies are characterised by an extremely high level of complexity and differentiation which becomes even more complicated in the globalisation context and requires a sensitive co-ordination. The author discusses the issue of co-ordination from two aspects: its centrality and its planning. This enables him to construct four ideal types of co-ordination, namely unplanned acentric, unplanned central, planned central and planned acentric. Through the analysis of several problems of modern globalising world, he attempts to demonstrate that - because of the limitations of each particular model - only the combination of all four models may provide a proper co-ordination of complex societies. The planned acentric model, based on negotiations, however, seems to be the one with the greatest potentials, still waiting to be released.

Key words: modern society, co-ordination, planning, centrality, globalisation

181

UDC: 339.923 : 061.1EU : 65.012:321

Danica FINK HAFNER: DILEMMAS REGARDING THE MANAGEMENT OF EXPANDING EUROPEAN UNION

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 1, pg. 19-37

The article deals with some problems and dilemmas of managing the expanding EU on the basis of certain theoretical findings and historical lessons on managing multinational states. The author argues that within EU, a rational approach to the question of managing the deepening and expanding EU has only started to gain an importance, in a form of internal, domestic issue. At the same time, it seems that acceding countries are still focusing on integration into EU as an issue of international relations, comprehending EU as a growing economic and political world power.

Key words: European Union, candidate states, managing multi-national states

UDC: 339.923 : 061.1EU : 316.423(497.4)

Marjan SVETLIČIČ: EXTERNAL DETERMINANTS OF SLOVENIAN DEVELOPMENT AND IMPLICATIONS OF FAST OR POSTPONED ACCESSION TO EUROPEAN UNION

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 1, pg. 38-70

Slovenian integration in to EU is taking place in unpredictable, unstable conditions in the world. Slower growth rates (particularly in industrial countries) are expected, further intensification of globalization and regionalization trends and tectonic technological changes. In spite of expected volatility of economic cycles, a Great crisis is not expected. Instability of political and security situation, makes the possibility of different non-membership arrangements and not the full membership a realistic option. Adapted SWOT analysis of fast and delayed membership in EU in selected 16 sectors has demonstrated that in general the accelerated membership until 2004 is better. Benefits of such a solution are exceeding costs even compared with the necessary erosion of negotiation position of Slovenia as a consequence of speeding up the membership. Among the most important benefits of accelerated membership are: better visibility of Slovenia, more FDI, improved security position, accelerated growth rates and productivity, economic restructuring and last but not least the opportunity to be a partner in creating a new European architecture. Major costs of accelerated membership are erosion of bargaining position and closing down of un-competitive firms (activities). Main advantages of delayed membership are gaining time for adjustments, costs for adjustments are spread in the longer time span, improved readiness to obtain resources from different EU funds. However, costs are higher; a slow down of restructuring process and all needed reforms, slower inflow of FDI, slower technological transformation, and the danger to miss a "historical enlargement train".

Keywords: European Union, integration effects, integration benefits and costs, transformation, conjuncture, Europe, USA, Asia, effects according to branches

UDC: 32.000.008(497.4):339.923:061.1EU

Bogomir NOVAK: POLITICAL AND CULTURAL PARAMETRES OF EVALUATING SLOVENIAN SUITABILITY TO ACCEDE TO EUROPEAN UNION

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 1, pg. 71-81

The article deals with evaluation of political and cultural aptitude of Slovenia to become a full member State of the EU. The observation based on a comparative analysis is made from the point of Slovenian strategic position between political cultures of the Balkans and the Western European countries. Due to the fact that the Slovenian territory has been a part of four states in one century, the Slovenia has to prove great ability for adaptation to the new situation in international poli-

tics. In order to join the EU and NATO integrations, Slovenia should create and realise the political and cultural possibilities. From the Western standpoint, democratisation of the political culture of Slovenia is only at the beginning. Due to the fact that Slovenians are a small nation, they have an inferiority complex, although they are already overcoming it since the independence. There are some differences between Slovenian and Serbian political culture, considered from the following criteria: national identity and relation to other nationalities and ethnicities, xenophobia and xenophilia, myths and history, rationality and irrationality, diligence and military action, exclusivism and inclusivism, heterogeneity and homogeneity with hegemonism, autocratism and democratization.

Key words: we and others, democratic political culture, balkanisation, integration, westernisation, ethnicity, nation-state, Yugoslavia, Slovenia, Serbia.

UDC:339.923 : 061.1EU : 32 : 077.6(497.4)

Danica FINK-HAFNER: EUROPEAN NETWORKING OF INTEREST GROUPS AND PUBLIC POLICIES IN SLOVENIA

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 1, pg. 82-95

The paper focuses on one of several aspects of the Europeanisation of Central Eastern European politics by looking at the Europeanising role of interest groups in (re)shaping national policy-making processes due to influences of European Union actors, as well as European integration processes. Candidate-states' civil societies, crossing national borders with international networking, are developing into important factors of changing policy processes and policy contents within candidate-states. Research in Slovenia supports the hypothesis that European interest groups (both Euro-groups and kindred interest groups from EU member-states) have a significant impact on Europeanisation of Slovenian politics by transferring their knowledge, expertise and know-how to Slovenian interest groups as well as by supporting Slovenian interest groups in agenda-setting and all other key stages in Slovenian policy-making and policy implementation.

Key words: interest groups, candidats status, European Union, lobbying, political agenda, Europeanisation

UDC: 339.923 : 061.1EU : 659.3

Tanja OBLAK: CRITICAL VIEW ON AGENDA-SETTING THEORY

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No 1, pg. 96-115

The article presents a formation and development of agenda-setting theory, which explains the media effects on audiences simply as: the more media report about certain issues, the more important these issues are. And vice versa, the less an issue

is present in the media, the less an individual perceives it as an important. Author questions such relationship by taking a different approach to measuring the "frequency of media issues" – i.e. using the method of content analysis. She focuses on the question, which issues regarding joining the EU were in the forefront of newspapers and how often they were offered argumentatively. Additionally, on the basis of a telephone survey it is shown which problems about the EU were found most important to respondents and how their perceptions were related to the media agenda. Based on the results, the present case rejects the hypothesis of direct causal media effect on the audience.

Key words: agenda-setting theory, media effects, audience, content analysis

UDC: 339.923 : 061.1EU : 316.356.4 : 316.63(473.1/2)

Ladislav CABADA: UNDERSTANDING NATIONAL AND EUROPEAN IDENTITY – THE CASE OF CZECH REPUBLIC

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No.1, pg. 116–129

The process of connecting European countries and establishing unified European state may take many different ways. European Union was chosen to be the basis for forming federal Europe. It is transferring slowly from an economic organisation to organisation with state attributes. The appearance of European state depends on whether the European Union succeeds in implementing basic presumptions of federalisation – forming European identity and respecting national and regional identities. The process of forming common European identity will be a long process and its success depends on long-term economic and political prosperity of European Union or state. Economic recession would mean renouncement of European identity and return of European citizens to national identities. Czech republic represents an example of a small country, being aware of importance of accession to European Union. However, their political elite is not able to agree upon the political priorities. Pro-european politics thus stagnates and defenders of European politics are limited due to a great coalition of 'Euro-sceptics'. Despite the real politics, a majority of Czech public supports accession to European Union.

Key words: Europe, European Union, European identity, supranationality, Czech Republic.

Lubomír Brokl in Zdenka Mansfeldová PUBLIC OPINION AND VIEWPOINTS OF PARLIAMENTARY PARTIES IN CZECH REPUBLIC REGARDING THE EU MEMBERSHIP

Teorija in praksa, Ljubljana 2000, Vol. XXXVII, No. 1, pg. 130-148

This article examines the development of attitudes towards EU membership in the Czech Republic. After the "Velvet revolution," EU membership became one of the symbols for democracy and solidified new political orientations. The attitudes of Czech citizens towards EU membership can be distinguished into three periods according to the development of domestic politics as well as according to social and interest-group differentiation. The first period lasted until the split of Czechoslovakia, the second one is defined as beginning from the emergence of Czech Republic until the 1996 parliamentary election. The third period is contemporary and could be characterised beneficially by economic problems, the exchange of political suits and recognition of the impact of entering the EU for the country. The more exact (and the more relevant to the interests of individual classes and groups of citizens) the question is, the greater are the doubts. If the respondents must decide in favor or against membership in the EU, however, they always decide in favour of Europe.

Key words: EU membership, public opinion, value orientation, party politics

Novejše knjige založbe STUDIA HUMANITATIS

Gaston Bachelard, Oblikovanje znanstvenega duha

Pri analizi znanstvenega spoznavanja avtor ne izhaja več iz idealizirane podobe znanosti, kot je bilo do tedaj v navadi, temveč iz "psihozgodovinske" geneze znanosti. Bachelarda zanima "psihološka pogojenost napredka znanstvenega spoznavanja". To napredovanje ne teče kot nepretrgano nizanje znanstvenih resnic in neproblematično vstopanje v sfero iste racionalnosti, temveč kot diskontinuirani proces formiranja in deformiranja pojmov in premagovanja spoznavnih ovir. Pojem epistemološke ovire zavzema ključno mesto. Znanstvena objektivnost ni začetek, marveč cilj znanstvenega spoznavanja, do katerega se pride po zmagi nad ovirami: prevzetimi verovanji, občimi predstavami in idejami, arhetipskimi imaginacijami. Delo je v slovenščini izšlo natanko 60 let po objavi izvirnika.

Cena: 3500 SIT.

Walter Benjamin, **Izbrani spisi**

Izbor obsega 10 spisov, ki sta jim zgodovina in raba že dodelila teoretski status in obvezo referenčnosti. V Benjaminovem delu se križajo vsi bistveni tokovi zlasti srednjeevropske kulture s preloma stoletja in prve polovice 20. stoletja z židovskimi izročili. Recepcija Benjamina je na Slovensko pljuskala v valovih. Prvič so ga pred vojno predstavili kot sijajnega teoretika otroške literature, drugič je spremljal Adorna in frankfurtsko šolo. Nanj so se sklicevali tudi v razpravah o prevrednotenju estetskih vrednot marksizma in pri ocenjevanju množične kulture, subkulture. Pogosto so ga označevali za predhodnika, celo sodobnika postmodernizma. Slovenski prevod prihaja pozno, vendar se z njim končno odpira možnost, da bo Benjamin postal bran in ne le citiran avtor.

Cena: 3500 SIT.

Pierre Rosanvallon, **Ekonomski liberalizem. Zgodovina ideje o trgu**

Avtor, francoski zgodovinar, se sam označuje za praktika intelektualne zgodovine, kar lahko vzamemo za oznako zgodovine politične in družbene misli. Ukvarja se z vprašanjem o historičnem oblikovanju liberalistične ideologije skozi preučevanje tržnih logik in zakonitosti in s spreminjanjem koncepta civilne družbe od 16. stoletja sem, oziroma od Hobbesa in Rousseauja, Huma in zlasti Smitha, prek Paina in Godwina do Hegla in Marxa. Namen intelektualne zgodovine je, da poskuša razumeti oblikovanje in evolucijo političnih in družbenih racionalnosti, tj. sistemov reprezentacij, ki odločajo o načinu, kako kakšno obdobje, dežela ali družbene skupine izvršujejo svojo dejavnost in si predstavljajo prihodnost.

Cena: 3400 SIT.

Georges Guille-Escuret, **Družbe in njihove narave**

Avtor ugotavlja, da se je v desetih letih, ki so minila od izida tega multidisciplinarnega eseja (sam združuje zlasti področje etnoekologije, evolucije in epistemologije) zmanjšal vpliv sistemske analize, da pa so sociobiologija in drugi redukcionizmi še vedno trdno v sedlu. Razmah kognitivnih znanosti se dogaja tudi s poskusom marginalizacije družbenih ved, dialog med ekologijo človeka in etnoznanostjo je potemtakem še vedno nemogoč. Razmerje med naravo in kulturo pa vendar zdaj prvič preučujemo na način klasične problematike etnologov in ne več na podlagi redefinicije, ki jo ponuja biologija. Temeljno sporočilo tega dela je, da med ljudmi in njihovimi okolji obstajajo trije tipi osnovnih relacij: biološke, jezikovne in tehnične in, drugič, da so ekosistemi, družbe in socioekološke celote neskladne koherence. Takšni sistemi so rezultat relacij, interpretacij in medsebojnih odvisnosti med organizmi, besedami in orodji, katerih protislovja porajajo zgodovine.

Cena: 3500 SIT.

Mihail Bahtin, **Estetika in humanistične vede**

M. M. Bahtina, filozofa in literarnega teoretika, predstavljamo z izborom "zgodnjih intimnih filozofskih del" iz dvajsetih let, tj. z laboratorijskimi pripravami velikih raziskav, in s povzemajočimi pregledi "poznega" Bahtina. Bahtin je razmišljal o "diahroniji", "žanrskem spominu", "povezanem tekstu", o "izjavah" in "kontekstu". Posebno zanimiv je njegov "dialogizem", "dialoško pronicanje raznovrstnosti življenja v urejajočo sfero teorije" in dialoško naravo komunikacije. Bahtin je celotno človekovo življenje povezoval z odgovornostjo in, kot je dejal, z "ne-alibijem v bivanju", tj. z odgovornim odnosom do življenja kot neponovljivega dogodka v so-bivanju z drugim (so-človekom) in drugimi (narodom, človeštvom). To svojevrstno Bahtinovo naravnost so mnogi označili za drugo znanost.

Cena: 4300 SIT.

Eric R. Wolf, *Evropa in ljudstva brez zgodovine I. in II.*

Pisanje antropološke zgodovine sveta je Eric Wolf razumel kot pisanje zgodovine sedanjosti in pisanje zgodovine oblasti (moči). V kontrastu s številnimi današnjimi entuziasti, ki se ogrevajo za opustitev koncepta kulture v antropologiji (in štejejo v svoj krog tudi Wolfa), ni Wolf nikdar zagovarjal opustitve koncepta kulture (in tudi ne družbe in etničnosti), temveč le njegovo revizijo. Kultura je bila zanj vedno osrednji antropološki koncept, ki se privilegirano povezuje s konceptoma zgodovine in oblasti.

Wolfov koncept kulture vsebuje naslednje medsebojno povezane elemente: 1) Kultura ni izolirana entiteta, je del širše celote, v zadnji instanci svetovnega sistema; 2) kultura ni zaprt sistem, ni ostro zamejena celota; 3) je zgodovinsko nastala; 4) je proces; 5) ne determinira človeškega vedenja; 6) je neločljiva od oblasti; 7) kulturne oblike so persistentne (iz spremne besede Bojana Baskarja).

Cena: 6400 SIT (vsaka 3400).

APES

Jure Mikuž, Kri in mleko. Sugestivnost podobe 1.

Avtor se pogloblja v Kužno podobo iz cerkve Svetega Primoža in Felicijana nad Kamnikom, v fresko iz leta 1504, ki je daleč najboljši primer umetnosti tistega časa pri nas. Na njej vidimo razgaljene Marijine dojke, ki sugestivno prepletajo vizualne in psihološke silnice. Svetoprimoška aluzija na Marijino žensko funkcijo je omogočala, da je gledalec, dovolj izobražen v svetih resnicah, lahko temo dvojnega priprošništva dojel tudi kot pripoved o skrivnosti božjega rojstva, saj to najnatančneje pojasnjuje prav likovna umetnost. Celotna ikonografska zasnova izpričuje subtilen premik, ki se je predvsem v srednje- in severnoevropski umetnosti in miselnosti dogajal ravno ob koncu srednjega veka, in tako tudi posredniška tema potrjuje, da je mleko začelo nadomeščati kri, Marija spodrivati Jezusa.

Cena: 3600 SIT

Dubravko Škiljan, Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije

D. Škiljan lingvistiko javne komunikacije koncipira kot disciplino, ki proučuje medsebojno tesno povezana predmeta: kontekst javne komunikacije in jezik, ki se v njem uporablja. Pokaže in argumentira ugotovitev, da je v okviru etike javnega komuniciranja moderna, racionalno konstituirana družbena skupnost resda promovirala nedotakljivost individualnih in kolektivnih identitet v temeljni etični imperativ, vendar pa tako praksa kot teorija javne komunikacije dokazujeta, da se javni jezik bolj pokorava pravilom, ki izhajajo iz porazdelitve družbene moči, kot pa etičnim načelom.

Cena: 3200 SIT.

Knjige lahko naročite na založbi:

Beethovnova 2, 1000 Ljubljana

tel.: 1250 475, fax: 1250 360

e-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Zavod za založniško dejavnost, Beethovnova 2, Ljubljana

tel. + 38661 1250 475, fax. + 38661 1250 360

E-mail: studia.humanitatis@guest.arnes.si

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak, 1994:7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson, 1993:67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak, 1994; Kosec, 1932; Kosec, 1934a; Kosec, 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu primestkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez (1982): Naslov knjige, morebitni podnaslov, kraj, založba.

Novak, Janez in Peter Kodre (1967): Naslov knjige, kraj, založba.

Novak, Janez (1993): Naslov prispevka, v: P.Koder (ur.), naslov zbornika, 123-145, kraj, založba.

Reference člankov:

Novak, Janez (1991): Naslov članka, ime revije, 2, 265-287.

Naš ključni sodelavec. Narava.

V Fructalu smo zavezani visoki kakovosti in naravnosti vseh naših izdelkov. Z dovršenim načinom predelave, znanjem in strokovnostjo zaposlenih ter predanostjo viziji in poslanstvu podjetja izdelujemo zdrave in naravne izdelke iz sadja in drugih plodov narave. V naših sadnih sokovih in nektarjih, v otroški hrani, sadnih pijačah in sadnih rezinah se zrcali bogastvo našega ključnega sodelavca: narave.

FRUCTAL
v sodelovanju z naravo

MATEJ MAKAROVIC

PROBLEMI KOORDINACIJE MODERNIH DRUŽB

DANICA FINK-HAFNER

DILEME GLEDE UPRAVLJANJA RAZŠIRJAJOČE SE EU

MARJAN SVETLIČIČ

ZUNANJE DETERMINANTE RAZVOJA SLOVENIJE

IN IMPLIKACIJE HITRE OZIROMA ODLOŽENE

VKLJUČITVE V EU

BOGOMIR NOVAK

POLITIČNOKULTURNI VIDIKI OCENJEVANJA

USTREZNOSTI SLOVENIJE ZA VSTOP V EU

ČEŠKA IN EU

CABADA, BROKL, MANSFELDOVA

THOMAS MEYER

TRETJA POT NA RAZPOTJU

